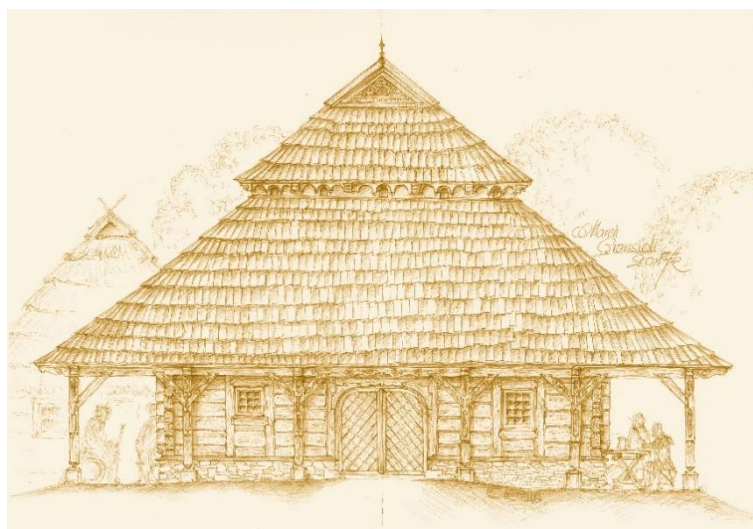

Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki
Wydział Architektury
Instytut Historii Architektury i Konserwacji Zabytków

mgr inż. arch. Marek Gransicki

**CHAŁUPA PRZEJAZDOWA Z JAŚLISK
JAKO PRZYKŁAD MODELU DREWNIANEGO
DOMU PRZYRYNKOWEGO
W MAŁYM MIEŚCIE NA PODKARPACIU**

Rozprawa doktorska

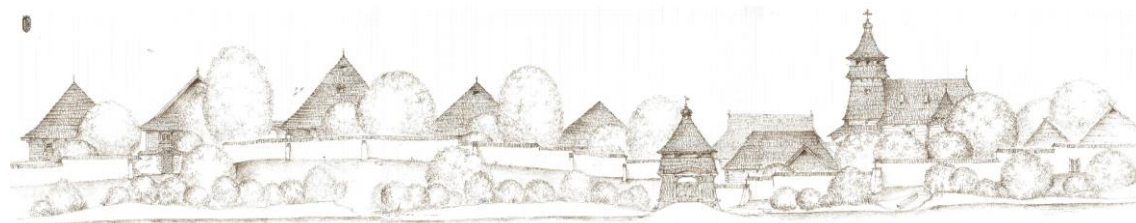

Promotor:
dr hab. inż. arch. Dominika Kuśnierz-Krupa, Prof. PK

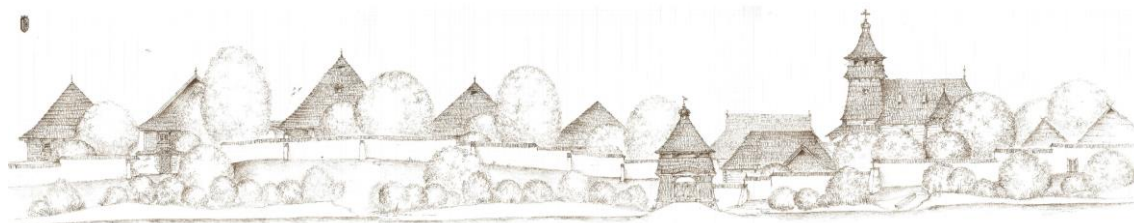
Kraków 2018

Spis treści

1. Wstęp.....	3
1.1. Wprowadzenie	3
1.2. Cele pracy	6
1.3. Zakres i obszar badawczy opracowania	8
1.4. Metody badań	10
2. Stan badań.....	12
2.1. Źródła rękopiśmienne i drukowane	13
2.2. Źródła kartograficzne i materiały ikonograficzne.....	16
2.3. Opracowania publikowane.....	28
• Książki	28
• Artykuły naukowe.....	31
2.3.3. Materiały niepublikowane	33
3. Historia rozwoju przestrzennego i architektury Jaślik od okresu lokacyjnego do chwili obecnej.....	38
3.1. Czasy najdawniejsze	39
4.2. Okres rozwoju po najeździe Tomasza Tarczaya w 1474 roku, prawdopodobny czas budowy „podziemnego miasta”, układ miasta rynkowego do lustracji Sierakowskiego	45
3.2.1. Piwnice rynkowe jako świadectwa wczesnego układu zabudowy rynkowej – analiza porównawcza piwnic jaślickich i dukielskich w świetle rekonesansu z lat 2015 i 2016	47
3.2.2. Zabudowania Jaślik w okresie od najazdu Tomasza Tarczaya z końca XV wieku do Lustracji Sierakowskiego w 1747 roku.....	58
3.2.3. Zabudowania Jaślik w okresie od Lustracji Sierakowskiego w 1747 roku do dnia dzisiejszego	71
4. Przejazdowa chałupa z Jaślik jako model domu rynkowego w małym mieście dawnej Ziemi Bieckiej w okresie do końca XIX wieku.	79
4.1. Typy i formy chałupy przejazdowej w Jaślickach w świetle dokumentacji inwentaryzacyjnych.....	91
4.2. Funkcjonalność chałupy przejazdowej w świetle dostępnych inwentaryzacji, badań własnych i bibliografii.....	107

4.3. Konstrukcja chałup przejazdowych z podziałem na dwu i trójtraktowe.....	117
4.4. Ewolucja chałupy przejazdowej na przykładzie Karczmy Nowotarskich z pierzei wschodniej rynku.	124
4.5. Ratusz – najważniejszy budynek serca zaginionego miasta.....	137
4.6. Hipotetyczna rekonstrukcja mieszczańskiego zajezdnego domu pierzejowego i jej przydatność w programie rewitalizacji miasta.....	152
4.7. Koncepcja rewaloryzacji i nowego zagospodarowania rynku w Jaśliskach jako przykład zastosowania tez niniejszego opracowania w praktyce planistycznej.	157
5. Podsumowanie	164
• Temat opracowania.....	164
• Wnioski	164
• Cel opracowania	166
• Przydatność pracy dla przyszłych opracowań	166
• Problematyka charakteru, obszaru badań i czasu opracowania.....	169
• Problematyka bieżącej realizacji w praktyce i przyszłego wykorzystania badań i wniosków dysertacji	170
• Uwagi i spostrzeżenia	170
Bibliografia	171
Spis i źródła ilustracji	179
Streszczenie.....	193
Summary	195

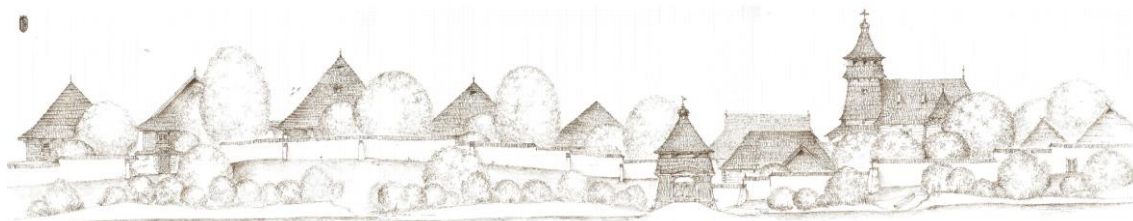
1. Wstęp

1.1. Wprowadzenie

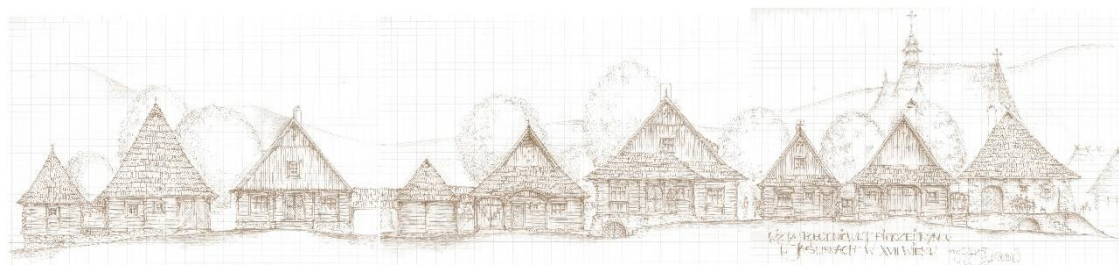
Jaśliska – dawniej prywatne miasto otoczone murami obronnymi z bramami - to obecnie niewielka wieś położona na wyniosłej tarasie terenowej w odległości około kilometra od turystycznej trasy tranzytowej Tylawa – Komańcza. Dawniej pierwsza miejscowość na jednej z beskidzkich odnóg dawnego Traku Węgierskiego, u podnóża gór Kamarka i Kamień. Zmienne koleje losu tych stron spowodowały przemiany strukturalne dawnego warownego miasta, doprowadzając do stagnacji, a w następstwie powolnego - etapowego upadku dominujących pierwotnie funkcji. Zahamowany rozwój miasta, połączony z trwaniem przy tradycjach rynkowych i pamięć o przebrzmiałym znaczeniu poskutkowało zachowaniem oryginalnego, pierwotnego układu urbanistycznego miasta aż do II Wojny Światowej. Do tego okresu zachowała się również niezmienną architekturą małomiasteczkową, która została zdegradowana dopiero w okresie ostatnich przemian gospodarczych kraju. Jaśliska lokowane zostały podobnie jak Krosno, na wyniosłym rzeczonym cyplu, bezpośrednio na odnodze węgierskiego traktu handlowego prowadzącego z Humennego, który przechodząc przez Jaśliska łączył się w Posadzie Jaśliskiej z traktem z Komańczy na Duklę. Prawdopodobnie główny trakt komunikacyjny przebiegał dolinami przez Duklę w kierunku królewskiego miasta Krosna i dalej na Kraków, a dodatkowa odnoga wiodła z Daliowej przez grzbiet Szklary na Rymanów i Bukowsko.

W Jaśliskach prócz oryginalnego układu urbanistycznego, przetrwał zaledwie trzy budynki starego typu pozostające w układzie pierzejowym u wylotu ulicy Węgierskiej z placu rynkowego. Ostatnie już świadectwa oryginalnej, wąskofrontowej, przejazdowej zabudowy przyrynkowej typowej dla małego miasta karpackiego, które od lat fascynują badaczy historii architektury i rozwoju przestrzennego małopolskich miast, są już tylko kopią zabudowań z okresu świetności miasta biskupów przemyskich.

Odbudowa wspomnianej chałupy przejazdowej dowodzi, że oryginalna forma domów kupieckich również w Jaśliskach jest skazana na zagładę, o ile nie podejmie się starań utrzymania endemicznego klimatu zabudowy w przyszłości. Należy przyjąć, że wieloletnie badania prowadzone na dużym obszarze, przyniosły wystarczająco dużo informacji, by zbudować na ich podstawie wytyczne do projektowania nowej regionalnej zabudowy zarówno w strefie przyrynkowej w szeregu małych rynkowych ośrodków miejskich, jak i zabudowań regionalnych w beskidzkim rejonie Podkarpacia ogółem.

W Jaśliskach przetrwały imponujące sklepione piwnice kamienne, prawdopodobnie stanowiące najcenniejszy zabytek kultury materialnej dawnego miasta, którego historia, sięga czasów intensywnej działalności osadniczej króla Kazimierza Wielkiego na terenie, górskich kresów Rzeczypospolitej.

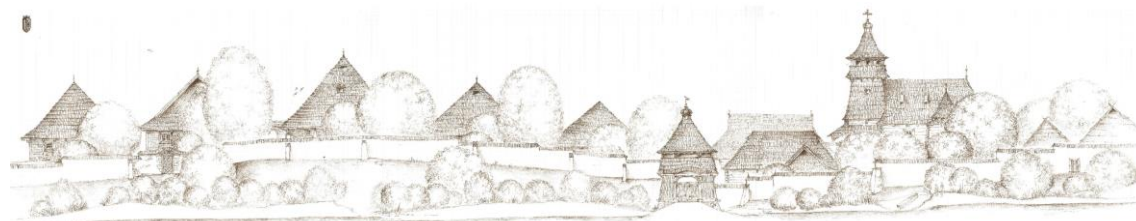

Rysunek 1. Hipotetyczna rekonstrukcja południowej pierzei rynku jaślickiego z XVII wieku na podstawie mapy katastralnej z XIX wieku. Szkic arch. Marek Gransicki 2015 r.

Kwestia daty powstania Jaślik nie jest do końca wyjaśniona¹. Udokumentowana historia miasta zaczyna się od Aktu Lokacyjnego wystawionego Janowi z Hanselina przez króla Kazimierza Wielkiego 28 stycznia 1366 roku². Pierwotna nazwa Honstath, podobnie jak samo miasto zmienia się wraz z burzliwymi losami południowych kresów ówczesnej Polski. Okres rozkwitu pierwszego z miast ruskiej odnogi Węgierskiego Traktu kupieckiego, zaczyna się w XVI wieku po odbudowie ze zniszczeń wojny między Rzeczypospolitą, a Węgrami w czasie panowania króla Aleksandra Jagiellończyka. Rozwija się miasto rynkowe z własnym ratuszem, gęstą, zapewne podcieniową zabudową pierzejową, otaczane w ciągu niemal 100 lat, murami obronnymi wzmocnionymi bramami i basztą. U podnóża wzniesienia za rozlewiskiem rzeczonym powstają otwarte przedmieścia, świadczące o znaczeniu ośrodka miejskiego i jego sile gospodarczej. Czas rozkwitu, bogacenia się na handlu i spokojnego rozwoju gospodarczego i kulturalnego nie trwa długo. Kończy się w okresie II Wojny Północnej, kiedy Jaślika opierają się najazdowi wojsk siedmiogrodzkich z nieokreślonymi stratami. Miasto w okresie końca XVII wieku i przez cały okres XVIII wieku zmierza ku upadkowi wchodząc w konflikty z sąsiednimi miastami i lokalną szlachtą. Ponosi ciężary utrzymania własnych wojsk i traci na zmniejszeniu znaczenia lokalnych szlaków handlowych gnębionych przez Tołhajów napadających na kupieckie karawany na równi z warcholską szlachtą, a nawet zainteresowanymi wszak utrzymaniem przepływu towarów na szlaku handlowym mieszczanami. Jaślika stojące przez niemal trzy wieki na straży szlaku kupieckiego stają się z różnych przyczyn znaczącą przeszkodą w jego funkcjonowaniu.

¹ B. Gajewski, *Jaślika 1366-1996. Zarys monograficzny*, Wyd. Muzeum Okręgowe, Krosno 1996, s. 16

² Akta Grodzkie i Ziemskie, t.VIII, nr 6, Lwów 1897, s. 9-11,

Wiek XVIII-ty i początek XIX-tego przynoszą kolejne klęski. Owocem ponad wiekowego regresu są zasadnicze zmiany gospodarcze zachodzące w regionie po rozbiorach. Duże znaczenie ma zmiana przebiegu traktów komunikacyjnych z centrum cesarstwa. Jaśliska zniszczone wojnami i grabieżami odradzają się powoli. Miasto zmieniając swój charakter z ośrodka administracji majątku prywatnego, oraz ważnego punktu na szlaku kupieckim, w miejscowość centralną nieokreślonego okręgu gospodarczego o charakterze rolniczo-rzemieślniczym, stają się ważny punktem handlowym. Kupcy mieszkający w obrębie murów miejskich muszą zmienić podstawy utrzymania. Poza doraźnym handlem zaczynają zajmować się hodowlą, sadownictwem i rolnictwem. Pomimo upadku ekonomicznego miasta, układ przestrzenny zachowuje swój uporządkowany charakter i obszerną zabudowę rynkową aż do II Wojny Światowej, po której następuje wyraźne rozluźnienie skrzętnie przestrzeganych wcześniej reguł zagospodarowania przestrzennego.

Wyżej opisane wątki zdecydowały o podjęciu próby ukazania genezy powstania oraz modelu przejazdowej chałupy z Jaślisk na tle bogatej historii powstawania i upadku warownego miasta, które obecnie jest zapomniane i ulega postępującej destrukcji.

Rysunek 2. Hipotetyczna rekonstrukcja pierzei domniemanego małego rynku obejmująca legendarną najstarszą istniejącą chałupę w Jaśliskach. Rys. autor 2014 r.

Zniszczeniu ulegają relikty dawnej zabudowy, która poza zachowanym średniowiecznym układem urbanistycznym była podstawowym walorem i wizytówką miasta. Tradycyjne drewniane budownictwo, zrewaloryzowane i odpowiednio zaadoptowane może pomóc Jaśliskom w odzyskaniu namiastki rangi jaką posiadało, a także w perspektywie przyczyni się do rozwoju tego wartościowego ośrodka lokalnej nie tylko kultury, ale również zachowanej szczerkowo sztuki budowlanej.

Powstaniu i rozwojowi miast Ziemi Bieckiej poświęcono sporo opracowań naukowych i popularnonaukowych, jednak zagadnienia analizy architektonicznej, funkcjonalnej i konstrukcyjnej typowych budynków przyrynkowych, należy uznać za temat nowatorski.

Jest to spowodowane zapewne niemal permanentnym zanikiem pierwotnych zespołów zabudowy, spowodowanym zniszczeniami i przemianami jakie spotkały region w XVIII wieku, oraz wojnami wieku XX. Proces zniszczeń nie został zatrzymany po II Wojnie Światowej, jedynie zmienił swój charakter i postępuje do chwili obecnej. Należy przy tym podkreślić, że prowadzone obecnie badania dawnej zabudowy Jaślik oraz zabytkowych piwnic przyrynkowych w Jaślikach i Dukli wniosą nowe ustalenia do dotychczasowej wiedzy z zakresu zasad budowy i funkcjonowania zespołów zabudowy rynkowej w małym mieście Ziemi Bieckiej, a być może również w skali Podkarpacia i Małopolski. Przynoszą one dodatkowe informacje uzupełniając tym samym istniejące opracowania, oraz rzucają nowe światło na zagadnienie ewolucji zabudowy w okresie od rozkwitu, do schyłku świetności rynkowych miast fundacji Kazimierza Wielkiego.

1.2. Cele pracy

Przedmiotem opracowania jest model funkcjonalny, konstrukcyjny i estetyczny pierzejowej chałupy przejazdowej w Jaślikach jako przykład typowej zabudowy przyrynkowej w małym mieście w regionie Podkarpacia i Małopolski.

W perspektywie dawnej Ziemi Bieckiej, jako wybranego i opisanego dalej reprezentatywnego obszaru opracowania, istnieje niewiele zachowanych przykładów podobnych budynków i w związku z tym na wstępie badań przyjęto, że był to unikalny i endemiczny model domu. W toku prac badawczych model ten okazał się rozwiązaniem prawdopodobnie najpopularniejszym w dawnej Polsce, nie tylko w prezentowanym dalej obszarze, ale prawdopodobnie również na terenie całego kraju z dalekimi wschodnimi kresami oraz polskim i pruskim Pomorzem włącznie. Model ten odchodził stopniowo z użycia wraz z ubożeniem i przemianami społeczno-gospodarczymi kraju, aż do całkowitego zaniku.

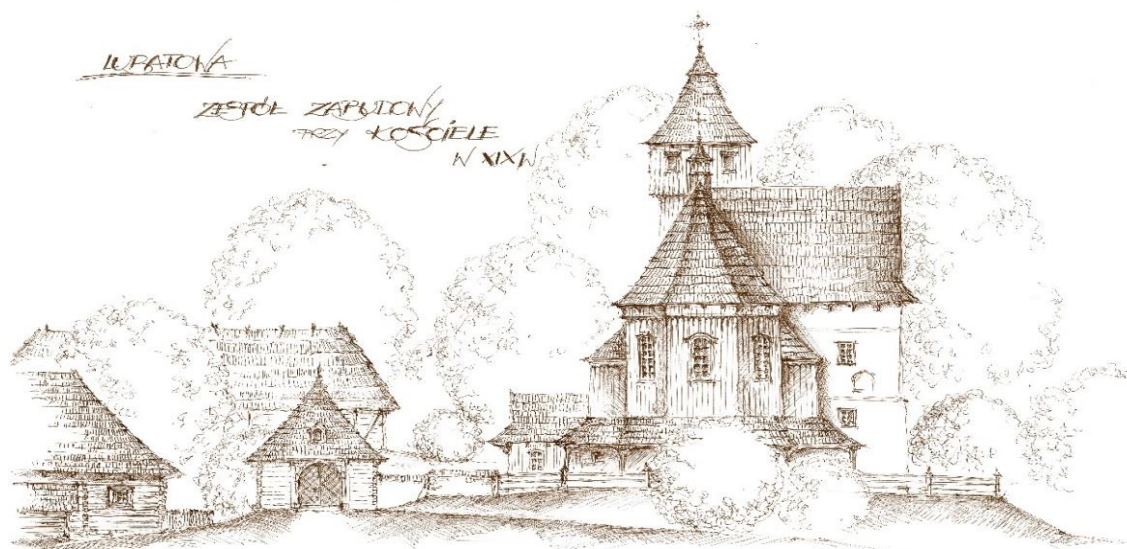
Celem pracy jest utrwalenie ostatnich śladów archaicznych form rodzimej rynkowej architektury małomiasteczkowej. Niniejsza dysertacja niejako przy okazji rozważań na temat podstawowego typu obiektów architektonicznych, analizuje i wyjaśnia zasady tworzenia zespołów miejskich w podgórskich rejonach południowej Polski. Opracowanie podejmuje próbę wyjaśnienia zasad harmonijnego funkcjonowania budynków zaprojektowanych dokładnie na miarę potrzeb zespołu podcieniowej zabudowy rynkowej w jego pierwotnym charakterze powiązanych organicznie z gospodarką całego kraju.

W świetle zgromadzonych materiałów, tezą pracy staje się stwierdzenie, że przejazdowa chałupa rynkowa stanowiła dominujący element zabudowy pierzejowej miast rynkowych w granicach dawnego powiatu bieckiego aż do połowy XIX wieku. Niniejsze opracowanie staje się przy tym dokumentacją istniejącego stanu zabudowy, oraz dowodem na coraz szybsze zanikanie zabytkowej substancji budowlanej w obrębie historycznego zespołu urbanistycznego, w obrysie nieistniejących obecnie murów miejskich dzisiejszej wsi -dawnego miasta Jaśliśka.

W treści opracowania pojawią się hipotezy dotyczące pierwotnej formy zabudowy rynkowej Jaśliśk oparte na kwerendzie dostępnych materiałów źródłowych, literatury przedmiotu oraz własnych badaniach terenowych autora i analizach porównawczych.

Przedmiotowa praca ma pomóc w sporządzeniu planowanego przez lokalny samorząd programu rewitalizacji oraz rewaloryzacji zachowanych elementów oryginalnej – przeważnie XIX wiecznej - drewnianej i murowanej zabudowy miejskiej. Może być również podstawą do opracowanie koncepcji rewitalizacji całego zespołu staromiejskiego w obrębie dawnych murów obronnych, zmierzającego do poprawy wizualnej i funkcjonalnej oferty miejscowości coraz mocniej opierającej swoją gospodarkę na turystyce. Rozwiązania modelowe mogą przyczynić się do opracowania zasad kształtowania nowej architektury regionalnej, która mogłaby uporządkować chaos stylistyczny współczesnej zabudowy szkodzący wizerunkowi regionu. Działania podjęte w niniejszym opracowaniu mogą stać się przyczynkiem do restauracji tradycji zapomnianego miasta na Trakcie Węgierskim, przynosząc przy tym szereg informacji o tradycji budowlanej regionu.

Rysunek 3. Rekonstrukcja zespołu zabudowy starego kościoła w Lubatowej na podstawie archiwalnych zdjęć. opracowanie i rysunek autor

7

1.3. Zakres i obszar badawczy opracowania

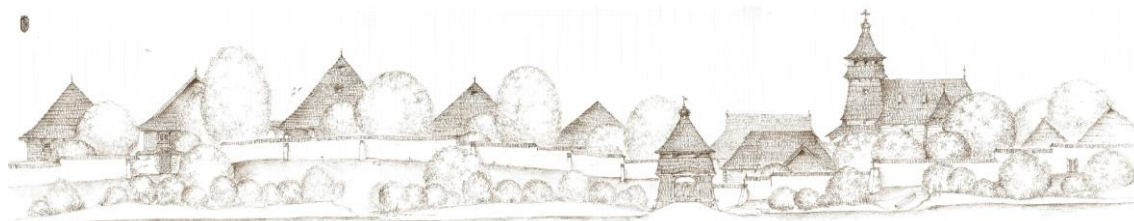
Jako obszar badawczy w niniejszej pracy przyjęto dawne miasto Jaśliska w jego lokacyjnym układzie urbanistycznym oraz jako tło porównawcze, inne miasta dawnego Powiatu Bieckiego Województwa Krakowskiego (zob. ryc. 1). Większość ośrodków miejskich na tym terenie posiada podobną historię powstania oraz funkcjonowania, co zapewne miało wpływ na ich formę architektoniczno-urbanistyczną³. Na tle pozostałych miast lokacyjnych Ziemi Bieckiej Jaśliska prezentują się w sposób wyjątkowy nie tylko pod względem położenia, jako wyspa oddzielona terenem należącym do innego ośrodka administracyjnego, ale również jako miasto rdzennie polskie w obszarze przeważającej kultury ruskiej.

W trakcie prowadzonych badań oraz kwerendy materiałów źródłowych odnaleziono szereg podobieństw zabudowy miast rynkowych położonych na dużym obszarze Polski, jednak

ze względu na rozległość terenu i brak możliwości przeprowadzenia dokładnej analizy obszaru rozciągającego się od Lublina po Lanckoronę, pozostawiono zgromadzony materiał jako obszar pomocniczy do wyciągania wniosków końcowych. Wybór obszaru Ziemi Bieckiej jako granic terytorialnych opracowania wydaje się o tyle trafny, że wszystkie ośrodki miejskie okręgu administracyjnego, w sposób niejako naturalny ciążyły ku prawdopodobnie najstarszemu w tych granicach Ziemi Bieckiej stołecznemu Bieczowi. Biecz był zapewne również wzorem do naśladowania dla rozplanowania pozostałych miast, niemniej jednak mając znacząco dłuższą historię posiada inne rozwiązania planistyczne, które były poprawiane i modernizowane w pozostałych miejscowościach w odniesieniu zapewne do spostrzeżeń empirycznych i do narzutów prawa niemieckiego jakim posługiwały się władze lokalne w okresie lokacji wzmiankowanej grupy ośrodków miejskich.

Zakres czasowy opracowania zamyka się w okresie od lokacji Jaślisk po czasy współczesne tj. w przedziale czasowym wyznaczonym piśmiennymi materiałami źródłowym – nie wyklucza to istnienia w miejscu dzisiejszej wsi starszego osiedla. Ogólnikowo omówiono czas od lokacji Jaślisk do połowy XVIII wieku, szczegółowo zaś okres od daty powstania tzw. Lustracji Sierakowskiego tzn. 1747 roku po czasy współczesne. Powodem podziału okresów ewolucji miasta na ogólnikowy i szczegółowy jest obszerność informacji i zasobność katalogu dokumentów z epoki, na podstawie których można wyciągać wnioski i snuć twierdzenia o postaci miasta w danym okresie

³ D. Kuśnierz-Krupa, Jaśliska w średniowieczu na tle miast dawnego powiatu bieckiego, Wyd. PK, Kraków 2013, s 23.

historycznym. Szczegółowo omawiany jest okres, w którym można odnaleźć opracowania ukazujące formy architektoniczne w detalu, jako opis słowny, rysunek, fotografię lub zachowany detal budynku lub cały obiekt. Kwerenda materiałów bibliograficznych wykazała szczupłość zasobów wiedzy źródłowej i potrzebę scentralizowania zbiorów archiwaliów w jednej bazie danych.

Rysunek 4 Mapa województwa krakowskiego z zaznaczonym konturem Powiatu Bieckiego w opracowaniu zwanego Ziemią Biecką, [w:] Słownik historyczno-geograficzny ziem polskich w średniowieczu, Edycja pod redakcją Tomasza Jurka. Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, wersja internetowa, <http://www.slownik.ihpan.edu.pl/>, [dostęp: 08.04.2018]

1.4. Metody badań

Przy opracowaniu niniejszej dysertacji korzystano z następujących metod badawczych:

Kwerenda archiwalna w postaci rozpoznania zasobów i zgromadzenia koniecznych materiałów źródłowych pisanych, fotograficznych i kartograficznych dostępnych w zasobach bibliotek, szkół wyższych, urzędów i instytucji;

Metoda planistyczna w zakresie korzystania z materiałów kartograficznych w postaci współczesnych i archiwalnych map i podrysów, oraz własnych pomiarów terenowych;

Metoda analityczna w zakresie analiz porównawczych zebranych materiałów źródłowych, oraz z penetracyjnych prac własnych w terenie;

Metoda dedukcyjna w zakresie wyciągania wniosków i tworzenia hipotez dotyczących zagadnień nieomawianych przez wcześniejszych autorów, lub zbudowanych na podstawie aktualnych badań własnych;

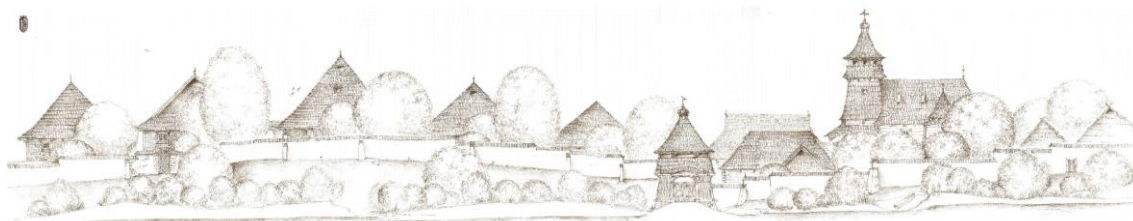
Badania terenowe w obrębie Jaślik, Dukli, Ciężkowic, Lanckorony, Próchnika i wizje lokalne w wybranej, kompletnej grupie miast powiązanych z Jaślikami poprzez wspólne cechy i podobne etapy rozwoju;

Metoda odkrywkowych i penetracyjnych badań terenowych w zakresie poszukiwania i nanoszenia na mapy orientacyjne funkcjonujących i niedostępnych pierzejowych piwnic rynkowych w Jaślikach oraz Dukli - analiza powiązań piwnic z konstrukcją domów ponad nimi,

Metoda porównawcza w zakresie konfrontacji obecnych układów przestrzenno-funkcjonalnych z historycznymi udokumentowanymi na mapach i inwentarzach pisanych;

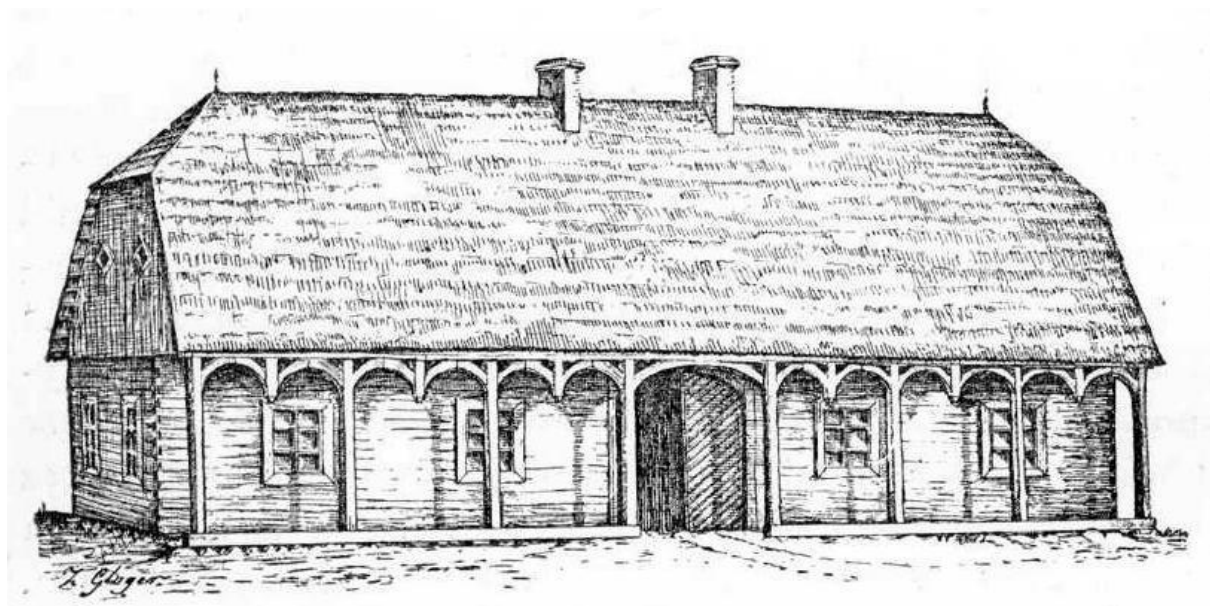
Metoda badań zasobów sieci internetowej pozwalająca dotrzeć do zasobów odległych bibliotek i materiałów prywatnych, weryfikacja i próba usystematyzowania wiadomości.

Problemem zasadniczym w poszukiwaniach materiałów źródłowych okazał się brak oryginalnych przykładów domów, które przyjęto jako modelowe. Ostatni w Jaślikach budynek drewniany w typie, który można było przyjąć jako modelowy (brano pod uwagę rozmiary budynku dopasowane do widocznych na mapach historycznych), w ostatnich latach został rozebrany i odtworzony wtórnie, jednak bez poszanowania pierwotnej struktury konstrukcyjnej, a nawet z pominięciem części detalu architektonicznego. W ciągu trwania prac badawczych okazało się, że oryginalny, w pełni funkcjonalny podcieniowy dom przejazdowy zniknął z zabudowy miasta wraz z utratą przez Jaślika funkcji miasta kupieckiego i przeobrażeniu w ośrodek utrzymujący się z drobnego rzemiosła i rolnictwa. Powolne przeobrażanie się struktury miejskiej nie usunęło

zabytkowych piwnic, które okazały się najtrwalszym świadectwem minionej świetności miasta, jednocześnie przybliżając możliwy, oryginalny kształt zabudowy powstającej na kamiennych konstrukcjach. Fakt ten posłużył do wysnucia teorii o znaczącym podobieństwie obiektów budowanych w okresie XIX wieku do wcześniejszej rynkowej zabudowy przejazdowej. W trakcie badań stwierdzono przy tym, że w pozyskanej literaturze przedmiotu i odnalezionych zasobach materiałów archiwalnych nie udało się odnaleźć bezpośredniego przedmiotu badań, a jedynie obiekty do niego zbliżone w postaci karczm i zajadów wolnostojących. Stąd w niniejszym opracowaniu dużą wagę będą miały indywidualne badania i poszukiwania autorskie w formie poligonowej, analizy porównawcze ze zbliżonymi funkcjonalnie obiektami, oraz analizy archiwalnych materiałów fotograficznych i graficznych, z bardzo dużym udziałem opracowań w międzynarodowej sieci Internet.

Godnym wymienienia źródłem, w opracowaniu poruszającym problematykę zanikania form architektonicznych, stały się również media społecznościowe (Facebook), na których udało się odnaleźć szereg przykładów obiektów wpisujących się w nurt poszukiwań autora. Niestety w chwili obecnej w mediach społecznościowych bardzo rzadko publikacje posiadają właściwą formalnie formę i zazwyczaj pomijają autora fotografii bądź źródło z jakiego fotografie pochodzą. Niemniej jednak owoce prywatnych poszukiwań mogą być ważnym przyczynkiem do budowania bazy danych o różnych rozdziałach historii budownictwa naszego i nie tylko regionu.

Rysunek 5 Grafika przedstawiająca podcieniową karczmę przejazdową. Pobrano z sieci Internet po wpisaniu hasła: „karczmy przejazdowe”. Witryna internetowa, na której umieszczono powyższy materiał graficzny nie podała źródła pochodzenia ani tytułu opracowania książkowego z którego pochodził wykonany skan [dostęp 24. 01. 2015].

2. Stan badań

Badania podejmujące problematykę rozwoju urbanistycznego i architektonicznego miast są ułatwione w przypadku ośrodków, które w historii zapisały się wielkimi czcionkami. Niejednokrotnie przetrwały do dziś fragmenty obwarowań, w oryginalnym niezmienionym narysie, jako namacalne świadectwo czasów dawnego rozkwitu. W archiwach miejskich pieczołowicie gromadzone były dawnej i są dzisiaj dokumenty i materiały dokumentujące wielopłaszczyznową historię materialną, kulturową i społeczną ośrodka. Materiały te stanowią często podstawę planistyczną do tworzenia zasad przyszłego rozwoju przestrzennego, a nawet gospodarczego miast i niektórych wsi.

W przypadku Jaślik zasoby archiwalne dokumentów piśmienniczych i kartograficznych można określić jako szczątkowe, jednak ich zawartość i treść musi być wystarczająca do rozważań w temacie bieżącej pracy. Objętość dostępnej dokumentacji archiwalnej jest niewielka i ściśle wiąże się z okresami rozkwitu i upadku miasta. Dotyczy przede wszystkim spraw prawnych i gospodarczych, rozliczeń i zatargów, a w kwestiach architektonicznych i urbanistycznych jest szczątkowa i przeważnie porusza tą płaszczyzną pobocznie niejako w tle zagadnień prawnych. Ścieżka rozwoju miasta zawężała się w XVIII wieku, gdy okres przedrozbiorowy zahamował ruch handlowy na głównym lokalnym szlaku węgierskim, który na dodatek w XIX wieku zmienił swój przebieg omijając Jaślika. Wydarzenie to skazało miasto na egzystencję opartą na handlu lokalnym, drobnym rzemiośle i rolnictwie. Rozebrano mury obronne, a przyrynkowe domy gościnne przystosowano do roli budynków mieszkalno-gospodarczych z sieniami przejazdowymi, które zmieniono na odpowiednik boisk w chałupach wiejskich⁴. Wraz z upadkiem znaczenia miasta i perspektyw jego rozwoju zmniejsza się ilość materiałów dokumentujących przeobrażenia substancji budowlanej miasta. Jednocześnie zwiększa się ilość materiałów graficznych, które ograniczają się jednak tylko do map katastralnych. W czasie badań nie udało się dotrzeć do ani jednej grafiki i fotografii przedstawiającej architekturę Jaślik z okresu sprzed I Wojny Światowej.

Współcześnie, dawne miasteczko wzbudza zainteresowanie nielicznych badaczy od okresu po II Wojnie Światowej. Pomimo swego marginalnego położenia i gospodarczego zaniedbania staraniem mieszkańców i władz doczekało się monografii książkowej i wydawnictw przewodnikowych⁵, a w ostatnim czasie przeprowadzono, przy udziale autora, programy telewizyjne połączone z powierzchniowymi badaniami

⁴ Wnioski z badań własnych autora w latach 2015 i 2016

⁵ A. Bata, *Jaślika. Dzieje miasteczka i okolic*, Krośnieńska Oficyna Wydawnicza, Krosno 2014

archeologicznymi⁶, opartymi na programie zbudowanym przez autora na podstawie wcześniejszych badań poligonowych. Powierzchniowe odkrywki przyniosły bardzo bogaty materiał ruchomy jednocześnie burząc część założeń związanych z przebiegiem murów obronnych. W chwili obecnej planuje się w obszarze staromiejskim przeprowadzenie nowych badań archeologicznych o szerszym i głębszym spektrum⁷.

2.1. Źródła rękopiśmienne i drukowane

Podstawową treścią zasobów bibliograficznych są zapisy akt grodzkich i sądowych, omawiające zagadnienia gospodarcze mieszkańców, z których tylko pośrednio można wnosić o kształtowaniu się i strukturze i zasobności majątkowej i funkcjonalności zespołu miejskiego. Oczywiście najważniejszym i najstarszym dokumentem jest cytowany w całości m.in. w najnowszej książce poświęconej Jaśliskom „Jaśliska. Dzieje miasteczka i okolic”, akt lokacyjny⁸, jednak w odniesieniu do głównego tematu niniejszego opracowania nie wnosi on większego wkładu w obraz zabudowy.

Dokumentem historycznym obrazującym najwcześniejszy układ zabudowy miejskiej pobocznie określający walory architektoniczne zabudowań jest lustracja majątku biskupów przemyskich z roku 1747, inwentaryzująca precyzyjnie ilość i rodzaj budynków (rozróżnienie i opis domów drewnianych i murowanych) w obrębie murów miejskich, wspominająca też o szczątkach obwarowań i głównych elementach ich układu fortyfikacyjnego⁹. W chronologicznym porządku, po lustracji następnym dokumentem o większej wadze dokumentacyjnej jest Mapa Miega, a dalej w kolejności XIX wieczne mapy katastralne, które zostaną omówione w następnym podrozdziale. Malejące znaczenie i zubożenie miasta w XIX wieku nie sprzyjało tworzeniu dokumentacji graficznej zabudowy, tak jak to miało miejsce w innych, większych miejscowościach. W Jaśliskach procedura budowy nowych domów lub wymiany istniejącej zabudowy, prawdopodobnie miała formę ograniczoną co najwyżej do zgłoszenia zamiaru inwestycyjnego, bez dokumentacji graficznej. Nie zachowały się żadne rysunki budowlane sprzed II Wojny Światowej. We wczesnych opracowaniach kładziono nacisk na dokumentowanie wyłącznie struktury ilościowej, wielkościowej i jakościowej

⁶ TVP Historia – cykl „*Było nie minęło*” – prowadzenie Adam Sikorski, 2018 r.

⁷ Program badań archeologicznych prowadzony przez dr Wojciecha Pasterkiewicza z Uniwersytetu Rzeszowskiego od jesieni 2017 r.

⁸ A. Bata A., *Jaśliska...*, *op.cit.*, s. 40

⁹ A. Prochaska A., *Miasteczko i klucz biskupów przemyskich*, Przewodnik Naukowy i Literacki, Lwów 1889, s. 263 - 265

zabudowy – z map katastralnych można wnioskować o materiale konstrukcyjnym zabudowań, nie ma jednak żadnych przesłanek odnośnie formy architektonicznej budynków. We wspomnianej wcześniej ilustracji Sierakowskiego jedynym uszczegółowieniem w kwestii układu przestrzennego zabudowań jest wyliczenie ilości domów przejazdowych w pierzejach rynkowych, niestety bez szczegółów nawet w kwestii ilości kondygnacji¹⁰. Okres przed II Wojną XX wieku zamyka się na mapie własnościowej ilustrującej udział własności ludności Żydowskiej w zabudowie miejskiej, która pojawiła się i zaczęła odgrywać znaczącą rolę dopiero w XIX wieku.

Drewniana zabudowa miasta i zachowany układ rynkowy wzbudziły zainteresowanie badaczy naukowych już z końcem XIX wieku, być może ze względu na bardzo archaiczny i rzadko spotykany w regionie układ z kalenicami skierowanymi prostopadle do pierzei rynkowych. Jaśliska pojawiają się w opracowaniach m.in. Prochaski¹¹, Bostela¹² i Borzemeskiego¹³ w końcu XIX i na początku XX wieku. Okres obu wielkich wojen XX wieku przerywa inicjatywy badawcze i dokumentacyjne, dodatkowo przynosząc nowe, niemal permanentne zniszczenia i diametralnie zmieniając wizerunek miasta i jego zabudowy. Czas powojenny nie jest korzystny dla rozwoju Jaślik, przynosząc marginalizację miejscowości w strukturze gospodarczej województwa rzeszowskiego, a później krośnieńskiego. Po II Wojnie Światowej w roku 1954 w Jaśliskach badania dokumentacyjne prowadziła Karpacka Ekspedycja Archeologiczna profesora Andrzeja Żaki, pozostawiając cenne mapy dokumentujące stan zachowania zabudowy miejskiej z wyodrębnieniem budynków murowanych i drewnianych. Na podstawie tych badań wytyczono powierzchniowe obszary zabytkowe, w których zachowała się oryginalna zabudowa miejska z końca XIX wieku.

W latach 80-tych i 90-tych Jaśliska stają się po raz kolejny obiektem badań pracowników i studentów Wydziału Architektury Politechniki Krakowskiej dr Augusta Bocheńskiego¹⁴ i profesora Józefa Frazika¹⁵, które pozostawiły materiał dokumentacyjny w zakresie szczegółowych rysunków budowlanych nieistniejących już chałup drewnianych oraz ostatnią kompleksową inwentaryzację stanu zachowania zabytkowej substancji

¹⁰ *Ibidem*, s. 264

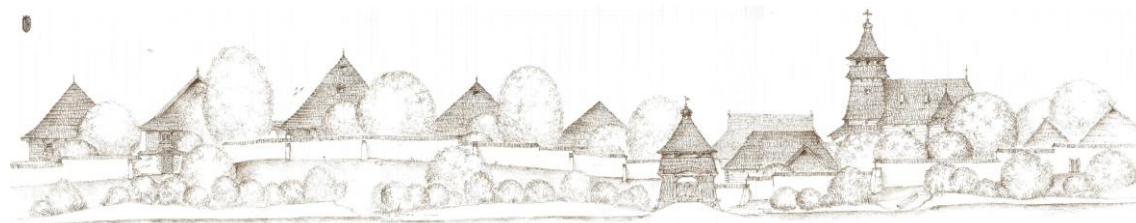
¹¹ *Ibidem*, s.

¹² F. Bostel, *Przyczynek do dziejów Jaślik*, [w:] Przewodnik Naukowy i Literacki (dodatek do Gazety Lwowskiej), t. XVIII, 1890, s.

¹³ A. Borzemeski, *Archiwa w Sanoku, Jaśliskach, Króliku Wołoskim, Hłomczy, Ładzinie i Klimkówce*, Wyd. Nakładem Miasta Sanok, Sanok 1906, *passim*

¹⁴ A. Bocheński, *Drewniana architektura Jaślik*, *Rocznik Rymanowa Zdroju*, t. III, Wyd. Fot-Art., Rymanów 1994, s. 93-105

¹⁵ J. Frazik, *Podsumowanie stanu badań i wytyczne konserwatorskie do zasad kształtowania architektonicznego, maszynopis*, Katedra HAUISzP, Kraków 1989

budowlanej w obrębie dawnego zespołu staromiejskiego Jaślik. Badania te prowadzone były w obrębie obszarów wcześniej określonych jako wartościowe z pominięciem terenów zniszczonych w czasie ostatniej wojny. Ostatnie badania dokumentacyjne w Jaślikach prowadzone były w latach 2015 i 2016 pod kierunkiem autora i obejmowały poza inwentaryzacją budowlaną potencjalnie najstarszej chałupy, badania stanu zachowania zapomnianych i nigdzie nie udokumentowanych zabytkowych piwnic przyrynkowych. Dla tematu niniejszego opracowania największe znaczenie mają precyzyjne inwentaryzacje budowlane obejmujące funkcjonalność obiektów i dość liczne fotografie, które niestety rzucają tylko częściowe światło na funkcję i konstrukcję budynków.

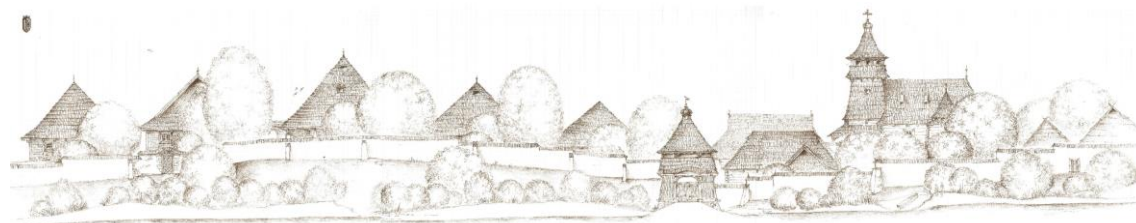
W okresie po II Wojnie Światowej wykonano kilkadziesiąt inwentaryzacji budowlanych budynków z Jaślik o mniejszej lub większej skali dokładności, przedstawiających poza kościołem i ratuszem w większości budynki z okresu przełomu XIX i XX wieku, lub takie, których datowania nie udało się precyzyjnie określić, lub datowanie było określone błędnie na podstawie wywiadu środowiskowego, który również w przypadku opracowań autora był udzielany w sposób wprowadzający mylne informacje.

Również materiały znajdujące się w posiadaniu urzędów ochrony zabytków i instytucji państwowych mogą wprowadzić w błąd poprzez różne nazewnictwo tych samych obiektów, zapewne opierające się na tym samym nieściśłym i mylącym źródle miejscowym, kierującym się względami sentymentalnymi i niedokładną tradycją miejsc.

Przeszkodą w temacie prowadzonej kwerendy było również niestaranne dokumentowanie prac remontowych w obrębie substancji zabytkowej Jaślik. Prace prowadzone były doraźnie i nie zostały precyzyjnie, a czasem nawet w ogóle nie były dokumentowane – przykładem może być legendarna trzystuletnia chałupa, której remonty prowadzone w latach 60-tych nie były w ogóle nigdzie udokumentowane poza szczątkowym opisem w jednej z wersji białej karty sporządzonej dla tego zabytku. Analizując tzw. białe karty z okresu PRL, należy wspomnieć o małej dokładności i nieczytelności niektórych opracowań, co uszczupla zasób wiarygodnej dokumentacji rysunkowej mogącej być analizowanej w opracowaniach badawczych.

Bibliografia popularnonaukowa wprowadza również niepewność co do szeregu informacji historycznych, przynosząc w niektórych przypadkach istotne, jednak niepoparte opisaniem źródeł naukowych tezy¹⁶.

¹⁶ B. Gajewski, *op.cit.*

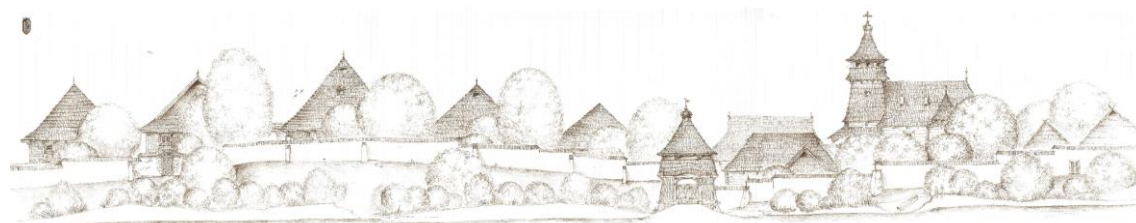

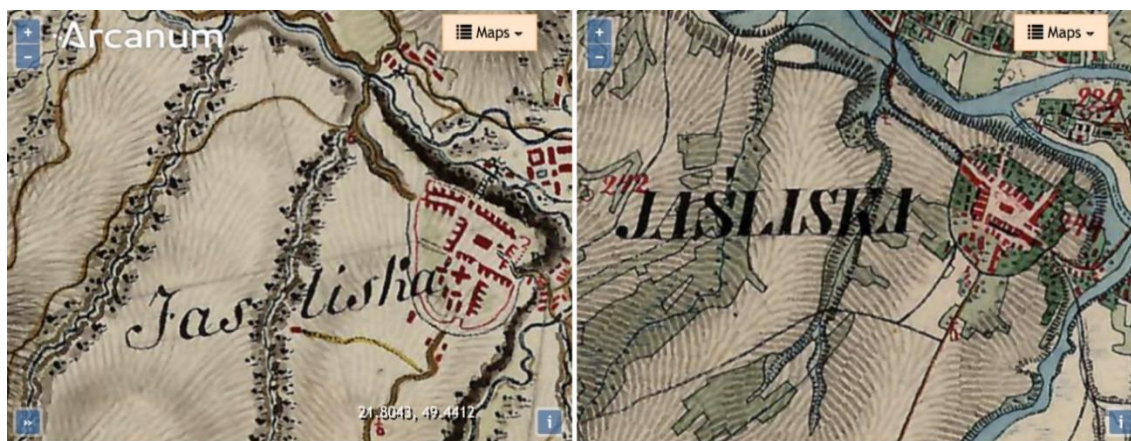
2.2. Źródła kartograficzne i materiały ikonograficzne

Najwcześniejszym chronologicznie materiałem kartograficznym przedstawiającym Jaślika datowanym na koniec XVIII wieku jest „Josephinische Landesaufnahme“ (z lat 1763-1787), mapa topograficzna Królestwa Galicji i Lodomerii czyli tzw. Mapa Miega. Niestety jest to mapa o małej skali 1:28800, która pokazuje stosunkowo mało szczegółów i niewiele mówi o mieście poza ogólnym przedstawieniem pierzejowego placu rynkowego z dużym ratuszem i niezidentyfikowanym niewielkim budynkiem na tymże placu. Mapa w tej edycji pozwala jednak na prawdopodobną identyfikację niektórych elementów zabudowy z opisaniem miasta w lustracji Sierakowskiego. Niemniej jednak Mapa Miega nie może być traktowana jako materiał w sposób dosłowny identyfikujący poszczególne elementy składowe zabudowań, m. in. wprowadzającą w błąd formalny jest grafika obiektu opisanego w Lustracji jako „wieżysko” w północno-wschodnim narożu murów obronnych, która na Mapie Miega może sugerować występowanie bastii artyleryjskiej lub innego dzieła obronnego o większych rozmiarach powierzchniowych. Trudne do zidentyfikowania są również ciekły wodne oznaczone na mapie, które zostały wrysowane błędnie lub niedokładnie.

Kolejna mapa z serii austriackich map wojskowych zatytułowana „Franzische Landesaufnahme” (z lat 1806-1869), przedstawia uszczegółowiony, bardziej realistyczny układ zabudowy miasta z widocznymi zmianami w stosunku do pierwszego wydania. Na tej mapie widać precyzyjnie rozrysowane układy zabudowy zwartej i rozproszonej w pierwszym i drugim szeregu identyfikowalną zabudowę gospodarczą oraz prawdopodobnie wolne parcele w zabudowie pierzejowej w rynku i brak obwarowań miejskich, które zostały wyraźnie rozebrane przed ukończeniem mapy. Trzecia, najpóźniejsza mapa wojskowa zatytułowana „Franzisko – Josephinische Landesaufnahme” (z lat 1869-1887) w przypadku Jaślik traci na szczegółowości i dlatego nie stanowi podstawy do dalszych rozważań i analiz zmian układu przestrzennego miasta. Wcześniejsza chronologicznie mapa katastralna w znacznie większej skali również wpływa na brak uzasadnienia analizy trzeciego wydania mapy wojskowej

Umieszczone poniżej fragmenty Map Miega z dwu różnych okresów pokazują rozwój i dojrzewanie sztuki kartograficznej na przestrzeni lat. Pierwsza Mapa Miega ukazuje ukształtowanie terenu w archaiczny sposób, np. używając cieni do pokazania wąwozów, zaś późniejsza edycja posługuje się już symbolami wektorowymi zbliżonymi do współczesnych oznakowań.

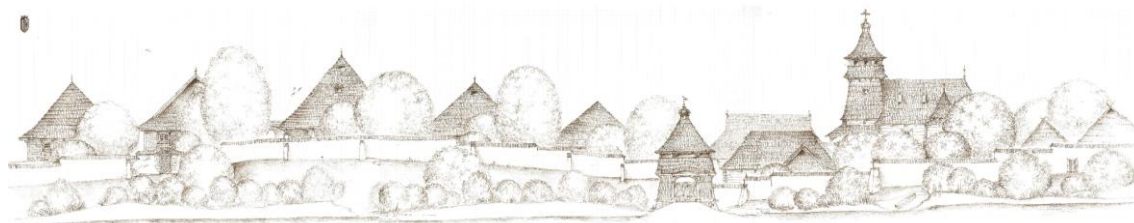

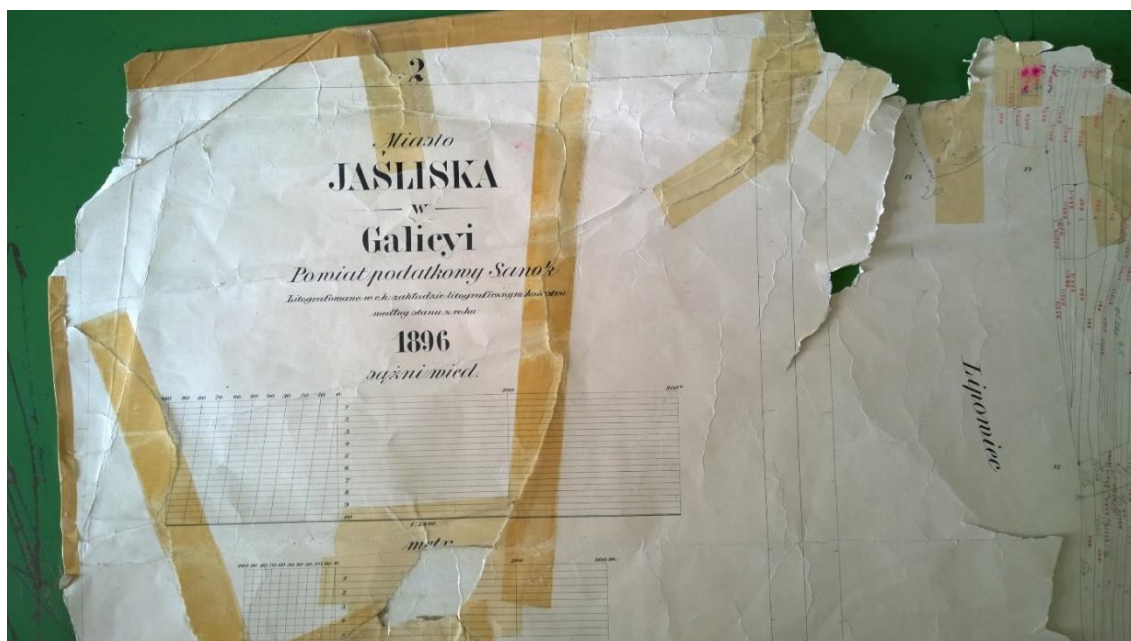

Rysunek 6 Mapa Miega wydanie Pierwsze i Drugie mapy wojskowej, porównanie sytuacji z okresu lat 1763-1787 oraz 1806-1869 z widoczną zmianą dokładności i realizmu przedstawienia detali i szczegółów zespołu zabudowy, www.mapire.eu [dostęp: 04.05.2018]

Władze austriackie w połowie XIX wieku zleciły wykonanie precyzyjnych map katastralnych części miast i wsi terenu ówczesnego królestwa Galicji i Lodomerii, w tym m.in. obszarów obecnego województwa podkarpackiego. Mapy te w skali 1:2280 dostępne są w postaci skanów elektronicznych w zasobach Przemyskiego Archiwum Państwowego i są obecnie ogólnie dostępne do wglądu. W zasobach archiwum Wydziału Geodezji i Gospodarki Nieruchomościami Starostwa Powiatowego w Krośnie udostępniono do wglądu sfatygowaną, używaną do dziś monochromatyczną mapę katastralną Jaślik wykonaną w 1896, wielokrotnie poprawianą i aktualizowaną, która jest kopią wspomnianego powyżej zasobu z Przemyśla, o tyle cenniejszą o ile nanoszone na niej były precyzyjne zmiany praktycznie do okresu poprzedzającego II Wojnę Światową, a co ciekawe wrysowany jest również budynek „Gminnej Spółdzielni” wybudowany w latach siedemdziesiątych XX wieku, jak również niezrealizowany projekt prawdopodobnie nowej drogi – być może obwodnicy centrum wsi mającej być zapewne częścią drogi prowadzącej do przejścia granicznego Czerteżne.

Użytkowa do dziś mapa posiada skalę podaną w metrach i sążniach wiedeńskich co służyło do zachowania równowagi metrycznej w odniesieniu do realizowanych przed normalizacją metryczną inwestycji austriackich i podziałów gruntowych. W nagłówku opisu mapy jest określenie jednostki administracyjnej w formie: Powiatu podatkowego Sanok. Wynika z tego, że mapa była używana wcześniej do precyzyjnego określania wysokości podatków od areatów gruntowych. Mapa została wydrukowana w roku 1896 i wielokrotnie zmieniona w 1911 w sposób profesjonalny i staranny. Późniejsze uzupełnienia wykonywane były po II Wojnie Światowej i znacząco odbiegają jakością i precyzją od wcześniejszych.

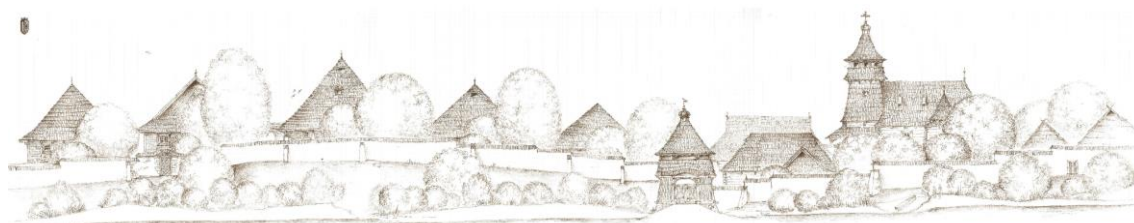

Rysunek 7 Mapa katastralna Jaślisk z 1896 (fragment 1) z metryką i siatką skali w sążniach i metrach. Mapa [w:] Archiwum Państwowe w Przemyślu, s.v.

Na udostępnionym podkładzie widoczne są m.in. pierwotne zabudowania rynku z budynkiem ratusza, który w wielokrotnie zmienianej formie przetrwał do końca XX wieku, oraz obiekt w miejscu dzisiejszego budynku dawnej „Gminnej Spółdzielni”, który posiada od strony północnej element mogący być zarówno podcieniem jak też nieokreśloną dobudówką. Na fotografii z okresu międzywojennego budynek ten można identyfikować z drewnianą chałupą na kamiennej podmurówce z widocznym oknem do piwnicy (ryc. nr 7). Omawiana mapa jest prawie identyczna z innym podkładem katastralnym wykonanym w technice barwnej, na którym wyraźnie zróżnicowane są budynki murowane (oznaczone kolorem różowym), od zabudowań drewnianych (oznaczone kolorem żółtym)¹⁷. Proporcje budynków pokazanych na mapie, oraz domyślna symbolika identyfikowana z oznaczeniem ściany frontowej pokazuje zabudowę przyrynkową w całości skierowaną kalenicami prostopadle do placu rynkowego i jest przykładem zachowanego archaicznego układu zabudowy, wypieranego w innych miejscowościach Ziemi Bieckiej przez układ równoległy z długą fasadą frontową. Trudno dziś uzasadnić zachowanie archaicznego układu prostopadłego innymi przyczynami niż próba zachowania dawnych, obszernych piwnic służących składowaniu win węgierskich w ich niezmienionej formie, przy znakomitej jeszcze dziś kondycji technicznej. Wniosek ten prowadzi do kolejnego twierdzenia, że wtórna XIX-sto

¹⁷ Wzmiankowana powyżej mapa katastralna znajdująca się w Archiwum Państwowym w Przemyślu.

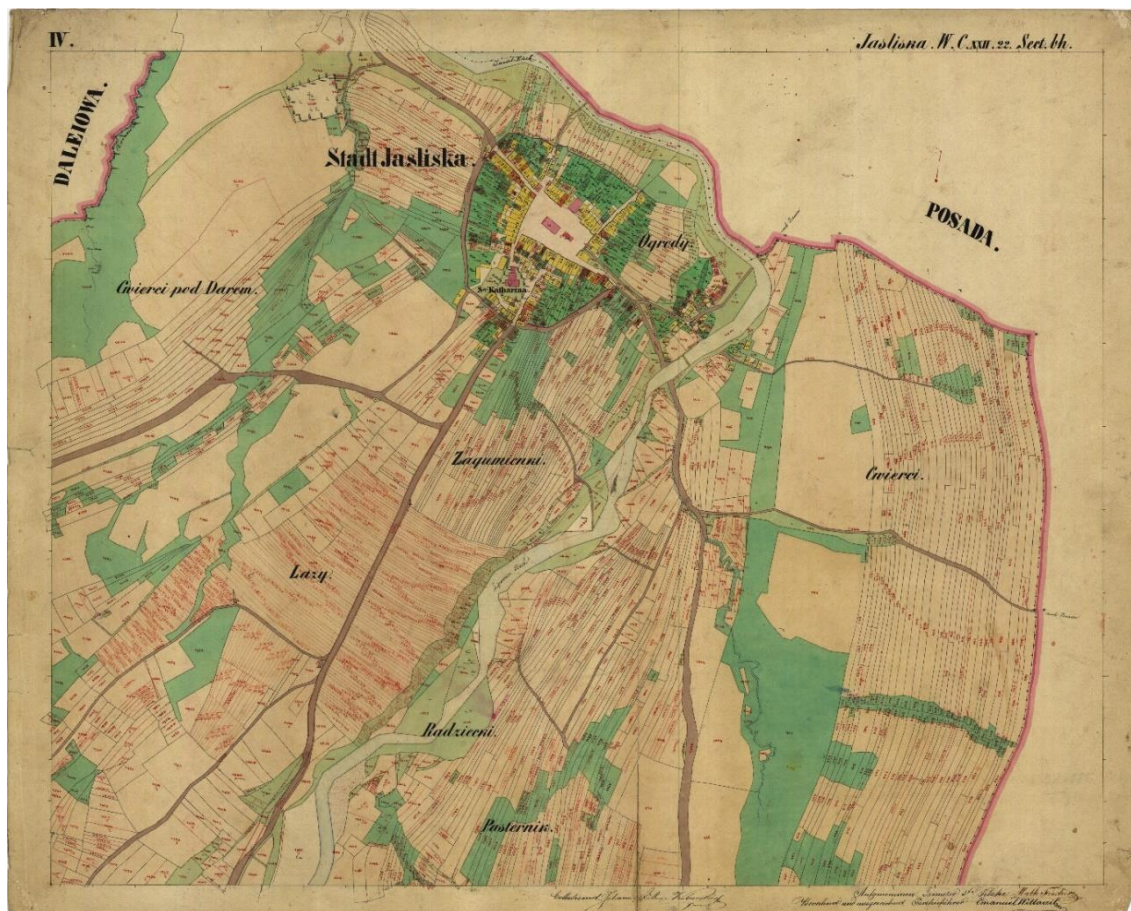

wieczna zabudowa stanowi najprawdopodobniej kopię wcześniejszych rozwiązań. Zastanawiający jest fakt tak długiego użytkowania i pozostawienia „zabytkowej mapy” w ciągłym użytkowaniu, aż do dnia dzisiejszego. Interesujące jest również to, że jedną z kopii kolorowej mapy katastralnej udało się odnaleźć Muzeum Historyczne „Pałac w Dukli” w czasie poszukiwań tego samego podkładu katastralnego dla miasta Dukla, przed odszukaniem zasobów Archiwum w Przemyślu. Mapa Jaślisk w muzeum była zapisana w zasobach jako mapa Dukli. Do momentu dotarcia do zasobów Archiwum Przemyskiego nie było pewności co do datowania kolorowego katastru, gdyż sygnatura z datą przyjęcia do rejestru mapy znajduje się na wstępnej stronie teki. Z różnych źródeł pochodziły informacje co do aktualności mapy kolorowej określonej na połowę XIX wieku lub 1891 rok. Pojawiły się również informacje o mapie pochodzącej z 1911 roku, ale nie udało się ostatecznie do niej dotrzeć, podobnie jak do mapy odnotowujących zniszczenia z okresu I Wojny Światowej, która miała znajdować się jakoby w rękach prywatnych. Być może spadkobiercy osoby posadzonej o przywłaszczeni sobie tego zasobu, będą w stanie odszukać i przekazać do właściwych archiwów wartościowy historycznie dla miasta artefakt.

Rysunek 8 Mapa katastralna Jaślisk z 1896 (fragment 2) z zespołem zabudowy kościoła i placu rynkowego. Mapa [w:] Archiwum Państwowe w Przemyślu, s.v.

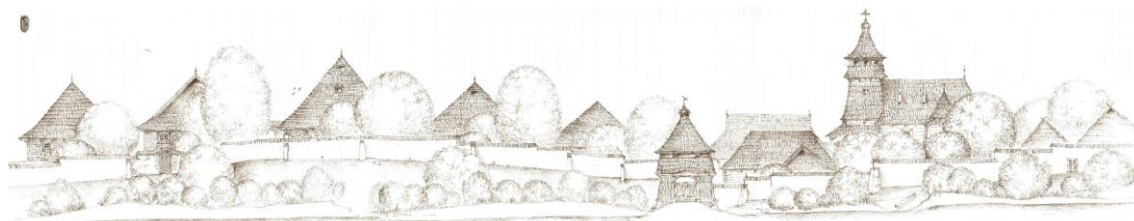
Rysunek 9 Mapa katastralna Jaślisk prawdopodobnie z 1851 r, ze zbiorów Muzeum Historycznego – Pałac w Dukli. Jedna z wersji tej samej mapy wykonywanej w podobnym okresie. Mapa posiada zniemczoną pisownię nazw.

Muzeum Historyczne – Pałac w Dukli oddało do dyspozycji autora wersję elektroniczną (skan), barwnej mapy katastralnej Jaślisk datowanej na drugą połowę XIX wieku prawdopodobnie

z 1851 roku¹⁸ (na fragmencie przekazanym przez Muzeum nie ma daty wykonania). Wspominana wcześniej osiemnastowieczna lustracja majątku precyzyjnie wylicza każdy z budynków mieszkalnych w poszczególnych zespołach zabudowy objętego murami obronnymi wzgórza, autorzy opracowania nie wymieniają w wyliczeniach jednak zabudowy gospodarczej i towarzyszącej, podkreślając jednak znaczenie budynków przejazdowych zwracając na ten rodzaj zabudowy szczególną uwagę¹⁹. Kolorowa mapa katastralna wyraźnie różnicuje zabudowania murowane od drewnianych,

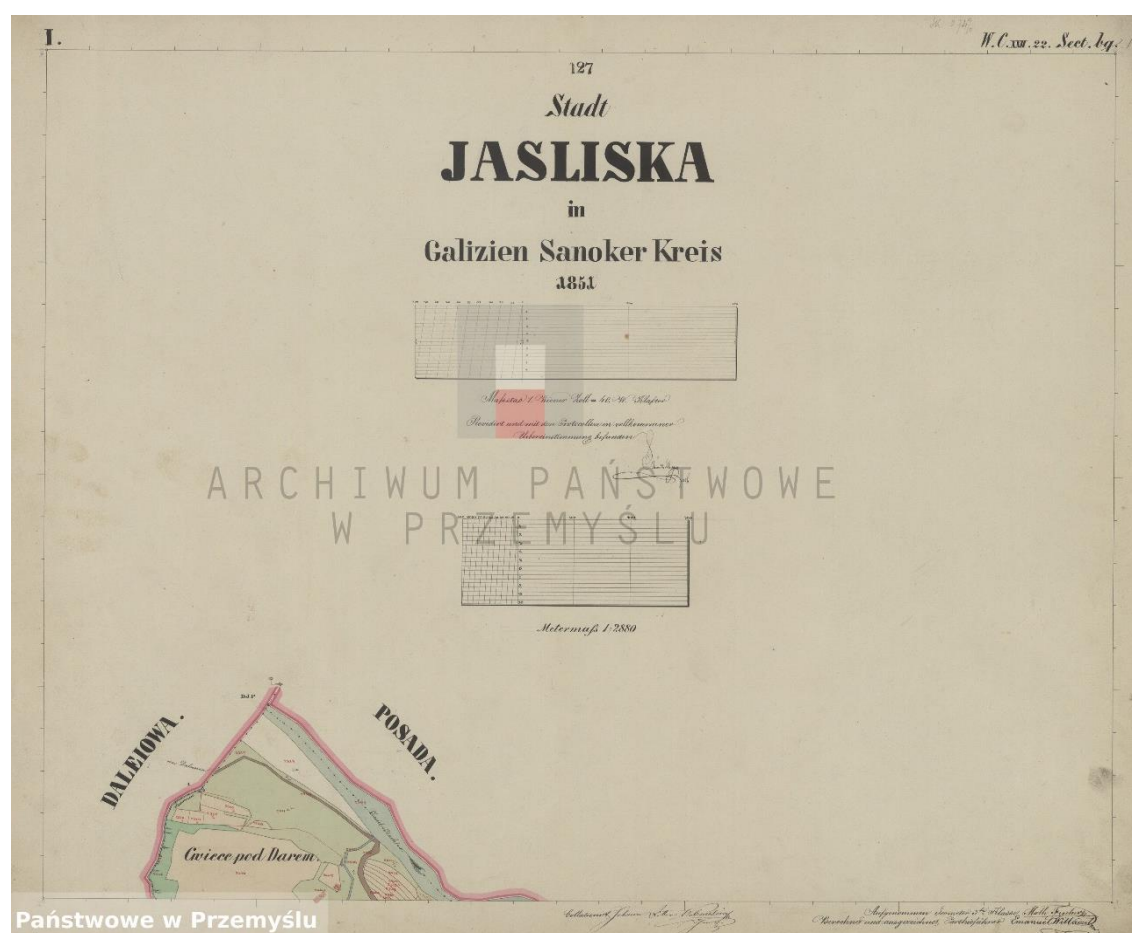
¹⁸ D. Kuśnierz-Krupa D., *Jaśliska w średniowieczu...*, op.cit., s. 97

¹⁹ A. Prochaska, op. cit., s. 264, 265

które stanowią w Jaśliskach absolutną większość, pokrywa się przy tym w znaczącym stopniu pod względem liczebności i rodzaju zabudowań z wyliczeniami lustracji, co wskazuje na bardzo powolny proces zmian w strukturze zabudowy. Mapa ta stanowi przy tym bardzo ważny materiał fundamentalny dla analizy procesów miastotwórczych w Jaśliskach w okresie przekształceń strukturalnych z miasta kupieckiego na lokalne centrum rzemieślnicze i handlowe wspomagające się uprawami i hodowlą.

W toku długotrwałych badań autora udało się sprawdzić wiele różnych źródeł informacji, między innymi dziś wiadomo już skąd pochodziła mapa z Muzeum w Dukli – w zasobach przemyskiego archiwum udało się odnaleźć identyczny obraz podpisany przez tego samego autora w tece sygnowanej datą 1851 r. Prócz tego woluminu w posiadanie autora dysertacji weszła druga wersja niniejszej mapy pozbawiona ręcznych dopisków i zmian graficznych, która została opublikowana w opracowaniu D. Kuśnierz-Krupy z opisem tego samego źródła co mapa zamieszczona wcześniej w tym rozdziale.

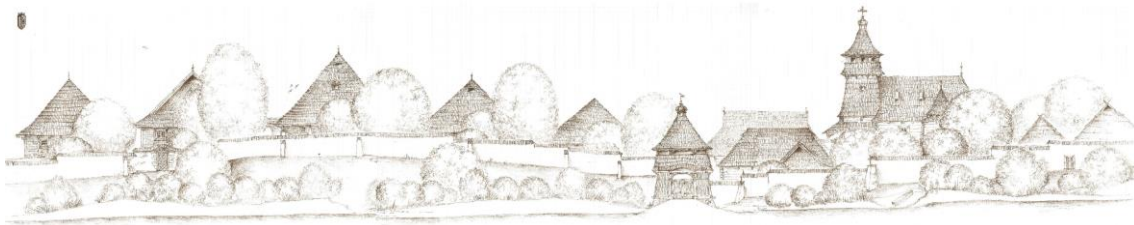
Rysunek 10. Skan 2 karty teki z mapami katastralnymi okręgu Jaślika ze skalą i podziałką liniową opracowania. Źródło: Archiwum Państwowe w Przemyślu, otwarta wersja internetowa. [dostęp 23. 07. 2018 r.]

Rysunek 11. Każdej tece poświęconej poszczególnym miejscowościom towarzyszy karta z oznaczeniami graficznymi stosowanymi na mapach. Źródło Archiwum Państwowe w Przemyślu, otwarta wersja internetowa. [dostęp 23. 07. 2018 r.]

W analizie dwu niemal identycznych materiałów graficznych zauważa się nieznaczne różnice, które jednak mogą mieć duże znaczenie dla badań nad strukturą zabudowy dawnego miasta. Dotyczą one całego szeregu nieokreślonych oznaczeń wydzielających na poszczególnych posesjach oddzielne place z własnymi numerami. W świetle tegorocznych badań georadarowych okazało się, że w obrębie domnieranego dworu biskupiego w miejscach działek nr 31 i 32 pod poziomem terenu odnotowano występowanie anomalii geologicznych, które ze względu na dość regularny kształt mogą być kojarzone z pozostałościami zabudowy, która zniknęła z terenu przed

sporządzeniem map katastralnych. Być może jest to część dużego zespołu jakim zapewne był dwór biskupi wspomniany w literaturze opisującej zabudowania miasta²⁰.

Rysunek 12. Powiększenie wycinka mapy obejmującej zespół zabudowy miejskiej z zaznaczonymi czerwoną obwiednią elementami wydzielonymi z domniemanej parceli biskupiej. Źródło Archiwum Państwowe w Przemyślu. [dostęp 23. 07. 2018 r.]

Rysunek 13 Inna wersja mapy prezentowanej powyżej pokazuje wydzielone strefy działki w odmienny sposób [dostęp 23. 07. 2018 r.]

Trudno dziś rozstrzygać o wiarygodności poszczególnych planów katastralnych, jednak zauważalne jest bardzo bliskie podobieństwo pomiędzy stanem zabudowy przedstawianym w trzech różnych źródłach, z których datowanie najstarszego w stosunku do najmłodszego dzieli ponad 100 lat.

²⁰ A. Prochaska, *op. cit.*, s. 265

Map 4 Distribution of Polish and Jewish building lots in 1905

Source: Rosa Lehmann, *Symbiosis and Ambivalence*, Berghahn Books, New York, 2001, p. 198.

Rysunek 14. Mapa własności żydowskiej, źródło: Rosa Lehmann, *Symbiosis and Ambivalence*, Berghahn Books, Nowy Jork 2001, s. 198 [dostęp 23. 01. 2017 r.]

Najwcześniejsze miarodajne mapy katastralne Jaślik pochodzą z 1851. Czarnobiąta mapa z 1896 z nanoszonymi sporadycznie i wybiórczo zmianami wprowadza niewiele zmian w stosunku do prawdopodobnego pierwowzoru. Na pierwszej mapie katastralnej również wprowadzano zmiany, jednak podobnie jak na jej czarnobiątej kopii, autorowi niniejszego tekstu nie udało się ich precyzyjnie datować. Kolejna mapa pochodząca z okresu poprzedzającego I Wojnę Światową pokazuje tylko nieznaczne różnice polegające na ubytkach substancji budowlanej, jednak potwierdza również niezmienną formę zespołów zabudowań przyrynkowych. Na mapie z 1905 roku dokumentującej przemiany własnościowe zabudowy Jaślik, rzuca się w oczy brak murowanego budynku identyfikowanego przez autora opracowania jako dwór biskupi, na uwagę zasługuje również zabudowa dzisiejszej ulicy Daliowskiej. Wg wywiadu z mieszkańcami i opisu zdarzeń z pracy magisterskiej pisanej pod kierunkiem prof. Kiryka²¹, dowiadujemy się o pożarach zabudowy tej ulicy, które miały miejsce w końcu XIX wieku i w czasie późniejszych wojen. Być może nieznaczne różnice w proporcjach południowej pierzei ulicy są świadectwem XIX wiecznej pożogi. Brakuje map obrazujących zachodzące zmiany zabudowy z okresu zniszczeń obu wojen XX wieku, które diametralnie zmieniły oblicze architektoniczne miasta. Najwcześniejsze powojenne opracowanie pochodzi z 1964 i przedstawia obraz przestrzenny zabudowy Jaślik potwierdzający opis pożaru, który strawił niemal doszczętnie ulicę Daliowską, oraz braki w zabudowie pierzei północnej, która miała ulec zniszczeniu w czasie kampanii wrześniowej i w ostatniej fazie II Wojny. Wyraźnie okres II Wojny Światowej spowodował na dwie dekady impas rozwoju gospodarczego i społecznego, wyraźnie widać ubytki w zespołach zabudowy, które w okresie późniejszego ożywienia przekształcały się w sposób całkowicie porzucającym dawny porządek urbanistyczny i styl architektoniczny.

Niewielka ilość dostępnych map nie przynosi wiadomości co do kształtu i formy poszczególnych budynków w Jaślikach. W trakcie prowadzonych badań stwierdzono, że przedmiot niniejszego opracowania nie ma głębszego i udokumentowanego oparcia w historii.

Dokumentacja starsza od XX wiecznej dostarcza zaledwie przesłanek, a nie czytelnych opisów kształtu i formy budynków przyrynkowych. Z map i lustracji Sierakowskiego można conajwyżej określić materiał budowlany z jakich budynki były wykonane. Powolny proces zmian przestrzennych może conajwyżej sugerować podobne zjawisko w odniesieniu do form kubaturowych zabudowy Jaślik. Więcej światła rzucają na jej

²¹ Z. Orlik, *Dzieje Jaślik*, (praca magisterska pod kierunkiem dr hab. Feliksa Kiryka, WSP w Rzeszowie), Rzeszów 1979, s. 54

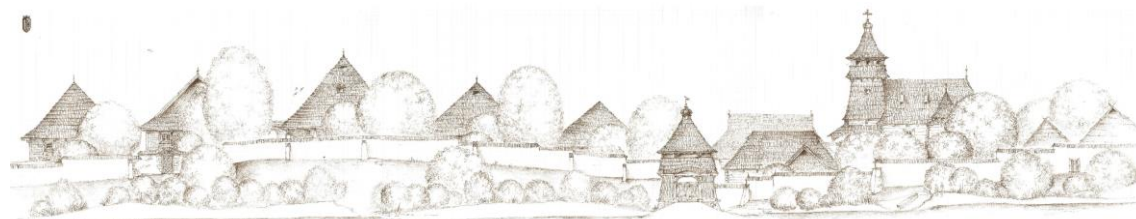

formę najstarsze dostępne fotografie, z których jedna zasługuje na szczególną uwagę przedstawiając ślad nieistniejącego dziś typu zabudowy podcieniowej podpartej słupami, oraz wspomnianego wcześniej rozebranego budynku rynkowego. Właśnie zabudowa podcieniowa odgrywała w małym mieście rynkowym szczególnie ważną rolę, do tego stopnia, że w XVIII wieku administracja archidiecezji przemyskiej nakazuje w Radymnie uzupełnienie brakującego podcienia, aby przywrócić budynkowi pełną funkcjonalność i wyrównać wartość do poziomu innych budynków podcieniowych. W Jaśliskach wszystkie domy rynkowe były podcieniowe, a większość przejazdowa²².

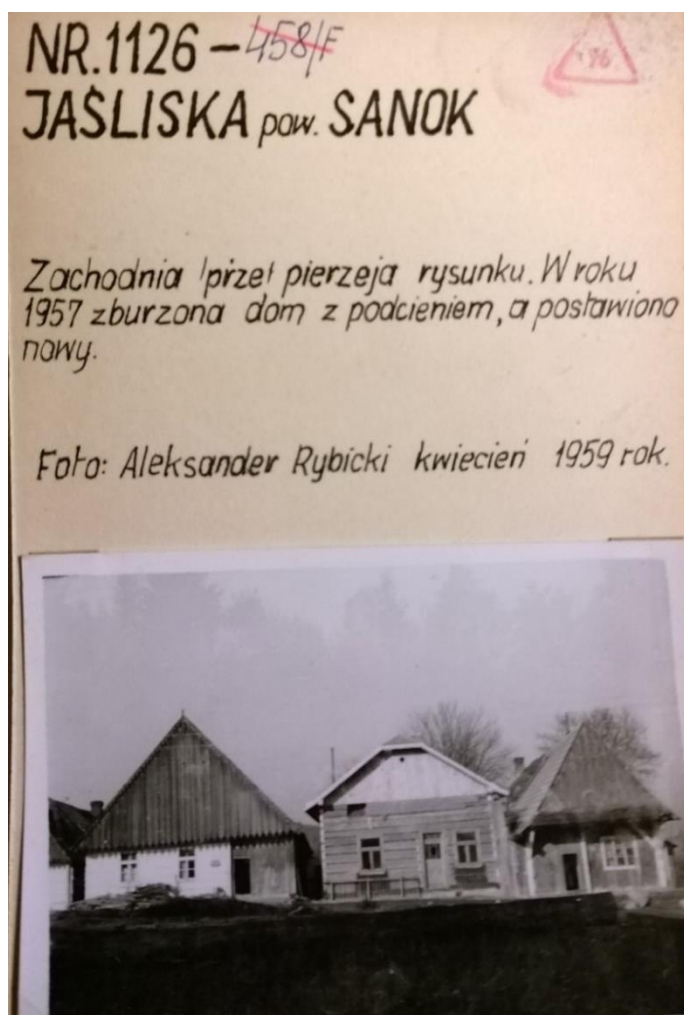

Rysunek 15. Widok na południową pierzeję rynku w Jaśliskach z kościołem w trakcie przebudowy w pierwszych latach po I Wojnie Światowej, widoczny mniejszy z budynków placu rynkowego z podpiwniczeniem rozebrany przed II Wojną Światową, oraz podcień narożnej chałupy w pierzei północnej u wylotu ulicy Do Wieżyska. Źródło: zdjęcie dostępne w zbiorach Stowarzyszenia Przyjaciół Jaślisk i Okolic, pobrane z witryny internetowej – sztetl.org.pl/pl/city/jasliska [dostęp 24 01 2017]

²² A. Prochaska, *op. cit.*, s. 264

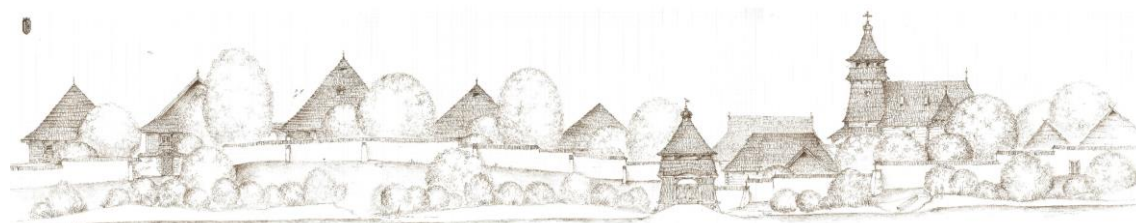
W odniesieniu do najstarszych zasobów fotografii pochodzą one przeważnie ze zbiorów prywatnych i poświęcone są prywatnym wydarzeniom i postaciom – . Zbiory są rozporoszone i nie stanowią jednego zwartego katalogu. Największą ilość zebranych fotografii prywatnych można pozyskać z ogólnodostępnej sieci Internet, m.in. ze stron www.fotopolska.eu, fotopolska.pot.gov.pl, sztetl.gov.pl i innych witryn, włącznie z bardzo obszernym zbiorem umieszczonym na platformie Facebook, który pojawił się tuż po ukazaniu się książki Artura Baty „Jaśliska. Dzieje miasteczka i okolic”, większość z tych fotografii można znaleźć w najbogatszym z wymienionych zasobie Narodowego Archiwum Cyfrowego. Z zasobów prywatnych wybrano prawdopodobnie jedną z najstarszych fotografii pochodzącą być może z okresu tuż po I Wojnie Światowej, na którym widoczna jest południowa pierzeja rynku, remontowany kościół na drugim planie oraz najważniejszy szczegół zabudowy jaśliskiego rynku w postaci słupowego podparcia podcienia narożnego domu pierzei północnej, ulokowanego u wylotu ulicy „Do Wieżyska” (fotografia na poprzedniej stronie).

Odrębną grupę zdjęć stanowią fotografie znajdujące się w zasobach Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Przemyślu Delegatura w Krośnie, Muzeum Historyczne w Sanoku, Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku. Fotografie te zostały wykonane ściśle w celu udokumentowania zabytkowych budynków drewnianych miasta i najbliższych okolic. Fotografie te pochodzą z różnych okresów od lat 50-tych do 80-tych XX wieku.

Rysunek 16. Widok na fragment zachodniej pierzei rynku w Jaśliskach z widoczną budową nowego domu drewnianego w miejsce rozebranego oryginalnego budynku z połowy XIX wieku wg oświadczenia Stanisława Lorencza z Jaślisk. źródło: Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Przemyślu Delegatura w Krośnie. Rep. autor 2016 r.

27

Trudnością w identyfikacji budynków na podstawie tych zdjęć są zmieniające się na przestrzeni czasu numeracje domów w obecnej wsi, które nieraz sygnują ten sam dom różnymi numerami, co w połączeniu z postępującą degradacją substancji budowlanej i doraźnymi remontami zmieniającymi wygląd zewnętrzny budynków, może prowadzić do błędnych wniosków. Zasoby te liczą kilkaset kart z fotografiami różnej jakości, często powtarzających się obiektów z różnych lat.

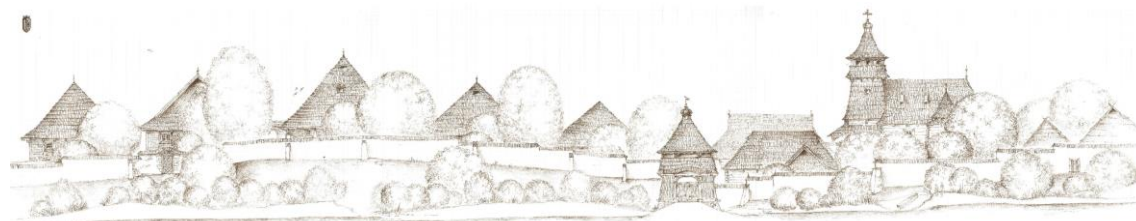
2.3. Opracowania publikowane

- Książki

Silny nadal patriotyzm lokalny na Podkarpaciu skutkuje powstawaniem stowarzyszeń mieszkańców poszczególnych miejscowości. Bogactwo tradycji historycznej i zmienne koleje losu beskidzkich miast i wsi są dziś żywną niwą dla publicystów i twórców. Na tle innych miast Podkarpacia Jaśliska doczekały się wielu mniej lub bardziej fachowych opracowań opublikowanych i niepublikowanych prac dyplomowych na różnych uczelniach. O Jaśliskach pisze i pisało wielu autorów na przestrzeni ponad stu lat. Co było powodem tak dużego zainteresowania niepozorną, zaniedbaną wsią - dawnym kluczowym miastem obszernego majątku?

Wydawnictwa, których centrum są Jaśliska można podzielić na opracowania naukowe, monografie i popularnonaukowe przewodniki. W materii architektoniczno-urbanistycznej najważniejszą książką poświęconą dawnemu miastu jest wydana przez Politechnikę Krakowską praca „Jaśliska w średniowieczu na tle miast dawnego powiatu bieckiego”²³ autorstwa Dominiki Kuśnierz – Krupy. Jest to pozycja poświęcona zasadom kształtowania się warownego miasta rynkowego na tle podobnych miast rynkowych większego obszaru administracyjnego dawnej Ziemi Bieckiej – inaczej Powiatu Bieckiego. Jaśliska znalazły się w granicach Ziemi Bieckiej pomimo „wyspowego” charakteru, zapewne ze względu na przynależność do polskiego kręgu kulturowego reprezentowanego na tym obszarze przez własność katolickiej Archidiecezji Przemyskiej. Opracowanie to ma kluczowe znaczenia dla podjętej w niniejszym opracowaniu analizy układu przestrzennego miasta. Równie istotne są tożsame granice przestrzenne obu opracowań. W rozdziale 7 książki Prof. Kuśnierz-Krupy poświęconym opisowi architektury miasta, Autorka podaje wiele istotnych informacji stanowiących fundament poszukiwań form i zasad kształtowania funkcji chałupy miejskiej w Jaśliskach. Niestety bogaty zasób informacji ogranicza się do statystyk liczbowych i stwierdzenia faktu

²³ D. Kuśnierz-Krupa, Jaśliska w średniowieczu..., op. cit.

istnienia poszczególnych obiektów oraz cytatów źródłowych z materiałów archiwalnych, pomijając bogatszą dokumentację graficzną szczególnie w zakresie rycin historycznych. Niemniej rysunki i szkice nie stanowiły głównego nurtu podjętego zagadnienia, którym jest wszak analiza porównawcza w materii statystycznej grupy 11 miast Ziemi Bieckiej i zaprezentowanie podobieństw i różnic formalnych między nimi. Opracowanie profesor Dominiki Kuśnierz-Krupy podejmuje tematykę wczesnego okresu funkcjonowania miasta Jaślika w średniowieczu, podczas gdy bieżący materiał zajmuje się pełnym spektrum czasowym rozkwitu, funkcjonowania i upadku karpackiej warowni.

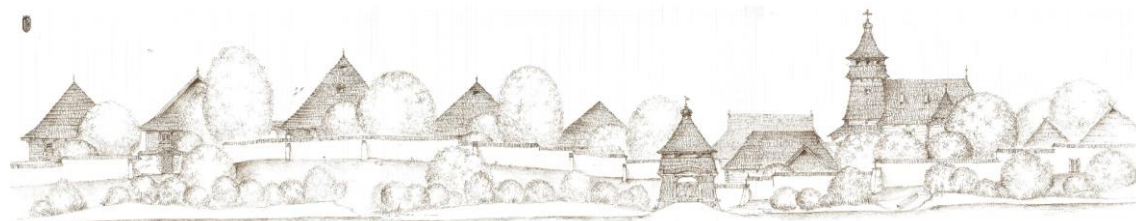
Popularno-naukową monografię Jaślik pt. „Jaślika. Dzieje miasteczka i okolic”²⁴ opracował w 2014 roku znany krośnieński regionalista i historyk Artur Bata. Książka przedstawia w sposób przystępny, jednak nieco ogólnikowy historię powstania i rozwoju miasta, opisuje warunki przyrodnicze w jakich powstało pierwsze osiedle, przedstawiając uwarunkowania gospodarcze wynikające z położenia w rejonie podgórskim, na szlaku handlowym. Omówiono w niej skrótowo również tematykę architektury i układu przestrzennego ośrodka używając przy tym grafik wizjonerskich autora niniejszej dysertacji. Ze względu na charakter popularnonaukowy i ogólnikowe podejście do wielu zagadnień opierające się na wcześniejszych opracowaniach, wydawnictwo to nie wnosi większego wkładu do stanu badań nad architektoniczną i urbanistyczną charakterystyką miasta Jaślika.

Można się spodziewać, że wcześniejsza monografia miasta wydana w Krośnie w 1996 roku, autorstwa Benedykta Gajewskiego pt. „Jaślika 1366-1996. Zarys monograficzny”²⁵ zawierająca podobny zakres tematyczny, stanowiła bazę dla nowszego opracowania Artura Bata. Książka ta podobnie jak omawiana wcześniej odnosi się do szerokiego spektrum zagadnień od geografii, geologii, warunków klimatycznych, społecznych i kulturowych, nie poświęca większej wagi tematyce architektury i układu przestrzennego Jaślik traktując te zagadnienia ogólnikowo, a nie szczegółowo. W tym opracowaniu zaprezentowano ogólnie znane budynki rynkowe i kościół.

Wymienione powyżej opracowania zajmują się tematyką miasta i szerokim spektrum zagadnień związanych z jego środowiskiem naturalnym, gospodarczym, ekonomicznym i kulturowym. Podejmują zagadnienia związane z jego powstaniem, funkcjonowaniem na przestrzeni wieków, rozwojem i upadkiem, sięgając jednak po aspekty architektury i układu przestrzennego, jedynie w celu uzupełnienia pewnego zakresu zagadnień

²⁴ A. Bata, *op.cit.*

²⁵ B. Gajewski, *op.cit.*

tematycznych – nie dotyczy to książki Prof. Kuśnierz-Krupy, która w całości poświęcona jest materii architektury i urbanistyki.

W trakcie poszukiwań opracowań książkowych poświęconych budynkom zajezdnym i oryginalnym, starszym niż XIX wieczne, chałupom wiejskim i małomiasteczkowym, autorowi opracowania nie udało się odnaleźć ani jednej pozycji naukowej wydanej w XXI wieku.

Chatom, zajazdom, dworom i innym budynkom drewnianym poświęcono za to szereg opracowań albumowych i popularnonaukowych, które jednak nie dostarczają pełnowartościowego materiału badawczego mogącego posłużyć do relatywnie dokładnej analizy porównawczej. W bieżącej dysertacji wykorzystano m.in. książki Jana Sas-Zubrzyckiego²⁶, Witolda Krassowskiego²⁷ i Ignacego Tłoczka^{28,29}. Wymienione dwudziestowieczne wydawnictwa przyniosły szereg informacji mogących posłużyć do wyciągnięcia właściwych i konstruktywnych wniosków. W starszej – osiemnasto i dziewiętnastowiecznej literaturze znaleziono obszernie omówienie zarówno konstrukcji jak i układu funkcjonalnego tradycyjnego polskiego budownictwa drewnianego, które w przypadku Lustracji Sierakowskiego rzuca światło również na zasadniczy przedmiot pracy doktorskiej. W kwestii konstrukcji budynków drewnianych pozycją zasługującą na wyróżnienie jest książka Franciszka Kopkowicza „Ciesiołka wiejska i małomiasteczkowa”³⁰, która pozwala zrozumieć zasady kształtowania konstrukcji drewnianych tradycyjnego budownictwa regionalnego, włącznie z ich relacją z fundamentami kamiennymi, która była przydatna do zrozumienia technologii wykonania piwnic kamiennych w leżącej niedaleko od Jaślik Dukli. Wiedza zawarta w tych materiałach posłużyła wyciągnięciu wniosków i twierdzeń do dyskusji na temat tego jak mogły wyglądać renesansowe drewniane zabudowania przyrynkowe podobnej do Jaślik miejscowości. Zdobyte doświadczenia pozwalały zrozumieć naturę i formę znalezisk odkrytych w czasie prac wykopaliskowych w Jaślikach w kolejnym roku prac i poszukiwań. W całej grupie pozycji książkowych pośredni związanych z głównym tematem opracowania doktoranckiego ważne miejsce zajmują i zasługują na osobny komentarz dzieła profesora Jerzego Czajkowskiego podejmujące w sposób bezpośredni zagadnienia wykształcenia się karpackiego modelu budownictwa wiejskiego – mowa tu o książce „Budownictwo ludowe Podkarpacia”, a w szerszym zakresie terytorialnym „Dom drewniany w Polsce – tysiąc lat historii”. Kwerenda bibliografii naukowej pozwoliła

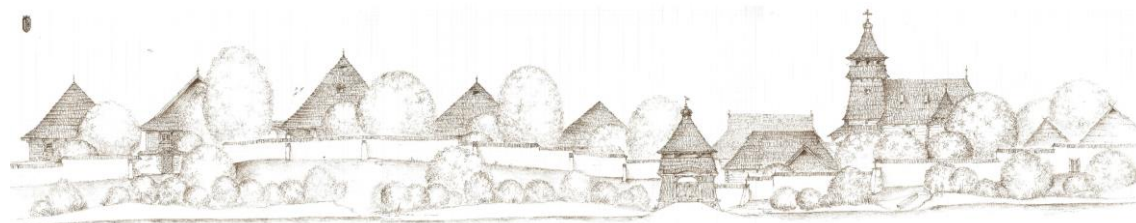
²⁶ J. Sas-Zubrzycki, *Polskie budownictwo drewniane*, Wyd. Kozińskich, Kraków 1916

²⁷ W. Krassowski, *Architektura drewniana w Polsce*, Wyd. Arkady 1958

²⁸ I. Tłoczek, *Polskie budownictwo drewniane*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Kraków 1980

²⁹ I. Tłoczek, *Chałupy polskie*, Wyd. Arkady, Warszawa 1958

³⁰ F. Kopkowicz, *Ciesiołka wiejska i małomiasteczkowa*, Warszawa 1948

odszukać przykłady drewnianej zabudowy wiejskiej sięgające XVII wieku, jednak nie dotyczące bezpośrednio zabudowań miejskich a w szczególności pierzejowej zabudowy rynkowej³¹. Praca innego etnografa blisko związanego z profesorem Czajkowskim i skansenem budownictwa drewnianego w Sanoku, często cytowana, „Karczmy zajezdne w południowo-wschodniej Polsce”³² – doktora Henryka Olszańskiego stanowi ważny przyczynek i cenny materiał porównawczy do analizy funkcjonalnej przejazdowych domów przyrynkowych i wolnostojących budynków karczem i zajazdów, z których model domu przyrynkowego prawdopodobnie czerpie swoje początki.

- Artykuły naukowe

Artykuły o Jaśliskach publikowane w różnych wydawnictwach pojawiały się od końca XIX wieku z wzmiankowaną wcześniej przerwą spowodowaną dwoma wojnami XX wieku. Niemniej jednak najwcześniejszym dokumentem pisany wkraczającym w świat budynków otoczonych murami obronnymi, a zarazem przynoszącym najwięcej informacji o pierwotnym układzie urbanistycznym Jaślisk oraz ich krajobrazie architektonicznym przynosi niejako urzędowa inwentaryzacja stanu istniejącego w postaci „Lustracji biskupa Sierakowskiego”³³ z 1747 roku, której oryginał przetrwał w Archiwum Kurii Archidiecezjalnej w Przemyślu. Inwentaryzacja Jaślisk zwana inaczej – lustracją stanowi część szerszego zbioru materiałów inwentaryzacyjnych Kurii obrazujących stan zachowania należących do niej majątków kościelnych w połowie XVIII wieku. Kluczowe znaczenia dla obecnego opracowania miały również wymienione już wcześniej artykuły omawiające zagadnienia funkcjonalności karczmy i domu zajezdno³⁴ na obszarze geograficznym powiązany z obecnym Podkarpaciem, jak również dalszym³⁵ w zakresie prowadzonych przez autora analiz porównawczych. Aby zyskać pogląd na kształt najstarszych założeń konstrukcyjno-funkcjonalnych i genezy karpackiej chałupy i domu miejskiego poszukiwano opracowań opisujących w szczególności najstarsze przykłady takich obiektów³⁶ oraz dawne formy typowe zabudowy występującej w obszarze opracowania³⁷.

³¹ J. Czajkowski, Zagroda kmieca z pierwszej połowy XVII w. w Moszczenicy pow. Gorlice, Materiały MBL w Sanoku, Sanok 1973

³² H. Olszański H., *Karczmy zajezdne w południowo wschodniej Polsce*, Materiały MBL w Sanoku, Sanok 1993

³³ A. Prochaska, *Miasteczko i klucz biskupów przemyskich*, Przewodnik Naukowy i Literacki, Lwów 1889

³⁴ H. Olszański, *Karczmy zajezdne w południowo wschodniej Polsce*, Materiały MBL w Sanoku, Sanok 1993

³⁵ G. Ciołek, *Regionalizm w budownictwie wiejskim w Polsce*, Wyd. Politechniki Krakowskiej, Kraków 1984

³⁶ J. Czajkowski, *Zagroda...*, *op.cit.*

³⁷ Idem, *Budownictwo ludowe w polskich Karpatach*, Materiały MBL w Sanoku, Sanok 1993

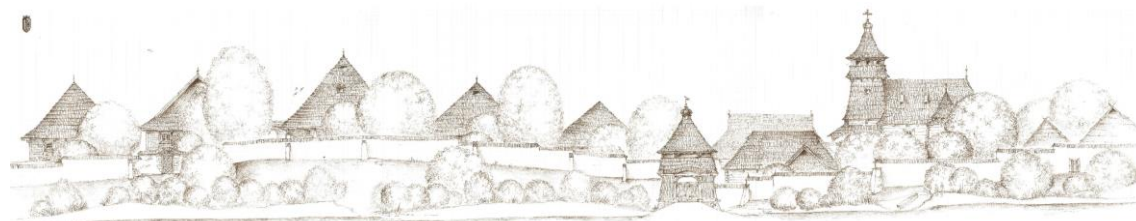
W tej grupie najważniejszymi pozycjami są inwentaryzacje graficzne i opis nieistniejącej już zabudowy drewnianej wykonane przez dr Augusta Bocheńskiego i wydane w Roczniku Rymanowa Zdroju³⁸, opracowanie Antoniego Prochaski „Jaśliska. Miasteczko i klucz biskupów przemyskich”³⁹, w którym zawarta jest osiemnastowieczna Lustracja bpa Sierakowskiego oraz artykuł Henryka Olszańskiego⁴⁰ „Karczmy zajezdne w południowo wschodniej Polsce” jako materiał bezpośrednio opisujący przedmiot niniejszego opracowania. Rozważania na temat genezy powstania i funkcjonowania karczm, jako budynku poprzedzającego wykształtowanie się domów zajezdnych małych kupieckich miastach rynkowych, formuje podstawy do rozważań na temat opisanej w Lustracji Sierakowskiego zabudowy przejazdowej w Jaśliskach.

Opisane powyżej materiały opublikowane na przestrzeni bez mała wieku, bez niepublikowanych opracowań, nie stanowiąby wystarczającej podstawy do w miarę pełnego opracowania, którego przedmiotem ma być zasada budowy, konstrukcja, funkcja i forma architektoniczna rynkowego domu zajezdnego w Jaśliskach. Prowadzone badania i poszukiwania materiałów źródłowych nie przyniosły odpowiedzi jak wyglądały budynki w Jaśliskach w okresie największego rozkwitu miasta. O bogactwie form tych budynków mogą świadczyć elementy użyte wtórnie w budynkach z XIX i początków XX wieku zachowanych do naszych czasów. Zarówno jakość wykonania, subtelny detal i to, że zaobserwowane „wtórniki” nadal znajdują się w stanie lepszym niż reszta budynku świadczą o wysokim poziomie warsztatu lokalnego rzemiosła, a co ciekawsze np. wykroje wspornikowych belek podcieniowych z budynku nr 126 w Jaśliskach, o archaicznej konstrukcji przysłupowej, nie mają odpowiedników w katalogach wzorników ciesielskich, ani nie są spotykane w znanych autorowi innych miejscowościach regionu, czy też skansenach budownictwa ludowego. Niestety zarówno książki jak i opublikowane artykuły opisane powyżej nie przynoszą odpowiedzi na kwestie podniesione w nurcie bieżącego opracowania tzn. jak wyglądała przyrynkowa zabudowa przejazdowa w okresie poprzedzającym upadek biskupiego miasta i regres tradycyjnego budownictwa kupieckiego, skutecznie wypartego przez oszczędnościowe rozwiązania, których fotografie są dostępne i stanowią ważny element wizerunkowy miejscowości. Jednocześnie artykuły i najstarsze zachowane opisy stanowią bezcenne i fundamentalne źródło informacji o strukturze zabudowy od II Wojny Światowej do końca XX wieku.

³⁸ A. Bocheński, *op.cit.*

³⁹ A. Prochaska, *op. cit.*

⁴⁰ H. Olszański, *op. cit.*

2.3.3. Materiały niepublikowane

W grupie prezentowanych lub powoływanych w dysertacji materiałów niepublikowanych znalazły się m. in. aperiodyczne opracowania wykonywane na zlecenie urzędów w postaci raportów z ekspedycji badawczych i następujących po nich i opierających o ich wytyczne i wnioski plenerów naukowych. Podejmowane - jak się wydaje spontanicznie i pod wpływem uroku miejsca - badania naukowe prowadzone przez pracowników uczelni wyższych w formie inwentaryzacyjnych praktyk wakacyjnych. Liczne artykuły pośrednio dotyczące przedmiotu opracowania, publikowane na stornach sieci Internet jako najbardziej dostępnym i najprostszym w emisji opracowań medium publicznym. Jaśliskom poświęcono przynajmniej trzy prace inżynierskie w zakresie historii⁴¹ i turystyki⁴³. Szczególnie praca magisterska Zdzisława Orlika przynosi cenne i precyzyjne informacje wyjaśniające niektóre przemiany zabudowy miasta związane z pożarami miasta⁴⁴ i zniszczeniami wojennymi⁴⁵, które jednak pomimo znakomitego promotora, nie są podparte źródłem ich pochodzenia.

Materiałami najważniejszymi dla autora w tej grupie tematycznej jest przed innymi studium planistyczne pod redakcją Leszka Kozakiewicza „Jaśliska. Studium Historyczno-Urbanistyczne do planu zagospodarowania przestrzennego miasteczka”⁴⁶. Dokumentacja została wykonana na potrzeby opracowania późniejszego Planu Miejscowego Zagospodarowania Przestrzennego gminy Dukla, do której należała podówczas wieś Jaśliska z przyległościami. Równie ważnym dokumentem, wykonanym pod kierunkiem profesora Józefa Frazika „Jaśliska. Podsumowanie stanu badań i wytyczne konserwatorskie do zasad kształtowania architektonicznego”. Obie pozycje mają obszerną zawartość merytoryczną i graficzne planistyczne udokumentowanie stanu istniejącego zabudowań dawnego miasta, na którym wyraźnie widać piętno wojen odcisnięte na tkance miasta w postaci ubytków szczególnie w obszarze przeważającego niegdyś budownictwa drewnianego. W inwentaryzacji zabudowy Jaślisk z 1964 udokumentowano prawdopodobnie po raz pierwszy po II Wojnie Światowej stan zachowania zabudowy drewnianej (na mapie wyraźnie zróżnicowano zabudowę

⁴¹ J. Koźma, *Dzieje Jaślisk do 1944 roku* (praca pod kierunkiem dr Jerzego Horwata, WSP Instytut Historii w Rzeszowie), Rzeszów 1991

⁴² Z. Orlik, *op.cit.*

⁴³ M. Lorenc, *Wykorzystanie walorów turystycznych dla rozwoju turystyki w Jaśliskach i okolicy*, (praca licencjacka PWSZ w Krośnie), Krosno 2007

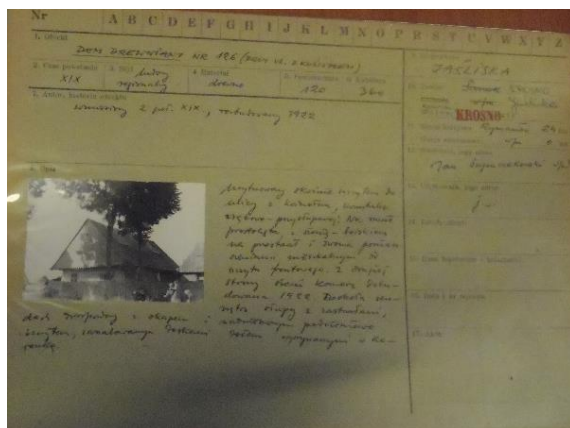
⁴⁴ Z. Orlik, *op. cit.* s. 36

⁴⁵ *Ibidem*, s. 45, 61

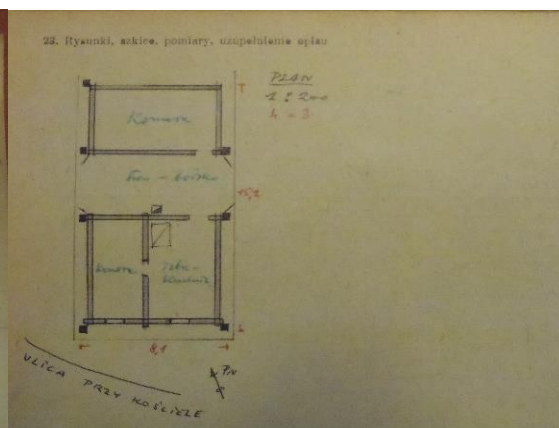
⁴⁶ L. Kozakiewicz, *Jaśliska. Studium Historyczno-Urbanistyczne do planu zagospodarowania przestrzennego miasteczka*, maszynopis, P.P. PKZ o. Warszawa, Warszawa 1964

w konstrukcji drewnianej od budynków murowanych). Niestety autorowi nie udało się dotrzeć do treści badań Karpackiej Ekspedycji Archeologicznej⁴⁷, która wg posiadanej wiedzy prowadziła w roku 1956 prace w Jaśliskach i mogła odnotować ważne dla tematu informacje, z okresu poprzedzającego budowę szeregu nowych obiektów w obrębie zespołu rynkowego.

Rysunek 18. Strona pierwsza "białej karty" z lat 60-tych XX wieku. W zasobach Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Przemyślu Delegatura w Krośnie.

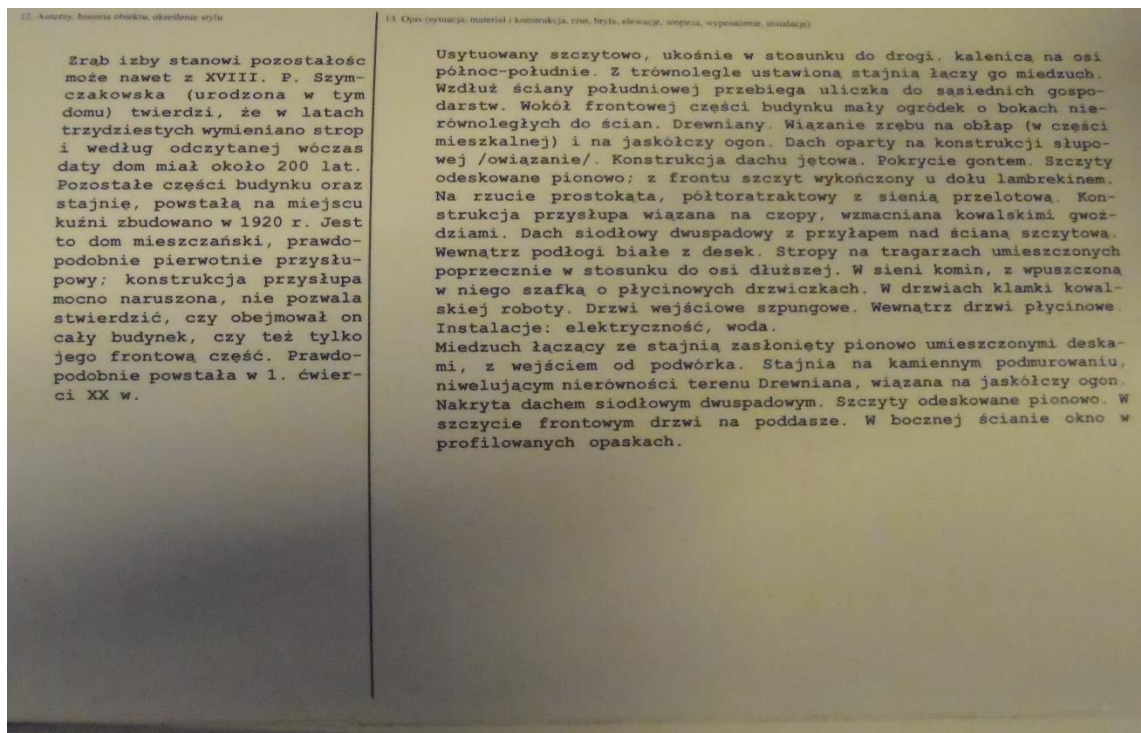

Rysunek 17. Rysunek poglądowy kondygnacji parteru bez tzw. stajni. "Biała karta" z lat 60-tych XX wieku. W zasobach Podkarpackiej Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Przemyślu Delegatura w Krośnie.

Można przypuszczać, że w chwili obecnej proporcje procentowe budownictwa drewnianego w stosunku do murowanego uległy odwróceniu. Najobszerniejszą grupą niepublikowanych materiałów są tzw. „białe karty” wybranych budynków i karty inwentarzowe z Muzeum Historycznego w Sanoku o tyle ważne, że w wielu przypadkach opisują budynki, które już nie istnieją. Materiały te odznaczają się jednak powierzchownością i niedokładnością. Zdarzyły się przypadki, w których „białe karty” przedstawiające ten sam budynek, podawały informacje znacząco różniące się między sobą. Czasami z niewiadomych przyczyn białe karty posiadają błędne adresy obiektów, wprowadzając niepewność co do wyników badania, stąd niezbędna była uważna analiza pozyskanego materiału i weryfikacja fotografii z rzeczywistością (jeżeli budynek jeszcze istniał). Tak było w przypadku zagrody z budynkiem nr 126 zinwentaryzowanej przez autora, którego opracowania z dwu różnych okresów prezentowane są poniżej.

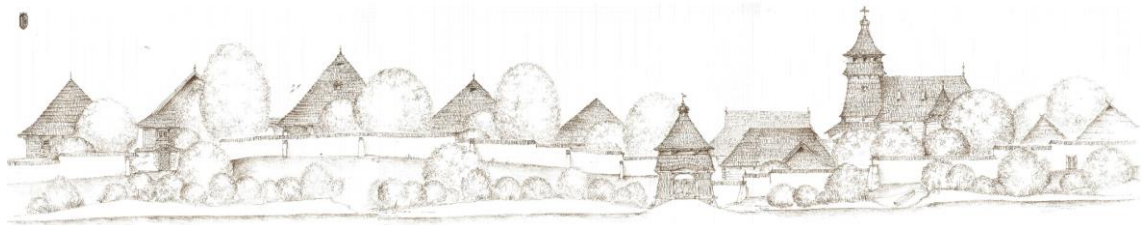
⁴⁷ A. Żaki, *Karpacka Ekspedycja Archeologiczna w roku 1956*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1959

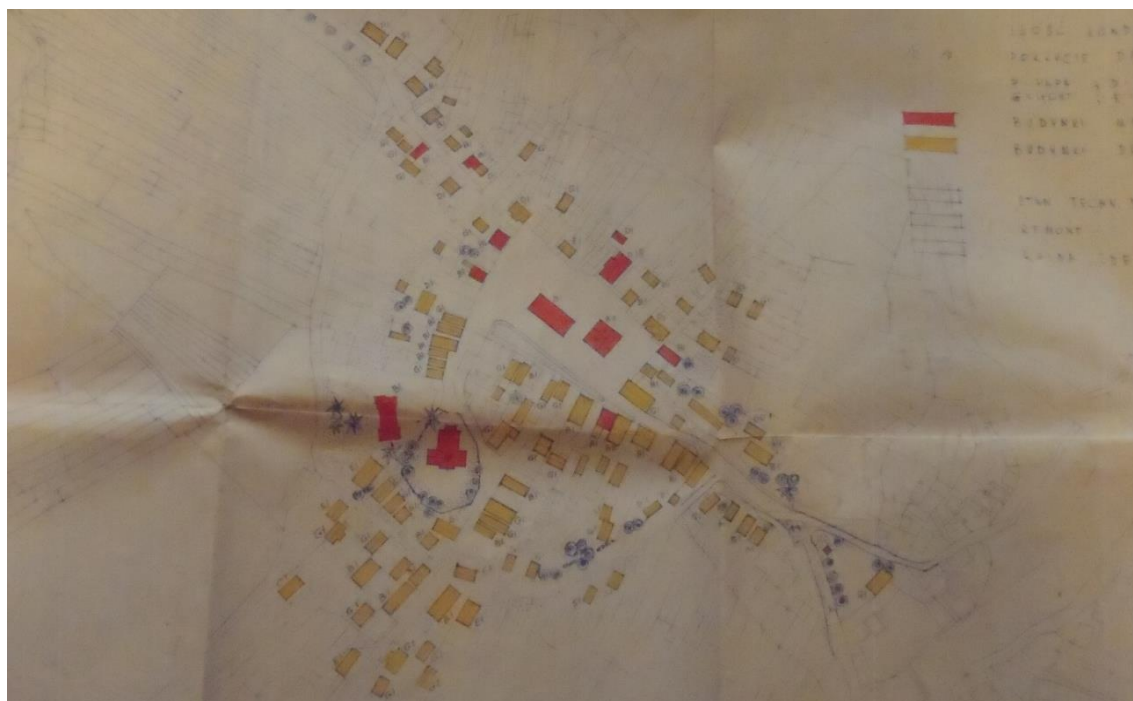
Rysunek 19. (rycina składa się z trzech fotografii) Na stronie powyżej zamieszczono opis współczesny, a powyżej blok rysunków "białej karty" zagrody domu nr 126 z roku 2001 autorstwa Barbary Tondos. W zasobach Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Przemyśle Delegatura w Krośnie. Zadziwiające jest to, że pomimo z pozoru niedbałego wykonania, wcześniejsza inwentaryzacja budynku mieszkalnego ma wymiary dokładniejsze od staranniejszego opracowania z roku 2001. Nieścisłości wymiarowe, a nawet proporcjonalne wykazała inwentaryzacja budynku wykonana przez autora pracy w roku 2014 i uzupełniona w roku 2015 po oczyszczeniu wnętrza budynku (rysunki szczegółowe na stronie 96 do 100 niniejszego opracowania), które używane było po przejęciu chałupy przez gminę jako skład materiałów i sprzętów. Zastanawia w „białej karcie” np. brak połączenia budynku głównego z częścią gospodarczą w strefie międzucha. Konstrukcja i bardzo mała wysokość przejścia, charakterystyczna dla archaicznych rozwiązań, sugerują pierwotny charakter tego przejścia.

Białe karty zagrody składającej się z budynku nr 126 i przylegającego doń budynku gospodarczego, który ze względu na wielkość i pozostałości warsztatu rzemieślniczego pierwotnie pełnił inną funkcję i wtórnie został zaadaptowany na stajnię, wykazują

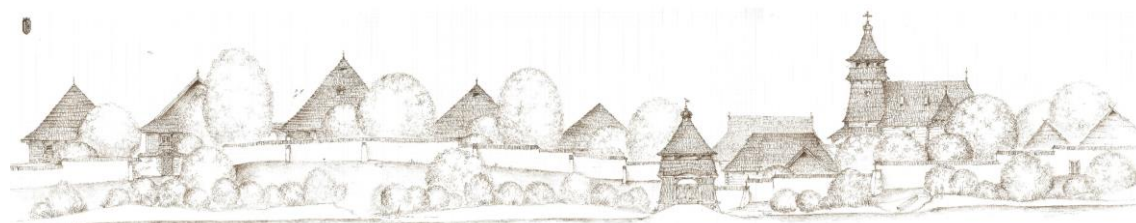

znaczące różnice zarówno wymiarowe jak i opisowe. O trudności sporządzenia kompletnej kwerendy zasobów fotografii archiwalnych w Jaśliskach, świadczy choćby zdarzenie z poszukiwań materiałów dokumentalnych do przedmiotowej zagrody nr 126. W czasie wstępnych rozmów o adaptacji przejętej świeżo przez gminę opuszczonej chałupy, zaprezentowano autorowi zdjęcie chałupy od strony kościoła z widocznym dużym, kwatrowym oknem i sprzętem stolarskim. Rok później zdjęcie to było już niedostępne i uważane jest obecnie za zaginione. Co ciekawe prawdopodobnie to samo okno odnalazło się w innym budynku zinwentaryzowanym przez autora w innej części Jaślisk.

W czasie kwerendy archiwów lokalnych udało się dotrzeć do szeregu precyzyjnych inwentaryzacji budynków z Jaślisk. Dokumentacje takie obejmują dawny ratusz na rynku, zwany również zajazdem lub karczmą oraz domy przeniesione do Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku. Opracowania te ze względu na dokładność obmiarów, szczegółowość i precyzję oddania detali konstrukcji stanowią fundament tej pracy w odniesieniu do rozwiązań konstrukcyjnych i katalog przykładów znakomitej sztuki ciesielskiej, której zasady stosowane były dawniej w Jaśliskach.

Rysunek 20. Reprodukacja fragmentu mapy wykonanej przez PP PKZO/Warszawa w 1964 r z naniesioną inwentaryzacją zabudowy w obrysie murów miejskich z ujętym przedmieściem węgierskim. Widoczny podział struktury zabudowy na drewnianą i murowaną – zwraca uwagę niewielki procentowo przyrost budynków murowanych w porównaniu z mapą katastralną z połowy XIX wieku. Mapa z opracowania L. Kozakiewicza, Studium Historyczno-Urbanistyczne do planu zagospodarowania przestrzennego miasteczka, źródło: Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Przemyślu Delegatura w Krośnie. Rep. autor 2016.

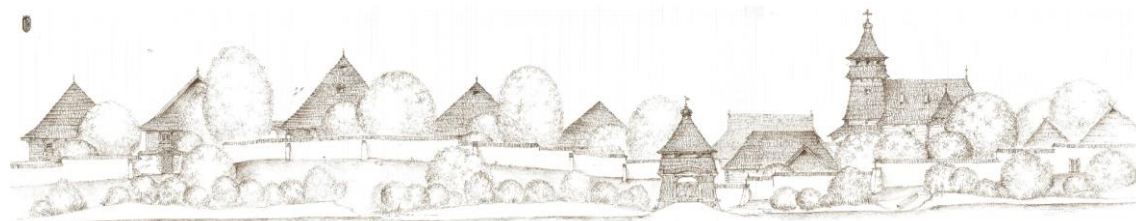

Podsumowując rozdział dotyczący stanu badań, historii powstania, rozwoju i upadku Jaślik w perspektywie architektoniczno-urbanistycznej, należy stwierdzić, że wiedza o niewątpliwie interesującym i przyciągającym uwagę karpackim mieście wciąż jest niewystarczająca.

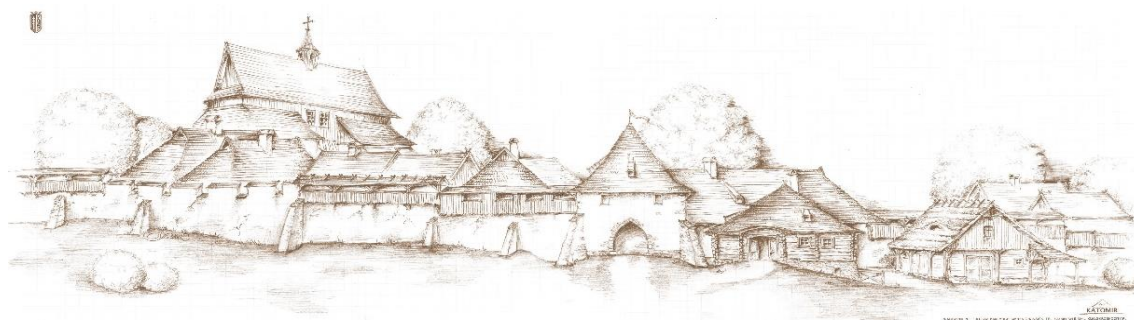
Tkwiące pod ziemią świadectwa przeszłości w postaci zespołów obszernych piwnic, niewspółgrających z obecną zabudową, zachęcają do podjęcia wysiłków do ich dokładnego i szczegółowego rozpoznania, a w efekcie po ich wyremontowaniu i przygotowaniu łączącej ich trasy komunikacyjnej, na kształt tej, którą można zwiedzać w Rzeszowie, możliwe będzie udostępnienia ich dla ruchu turystycznego. Niestety ten ambitny plan nie obejmuje zabudowań nadziemnych. Stagnacja i regres w budownictwie obecnej wsi zapobiegła ostatecznemu i permanentnemu zniszczeniu i zatarciu śladów artefaktów murów obronnych i całego systemu obronnego miasta, który prawdopodobnie jest ukryty do dziś pod płytką warstwą ziemi. W sprecyzowanym przez autora obszarze narożnika północno-wschodniego, zgodnie z przewidywaniami zespołu Leszka Kozakiewicza należy się spodziewać odkrycia kamiennych zrębów wieży obronnej wzmiankowanej w Lustracji Sierakowskiego⁴⁸. Pomimo, że objętość poznanej bazy opracowań piśmiennych, dokumentacji fotograficznej i materiałów kartograficznych należy uznać za dość skromną w porównaniu z innymi ośrodkami miejskimi dawnej Ziemi Bieckiej - np. w porównaniu z opracowaniami dotyczącymi Biecza - to przynosi ona szereg cennych informacji przydatnych zarówno dla sformułowania ostatecznej teorii ewolucji układu urbanistycznego Jaślik, jak i dla próby odszukania charakterystycznego dla tego miasta modelu reprezentacyjnego, gościnnego domu przyrynkowego, optymalnie dostosowanego do potrzeb kupieckich – nie można jednak uznać tego zasobu za zamknięty i pełny, a kontynuowanie rozpoczętych przez autora poszukiwań i badań może zaowocować hipotetyczną, ale wiarygodną rekonstrukcją układu miejskiego stosunkowo wiernie zachowanego ośrodka na kształt wyobrażeń o małym podcieniowym miasteczku w dawnym powiecie bieckim Jana Sas-Zubrzyckiego⁴⁹. Aby zbudować pełną i miarodajną bazę danych potrzebne byłby gruntowne i szczegółowe badania archeologiczne pozostałości miasta epoki renesansu, gdy przeżywało lata rozkwitu. Również kwerendę materiałów piśmiennych należy uznać za niepełną i niewyczerpującą obszerne zagadnienie. Do jej przeprowadzenia potrzebny byłby jednak szerszy zespół badawczy i znaczący budżet, który pozwoliłby zbadać w pełni zasoby archiwów Archidiecezji Przemyskiej, wszystkich lokalnych urzędów, jak również

⁴⁸ A. Prochaska, *op.cit.*, s. 264

⁴⁹ J. Sas-Zubrzycki, *op.cit.*, s. 63

składnic wiedeńskich i austriackich archiwów państwowych, w których mogą kryć się jeszcze inne nierozpoznane informacje o tym szacownym mieście.

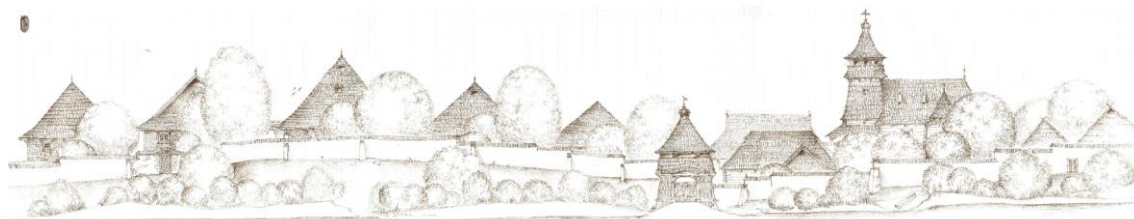

Rysunek 21. Wizja artystyczna Jaślisk od strony południowej z Bramą Węgierską. Rys. autor 2015 r.

3. Historia rozwoju przestrzennego i architektury Jaślisk od okresu lokacyjnego do chwili obecnej

Studia naukowe związane z rozwojem urbanistycznym i architektonicznym miast są stosunkowo łatwe w przypadku ośrodków, które odgrywały ważną rolę w historii. Ślady materialne w postaci relikwów murów obronnych do dzisiaj stanowią namacalne świadectwo czasów ich świetności. W archiwach miejskich gromadzone były dawnej i obecnie są dostępne dokumenty i materiały dokumentujące wielopłaszczyznową historię materialną, kulturową i społeczną danego miasta.

Wielkie miasta posiadają odpowiadające ich rozmiarom środki na inwestycje, którym towarzyszą często badania archeologiczne stref staromiejskich i leżących na terenach odwiecznej działalności człowieka. Jaśliska - karpacka wieś leżąca z dala od popularnych szlaków turystycznych licząca mniej niż tysiąc mieszkańców nie ma szans na przeprowadzenie własnymi siłami takich prac. Z tego względu wszelkie prace badawcze i eksploracyjne prowadzone w ramach niniejszego opracowania nabierają dodatkowego znaczenia. W czasie prac badawczych nadarzyła się okazja podjęcia wyprawy pod ziemię w poszukiwaniu zaginionych piwnic przyrynkowych, które wg legendy pochodzić miały z pierwszego okresu budowy miasta. Dziś po latach od pierwszych eksploracji można szukać innej chronologii narodzin samej warowni, jak i starannie zaplanowanej realizacji imponującego zespołu piwnic.

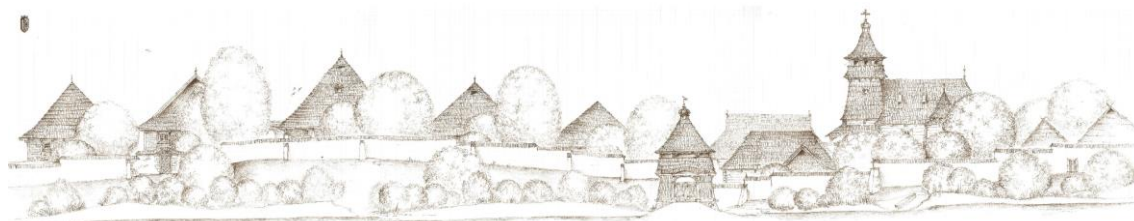
Rysunek 22. Charakterystyczna piwnica kamienna pod jedną z drewnianych chałup południowej pierzei rynku, widoczne zawirowania pary wodnej w pomieszczeniu i zawalona ściana szczytowa od strony rynku. Fot. autor

3.1. Czasy najdawniejsze

Udokumentowana historia Jaślik zaczyna się od wspomnianego uprzednio aktu lokacyjnego wystawionego przez króla Kazimierza Wielkiego dla Jana z Hanselina dnia 28 stycznia 1366 roku w Opatowcu⁵⁰. Odpowiedź na pytanie, czy ożywiona królewska działalność osadnicza na obszarze dawnego powiatu bieckiego stała się siłą sprawczą powstania nowego miasta, czy powstało ono w wyniku reorganizacji wcześniejszego siedliska⁵¹ jest w tym opracowaniu nieistotne. Szczupłość informacji zawartych w najdawniejszych materiałach pisanych skutecznie hamuje próby podjęcia odtworzenia obrazu pierwszego miasta na skalnym cyplu. Odległość w czasie na jaką można sięgnąć jest zbyt mała, by móc odtworzyć wygląd Jaślik z okresu lokacji, a nawet z czasów renesansu, bowiem pierwszy opis miasta w postaci wspomianej wyżej osiemnastowiecznej lustracji datowany jest dopiero na czasu regresu i upadku miasta. Niemniej jednak w celu pełnego przedstawienia przyjętego tematu należy sięgnąć do genezy powstania miasta w okresie najdawniejszym utożsamianym na czas lokacji miasta.

⁵⁰ Akta Grodzkie i Ziemskie, op.cit., s. Lwów 1897, s. 9-11

⁵¹ B. Gajewski, op.cit., s. 16

Okres od lokacji tj. 1366 roku do najazdu Tomasza Tarczaya w 1473 roku, jest słabo rozpoznany i opisany. Wszystkie historyczne informacje dotyczące tego czasu, koncentrują się na zmianach własnościowych i stosunkach gospodarczych w mieście, nie mówiąc nic o jego zabudowie. Zapisy odnoszące się do danych wielkościowych i ilościowych działek kurialnych i zobowiązań podatkowych do nich przyporządkowanych, pozwalają domyślać się jak mogły wyglądać pierwsze trudne, co zostało podkreślone w archiwaliach, lata funkcjonowania miasta. Okres ten w rozważaniach dotyczących zespołów zabudowy rynkowej z powodów przedstawionych powyżej, jest mało istotny, gdyż nie ma żadnych udokumentowanych danych o kształcie, wielkości, czy dokładnej ilości domów w Jaśliskach z tego okresu. Poza występowaniem ratusza w obrębie placu rynkowego popartego zaledwie poszlakami⁵², zapewne drewnianego, oraz funkcjonowaniu również drewnianego kościoła o innych budynkach wiadomo bardzo mało lub nic, choć na mocy aktu lokacyjnego w mieście lub na jego obrzeżach powinien być wybudowany jeszcze przynajmniej młyn, łaźnia czy jatki. Czy narys układu rynkowego i dróg zachowany do dziś można uznać za tożsamy z pierwotnym, również należy uznać za nieudowodniony i oparty na założeniach a nie materialnych świadectwach, co jednak nie neguje słuszności założenia.

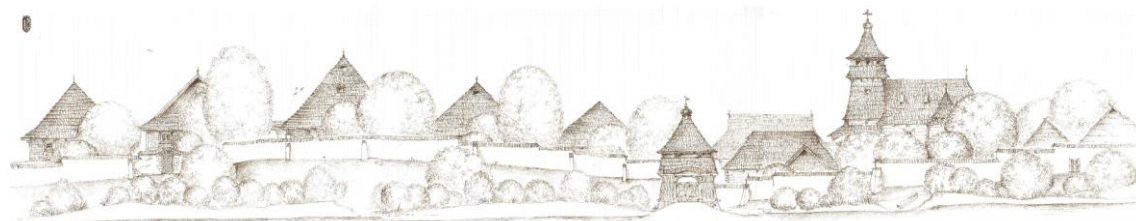
O tym jak w czystej teorii mogło wyglądać lokacyjne miasto mogą świadczyć zapisy aktu lokacyjnego, który wymienia budynki charakterystyczne dla funkcjonowania średniowiecznego ośrodka, do których zakładania król Kazimierz Wielki upoważnia zasadźcę⁵³. Mowa o młynach, jatkach mięsnych, łaźniach, warsztatach krawieckich, szewskich i innych jak również co interesujących wspomina o sadzawce, która musiała w mieście pełnić ważną rolę. Pierwszy dziedziczny wójt Jan z Hanselina otrzymał prawo pobierania dochodów z m.in. wagi miejskiej i kramów, uzyskał od króla również wolny plac zwany „dworzyszczem”, na którym mógł zbudować swoją siedzibę⁵⁴. O tym, że miasto rozwija się na przestrzeni lat od lokacji do 1434 roku świadczy wzrost wartości wójtostwa, który jest znany z aktu zakupu miasta przez biskupa przemyskiego Janusza z Lubienia⁵⁵, potwierdzonego później przez króla Władysława Jagiełłę. Podobnie jak w Dukli rozwój gospodarczy i wartość pierwotnego miasta musiały być nieznaczące. Układ miejski z rozplanowaniem wzmiankowanych wyżej najważniejszych ówczesnych obiektów użytkowych tworzących układ organizacyjny ośrodka miejskiego również jest nieznany, nawet lokalizacja pierwszego kościoła jest niepewna.

⁵² Nie ma jednoznacznych dowodów na istnienie samodzielnego budynku ratusza

⁵³ D. Kuśnierz-Krupa, Jaśliska w średniowieczu..., op. cit., s. 54

⁵⁴ *Ibidem*, s.55

⁵⁵ *Ibidem*, s.56

Można przyjąć, że Jaśliśka zostały rozplanowane od początku wg schematu zachowanego do dzisiaj, nie ma natomiast pewności, że powstał na tzw. „surowym korzeniu”. Miejsce lokacji miasta jest z natury obronne na wysokim rzeczonym cyplu wydaje się dostępne wyłącznie od strony południowej, od przełęczy w Czeremsze. Od północy i wschodu zabezpieczone stromymi skarpami rzeczonymi, od strony zachodniej dziś skarpa ma łagodniejszy charakter, ale nawet obecny podjazd do miasta ma spory spadek, dowodząc, że niepozorna skarpa mogła mieć również znaczenie obronne. Jedynie od strony południowej dostęp do Jaśliśki wydaje się prostszy z terenu o stosunkowo małych nachyleniach, jednak w pewnym oddaleniu od miasta wzgórze zaczyna gwałtownie opadać, co praktycznie tworzy ze wzgórze, na którym miasto jest zlokalizowane swoisty płaskowyż wyspowy. Od strony południowej można się spodziewać, że miasto w czasach lokacji mogło być zabezpieczone nieokreślonymi urządzeniami obronnymi w postaci wałów, fos lub częstokołów, które później zostały zaadoptowane na potrzeby budowy nowożytnych ścianowych murów obronnych wzmocnianych prawdopodobnie dwukondygnacyjnymi bramami wieżowymi (w lustracji znajduje się wzmianka o izbie nad zrujnowaną bramą miejską od strony Daliowej).

Centrum miasta stanowi dziś prostokątny plac rynkowy wymiarami i kształtem dostosowany do pierwotnego układu terenu o wymiarach ok. 110 do 130 m długości przy szerokości 70 do 90 metrów w zależności od pierzei - boku⁵⁶. Zniekształcona forma prostokąta została wymuszona przez kształt wzgórze, ale być może w grę wchodziła również wcześniejsza zabudowa wzgórze, związana z możliwością występowania w miejscu dzisiejszego miasta refugium czyli grodu schroniskowego, pamiątką po którym mogła być okrągła baszta, która wg osiemnastowiecznych opisów różniła się formą od reszty umocnień warownego miasta. Konstrukcja tego typu pasowałaby do archaicznych rozwiązań grodów ziemno-drewnianych wzmocnianych kamiennymi stołbami, o których niewiele dziś wiadomo.

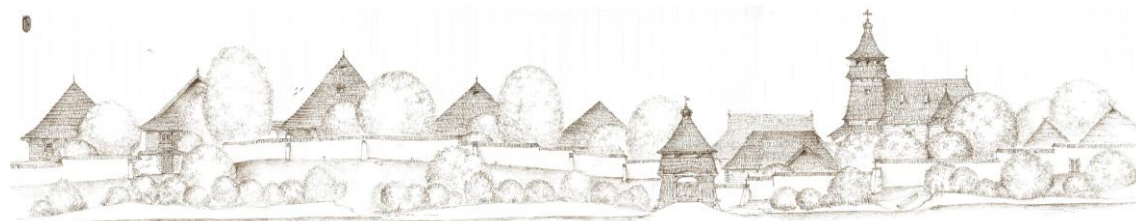
Z placu rynkowego wyprowadzono 4 ulice w układzie turbinowym⁵⁷, który szczegółowo analizował i wyjaśniał w opracowaniu z 1989 roku profesor Józef Frazik⁵⁸. Kolejną z północno-zachodniego narożnika wytyczono ulicę Dalejowską, z północno-wschodniego ulicę Do baszty, lub w innych zapisach i miejscowej tradycji - Ku Wieżysku, która obecnie zmarginalizowana nosi już tylko nazwę zwyczajową – ulokowana w północno-wschodnim narożniku baszta, opisywana jest w połowie XVIII wieku jako obiekt wysoki⁵⁹. W okresie funkcjonowania murów obronnych musiała odgrywać

⁵⁶ *Ibidem*, s.58

⁵⁷ Z. Orlik, *op.cit.*, s. 5

⁵⁸ J. Frazik, *op.cit.*, rys. 4

⁵⁹ A. Prochaska, *op.cit.*, s. 265

znaczącą rolę skoro w jej kierunku wytyczono ulicę. Jej owalna forma zaznaczona w wielu opracowaniach⁶⁰, choć niepotwierdzona wykopaliskami, sugeruje starszy wiek od bram o prostokątnym narysie rzutów (informacje zwyczajowe, potwierdzone na wczesnych mapach z XX wieku). Być może jej lokalizacja ma znaczenie strategiczne, gdyż z miejsca, w którym miała stać, po uwzględnieniu jej wysokości przekraczającej obecne korony drzew, z platformy obserwacyjnej roztaczał się dobry widok na długi odcinek biegu Jasiołki, doliną której przebiegał trakt z Sanoka.

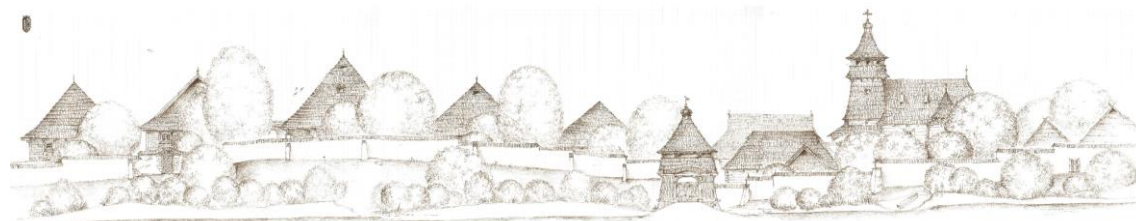
Drugim powodem dla którego wytyczono ulicę w tym kierunku mogły być łąki do wypasu, ulokowane na naturalnym wypłaszczeniu terenu za murami, które były naturalnie zabezpieczone skarpami. Skarpy zapobiegały ucieczce bydła i chroniły je przed atakiem drapieżników. Dziś teren ten jest zaniedbaną łąką, od lat nieużytkowaną rolniczo, zaś na mapach katastralnych oznaczoną nazwą Ogrody, co sugeruje, że nawożony przez zwierzęta teren mógł być przydatny w okresie przekształceń z miasta kupieckiego na rzemieślniczo-rolnicze do zorganizowania ogrodów warzywnych zabezpieczonych przed szkodami ze strony dzikich zwierząt, w które obfitowały okoliczne lasy.

Stromo opadająca ulica Wolańska wyprowadzona została z południowo-wschodniego narożnika placu rynkowego i za pomocą widocznych na mapie Miega serpentyn, zniżała się do późniejszego przedmieścia Wolańskiego i po przekroczeniu brodu na potoku Bielcza łączyła się z traktem sanockim, od którego zmierzała również ulica Dalejowska. Ulica Dalejowska uważana jest przez mieszkańców miasta za najważniejszą drogę dojazdową do miasta. Przy ukrytej w widocznym na Mapie Miega wąwozie, ulokowano zabytkowy pomnik wg legendy upamiętniający zwycięskie odparcie ataku wojsk siedmiogrodzkich w czasie Drugiej Wojny Brandenburskiej. Ulica ta zaczynała się opisaną w lustracji zrujnowaną dwukondygnacyjną wieżą bramną i mostem przerzuconym nad suchą fosą, która mogła odprowadzać wody opadowe z okręgu murów obronnych miasta do potoku, a więc mogła być dodatkową inżynierską przeszkodą utrudniającą dostęp do murów i samego miasta.

Ostatnia ulica rynkowa zwana Węgierską, wychodziła z południowo zachodniego narożnika i biegła pierwotnie⁶¹ prosto w kierunku południowym, łącząc się z domnieraną furtą w późniejszych murach obronnych. Wniosek taki niesie za sobą hipotezę, że pierwszy kościół w Jaśliskach mógł być zlokalizowany w obszarze

⁶⁰ W takiej formie przedstawiana jest baszta na mapie Miega oraz we wszystkich wymienianych opracowaniach, niestety baszty nie ma już na najdokładniejszym opracowaniu graficznym z XIX wieku, jakim jest najstarsza mapa katastralna z 1851 roku.

⁶¹ J. Frazik, *op. cit.*, schemat pierwotnego i wtórnego przebiegu ulic turbinowego rynku w Jaśliskach, s.11

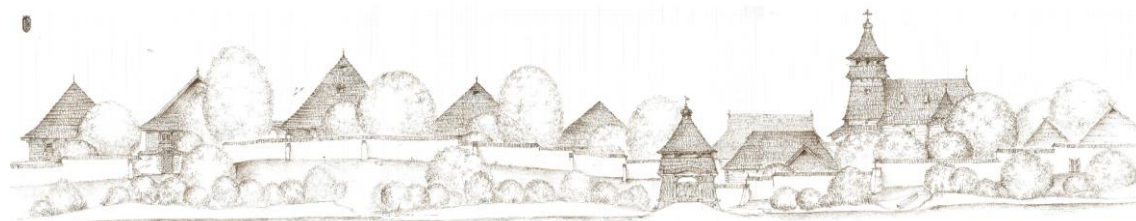
późniejszych zabudowań gospodarczych należących do udokumentowanego w archiwaliach kościoła, być może w miejscu obecnej plebanii, której piwnice powinny być przebadane przez archeologów, mogących trafnie datować ich powstanie. Lokalizacja późniejszej furty⁶² może w takim przypadku nie być przypadkowa i oczywiście hipotetycznie stanowi ślad po pierwotnym przejściu w pierwotnych umocnieniach miasta lokacyjnego. Można spekulować, że furta ta prowadziła poza mury obronne do wzmiankowanego w archiwaliach szpitala, który autor dysertacji identyfikuje z długim, drewnianym budynkiem sygnowanym na mapie katastralnej numerem 3.

Biorąc po uwagę stan badań, odkrywkowe poszukiwania relikwów murów i datowanie archeologiczne odnalezionych piwnic, a także pełne i profesjonalne uzupełnienie rekonesansu jaki wykonał w latach 2015 i 2016 autor opracowania, mogą przynieść wiele cennych informacji na temat genezy powstania zarówno samych Jaślik jak i innych małych miast karpackich w grupie objętej niniejszym opracowaniem.

Reasumując rozdział o dziejach najstarszych Jaślik, z powyższych rozważań rysuje się obraz chronionego przez naturę osiedla na płaskowyżu w widłach rzeki i potoku. Położenie miasta na węźle komunikacyjnym - przy założeniu, że Trak Węgierski już w okresie lokacji miasta funkcjonował - stanowi strategiczną pozycję kluczową o znaczeniu obronnym, kontrolującą ruch na szlaku handlowym i zabezpieczającym jego przebieg w odcinku najbliższym granicy z Węgrami.

Obszerny plac rynkowy i z natury obronne miejsce zwiększało atrakcyjność miasta jako schroniska dla podróżnych i generowało sprzyjające warunki nie tylko do stałego osadnictwa, ale przede wszystkim wymiany handlowej charakterystycznej dla epoki średniowiecza. Pomimo ubóstwa treści dokumentów udało się wykreować zarys formy przestrzennej miasta, niestety nie ma takiej możliwości w przypadku rozważań na temat poszczególnych budynków miejskich, a przede wszystkim dla przedmiotu rozważań jakim jest modelowy przejazdowy dom rynkowy. Zapisów o funkcji obiektów nie udało się potwierdzić dla tego okresu w żadnym przypadku, tzn. poza uprawnieniami do budowy młynów, jatek, łaźni i innych budynków, z których wg tradycji składała się zabudowa małych miast Polski z okresu panowania Kazimierza Wielkiego – nie wiadomo czy i w jakim zakresie zostały one zrealizowane, a tym bardziej jak wyglądały. Bez rozpoznania archeologicznego nie uda się nic więcej dopowiedzieć do rozpoczętej opowieści. Dla Jaślik istnieje jednak szansa na wzbogacenie wiedzy o ich początkach,

⁶² Wytyczenie prostej linii z narożnika rynku w kierunku południowym z niewielkim odchyleniem pokrywa się z zaznaczoną na mapie katastralnej z płowy XIX wieku uliczką wewnętrzną, którą można identyfikować z dojściem do furty w murach obronnych w obszarze gruntów i zabudowań kościelnych.

bowiem po prowadzonych w trakcie prac przy niniejszej dysertacji eksploracjach, rekonstrukcjach i porządkowaniu wiedzy o zaginionym mieście w zakresie architektury, urbanistyki i budownictwa, przeprowadzono pierwsze prace niezależne od autora zmierzające do kontynuowania rozpoczętego programu badawczego. W bieżącym roku przeprowadzono powierzchniowe eksploracje archeologiczne pod kierunkiem dr Wojciecha Pasterkiewicza z Uniwersytetu Rzeszowskiego, a TVP Historia nakręciła w Jaśliskach dwa odcinki programu Kroniki zwiadowców historii – było nie minęło, poświęcone historii miejscowości i jego zabytkom. Wyniki badań przyniosły szereg zaskakujących wniosków, jako ciekawostkę należy wymienić zróżnicowany sposób zniszczenia obwodu murów obronnych, które bez względu na dostępność terenu na niektórych parcelach zostały wybrane z ziemi aż do calca, podczas gdy dokładnie w linii granicznej kolejnej posesji zachowały się do znaczącej wysokości aż do czasów współczesnych. Świadczyć to może o prywatnej eksploatacji zasobów kamienia na poszczególnych działkach, a nie planowej rozbiórce prowadzonej w wyniku planów rady miasta.

Rysunek 23. Wizja artystyczna drewnianego grodu Golesz w okresie lokacji Jaślisk z widocznym na drugim planie stołbem kamiennym, który może być identyfikowany z okrągłą basztą narożną zwaną „Wieżyskiem”. Rys. autor 2018 r.

4.2. Okres rozwoju po najeździe Tomasza Tarczaya w 1474 roku⁶³, prawdopodobny czas budowy „podziemnego miasta”, układ miasta rynkowego do lustracji Sierakowskiego

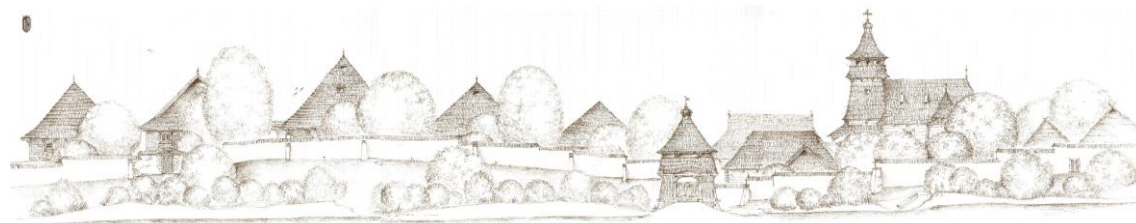
Lata 1473 i 1474 wywarły niewymazywalne piętno na ziemiach kresów południowych Polski Jagiellonów. W efekcie konfliktu dynastycznego pomiędzy Królestwem Polski i Królestwem Węgier, mającego swoje podłoże w sporze o władanie tronem Czech pomiędzy polskim królem Kazimierzem Jagiellończykiem, a Maciejem Korwinem Hunyady królem Węgier, Czech i Chorwacji. Zawierucha wojenna rozpoczęła się w 1471 r. zajęciem przez siły polskie pod wodzą Pawła Jasieńskiego szeregu zamków z Nitry na czele. Dla Ziemi Bieckiej wojna zaczęła się od fatalnego w skutkach najazdu kilkutysięcznego oddziału pod wodzą rycerza Tomasza Tarczaya starosty lipiańskiego w 1472 lub 1474 roku.

W wyniku tego wydarzenia spustoszeniu i permanentnemu zmieszczeniu uległa większość miast wyznaczonej jako granice geograficzne opracowania dawnej Ziemi Bieckiej. Źródła historyczne mówią o całkowitym spaleniu Jaślik i Dukli, zniszczeniu i złupieniu Brzostka, Pilzna, Dębowca, Nowego Żmigrodu – niewiele wiadomo, czy podobnemu losowi uległy Cieżkowice i Bobowa jako wysunięte stosunkowo daleko na zachód. Gorlice oparły się atakowi. W historii Biecza, jako dużego miasta ufortyfikowanego i funkcjonującego znacznie wcześniej na szlaku winnym od pozostałych, nie ma nawet wyraźnej wzmianki o najeździe Węgrów jako istotnym dla jego funkcjonowania, co pozwala twierdzić, że podobnie jak ufortyfikowane Krosno, oparł się lub został pominięty przez ten najazd. Po wojnie koniec średniowiecznych miast przerodził się w nowy początek.

Katastrofalne zniszczenia zmusiły władających zniszczonymi miejscowościami do kompleksowej odbudowy i zapewne również przekształceń modernizujących pierwotne założenia miejskie, wynikające z ewolucji technicznej i powolnego, ale jednak zauważalnego postępu technicznego i funkcjonalnego. Zniszczenia wojenne Jaślik były szczególnie dotkliwe, według legendy w mieście nie pozostał „kamień na kamieniu⁶⁴” podobnie jako to miało miejsce w Dukli i Nowym Żmigrodzie. Być może wiązało się to z pierwotną uproszczoną formą umocnień miejscowości w postaci palisad i ziemnych wałów, chroniących Jaślika skutecznie przed bandami beskidników, które jednak

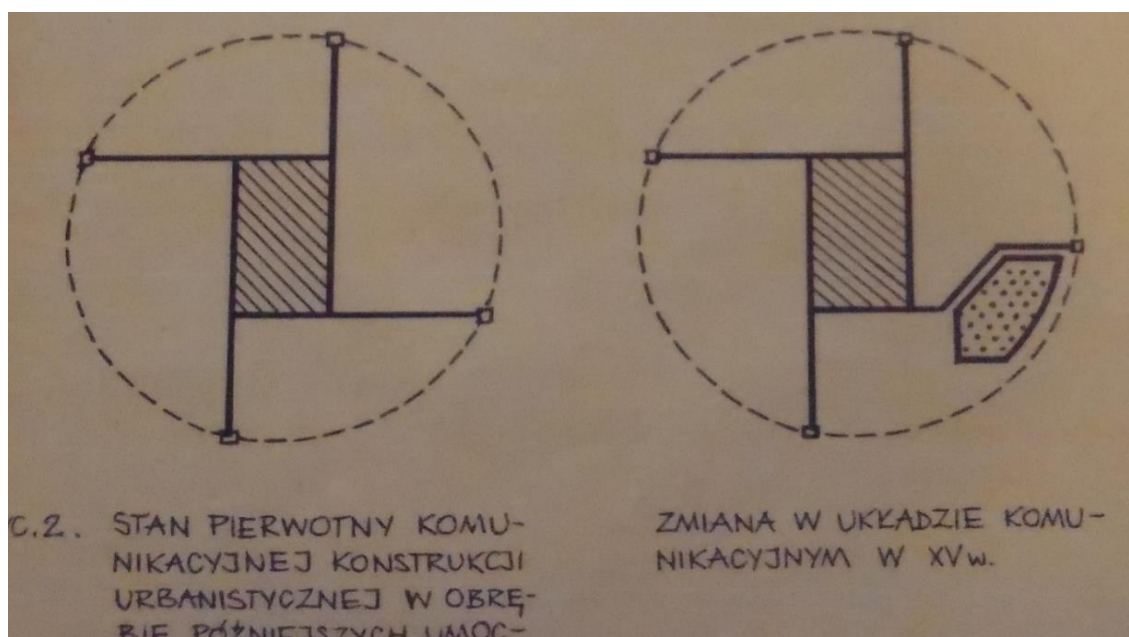
⁶³ Różne źródła podają zróżnicowane daty początku konfliktu od 1471 po 1474 rok, a czas trwania walk na terenie pogranicza węgierskiego w Karpatach na dwa do trzech lat

⁶⁴ F. Bostel., *Przyczynek do dziejów Jaślik*, [w] Przewodnik Naukowy i Literacki (dodatek do Gazety Lwowskiej), t. XVIII, Lwów 1890

nie mogły oprzeć się licznemu zastępowi regularnego i doświadczonego w bojach wojska. Być może obwarowania te nie miały jeszcze stałego charakteru, a jako parkany lub częstokoły drewniane z ewentualną fosą były niewystarczające⁶⁵.

Z pewnością temu tragicznemu w skutkach wydarzeniu należy przypisać ostateczny kształt miasta, który przetrwał do dnia dzisiejszego. Nie mamy dostępnych dokumentów opisujących zakres zniszczeń drewnianego „pierwszego” miasta, ale biorąc pod uwagę podatność materiału na ogień, w przypadku gdy nie było komu gasić pożarów, zniszczenia strukturalne były uzależnione tylko od kierunku wiatru i czynników naturalnych, które pożogę mogły zatrzymać. Zapewne właśnie w wyniku tego pożaru, który był następstwem działania i pozostałością po wizycie obcych wojsk w średniowieczu, uległo zmianie położenie kościoła i zmieniła kształt ulica Węgierska⁶⁶, która w mniej lub bardziej oryginalnym przebiegu dotrwała do naszych czasów. Analiza granic obecnej ulicy Węgierskiej z jej odwzorowaniem z map katastralnych wykazuje jej poszerzenie i złagodzenie promieni łuków. Być może pierwszy kościół był zbyt mały i dlatego zdecydowano o budowie nowej świątyni, której wymiary nie mieściły się na pierwszej działce. Na te pytania nie uda się już prawdopodobnie odpowiedzieć.

Rysunek 24. Schemat zmian układu placu rynkowego w Jaśliskach, [w:] J. Frazik, Podsumowanie stanu badań...

⁶⁵ J. Bogdanowski, Architektura obronna w krajobrazie polski. Od Biskupina po Westerplatte, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa-Kraków 1996, s 95

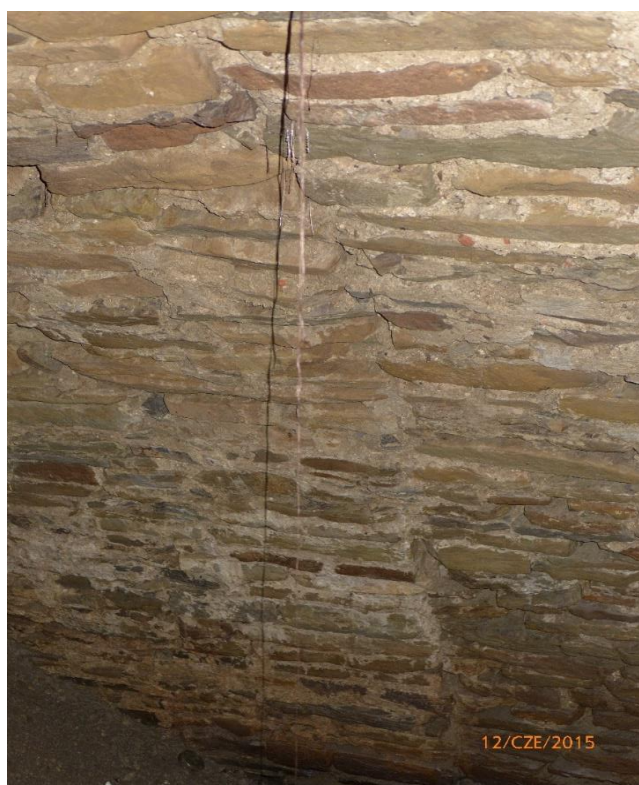
⁶⁶ Frazik J. (kierownik naukowy), Podsumowanie stanu badań i wytyczne konserwatorskie do zasad kształtowania architektonicznego, maszynopis, Katedra HAUiSzP, Kraków 1989, s. 11

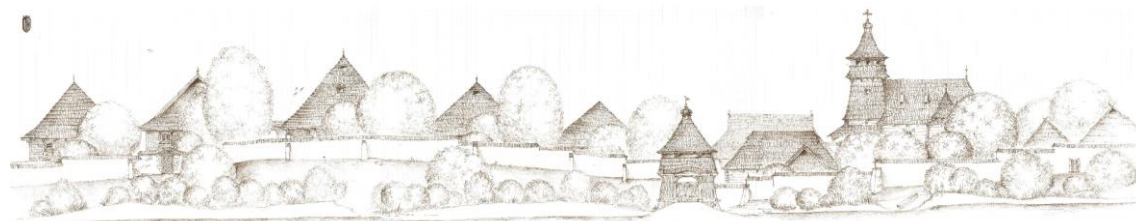
3.2.1. Piwnice rynkowe jako świadectwa wczesnego układu zabudowy rynkowej – analiza porównawcza piwnic jaślickich i dukielskich w świetle rekonesansu z lat 2015 i 2016

Autor opracowania w ciągu prac przygotowawczych wykonał szereg prac badawczych i projektowych na terenie dwu sąsiadujących w odległości niecałych 20 km miast – Jaślick i Dukli. Oba ośrodki cechują się podobną historią powstania i rozwoju, charakterystyką gospodarczą w okresie historycznym, a nawet kształtem i formą zabudowy rynkowej. Zniszczenie Jaślick i Dukli w wymiarze permanentnym w czasie piętnastowiecznego najazdu Tarczaya, zmuszało zapewne do całkowicie nowego podejścia do odbudowy obu miast.

Na podstawie przeprowadzonych w latach 2015, 2016 rekonesansów badawczych zabytkowych piwnic w obu miastach, można mówić o domniemanym jednoczesnym okresie budowy komór piwnicznych budowanych z kamienia rzecznoego wg podobnego schematu charakteryzującego się segmentowymi „szwami”.

Rysunek 25. Fotografia pasa łączenia sklepienia częściowo zasypiska piwnicy w Jaślickach na działce szkolnej. Piwnica w dostępnej części ściany szczytowej do zasypiska liczy przeszło 14 m długości i ma ponad 4,5 m szerokości. Łączenie segmentów występuje w Jaślickach co ok. 9,0 m, w Dukli szwy segmentów sklepień są węższe i mają około 6,0 m. Fot. autor 2015 r.

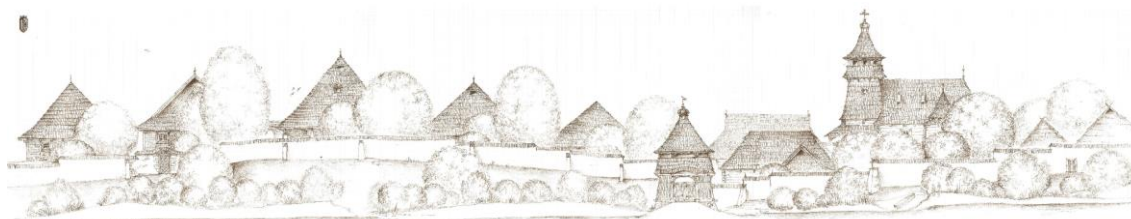

Trudno dziś jednoznacznie stwierdzić kiedy budowano piwnice kamienne pod oboma miastami, niemniej jednak ich imponujące wymiary sugerują, że musiał być to okres rozkwitu handlu i rosnących w jego wyniku potrzeb składowania dużej ilości towaru. Największa zbadana komora piwniczna pod budynkiem tzw. „Starej szkoły” musiała mieć ponad 24 metry długości przy rozpiętości przekraczającej 5,0 m. Pełna wysokość tejże piwnicy jest dziś trudna do ustalenia, gdyż jej dno jest zalane wodą i znacząco zamulone.

Jeżeli twierdzenie, że zachowane piwnice są z późniejszego okresu niż lokacja miast jest słuszne, to budowa systemu piwnic nie mogła się odbywać bez usunięcia wybudowanych we wcześniejszym okresie obiektów, a co za tym idzie zmuszało do uprządkowania i nowego narysu parceli przyrynkowych w wyniku powstania zupełnie nowej architektury rynkowej. Piwnice jaślickie, których kilka (zinwentaryzowano w sumie 9 komór piwnicznych, a zwiedzono łącznie ponad 20) zostało spenetrowanych w czasie badań do niniejszego opracowania, są wykonane w sposób szablonowy. Użyto wizualnie takiego samego materiału, którego wygląd pozwala twierdzić, że był on pozyskiwany z tego samego źródła - góra Kamień – być może w tym samym czasie (nie można wykluczyć, że warunki klimatyczne w piwnicach doprowadzają kamień do podobnego wyglądu po upływie pewnego czasu, a same piwnice mogły być wykonywane w różnych okresach czasu).

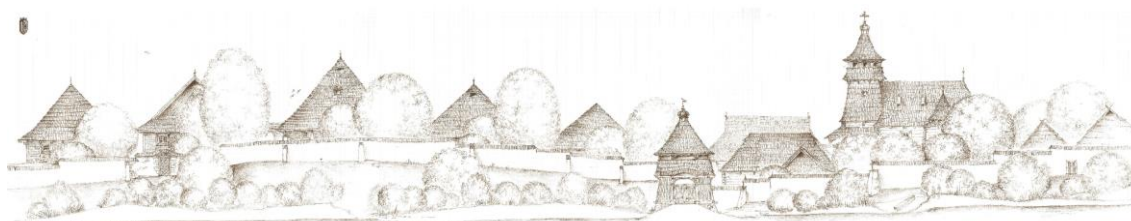
Rysunek 26. Fotografia piwnicy przechodniej, prawdopodobnie przedprożowej w Dukli. Długość piwnicy 7,5 m, szerokość 4,5 m. Widoczne zamurowanie przejścia do kolejnej piwnicy w ciągu pierzei zachodniej z załamaniem nadprożem kamiennym. Fot. autor 2016 r.

Oczywiście nie można wykluczyć powtarzania tego samego sprawdzonego schematu w dłuższym okresie czasu, jednak zastanawiające jest to, że w Jaśliskach, bogacących się w miarę upływu czasu, piwnice pod względem wielkości i charakteru nie mają większych różnic. Różnice takie widoczne są w niedalekiej Dukli, gdzie można rozróżnić kilka typów podziemnych komór, które korespondują z przechodzeniem form domów przyrynkowych z modelu wąskofrontowego na szerokofrontowy i dodawaniem piwnic równoległych do płyty rynku z przejściem do piwnic z układem komór prostopadłych. Większość spenetrowanych w Dukli komór piwnicznych zorientowana jest prostopadle do placu rynkowego, rzutując na schemat konstrukcyjny układu ścian domów. Piwnice równoległe, które mogą być relikami przedproży występowały wzdłuż pierzei zachodniej gdzie zachowały się w komplecie i wschodniej, gdzie o ich występowaniu świadczy pomieszczenie w Schronisku Turystycznym, niestety nie udało się dostać do innych komór piwnicznych w tej pierzei.

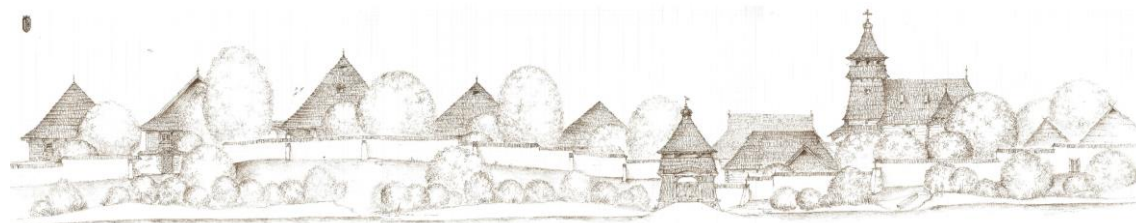

Rysunek 27. Ta sama piwnica w widoku na przeciwległą ścianę z widocznym kolejnym zamurowanym przejściem oraz wyjściem z piwnicy w kierunku rynku. Na zdjęcie widoczne zasypisko tego przejścia, którego relikty zostały odślonięte w czasie praktyk studenckich pod nadzorem dr archeologa Wojciecha Pasterkiewicza. Po lewej stronie na pierwszym planie typowe dla dukielskich piwnic podmurowanie sklepienia o niezidentyfikowanej funkcji, która nie jest związana ze wzmocnieniem sklepienia. Fot. autor 2016 r.

W przypadku Jaślik nie doszły do skutku profesjonalne badania odkrywkowe, a te które były prowadzone pod opieką wykwalifikowanego archeologa nie miały na celu rozpoznania historycznego, ale bieżące prace sprawdzające możliwość bezpiecznej przebudowy wybranych obiektów. Niestety prace prowadzone były pod presją czasu i przy minimalnej szkodliwości wykopów dla bieżącego funkcjonowania zespołu rynkowego. Badania Dukielskie miały przebieg zorganizowany i przyniosły przesłanki do szcążkowego datowania warstw wykopów, włącznie z odnalezieniem śladów wielkiego pożaru sprzed okresu wojen szwedzkich, gdyż znajdował się on znacznie poniżej poziomu, w którym odnaleziono artefakty XVI i XVII wieczne w postaci ułamków ceramiki i nielicznych monet. Badania w Dukli prowadzono z użyciem sprzętu ułatwiającego odnajdywanie przedmiotów metalowych, co przyczyniło się do lepszego rozpoznania historii wykopu. W wykopach zrealizowanych w Jaślikach nie odnaleziono w ogóle śladów spalenizny z okresu wyprawy Tarczya i późniejszych do czasów współczesnych. Przepalone ślady drewna znalezione zostały w górnych warstwach zasypiska na piwnicach szkolnych wskazując na pożar w okresie poprzedzającym I lub II Wojnę Światową, gdy szkoła uległa zniszczeniu. Gruba na ponad 1 m, niejednorodna warstwa zasypiska wyraźnie późniejsza od samych piwnic całkowicie rozmyła ślady tego pożaru. Zasypisko na starych piwnicach zespołu zabudowy domniemanego folwarku biskupiego zawierało bardzo dużo elementów współczesnej cegły, kawałków betonu i monety z okresu międzywojennego i powojennego dowodząc późnego okresu prowadzonych prac.

Dziś trudno jest już sporządzić wiarygodny raport przyczyn zawalenia się piwnic przyrynkowych. Interesujący jest fakt, że we wszystkich spenetrowanych komorach zasypisko ma podobny charakter pod względem zawartości, materiału formy geometrycznej i koloru. Być może jest to świadectwo powstania zawalisk w tym samym okresie, który można połączyć ze zniszczeniami spowodowanymi przez wzmiankowany w historii ciężki ostrzał artyleryjski i bombardowanie z powietrza w okresie kampanii wrześniowej i końca II Wojny Światowej. Archeologiczne badania odkrywkowe przyniosły potwierdzenie tych zdarzeń choćby na przykładzie wojskowego kotła kuchennego zasypanego grubą warstwą ziemi, która mogła przysypać przedmiot zapewne w wyniku uderzenia pocisku o dużym kalibrze. Pociski takie mogły przebijać konstrukcję drewnianych budynków i rozrywać się dopiero na poziomie twardych sklepień piwnicznych. Takie uzasadnienie powstania zbliżonych do siebie charakterem zawalisk wydaje się być wysoko prawdopodobnym, szczególnie ze względu na to, że w piwnicy po prawej stronie szkoły nie ma śladów innych przyczyn uzasadniających wielopunktowe zawalisko.

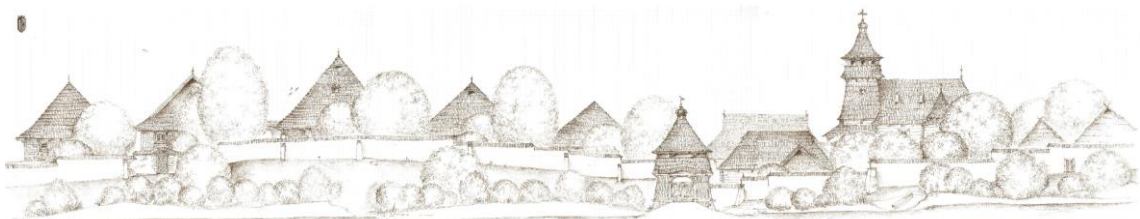

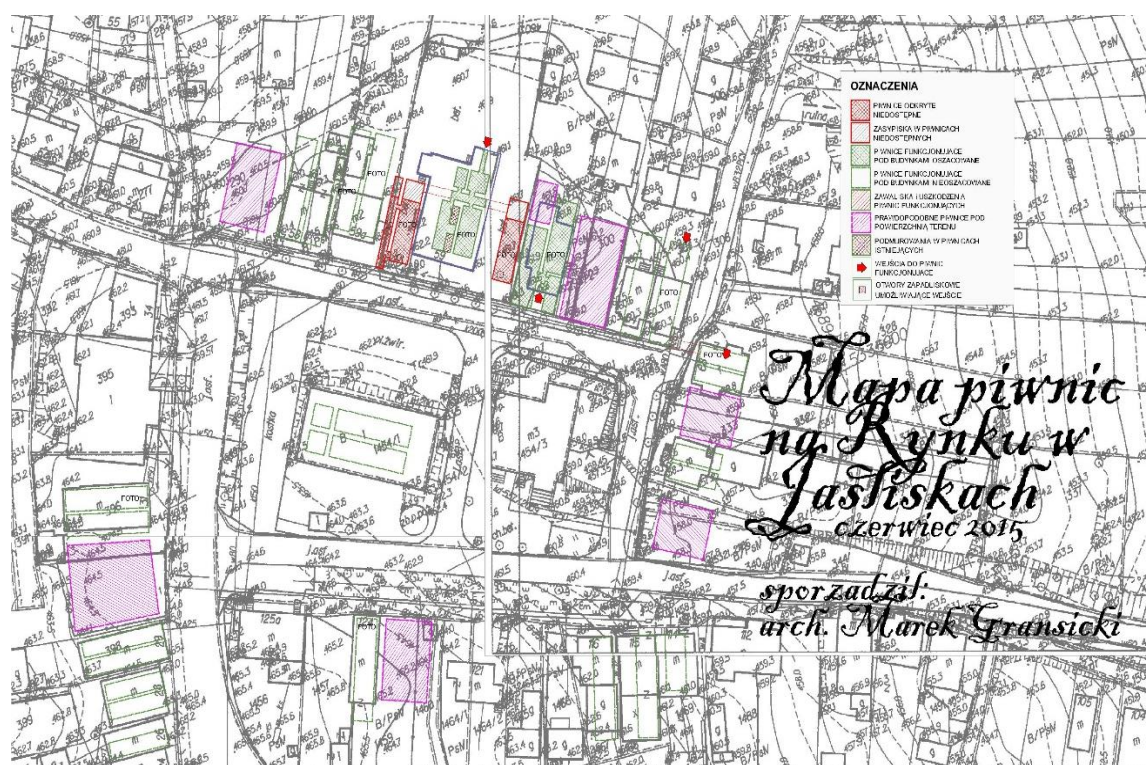
Rysunek 28. Fotografia zniszczonej ściany szczytowej piwnicy w Jaśliskach na działce szkolnej. Komora jest zasypana na dwu odcinkach sklepienia, budowa widocznego przewodu wodociągowego mogła być przyczyną zawalenia się ściany szczytowej. Fot. autor 2015 r.

Płytkie, prawie powierzchniowe wypaleniska w obrębie obecnej działki szkolnej można powiązać z wydarzeniami znacząco późniejszymi sięgającymi jak wspomniano powyżej okresu II Wojny światowej⁶⁷. Aby znaleźć namacalne ślady wojennej historii potrzebne byłyby badania odkrywkowe w innych miejscach zespołu rynkowego. Optymalną lokalizacją takiego wykopu może być pusta działka przyrynkowa u wylotu ulicy Daliowskiej, gdzie wg świadectw starszych mieszkańców może znajdować się duża i nienaruszona piwnica z dostępnym zejściem w terenie od strony placu rynkowego, która przez okres po II wojnie światowej nie była odkopywana i spenetrowana przez maszyny budowlane, jak to miało miejsce w obszarze działki szkolnej w Jaśliskach.

Badania takie mogą stanowić cenne doświadczenie tym bardziej gdyby sprawdziły się legendy mówiące o tym, że w piwnicach pod bogatym niegdyś budynkiem, mają znajdować się nienaruszone beczki z winem węgierskim. Budynek, który sponął prawdopodobnie jeszcze w czasie Wielkiej Wojny, był jednym z największych domów w strefie rynku, a więc mogą pod nim kryć się duże piwnice z zejściem od rynku.

⁶⁷ Z. Orlik, *op.cit.*, s. 45-46

Rysunek 29. Mapa piwnic rejonu rynkowego w Jaśliskach aktualna na czerwiec 2015 r. Do 2018 roku zgłoszono w tym samym rejonie jeszcze 5 pojedynczych piwnic. W czasie praktyk studenckich wykonano precyzyjne inwentaryzacje 5 zespołów piwnic w pierzei północnej, do których dostęp nie zagrażał życiu i zdrowiu zespołu. W trakcie rekonesansu wykonano dokumentację fotograficzną kolejnych piwnic znajdujących się w prywatnym posiadaniu, których pomiarów nie wykonywano. Szereg komór piwnicznych zastano w stanie zagrażającym zawalaniem. [AutoCAD 2014 LT]

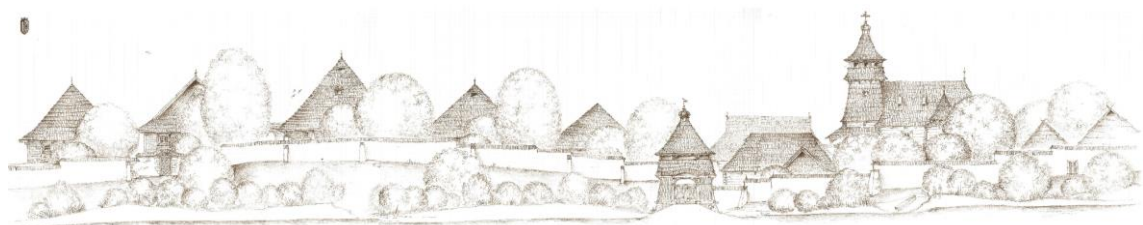
Powyżej i poniżej zamieszczono porównywalne mapy piwnic rynkowych w obu sąsiadujących miastach. Różnice form graficznych wynikają z innego statusu pomieszczeń w obu zespołach zabudowy. W Jaśliskach pojedyncze duże piwnice lub zespoły wielokomorowe znajdowały się we władaniu pojedynczych właścicieli i bez trudu uzyskiwano zgodę na dokonanie pomiarów. Rekonesans dukielski wykonywany był w pośpiechu, a ze względu na strukturę władania pomieszczeń piwnicznych pod funkcjonującymi kamienicami zgody na wykonanie pomiarów nie udało się uzyskać, poza zadaniem obmierzenia zespołu piwnic przy pierzei zachodniej, powierzonym autorowi przez gminę na terenie znajdującym się w jej zarządzie. W przeciwieństwie do piwnic z Jaślisk, komory dukielskie są dziś w pełni użytkowane przez prywatnych właścicieli, częściowo przedzielone wtórnymi przepierzeniami w formę boksów przynależnych do poszczególnych mieszkań kamienic. Nawet szczątkowe pomiary w takich warunkach były niemożliwe do wykonania.

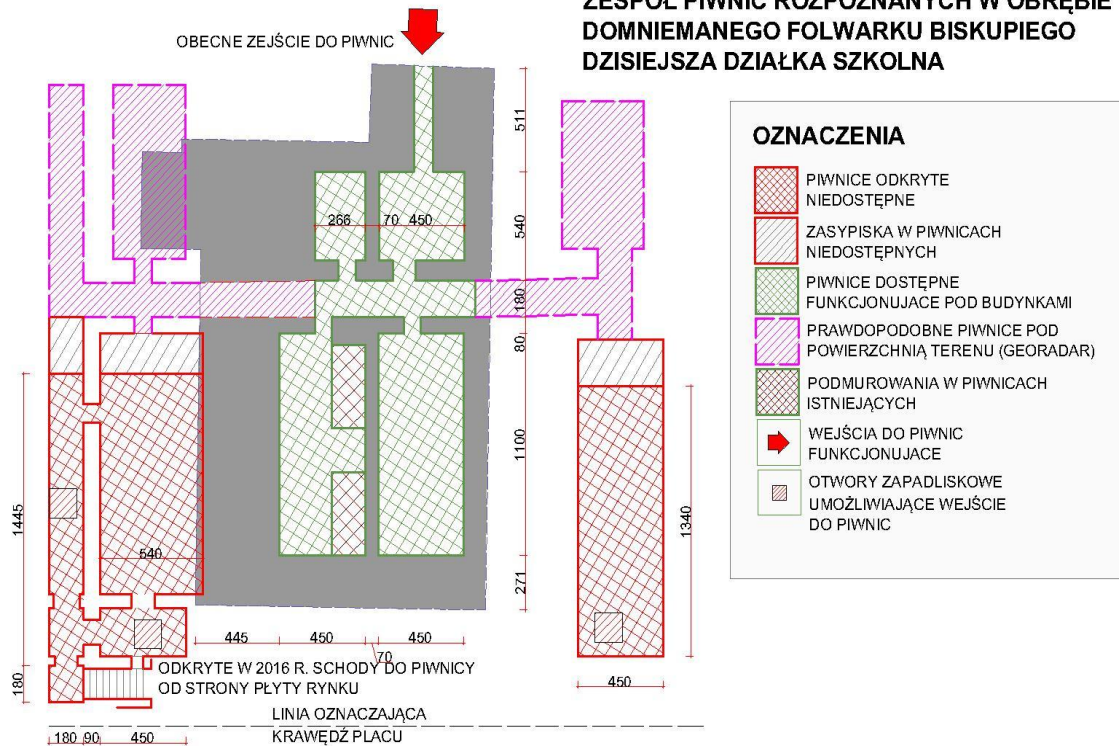

Rysunek 30. Mapa piwnic przyrynkowych w Dukli wykonana w 2016 r. Na mapie oznaczono linie badań georadarowych oraz pola występowania anomalii geologicznych, które przed wykonaniem odwiertów kontrolnych wydawały się sugerować możliwość występowania w obrębie placu rynkowego podziemnych przejścia i korytarzy. Po badaniach w głębszych korytarzach okazały się w rzeczywistości kanałami przepływu wód gruntowych. Oprac. autor 2016 r. [AutoCAD 2014 LT]

Aby zakończyć rozważania na temat schematu zabytkowych piwnic w czasie rozkwitu handlu winem w Jaśliskach, celowym jest przedstawienie przykładowego rozwiązania największego zespołu piwnic znajdującego się w obrębie dzisiejszej działki szkolnej, którą można identyfikować z dawnym folwarkiem biskupim. Zespół ten składa się z dużych piwnic po wschodniej i zachodniej stronie szkoły i wielokomorowej piwnicy pod samym budynkiem, od strony placu do piwnic prowadził zewnętrzny korytarz ze schodnią równoległą do rynku. Przy zachodniej granicy biegła długi, szeroki na 180 cm korytarz w wielu miejscach za pomocą sięgaczy łączący się z komorami piwnicznymi umożliwiając ich praktyczne użytkowanie.

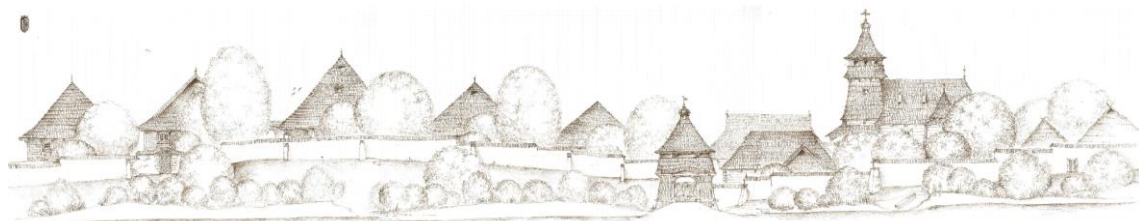

**ZESPÓŁ PIWNIC ROZPOZNANYCH W OBRĘBIE
DOMNIEMANEGO FOLWARKU BISKUPIEGO
DZISIEJSZA DZIAŁKA SZKOLNA**

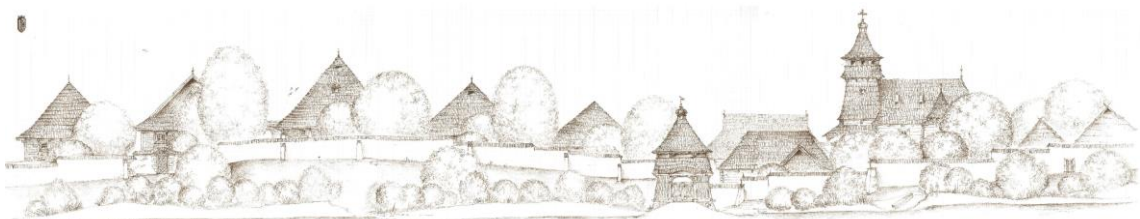
Rysunek 31. Rzut komór piwnicznych na dzisiejszej działce szkolnej, szarym kolorem wypełniono obrys istniejącej Starej Szkoły. Widoczny po lewej korytarz z zejściem po schodach od strony placu rynkowego. Widoczny na dziewiętnastowiecznej mapie murowany budynek w granicach omawianego terenu posiada fasadę wyraźnie cofniętą w stosunku do linii zabudowy pierzei północnej, odpowiadając narysowi budynku w stosunku do wejścia do odkrytej piwnicy jak powyżej. Proporcjonalnie, istniejący budynek tzw. Starej Szkoły odpowiada wymiarami i usytuowaniem obiektowi zaznaczonemu na mapie jako „kamienica”⁶⁸co może sugerować, że Stara Szkoła i dziewiętnastowieczna kamienica to te same obiekty. Pomiary szkoły przyniosły przesłanki mogące wskazywać na dawniejsze pochodzenie przynajmniej fragmentów obecnego budynku (rys. wg pomiarów z 2016 r. Oprac. autor 2018 r.) [AutoCAD 2014 LT].

⁶⁸ A. Prochaska, *op.cit.*, w lustracji biskupiej istnieje wyraźny podział na budynki drewniane i murowane nazywane przez lustratorów „kamienicami”, s. 263,264

Rysunek 32. Fotografia przedstawia interesujący fragment narożnika ściany piwnicznej w miejscu łączenia się komór piwnicznych pokazanych na rysunku nr 31. Widoczne przejścia wielokierunkowe i tęg sklepienia kolebkowego. Fot. autor w okresie pierwszej eksploracji w 2015 r.

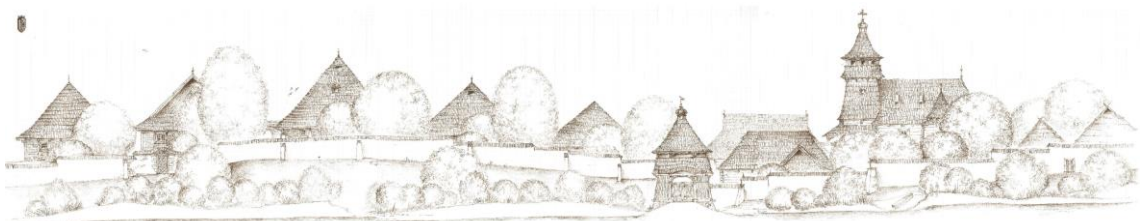

Rysunek 33. Sklepienie przedsionka piwnicznego widocznego na rys. 31. Pod betonową płytą widoczną na pierwszym planie odkryto dwa schody prowadzące do piwnicy w trakcie drugiej eksploracji w 2016 r. Fot. autor, 2015 r.

Rysunek 34. Odślonięte sklepienie podobnej jak powyższa piwnicy w rynku w Dukli, Fot. autor 2016 r.

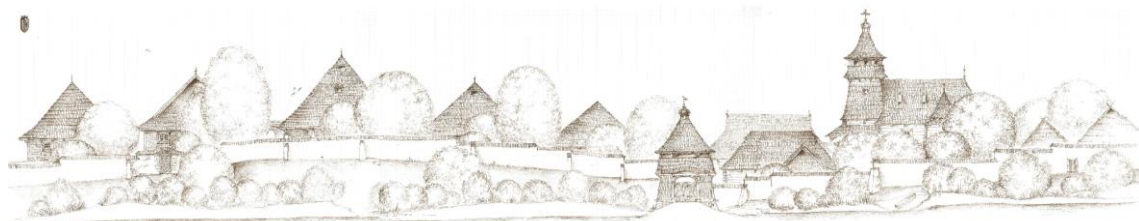

Rysunek 35. Praktyka studencka w rynku w Dukli prowadzona pod kierunkiem autora opracowania i nadzorem dr archeologa Wojciecha Pasterkiewicza. Widoczne odstąpięte sklepienie piwnicy przedprozowej na głębokości 40 cm poniżej poziomu terenu. Na zdjęciu zespół studentów Zakładu Budownictwa PWSZ w Krośnie przy sondowaniu zewnętrznego wejścia do piwnicy. Fot. autor 2016 r.

Prace odkrywkowe miały na celu sprawdzenie stanu zachowania i ewentualnego zagrożenia powodowanego przez nie dla kamienic dukielskich w pasie pierzei zachodniej, z tego względu wykopy nie były prowadzone do pełnej głębokości posadowienia komór. Planowane w dalszym etapie prac badania do calca obszaru piwnic dukielskich w północnym narożniku zachodniej pierzei rynkowej, mogą rzucić światło na to, dlaczego komory prostopadłe do płyty rynku, zostają zastąpione piwnicami równoległymi do niej. Piwnice spenetrowane w północnej pierzei rynku dukielskiego noszą ślady nieokreślonych remontów i mają liczne wstawki ceglane, co różnicuje je w stosunku do ocalałych po II Wojnie Światowej piwnic pierzei zachodniej. Piwnice, do których udało się wejść w Jaśliskach nie mają najmniejszych śladów użycia cegły, nie były w przeciwieństwie do dukielskich remontowane, a zasypiska odkryte wielu z nich mają charakter ustabilizowany co wskazuje na ich długi wiek.

Precyzyjne datowanie okresu powstania zachowanych do dziś piwnic w Jaśliskach i Dukli pozostaje kwestią otwartą, która w przypadku kontynuowania prac może rzucić światło na tworzenie się obu ośrodków miejskich dostarczając materiału zabytkowego, który może być ukryty pod zasypianymi posadzkami. W żadnej ze spenetrowanych piwnic w Jaśliskach nie zachowała się oryginalna posadzka kamienna, o których istnieniu pod dzisiejszym zsypaniem wspominali mieszkańcy. W Dukli fragmenty posadzki zostały

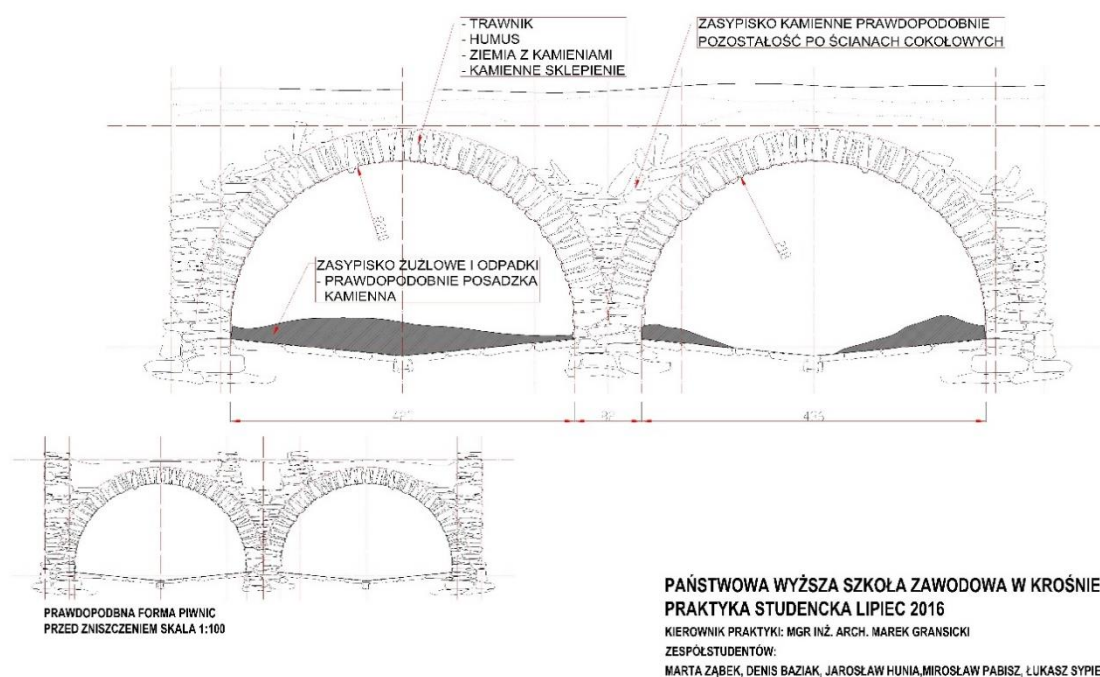

odnalezione rzucając światło również na sposób odwodnienia piwnic, które funkcjonuje sprawnie do dziś. Wszystkie spenetrowane piwnice w mniejszym lub większym stopniu uległy zagruzowaniu i zamieceni, co może okazać się pozytywnym czynnikiem umożliwiającym dotarcie do oryginalnego poziomu posadowienia nienaruszonych posadzek, jak to miało miejsce w piwnicy nr 3 w Dukli gdzie niewielkim wysiłkiem udało się odsłonić płyty posadzkowe z piaskowca, nakrywę i prostokątny kanał odwadniający z ciekącą wodą. Kończąc omawianie zespołów piwnic należy podkreślić jego fundamentalne znaczenie w badaniach nad formą i wielkością domów usytuowanych na nich, których drewniana konstrukcja była zapewne, ściśle powiązana z kamiennymi cokołami zewnętrznymi i łękami piwnicznych sklepień.

PRZEKRÓJ PIWNIC NR 2 I 3 SKALA 1:50

PIERZEJA ZACHODNIA RYNEK DUKLA

DZIAŁKA NR 89/1 GMINA 180702_4 DUKLA-M, OBRĘB EWID. 0001 DUKLA

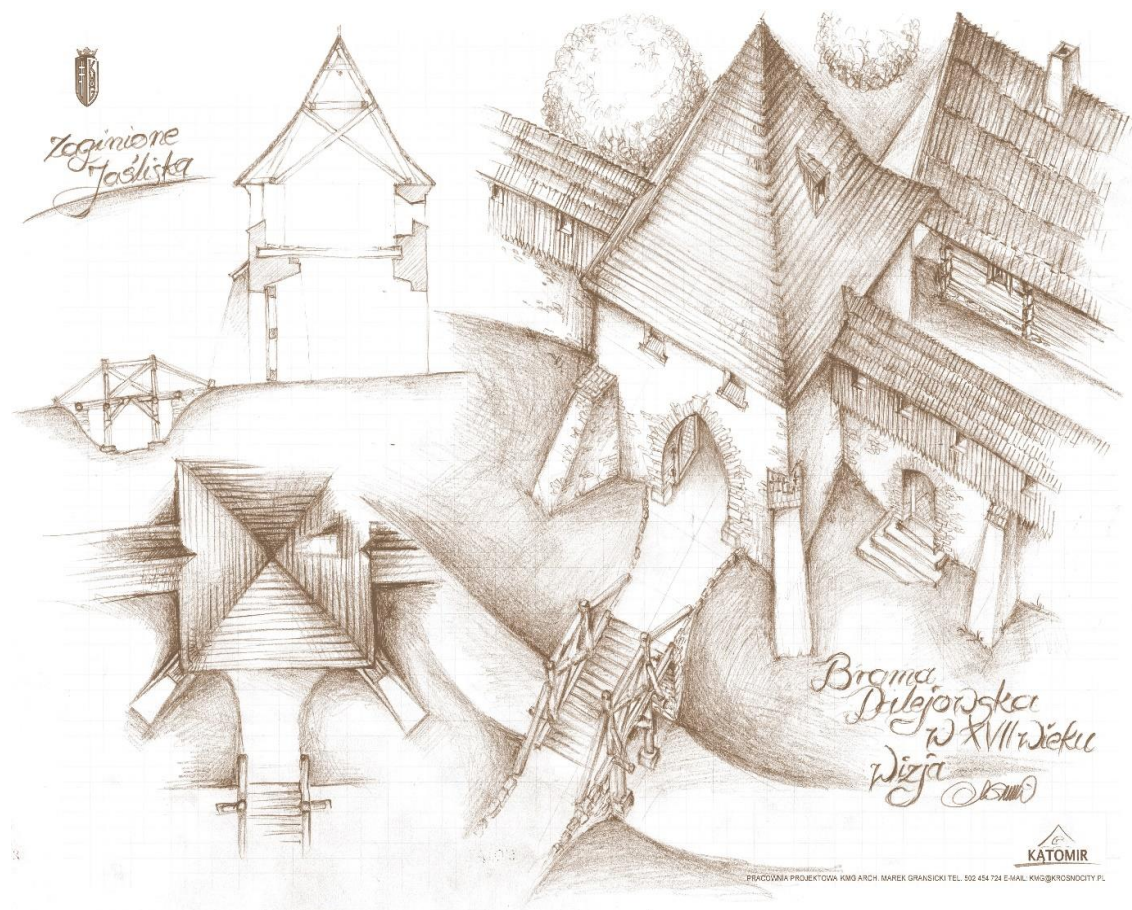
Rysunek 36. Przekrój dwu komór piwnicznych z pierzei zachodniej w Dukli z widocznym profilem zasypanki i hipotetyczną rekonstrukcją posadzki pod nim z widocznymi kanałami odwadniającymi. Rys. autor 2016 r.

3.2.2. Zabudowania Jaślik w okresie od najazdu Tomasza Tarczaya z końca XV wieku do Lustracji Sierakowskiego w 1747 roku

Zniszczenia wojenne z 1474 roku, które bez wątpienia dotknęły miasto prawdopodobnie ukształtowały ostateczny jego wygląd w okresie szczytowego rozkwitu. Wyglądu do naszych czasów zachowanego jednak jedynie w zakresie układu urbanistycznego oraz grupy oryginalnych, zabytkowych piwnic. Podstawą do wysnucia wniosków w tym

podrozdziale są XIX-sto wieczne opracowania Antoniego Prochaski i Franciszka Bostela, którzy powołują się na zachowane w ich czasach archiwalne akta i dokumenty miejskie, z których część została zagubiona i jest już niedostępna⁶⁹.

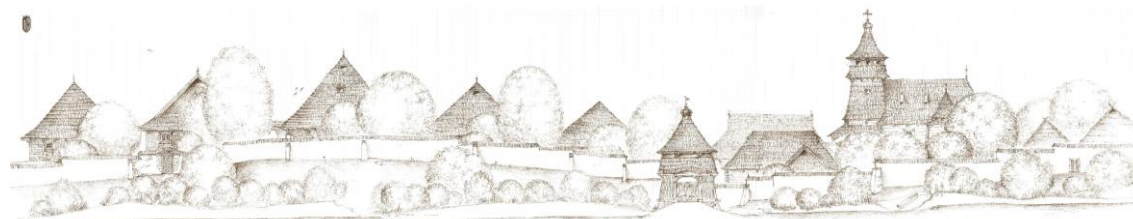

Rysunek 37. Wizja artystyczna dwukondygnacyjnej Bramy Dalejowskiej z drewnianym mostem przerzuconym nad suchą fosą i drewnianymi parkanami na murach, wykonana na podstawie opisu lustratorów z połowy XVIII wieku. Rys. autor 2014 r.

Pierwotny narys placu rynkowego po najeździe, w trakcie odbudowy miasta zapewne nie uległ większej zmianie w stosunku do układu pierwotnego, tak samo jak przedstawiony wcześniej układ dróg, zmodyfikowany nieznacznie poprzez przebudowę ulicy węgierskiej związanej z wytyczeniem nowej odnogi traktu handlowego przez Przełęcz Czertyżne.

W wyniku tragicznych doświadczeń wojennych najazdu węgierskiego przypuszczalnie przy odbudowie miasta podjęto decyzję o otoczeniu miasta murem obronnym

⁶⁹ A. Borzemski, *op.cit.*

wspominanym pośrednio w przywileju królewskim Zygmunta III z 1556⁷⁰. Dokument ten nadaje mieszkańcom prawo do pobierania od każdej beczki wina podatku w wysokości 1 grosza polskiego na „*naprawę i ufortyfikowanie miasta*”⁷¹. Z tych słów nie wynika jasno, czy naprawie mają podlegać istniejące mury obronne, niemniej jednak można twierdzić, że proces fortyfikacji został tym przywilejem sformalizowany. Więcej od Antoniego Borzemeskiego w tej kwestii wnosi Antoni Prochaska⁷² Na prośbę biskupa Pstrokońskiego z 1608 roku król przyznał Jaśliskom kolejny przywilej przeznaczający środki z należnych danin na budowę i naprawę murów miejskich. W świetle tych dokumentów rok 1608 można uznać za okres rozpoczęcia budowy nowożytnych umocnień miasta lub modernizacji i rozbudowy istniejących założeń obronnych, które przyczyniły się do odparcia wojsk Rakoczego w okresie II wojny brandenburskiej zwanej potocznie „potopem Szwedzkim”. Żaden z badaczy nie ma pewności czy szesnasto i siedemnastowieczne prace przy murach obronnych i innych istniejących wcześniej urządzeniach obronnych nie są inwestycją spinającą je w jedną całość, czy też mowa tu o całkowicie nowej inwestycji. Prochaska opisuje działania Pstrokońskiego jako budowę „*forteczki u granic węgierskich, mającą służyć za obronę od zbójcekich napadów tudzież ze strony Węgier*”⁷³, co wskazuje nie tylko na zamiar umocnienia miasta do rangi twierdzy granicznej, ale również pokazuje jak groźne było zagrożenie ze strony grasujących w lasach Beskidu rozbójników – Tołhajów lub Tołbajów. Jak wynika z szeregu innych dokumentów z epoki, cytowanych przez Prochaskę zagrożeniem dla miasta były grupy niesfornej szlachty, a nawet działania konkurencyjnych miast. Analiza opisanych zagrożeń i stwierdzenie w powyższym cytacie określające zagrożenie ze strony Węgier jako dodatkowe - okazjonalne, może rzucić nieco światła na charakter obwarowań miasta. Zapewne podobnie jak to miało miejsce w pobliskiej Dukli nie miały one formy mogącej oprzeć się artylerii i nowoczesnej na owe czasy armii. Głównym zadaniem murów było niedopuszczenie do nocnej grabieży czy szlacheckiego zajazdu, a więc wysokość tych murów wraz parkanem była na tyle duża, że podobne zdarzenia nie mogły mieć miejsca. Taka konstrukcja nie miała większej wytrzymałości skoro mowa w dokumentach o częstych naprawach i przyporządkowaniu obowiązku utrzymania parkanów w dobrym stanie poszczególnym mieszkańcom. Nigdy zapewne nie dowiemy się jak wyglądał odparty w czasie „Potopu” najazd, jak liczne były wojska agresora i jakim sprzętem dysponowały, nie dowiemy się też jakich zniszczeń dokonano w tym okresie, niemniej jednak w lustracji znajdujemy mury już w większości zniszczone i zaledwie

⁷⁰ *Ibidem*, s. 132

⁷¹ *Ibidem*

⁷² A. Prochaska, *op.cit.*, s. 64-66

⁷³ J. Pawłowski, *Premislia Sacra*, Kraków 1869, s. 357

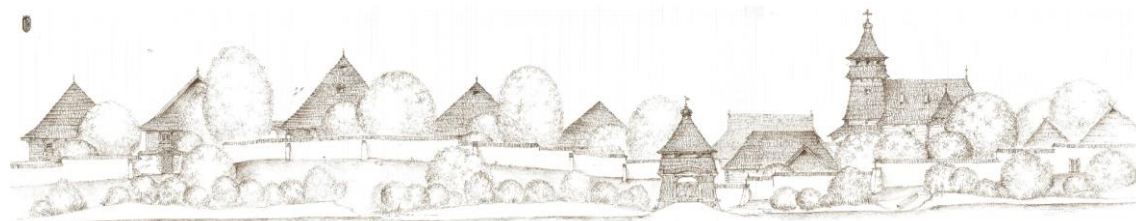

jeden relikw bamy, co mogłoby sugerować, że to właśnie one najbardziej ucierpiały w czasie tego ataku.

Wracając do wątku murów obronnych, również w opracowaniu Bostela nieco uwagi poświęcone jest opisowi ciekawego detalu murów, tj. w ujęciu obowiązków poszczególnych obywateli leży naprawa drewnianych „parkanów” na kamiennych murach obronnych, które były przykryte dachem. Jest ot dowód na doświadczenie mieszczan w zmaganiach z trudnym górskim klimatem bezwzględnie niszczącym ludzkie dzieła. Nakrycie murów drewnianym, zadaszonym parkanem miało na celu osłonięcie tychże przed bezpośrednim działaniem deszczu wody i rozsadzającego kamiennym mur mrozu. Opisywane przez wymienionych autorów fortyfikacje karpackiego miasta ukazują je jako układ wieloelementowy składający się z murów kurtynowych, uzupełnionych warownymi bramami wieżowymi na każdym z głównych ciągów komunikacyjnych, z których przynajmniej jedna miała dwie kondygnacje⁷⁴, wysoką basztą obserwacyjną w narożniku północno-wschodnim i łatwymi do obrony futrami, jak choćby przejście w murach przy legendarnym zejściu do wodopoju w północnym pasie kurtyny murów przy zakończeniu uliczki gospodarczej wychodzącej w kierunku północnym z północno-zachodniego narożnika placu rynkowego. Również legendarna, choć rysująca się dość wyraźnie w historycznym układzie miasta jest furta prowadząca do domniemanego szpitala ulokowanego poza murami miasta w nieopodal nieistniejącej Bramy Węgierskiej. Wizja artystyczna wieży bramnej wraz z parkanami zadaszonymi została przedstawiona na rys. nr 37. O dość skomplikowanej formie kurtyn murów, łączącej kamień i drewniane nadbudowy wspomina również Bostel⁷⁵. Poza elementami murowanymi, w skład systemu obronnego wchodziły fosy i przynajmniej jeden opisany jako drewniany most przy bramie Dalejowskiej, o który wspomina Prochaska. Najbardziej malowniczym elementem rysowanym w archiwaliach jest jednak „wieżysko”. Była to prawdopodobnie baszta narożna, której domniamaną funkcję w systemie murów opisano w punkcie 3.3.2, a wizję artystyczną wykonaną na podstawie opisu z Lustracji przedstawiono na rycinie nr 38. W legendach miejscowych wieża ta jest przedstawiana jako obiekt na rzucie owalnym. Nie udało się do tej pory potwierdzić tych spekulacji, jednak w przeciwieństwie do ukrytych pod asfalem dzisiejszych dróg kołowych, prostokątnych bram miejskich, odkrycie relikwów baszty jest tylko kwestią czasu, a w miejscu jej domniemanej lokalizacji istnieje w terenie nieznaczone

⁷⁴ A. Prochaska, *op.cit.*, s. 63

⁷⁵ F. Bostel, *op. cit.*, s. 814

wyniesienie, które wydaje się potwierdzać owalny obrys obiektu⁷⁶. Do czasów współczesnych dotrwały jedynie drobne fragmenty murów ukryte już pod ziemią, jednak jeszcze przed II Wojną Światową posiadały one sporą wysokość i zapewne pełną szerokość – obecnie świadectwem przebiegu murów są ciągi komunikacyjne wzdłuż kurtyny południowej i zachodniej. Na skarpie północnej schodzącej w stronę wąwozu potoku Bielcza, obrys murów jest wciąż widoczny w formie garbu terenowego porośniętego mchem i chwastami m.in. w granicy działki szkolnej, w innych miejscach jest zauważalny jako tzw. „miedza” ciągnąc się aż do „wieżyska”, którego lokalizacji nadal można się domyślać po wspomnianym wyżej owalnym wyniesieniu terenu w narożniku północno-wschodnim dawnego obrysu murów miejskich. Badania prowadzone pod nadzorem dr archeologa Wojciecha Pasterkiewicza wykonane w formie poszukiwań artefaktów ruchomych, nagrane w lecie 2018 roku przez TVP Historia wykazały ku zaskoczeniu autora brak kamiennych śladów murów w nasypie ciągnącym się wzdłuż kurtyny wschodniej, przynosząc jednocześnie szereg interesujących odkryć drobnych elementów zabytkowych. Niestety w tej edycji badań nie udało się wykonać żadnych odkrywek w obrębie prawdopodobnej lokalizacji Wieżyska.

Rysunek 38. Wizja artystyczna "Wieżyska" wg opisu lustratorów bpa Sierakowskiego. Rys. autor 2014 r.

⁷⁶ W czasie prac związanych z emisją programu TVP Historia, w tym rejonie przeprowadzono powierzchniowe badania z użyciem georadaru, które nie przyniosły jednak miarodajnych efektów, potwierdzając zaledwie występowanie anomalii geologicznej płytko pod powierzchnią terenu.

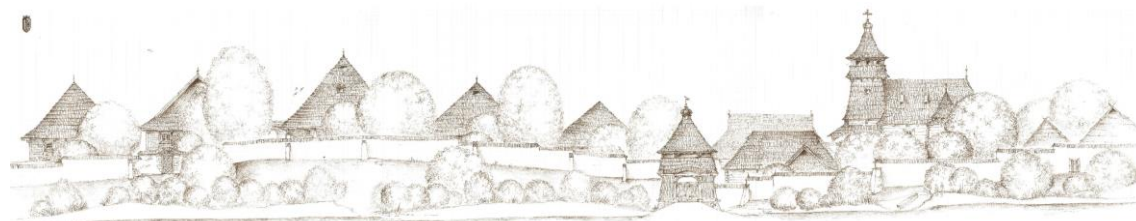

Reasumując rozważania dotyczące murów miejskich należy przyjąć, że ich ostateczny narys ukształtował się w początkach XVII wieku z inicjatywy biskupa Pstrokońskiego, który uzyskał przywilej królewski na budowę i utrzymanie murów miejskich. Z materiałów historycznych cytowanych przez autorów opracowań z końca XIX wieku wynika, że mury obronne stanowiły niezwykle ważny element w polityce rozwoju ośrodka w obliczu ciągłych niepokoi i rozbojów typowych dla tego okresu. Należy przy tym założyć, że przed etapem budowy murów kamiennych z początku XVII wieku, miasto posiadało nieokreślony system obrony, który być może stanowił podstawę do wcześniejszych nadań i ulg, o których wspomina się pod datą 1556 roku, jednak formy tych umocnień można się tylko domyślać wskutek braku bliższych opisów lub nawet pobocznych wzmianek o murach z omawianej epoki.

Wspominana wcześniej furta przy kościele może stanowić pozostałość po pierwotnych elementach obronnych, być może pierwszej Bramie Węgierskiej. Ważnym momentem w historii funkcjonowania murów obronnych jest ustanie handlu winem węgierskim i brak dochodów z prawa składu, które zaowocowało brakiem możliwości utrzymania i brakiem starań mieszkańców o dobry stan murów. W końcu XVII wieku mury miejskie nie broniły miasta przed najpoważniejszym zagrożeniem, którym stało się utrzymanie stacjonujących wojsk własnych, dopuszczających się nadużyć i gwałtów, które w efekcie, wraz z konfliktami administracyjnymi między urzędnikami kurii biskupiej a urzędnikami królewskimi doprowadziły miasto do ostatecznej ruiny⁷⁷.

Na zamieszczonym poniżej zdjęciu pochodzącym z Narodowego Archiwum Cyfrowego widoczne są dość wysokie ostatki murów miejskich. Ich wysokość szacowana była wg mieszkańców Jaślik nawet na trzy metry powyżej poziomu terenu co prawie dorównałoby ich pierwotnej wysokości. Jak wspomniano wcześniej mury miejskie nie były prawdopodobnie rozbierane wg centralnego zarządzenia, ale stanowiły prywatny – powiązany z poszczególnymi parcelami skład materiału budowlanego, eksploatowany wg potrzeb i uznania. Z fotografii można wywnioskować, że zewnętrzne starannie dobrane kamienie licowe cieszyły się szczególnym powodzeniem. W dolnej partii ostatku zrujnowanego muru widoczny jest wyraźnie różniący się od rumoszu, fragment ściany licowej (z otworem u podnóża muru). Podobny charakter warstwowej konstrukcji murów obronnych potwierdziły prowadzone na bieżąco badania archeologiczne założone w miejscu prywatnego wykopu maszynowego, mającego na celu wyprowadzenie kanału odwadniającego z parceli. Inwestor po odkryciu reliktu murów porzucił pierwotny zamiar i poprowadził drenaż inną drogą.

⁷⁷ A. Prochaska., *op.cit.*, s. 69-70

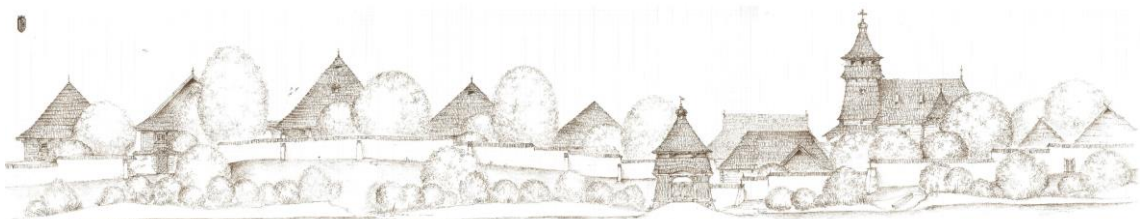

Rysunek 39. Mury miejskie Jaślisk w okresie międzywojennym z zasobów Narodowego Archiwum Cyfrowego, fragmenty kurtyny wschodniej przy dzisiejszej ulicy Za murami [dostęp 24.01.2017], autor nieznan.

Jak wcześniej wspomniano nie zachowały się do naszych czasów materiały źródłowe przyjmujące zagadnienia budowlane jako sedno tematu. Nawet bogata w treści ilustracja Sierakowskiego opisuje miasto na zaledwie dwu stronach szerokiego opracowania, zajmującego się sprawami ekonomicznymi, gospodarczymi i społecznymi. Nigdzie indziej nie pojawiają się opracowania poświęcone nawet pobocznie zabudowaniom miasta. Co najwyżej budynki wzmiankowane są w odniesieniu do nadań, kosztów utrzymania, czy funkcjonowania wybranych elementów struktury miejskiej. Bostel podaje informacje o istnieniu w 1624 roku kościoła drewnianego pod wezwaniem św. Katarzyny, nie podaje jednak daty jego budowy, ani stanu technicznego w jakim on się znajduje. W tym samym ustępie mowa o budynku zamieszkiwanym przez proboszcza i wikarego, oraz domu kierownika szkoły⁷⁸. Pod datą roku 1596 pojawiają się świadectwa istnienia szpitala i łaźni miejskiej, które znajdują się na jednej kościelnej działce⁷⁹, jednak nie wiadomo, o którą działkę chodzi – czy o teren znajdujący się bezpośrednio przy kościele w obrębie murów miejskich, czy o dom przy furcie poza murami co byłoby zgodne z regułą lokowania szpitali poza obrębem zamkniętych obwarowań.

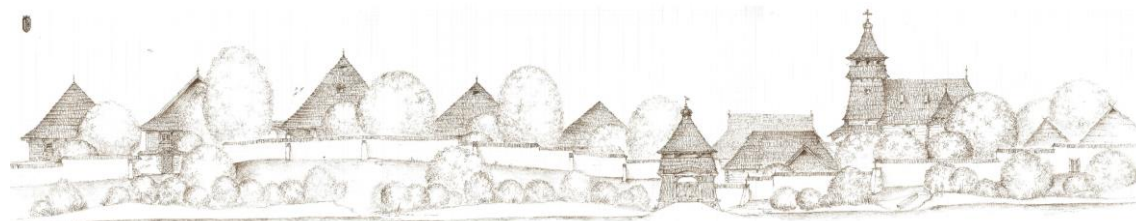
⁷⁸ F. Bostel, *op.cit.*, s. 807

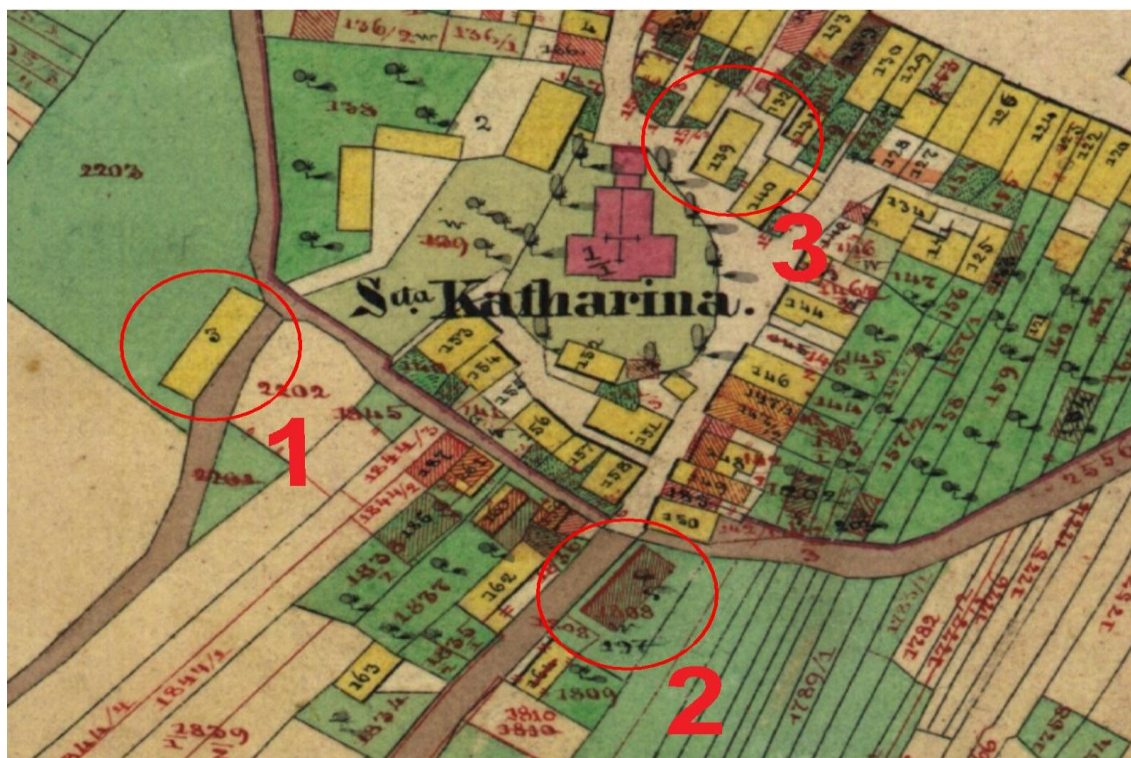
⁷⁹ *Ibidem*, s. 809

Na podstawie stwierdzenia faktu istnienia domu kierownika szkoły można wnioskować o istnieniu samej szkoły, nie można wykluczyć, że dom kierownika był tożsamy ze szkołą. W podaniach lokalnych utrwaliły się wspomnienia o szpitalu i karczmie znajdujących się poza południową kurtyną murów miejskich – na rysunku nr 40 hipotetyczny budynek szpitala oznaczono obwiednią z numerem 1, budynek karczmy oznaczono nr 2, a „starą szkołę” nr 3, która identyfikowana jest w tych legendach z opisanym domem nauczyciela. Bostel podkreśla też istnienie w obrębie zabudowy rynkowej licznych wielkich piwnic i „domu węgierskiego” posiadającego 5 obszernych komór piwnicznych⁸⁰, niestety nie precyzuje gdzie ten dom mógł się znajdować. Hipotetycznie mógł to być budynek, na miejscu którego stała później zachowana do naszych czasów przejazdowa karczma, zwana budynkiem Nowotarskich, rozebranym w latach 80-tych XX wieku. Hipoteza może być potwierdzona badaniami pustej obecnie działki mającymi na celu odnalezienie pozostałości piwnic. Stwierdzenie w miejscu dawnej karczmy zespołu piwnic wielokomorowych złamałoby regułę występowania takich układów wyłącznie w pierzei północnej rynku. Drugim miejscem, w którym budynek ten mógł się znajdować jest obecna działka zabudowana sklepem wielobranżowym, pod którym zachowały się jeszcze cztery komory piwniczne o znacznych rozmiarach. Legenda głosi, że do tych piwnic wjeżdżało się wozem od zaplecza działki, być może przez dodatkową komorę. W wyniku prowadzonych badań można określić północną pierzeję rynkową, jako strefę z południową ekspozycją ścian frontowych, składającą się z obszernych obiektów, lub w przypadku domniemanego folwarku lub dworu biskupiego usytuowanego w środku pierzei, a więc w najbardziej reprezentatywnym miejscu - z zespołu budynków. Ciekawym elementem kompozycji urbanistycznej karczmy Nowotarskich jest jej oddzielenie od reszty zabudowań pierzei wschodniej widoczne zarówno na mapach Miega, jak i podkładzie katastralnym, na którym pojawia się układ dwu równoległych dróg dojazdowych wychodzących z południowo-wschodniego narożnika placu rynkowego. Można się domyślać, że rozdwojenie dróg mogło być związane ze zniszczeniem Bramy Wolańskiej i próbą jej ominięcia od północy przynoszącym w efekcie dodatkową drogę biegnącą w kierunku rynku. Rodzi się kolejne pytanie, co oznaczają schody kończące tą drogę na mapie katastralnej: to, że wyrównano płytę rynku podnosząc jej poziom, czy też, że omawiana droga straciła na zanczeniu, a jej wylot z rynku był tak strony, że zdecydowano o jego zastąpieniu schodami. Badanie archeologiczne wolnej od zabudowy parceli mogłoby przynieść szereg odpowiedzi na rodzące się pytania.

⁸⁰ *Ibidem*, s. 810

Rysunek 40. Fragment mapy katastralnej Jaślisk z XIX wieku z zaznaczonymi numerami od 1 do 3 domniemanymi budynkami szpitala (1), karczmy przed Bramą Węgierską (2), zespołu zabudowy szkolnej składającego się ze szkoły (3) i domu nauczyciela (na mapie posiada nr 140 i charakterystyczna przybudówkę). Twierdzenie wysunięte na podstawie opowieści mieszkańca i przewodnika po Jaśliskach – Stanisława Lorencza w 2015 roku. Opowiadanie pokrywa się opisami źródłowymi co do lokalizacji szpitala na działce kościelnej poza murami, jak również w kwestii opisu umiejscowienia szkoły z lustracji Sierakowskiego. Rys. autor 2015 r.

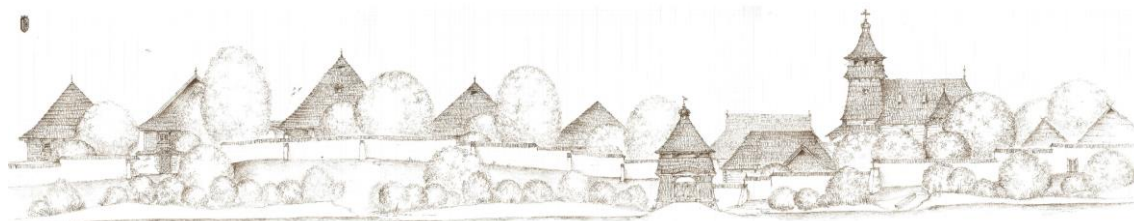
W źródła pisanych wielokrotnie wspomina się o funkcjonowaniu Rady Miejskiej, a więc można się domyślać, że od początku funkcjonowania miasta radcy miejscy mieli do dyspozycji budynek pełniący rolę ratusza. Potwierdzony początek istnienia murowanego ratusza szacuje się na połowę XVI wieku⁸¹. Można spekulować czy wcześniej istniał w mieście drewniany ratusz⁸²⁸³, który wspomniany jest w opowieściach lokalnych i jednym z przewodników turystycznych. O konfiguracji zabudowy rynkowej wymienianej w lustracji Sierakowskiego będzie mowa w kolejnym podrozdziale. Wracając do ratusza, obiekt zachowany do końca XX wieku, opisany został przez Henryka Olszańskiego⁸⁴ jako budynek o XVIII-sto wiecznym rodowodzie, który mógł być zbudowany w miejsce wcześniejszego obiektu z adaptacją pierwotnych piwnic.

⁸¹ D. Kuśnierz-Krupa, Jaśliska w średniowieczu..., op.cit., s. 95

⁸² H. Samsonowicz, op.cit., s.48

⁸³ A. Bata, op.cit., s. 66

⁸⁴ H. Olszański, *Karczmy zajezdne w południowo wschodniej Polsce*, Materiały MBL w Sanoku, Sanok, s. 107

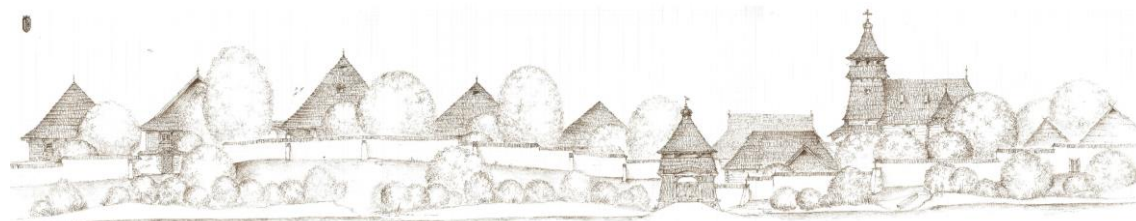

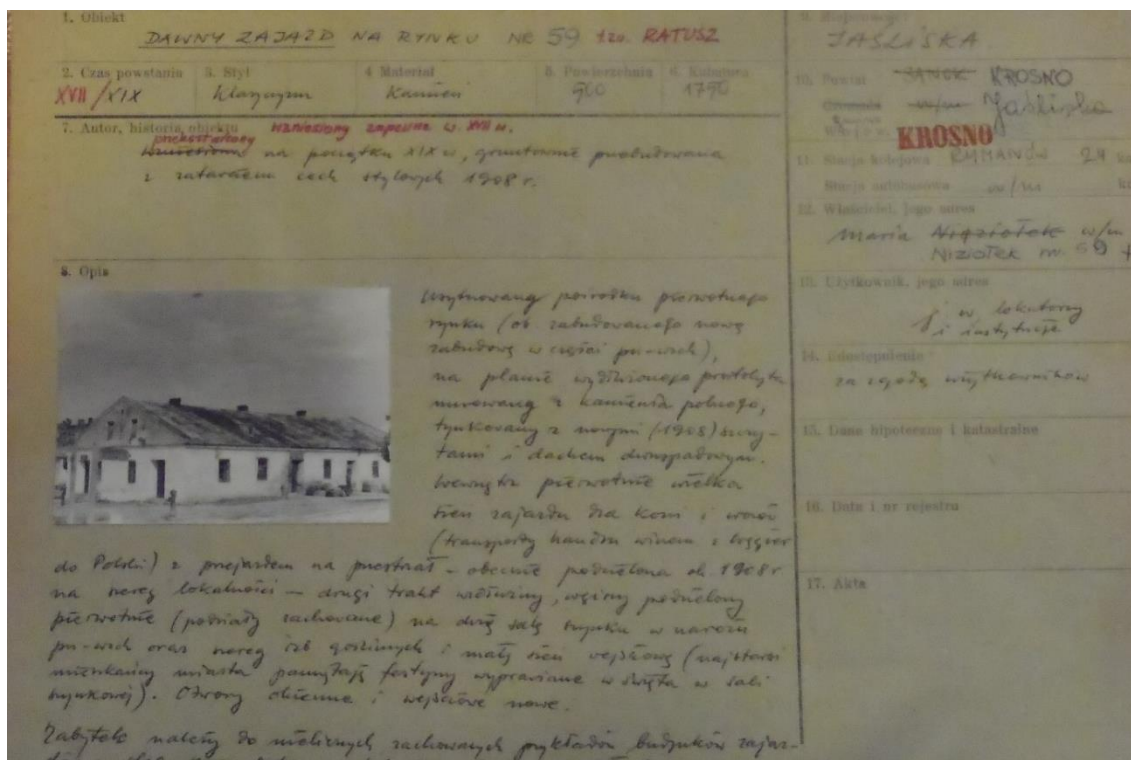
W Jaśliskach przystosowanie nowego budownictwa do obrysu wcześniejszych piwnic stało się często powtarzaną praktyką. Olszański wspomina o przebudowie tego obiektu w roku 1906⁸⁵ informując o obniżeniu kąta spadku dachu i zabudowie obszernej sieni zajezdnej. Nie znamy dziś zasięgu pożarów jakie nawiedzały miasto w okresie od XVIII do końca XIX wieku i można się tylko domyślać, że jedna z tych katastrof zniszczyła stary dach na dawnym ratuszu. Artur Bata w monografii Jaślisk wspomina o funkcjonowaniu budynku ratusza w księgach magistratu z lat 1544 – 1594 prowadzonej przez burmistrza Jana⁸⁶ Bata znajduje również potwierdzenie istnienia ratusza murowanego w roku 1594. W innych źródłach⁸⁷ datowanie ratusza jest różne i sięga XVI i XVII wieku, ogólnie określając budowę piwnic ratuszowych na XVI wiek, bez podania źródła informacji. Stwierdzenie to wydaje się potwierdzać tezę o jednoczesnej i planowej realizacji programu budowy piwnic składowania wina w okresie po zniszczeniach z końca XV wieku. Niestety w XXI wieku zrujnowany budynek murowanego ratusza został rozebrany, a w jego miejsce powstał nowy, obszerny obiekt, którego realizacja skutecznie zablokowała możliwość ustalenia genezy powstania magistratu i jego datowania. Być może się uda się ustalić okres powstania i funkcjonowania przejazdowego ratusza w oparciu o dokumenty archiwalne pisane niejednokrotnie w całości w języku łacińskim, co w połączeniu z formą pisma odręcznego znacząco utrudnia ich studiowanie. Niezwykle cennymi opracowaniami są znajdujące się w zasobach krośnieńskiej delegatury Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków inwentaryzacje budowlane dawnego ratusza wykonane w dużej skali w drugiej połowie XX wieku, ze starannie i bardzo precyzyjnie naniesionymi uszkodzeniami strukturalnymi konstrukcji, wskazującymi na etapowość budowy, pozwalającymi doświadczonemu konstruktorowi wyciągnąć szereg wniosków co do sił powodujących kierunkowe pęknięcia murów i ich rozspojenie lub deformację geometryczną. Rozważania w materii statyki i sił niszczących w murach budynku są o tyle ważne, że mogą wskazywać na formy geometryczne konstrukcji wywierającej wpływa na mury, powodującej kierunkowe pęknięcia, które zdiagnozowano jako nie związane z osiadaniem lub deformacją fundamentów. Właśnie te udokumentowane pęknięcia stanowią poszlakę sugerującą, że dach na ratuszu przed przebudową w początkach XX wieku był wielospadowy.

⁸⁵ *Ibidem*, s. 112

⁸⁶ *Magistrat Miasta Jaśliska*, zbiory Sanockiej Biblioteki Cyfrowej, tura II, pl. 5, f. 50, s. 30

⁸⁷ Ratusz. Inwentaryzacja architektoniczno-konserwatorska, 1974, w zasobach krośnieńskiej Delegatury WUOZ, nr inw. 69, Inwentaryzacja pomiarowa ratusza w Jaśliskach, opracowanie pod kierunkiem Pawła Niżnika Politechnika Łódzka, Krosno 1983, w zasobach Delegatury WUOZ w Krośnie, „biała karta” ratusza w również w zasobach DWUOZ w Krośnie.

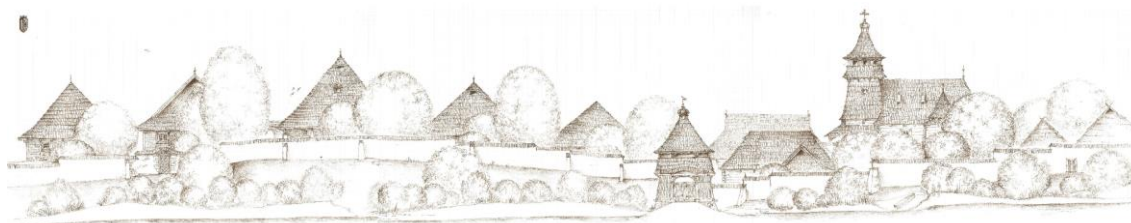

Rysunek 41. "Biała karta" domniemanego ratusza, zwanego również karczmą zajezdną na rynku w Jaśliśkach. W prezentowanym materiale powstanie budynku jest określone na XVII wiek ze zmianami wprowadzanymi w XIX i XX wieku. Materiał w zasobach WUOZ Delegatura w Krośnie. Rep. autor 2012 r.

Podsumowując podrozdział poświęcony zabudowie Jaśliś w okresie od katastrofalnego najazdu prawdopodobnie z 1474 r., przez okres największego rozkwitu miasta do lustracji Sierakowskiego w 1747 roku należy podkreślić, że w zebranej bibliografii nie znalazło się żadne opracowanie poświęcone bezpośrednio zabudowaniom miasta, nawet tak ważnym jak mury obronne i system fortyfikacji, o których wiadomo stanowczo za mały być z całą pewnością wysuwać twierdzenia nawet o ich dokładnym przebiegu, nie mówiąc już o kształtach poszczególnych elementów składowych umocnień. O zabudowie miasta dowiadujemy się ze wzmianek z dość licznych dokumentów - ksiąg radzieckich, akt sądowych, królewskich i biskupich przywilejów i nadań, niemniej jednak tylko w formie pośredniej potwierdzającej fakt istnienia, a czasami wartość i ogólnikowy opis związany z wyceną poszczególnych jednostek zabudowy. Zebrane dane nie dają czytelnego obrazu miasta z tego okresu, nawet w odniesieniu do tak znaczącego obiektu jak ratusz miejski. Do tej pory nie udało się jednoznacznie określić daty powstania rozebranego w końcu XX wieku obiektu.

W wyniku analizy materiałów źródłowych opisany okres należy podzielić na trzy podokresy związane z funkcjonowaniem miasta w strategicznym dla szlaku handlowego

początkowym jego biegiem po polskiej stronie granicy, co mogło rzutować na reprezentacyjność formy zabudowań miejskich.

Czas odbudowy ze zniszczeń i względnie spokojny okres rozkwitu i powolnego bogacenia się mieszczan w XVI wieku⁸⁸, który zaowocował budową murowanego ratusza, drugiego drewnianego kościoła pod wezwaniem św. Katarzyny w miejsce pierwszego uszkodzonego przez wojnę lub czas, szpitala i szkoły, a zapewne również nierozpoznanych umocnień, które zostały przekształcone lub po prostu zmodernizowane i rozbudowane w początkach XVII wieku z inicjatywy biskupa Pstrokońskiego na mocy przywileju króla Aleksandra Jagiellończyka.

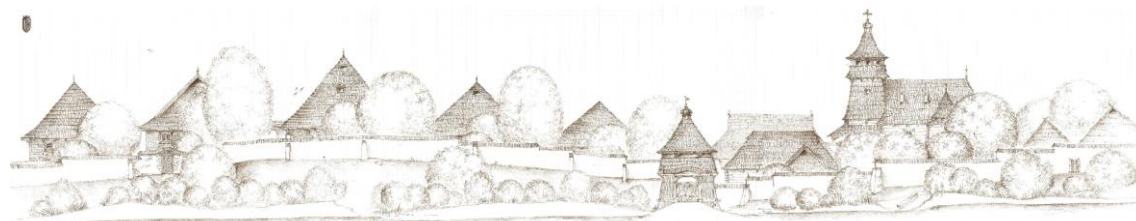
Okres stabilizacji od końca wieku XVI do początków XVII wiek z czasem zatargów i konfliktów sąsiedzkich trwającym do Wojen Szwedzkich. U schyłku okresu prosperity Jaśliska popadają w szereg konfliktów z sąsiednimi miastami i sąsiadującą szlachtą, próbując utrzymać uprzywilejowaną pozycję na intratnym Węgierskim Trakcie Winnym⁸⁹. W tym okresie czynione są wysiłki utrzymania istniejącego stanu zabudowy i próby odnowienia i uzupełnienia ubytków w strukturze zabudowy rynkowej odnotowane w aktach miejskich⁹⁰. Nawarstwiający się konflikty są spowodowane rosnącym brakiem poszanowania prawa i przywilejów królewskich - próbami omijania składu wina w Jaśliskach lub egzekwowania prawa składu siłą, włącznie z zawracaniem lub prowadzeniem pod przymusem karawan kupieckich podążających innymi traktami. Jaskrawym przykładem takich zwad sąsiedzkich, jest najazd właściciela Dukli – Męcińskiego, w wyniku którego zniszczona zostaje należąca do klucza biskupiego wieś Lipowiec⁹¹ – w wyniku warcholskiego najazdu spalonych zostaje 30 chat we wsi położonej o pół godziny drogi od Jaślisk. Okres ten zamyka się wraz z objęciem Ziemi Bieckiej działaniami wojennymi tzw. Potopu, czyli II Wojny Brandenburskiej zwanej też Wojną Północną. Nie wiadomo dziś jak mocno ucierpiał w jej wyniku beskidzki klucz biskupi. Dla Jaślisk najważniejszym wydarzeniem tego burzliwego okresu jest skuteczna, zakończona odparciem natarcia, obrona miasta przed nieokreślonym oddziałem wojska siedmiogrodzkiego. Aby dokładniej prześledzić ten okres wystarczy co prawda zebrać w całość dzieje wszystkich miejscowości wchodzących w skład majątku biskupów przemyskich, którego lokalną stolicą były Jaśliska. Czas wojen szwedzkich trwających na tym terenie od połowy XVII wieku do drugiej ćwierci wieku XVIII kończy bezpowrotnie funkcjonowanie szlaku winnego stanowiącego główne źródło utrzymania miasta.

⁸⁸ A. Prochaska, *op.cit.*, s. 69

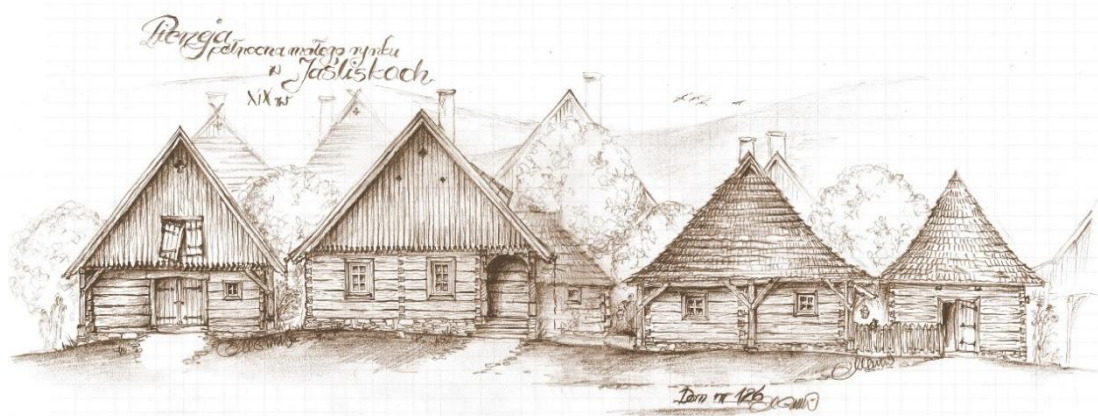
⁸⁹ *Ibidem*, s. 67

⁹⁰ *Ibidem*, s. 70-72

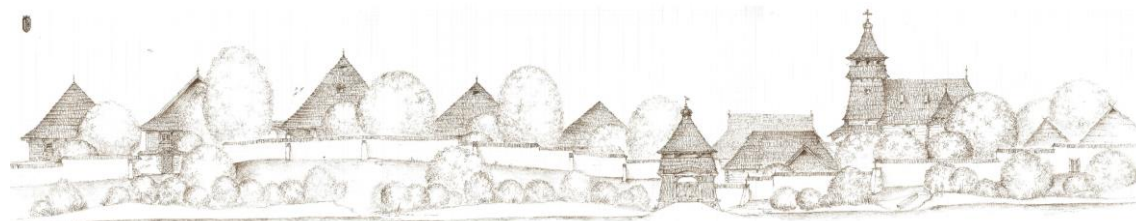
⁹¹ *Ibidem*, s. 71

Czas od połowy XVII wieku do połowy XVIII wieku tzn. do okresu lustracji miasta przez urzędników biskupa Wacława Sierakowskiego. Miasto ponosi ciężary stacjonowania w jego murach wojsk własnych, które bardzo często dopuszczają się bezprawnych zaborów i gwałtów. Ciągłe niepokoje podkopują podstawy egzystencji społeczności lokalnej, która w miarę ubożenia nie może utrzymać nie tylko murów miejskich, ale również zabudowy mieszkalnej miasta w należyłym porządku. Okres ten zaczyna epokę zmian prowadzących do skrajnego upadku, aż do przejściowego podźwignięcia się z zapaści w oparciu o zmianę podstaw gospodarczych w oparciu o utartą tradycję zachowującą Jaślicka jako ośrodek centralny większego regionu, do którego nadal pomimo zmian administracyjnych i własnościowych ciężary będą związane z nim bezpośrednio wsie, jak i inne miejscowości nie stanowiące własności biskupów. Taki stan rzeczy w szczątkowej formie przetrwał do dziś. Lustracja z połowy XVIII wieku jest jednocześnie przełomowym dokumentem obrazujący po raz pierwszy względnie dokładny obraz miasta w aspekcie ilości i jakości zabudowań, stanowiąc tym samym fundamentalny dokument dla niniejszego opracowania niestety obejmujący zaledwie dwie strony opisu, a więc zbyt skromny objętościowo by zaprezentować szczegóły i detale architektoniczne. Lustracja pomija nawet występowanie w mieście zabudowań gospodarczych, które powinny występować na zapleczach zabudowań rynkowych, a na pewno w strefach zabudowy oddalonej od placu.

Rysunek 42. Wizja artystyczna pierzei północnej tzw. Małego Rynku tzn. placu wokół kościoła ze starą szkołą (drugi dom od lewej), domem nauczyciela z dobudówką połączoną tak jak obecnie miedzuchem (pierwszy i drugi budynek od prawej). Wykonano na podstawie mapy katastralnej z XIX wieku z zachowaniem proporcji i dokładnego układu geometrycznego zabudowań narysowanych na mapie. Rys. autor 2014 r.

3.2.3. Zabudowania Jaślik w okresie od Lustracji Sierakowskiego w 1747 roku do dnia dzisiejszego

W jednym z najstarszych nowożytnych opracowań Antoniego Prochaski, autor w całości cytuje XVIII-sto wieczny tekst Lustracji Sierakowskiego tj. inwentaryzacji ilościowej i jakościowej zabudowy miasta⁹², o tyle odmienny od wcześniejszych i porównywalnych materiałów, że w jednym z rozdziałów w całości poświęcony stanowi zachowania zabudowy miasta, jej liczebności i rodzajom. Co interesujące w zestawieniu pominięto całkowicie zabudowę gospodarczą, która jest jednak pokazana na mapie katastralnej z połowy XIX wieku.

Ukształtowany ostatecznie prawdopodobnie w XVI i XVII wieku układ rynku i dróg komunikacyjnych utrzymał się do chwili obecnej z niewielkimi zmianami⁹³ wynikającymi z rozwoju motoryzacji i wymogami komunikacyjnymi współczesnych dróg. Największe zmiany nastąpiły w ciągu dawnej ulicy Węgierski poprzez korektę drogi w bezpośrednim sąsiedztwie kościoła, w wyniku której usunięta została m.in. domniemana drewniana szkoła i stojący po jej zachodniej stronie budynek pokazany na rys. nr 42. W połowie XVIII wieku tj. w lustracji stan zachowania zabudowań Jaślik jest precyzyjnie opisany i pokrywa się z odwzorowaniem graficznym kolejnego bardzo ważnego dokumentu jakim jest kataster wykonany w połowie XIX wieku. To porównanie pozwala na twierdzenie, że przyjęty w XVI wieku schemat zabudowy rynkowej stał się stabilnym szkieletem przestrzennym zaakceptowanym przez mieszkańców zapewne jako prawo lokalne aż do okresu II Wojny Światowej⁹⁴. Dopiero po drugiej wojnie XX wieku zauważalne jest odejście od schematu układu zabudowy skierowanego kalenicami prostopadle do placu rynkowego na rzecz zabudowań doń równoległych⁹⁵.

Lustracja jest również jednym wartościowym i jednoznacznym dokumentem opisującym miasto w okresie gdy musiało zachować jeszcze zabudowania z czasów rozkwitu. Niewykluczone, że do dnia dzisiejszego przetrwały nieliczne detale konstrukcji drewnianych z tego okresu, które zostały wtórnie użyte w istniejących drewnianych domach. Przykładem mogą być choćby unikatowe – „endemiczne” pod względem formy zdobnictwa belki nadwieszonoego podcienia w chałupie nr 126 – słynnej w Jaślikach

⁹² A. Prochaska, *op.cit.*

⁹³ Analiza dostępnych map i opisów w rozdziale 2.2.

⁹⁴ Brak materiałów obrazujących przemiany miasta po zniszczeniach I Wojny Światowej nie pozwala na określenie zmian zachodzących w okresie międzywojennym.

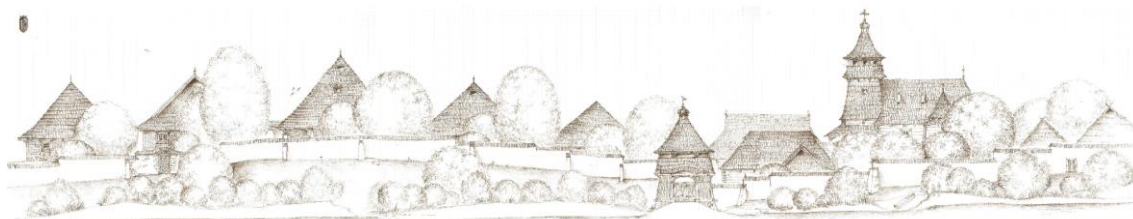
⁹⁵ Mapa własności żydowskiej z 1905 roku potwierdza zachowanie tego układu przed I Wojną Światową. Nie ma dokumentów ani fotografii miasta z okresu międzywojennego, które świadczyłyby o zmianie tego stanu rzeczy.

„trzystulacze”, zagrodzie składającej z chałupy i przylegającej do niej za pośrednictwem miedzucha dobudówce inwentarskiej, która kiedyś mogła być warsztatem lub kuźnią.

Rysunek 43. Podcienia nadwieszane w chałupie nr 126 w Jaśliskach. Fot. autor 2015 r.

Miasto w okresie ulega lustracji znajduje się na etapie postępującej degradacji i przemian związanych z zanikiem handlu winem i kierowanie się jego gospodarki na rzemiosło i doraźny handel lokalny. Gospodarcza podstawa istnienia Jaślik została zachwiana przez okres wojen i niepokoju w XVIII wieku zakończony I rozbiorem polski, gdy miasto biskupie znalazło się w granicach zaboru austriackiego aż do odzyskania niepodległości przez Polskę. Handel winem zamiera całkowicie, a trakt handlowy zaniedbany przez dekady, praktycznie przestaje istnieć, stając się lokalną drogą o niewielkim znaczeniu. Do połowy XIX wieku zmienia się przebieg dawnego Traktu Węgierskiego przechodząc na nieco niższą przełęcz w Barwinku⁹⁶, a status pierwszego polskiego miasta na Trakcie Węgierskim Jaślika traci na rzecz Dukli, która w tym okresie przeżywa swój największy rozkwit pod moźną opieką arystokratycznych rodów. Jaślika ostatecznie traci swój pierwotny reprezentacyjny charakter, patronat biskupów przemyskich⁹⁷ i wywalczone przez nich przywileje królewskie przestają obowiązywać – trwa jednak tradycja lokalna i do dziś zdegradowane miasto pozostaje ośrodkiem lokalnej gospodarki i kultury, a od niedawna również administracji gminnej. Jest to sytuacja wyjątkowa na tle kolei losu innych, podobnych zdeklasowanych miast Podkarpacia.

W okresie lustracji, spotykamy wiele wzmianek źródłowych sugerujących zły stan i ogólne braki w zabudowie pierzei rynku i opisywanych dróg wylotowych z rynku⁹⁸, które budziły troskę właścicieli skutkującą nawet nakazami i karami za utrzymywanie pustostanów⁹⁹¹⁰⁰. Lustratorzy biskupa przemyskiego odnotowują zły stan wielu budynków, zniszczonych znacznie wcześniej¹⁰¹ bram miejskich i zrujnowanych murów kurtynowych, jednak na mapie katastralnej zabudowa w obrębie murów miejskich jest niemal kompletna. Pomijając niewymienianą w lustracji wspomnianą wcześniej zabudowę gospodarczą narysowaną w katastrze, mieszkalnych budynków miejskich jest więcej, a ich struktura materiałowa i liczebność pokrywa się co do joty, z młodszą o przeszło 100 lat mapą. może to oznaczać, że zmiany gospodarcze w XIX wieku i nowa funkcja w regionie przyniosły miastu nowy okres rozkwitu, nie w formie reprezentacyjnej twierdzy na szlaku handlowym, ale zasobnego centrum regionalnego ściągającego do siebie rzemieślników i lokalnych handlarzy i pośredników handlowych skupujących płody rolne i zwierzęta. Być może wiąże się to z pojawieniem się w mieście gminy

⁹⁶ A. Bata, *op.cit.*, s. 92

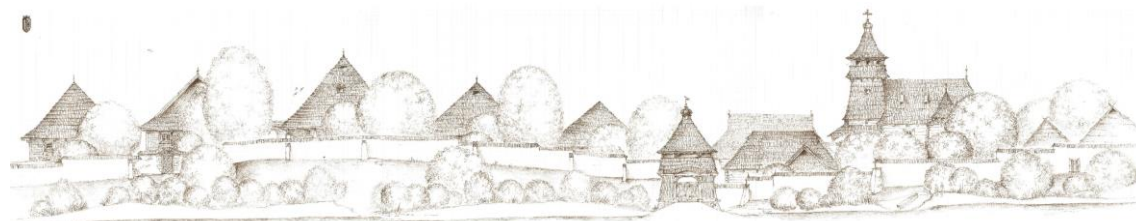
⁹⁷ *Ibidem*, s. 94

⁹⁸ J. Koźma, *op.cit.* passim

⁹⁹ F. Bostel, *op.cit.*, s. 809

¹⁰⁰ Materiały w postaci zeszytów bez oprawy i tytułu znajdujące się w zasobach Muzeum Zamkowego w Sanoku

¹⁰¹ A. Prochaska, *op.cit.*

żydowskiej i ekspansją własności żydowskiej, która na mapie z 1905 roku stanowi znaczący procent zabudowań.

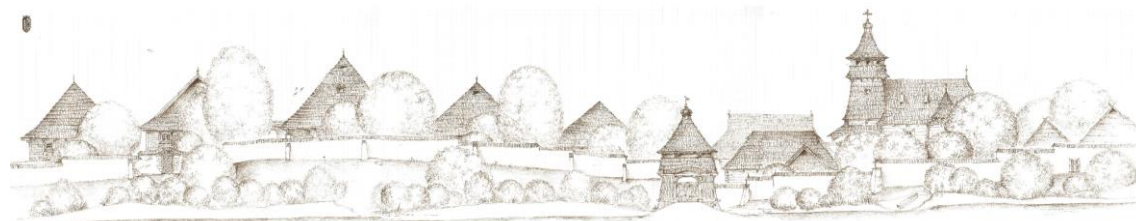
Zauważalne zmiany w układzie zabudowy na mapach pojawiają się dopiero po II Wojnie Światowej. O zniszczeniach znaczących dla miasta była mowa wcześniej w pracach magisterskich, które wzmiankują pożary związane z operacjami wojskowymi¹⁰². O permanentnym charakterze zniszczeń mowa jednak dopiero w okresie II Wojny Światowej, gdy wspomina się o bombardowaniach i ostrzale niszczącym ostatecznie drewnianą zabudowę północnej pierzei rynku, oraz jego przyległości w strefie ulicy Dalejowskiej. Należy więc przypuszczać, że ukształtowany w okresie kupieckim układ zabudowy rynkowej miasta przetrwał do II WŚ. lub przynajmniej do I Wojny Światowej, ponieważ nie mamy precyzyjnych danych odnośnie zniszczeń zabudowy w czasie Wielkiej Wojny poza ich kosztami¹⁰³ - nie wzmianek o przekształceniach ostatecznych, jakie mają miejsce po drugiej Wojnie XX wieku.

Rozdział przemian miasta między połową osiemnastego wieku, a czasami obecnymi również można podzielić na dwa podokresy ramowane istotnymi dla Jańsk wydarzeniami historycznymi. Pierwszy podokres zakończy się na II Wojnie Światowej, od której zaczniemy omawianie drugiego podokresu przemian strukturalnych – etap ostatni i najbardziej rujnąjący dla oryginalnego wizerunku architektury regionalnej.

Ostatni etap przemian związany z okresem powojennym, który ostatecznie ukształtował dzisiejszy krajobraz miasta, charakteryzował się całkowitym zanikiem poszanowania do tradycji budowlanej regionu. W drugiej połowie XX i XXI wieku porzucano w dawnym mieście stopniowo budowę domów drewnianych, na rzecz pozornie trwalszych bezstylowych domów murowanych. Przemawiało za tym zarówno upowszechnienie się materiałów przemysłowych, jak i przepisy pożarowe oraz zarządzenia skutecznie zatrzymujące tradycję drewnianego budownictwa we wszystkich regionach Polski z wyjątkiem Podhala. Kulminacją postępującej degradacji krajobrazu historycznego, była realizacja w latach 70-tych wielokondygnacyjnego domu ludowego oraz bezkształtnego budynku spółdzielni w sąsiedztwie ratusza. Przebudowany na początku XX wieku dawny ratusz, został rozebrany w na początku XXI wieku, a na jego miejsce został wybudowany nowy, budynek co prawda nawiązujący stylistycznie do formy ratusza, jednak ze względu na monstrualne wymiary i tandetne wykonanie zupełnie niszczący proporcje wnętrza palcu rynkowego, na którym stał się bez wątpienia negatywną dominantą. Zarówno dom ludowy, budynek gminny i nowy budynek rynkowy stanowią negatywne przykłady architektury, skutecznie przyczyniając się do zniszczenia pejzażu małomiasteczkowego

¹⁰² Z. Orlik, *op.cit.*

¹⁰³ J. Koźma, *op. cit. passim*

placu rynkowego. Drugim czynnikiem, który wymazał tradycyjny wizerunek zabudowy miejskiej Jaślik, było zarzucenie stosowania tradycyjnego wąskofrontowego układu chałupy przyrynkowej, na rzecz układu szerokofrontowego – równoległego do płyty rynku.

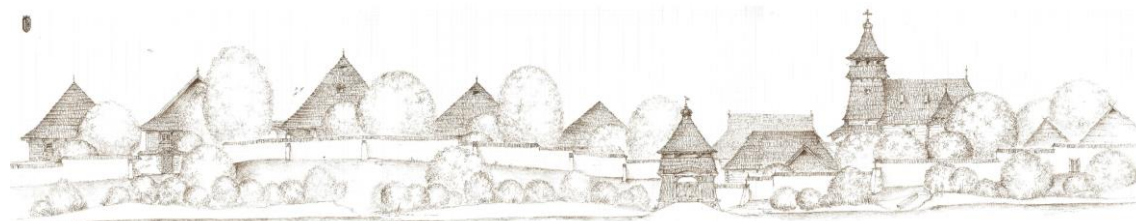
W podsumowaniu rozważań o etapach przemian strukturalnych form zabudowań miejskich w Jaślikach można stwierdzić, że dominująca wcześniej reprezentacyjna i dostosowana praktycznie do potrzeb handlu winem zabudowa podcieniowa zanika wraz z utratą znaczenia traktu kupieckiego biegnącego przez pobliską Jaślikom przełęcz. Jak wyglądały podcienia rynkowe w mieście biskupów przemyskich trudno udowodnić, jeżeli jednak weźmie się pod uwagę, że zejście do piwnic powinno ze względów praktycznych, w całości mieścić się pod podcieniem, to możemy na podstawie wymiarów na rys. 31 określić ich wysięg na ok. 3,0 m, co wydaje się mieć potwierdzenie w badaniach piwnic przedprożowych w Dukli. Tak wielkiego nadwieszenia nie była wstanie unieść konstrukcja pozbawiona podpór. Można więc twierdzić, opierając się na fotografii zamieszczonej w niniejszym opracowaniu w rozdziale 3.2 oraz na rysunkach przemian karczmy Nowotarskich (rys. nr 5), że najprawdopodobniej większość domów rynkowych o dużej rozpiętości konstrukcyjnej traktów miała podcienie oparte na słupach, które mogły mieć bogatą formę zdobniczą, a prawdopodobnie również kolorystyczną, wynikającą z materiałów źródłowych pochodzących z XIX wieku¹⁰⁴¹⁰⁵.

Drugą ważną cechą łączącą się już bezpośrednio z głównym przedmiotem dysertacji są domy zajezdne, które w Jaślikach stanowiły w obszarze rynku dominującą formę zabudowy niemal tak samo ważką jak domy z podcieniami¹⁰⁶, są domy zajezdne. Z Lustracji Sierakowskiego, w której zastosowano określenie stron świata odmienne od przyjętego przez autora, pierzeja wschodnia, w której znajdowała się karczma Nowotarskich, składała się czterech budynków (wszystkie były zajezdne). W pierzei północnej mowa jest o siedmiu domach i rozwalonej kamienicy, którą można identyfikować z murowanym obiektem na mapie katastralnej. Z pośród tych siedmiu budynków 5 było zajezdnych. W pierzei południowej z 10 domów 5 było przejazdowych, a w ostatniej pierzei zachodniej było sześć domów przejazdowych oraz jeden dom bez podcienia, o którym nie wiadomo czy był przejazdowy czy nie. Lustracja Sierakowskiego bardzo precyzyjnie wpisuje się w szczegóły mapy katastralnej

¹⁰⁴ Z. Gloger, *Budownictwo Drzewne i wyroby z drzewa w dawnej Polsce*, Tom I, Druk Wł. Łazarskiego, Warszawa 1907, s 204

¹⁰⁵ J. Sas – Zubrzycki, *Polskie budownictwo drewniane*, Wyd. Koziańskich, Kraków 1916, s 74

¹⁰⁶ W lustracji bpa Sierakowskiego opisującej miasto Radymno z tego samego okresu co Jaślika, właściciel jedynego rynkowego domu bez podcienia jest obligowany przez urzędników do jego dobudowania, jako elementu podnoszącego wartość domu i dostosowującego budynek do obowiązujących standardów.

pozwalając zidentyfikować jej zapisy nie tylko z katastrem, ale również sytuacją istniejącą. Nasuwa się naturalne pytanie czym jest dom zajezdny, ale tą kwestią zajmie się kolejny rozdział opracowania. Z samej analizy liczbowej wynika jednak podstawowa kwestia podnosząca wiodącą rolę tego typu domów w układzie pierzei wyznaczających przestrzeń rynku.

Mapy przynoszą informację o niezmiennej przez wieki tradycji budowania przyrynkowych, pierzejowych domów wąskofrontowych, pierwotnie wyposażonych w podcienia, po których d naszymi czasami dotrwały nadwieszania ścian szczytowych – tzw. zatyłków¹⁰⁷. Lustracja wskazuje to rozwiązanie jako charakterystyczne dla budynków z drugiej linii zabudowy i obiektów gospodarczych na zapleczu domów mieszkalnych. Tradycja budownictwa polskiego wskazuje dach wielospadowy jako najpopularniejszy w czasach I Rzeczypospolitej¹⁰⁸¹⁰⁹, który w miarę postępującego ubożenia kraju w okresie przed i porozbiorowym jest zastępowany na terenie całego kraju tańszym, ale przy tym również bardziej praktycznym dachem zatyłkowym. W kolejnym rozdziale będą przedstawione przykłady obu rozwiązań. Przypuszczalnie w chwili gdy urzędnicy kurii przemyskiej wizytowali beskidzką warownię wszystkie domy rynkowe mogły utrzymywać tradycyjne formy wielospadowych dachów i dlatego drobiazgowi lustratorowie nie zwrócili uwagi na odmienną formę rozwiązań w budynkach rynkowych.

W Jańskach, tak jak w Ciężkowicach i Lanckoronie zachowały się w szczątkowej ilości ciasne miedzuchy tworzące między domami zadaszony, ale otwarte na przestrzeń korytarze pomiędzy domami. Jak wyglądały miedzuchy i ile ich było w Jańskach prawdopodobnie już nigdy się nie dowiemy, bowiem na jedynej miarodajnej mapie w postaci XIX-wiecznego katastru, miedzuchy nie są w ogóle zaznaczone, a ich istnienie jest niewątpliwe. W pracy Zygmunta Glogera - wielkiego miłośnika rodzimego stylu architektury znajdujemy wiele przykładów grafik i archiwalnych fotografii przedstawiających połączenia między budynkami rynkowymi¹¹⁰. Bezcennym pomnikiem dawnej polskiej architektury, która na początku XX wieku była zabytkową, stała się teka szkiców i fotografii – owoc spotkania grypy rozmiłowanych w polskim stylu narodowym polskich architektów. W 1915 roku w Warszawie odbyła się konferencja architektów polskich, której jednym z owoców zachowanym do naszych czasów, była wspomniana powyżej galeria fotografii i rysunków odręcznych prezentująca setki obiektów,

¹⁰⁷ A. Prochaska, *op.cit.* s. 263

¹⁰⁸ J. Sas – Zubrzycki, *op.cit.* s. 82

¹⁰⁹ I. Tłoczek, *op.cit.* s. 112

¹¹⁰ Z. Gloger, *op.cit.*

w tamtym czasie uznawanych za zabytki przedrozbiorowej architektury polskiej.¹¹¹ W tym niezwykłym, klimatycznym opracowaniu możemy zobaczyć oryginalne rozwiązania różnych elementów budynków, które z całą pewnością miały swoje odpowiedniki w dawnych Jaśliskach. W albumie są również fotografie różnego rodzaju miedzuchów i przejść, otwartych lub ograniczonych ozdobnymi bramkami¹¹².

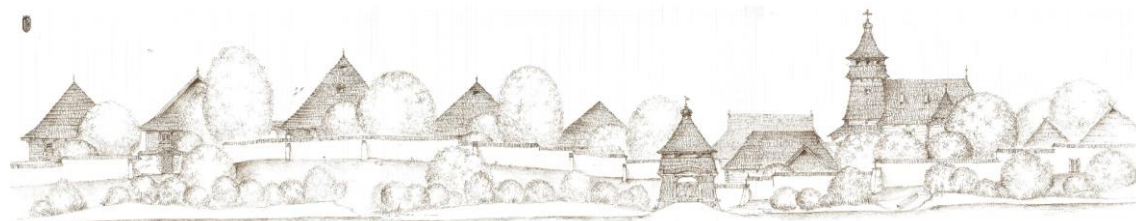
Szereg wymienionych powyżej cech architektury, które wydaje się że można uznać za trafne i wiarygodne, bez wątplenia tworzą obraz uporządkowanego, funkcjonalnego i dostatniego miasta nastawionego i przystosowanego do potrzeb handlu i wymiany towarowej między sąsiadującymi, bogatymi państwami. Miasta pierwszego na szlaku handlowym, najprawdopodobniej mającego reprezentacyjny charakter świadczący o majestacie i potędze swojego właściciela, metropolity przemyskiego największej religii I Rzeczypospolitej.

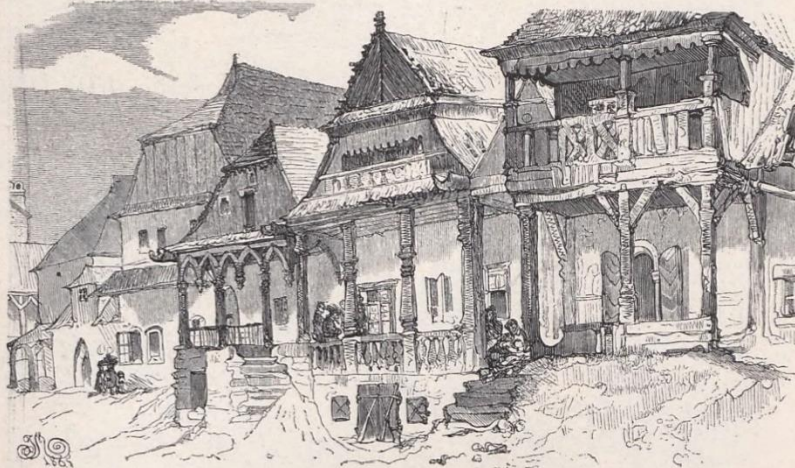

Rysunek 44. Przykład bezstylowej architektury powojennej w postaci budynku Gminnej Spółdzielnie Samopomoc Chłopska z lat 60-tych XX wieku wykonany w miejscu starego budynku rynkowego widocznego na rysunku nr 15 w rozdziale 3.2., po którym w piwnicach nowego obiektu zostały fragmenty przebiegu kamiennych ścian wpasowane we współczesne rozwiązania konstrukcyjne. Fot. autor 2015 r.

¹¹¹ Wieś i miasteczko - materiały do architektury polskiej, tom I, wydawnictwo Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości, Wydawnictwo Gebethnera i Wolffa Warszawa 1916, *passim*

¹¹² *Ibidem*, s. 4, 5, 38, 65, 73 i n.

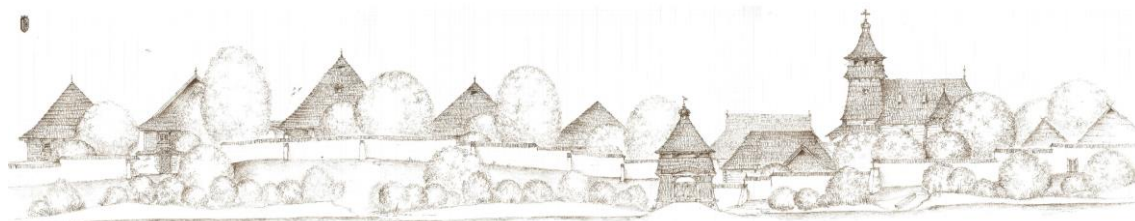

109. WIŚNICZ, DOMY PODCIENIOWE.

110. WIŚNICZ, DOMY DREWNIANE W RYNKU.

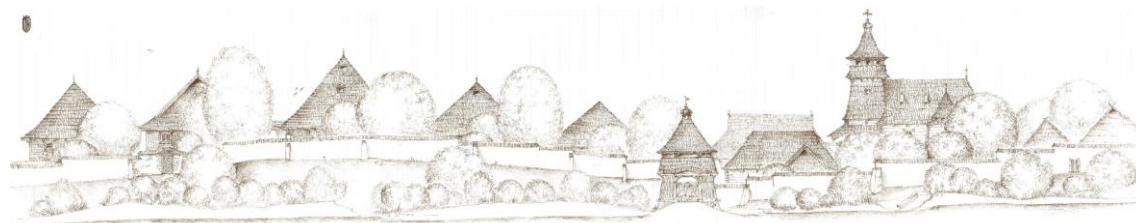
Rysunek 45. Karta z albumu "Wieś i miasteczko - materiały do architektury polskiej" z rysunkami przedstawiającymi Wiśnicz przed pożarem. Rys. nr 109 Jan Matejko 1865 rok.

4. Przejazdowa chałupa z Jaślik jako model domu rynkowego w małym mieście dawnej Ziemi Bieckiej w okresie do końca XIX wieku.

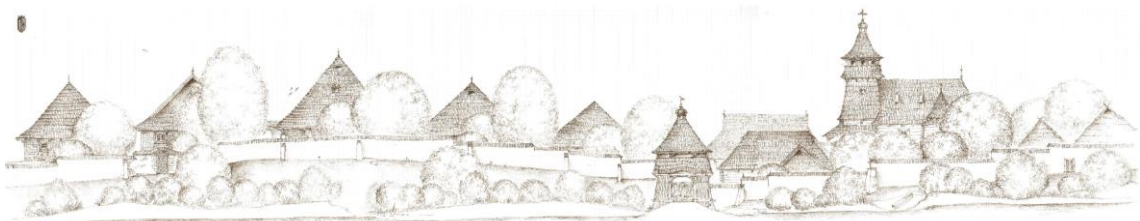
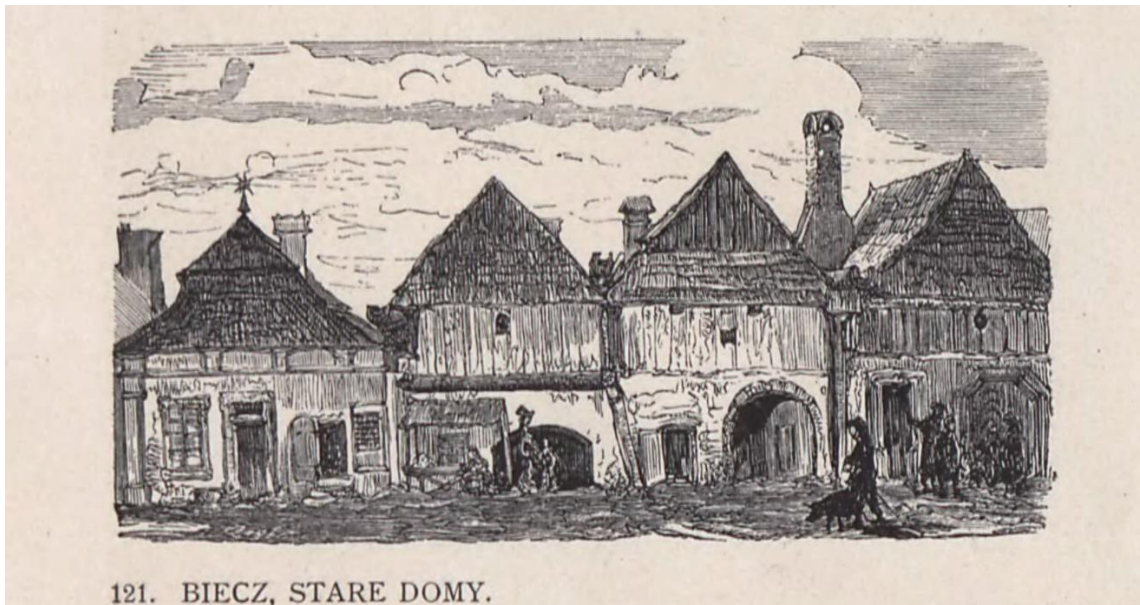
Dawna Ziemia Biecka obejmowała w okresie historycznym szereg mniejszych lub większych ośrodków miejskich z Bieczem na czele, jako najstarszym, najlepiej obwarowanym i umocnionym, centralnym punktem obszaru. Analiza układu przestrzennego wykazuje szereg podobieństw w układzie zabudowań rynkowych tych miast¹¹³, prawdopodobnie również formy architektoniczne były do siebie zbliżone, co można odczytać z dostępnych dla wszystkich miejscowości, map katastralnych z XIX wieku. W omawianym w opracowaniu okresie wykształtował się schemat funkcjonalny pierzejowego budynku rynkowego, który zapewne obowiązywał na dużym obszarze kraju, większym niż objęty opracowaniem. Schemat ten nie był wynikiem kształtowania się form architektonicznych ze względu na ich stronę wizualną i wartości estetyczne, ale powstał w oparciu o funkcjonalność małych miast rynkowych, potrzeby bieżące i wpasowanie się w naturalny klimat. Można zatem wysunąć twierdzenie, że model rynkowego domu przejazdowego jest przykładem organicznej architektury powstającej i ewoluującej w wyniku zbierania doświadczeń gospodarczych i technicznych. Częścią składową badań do niniejszej pracy były wyprawy terenowe do wszystkich miast z obszaru dawnej Ziemi Bieckiej tzn. Biecza, Bobowej, Ciężkowic, Dębowca, Dukli, Gorlic, Jasła, Osieka Jasielskiego i Nowego Żmigrodu. Omawiając skrótowo architekturę wzmiankowanej grupy zespołów rynkowych możemy zaobserwować jeszcze pozostałości po pierwotnej kompozycji, jednak tylko w Ciężkowicach i Jaślikach pozostały ślady oryginalnego budownictwa, wąskofrontowego zgrupowanego w pierzejowe zespoły zwartej zabudowy. W analizie porównawczej zespołu miast dawnej Ziemi Bieckiej wykorzystano mapy katastralne znajdujące się w zasobach Archiwum Państwowego w Przemyślu, niestety w tej obszernej bazie danych nie odnaleziono map Jasła, Osieka Jasielskiego i Nowego Żmigrodu, a dane na ich temat pochodziły z mało wyraźnych publikacji książkowych dających zaledwie ogólny pogląd na temat rozplanowania zespołów rynkowych, pozbawiony możliwości nie tylko sprawdzenia wymiarów poszczególnych działek, ale również ze względu na małą skalę – ogólne trudności z odczytaniem szczegółów i form.

¹¹³ D. Kuśnierz-Krupa, *op.cit.* 28-45

Rysunek 46, 46a. Miasto Biecz, na mapie katastralnej z 1851 roku z bardzo wyraźną zabudową murowaną pierzei południowej, reszta pierzei w większości została zbudowana z drewna. Na mapie czytelny jest obrys nieistniejących murów miejskich. Pobrano z zasobów Archiwum Państwowego w Przemyślu sierpień 2018 r. Poniżej rycina przedstawiająca nieopisaną pierzeję rynkową. Źródło: *Wieś i miasteczko – materiały do architektury polskiej*.

Biecz posiada chronologicznie najstarsze korzenie, również zabudowania bieckiego rynku wydają się posiadać najstarszą formę odstając od pozostałych omawianych ośrodków miejskich. Wąski i podłużny kształt otoczonego murami Biecza zagęszcza zabudowania rynkowe, które mają na rysunkach z epoki nieco niezrozumiały i trudny do określenia kształt (rys 46a), być może jest to widok od zaplecza domów rynkowych. W przeciwieństwie do reszty grupy miast poza Jaśliskami, Biecz posiada udokumentowany i przebadany obwód murów obronnych, których pozostałości są widoczne w sylwecie miasta¹¹⁴. Również struktura zabudowy z wyniosłą, zabytkową wieżą ratuszową, masywną sylwetą gotyckiego kościoła oraz ukryte pod ziemią dwukondygnacyjne piwnice odróżniają stary Biecz od pozostałych miast. Duża liczba zabytków murowanych nie oznacza, że całe miasto było od początku murowane. Na mapie katastralnej wyraźnie można odróżnić rynkowe zabudowania drewniane – przeważające w pierzejach północnej, wschodniej i zachodniej od murowanych. Ogólnie miasto w perspektywie historycznej odróżnia się od reszty zasługując bez kozery na miano stolicy Powiatu Bieckiego.

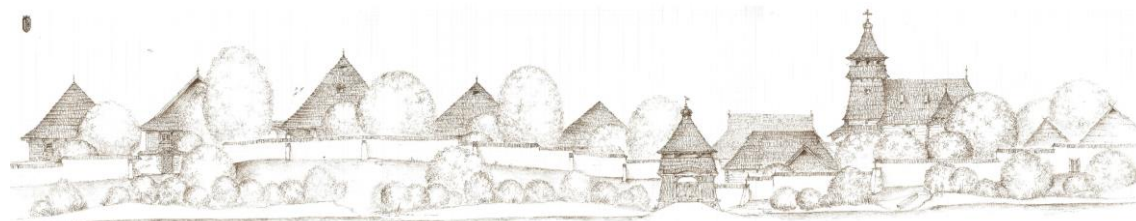

Rysunek 47. Miasto Biecz na obrazie Napoleona Ordy. Źródło: www.wikipedia, reprodukcja ze zbiorów Zakładu Narodowego im. Ossolińskich [dostęp 27. 02 2017]

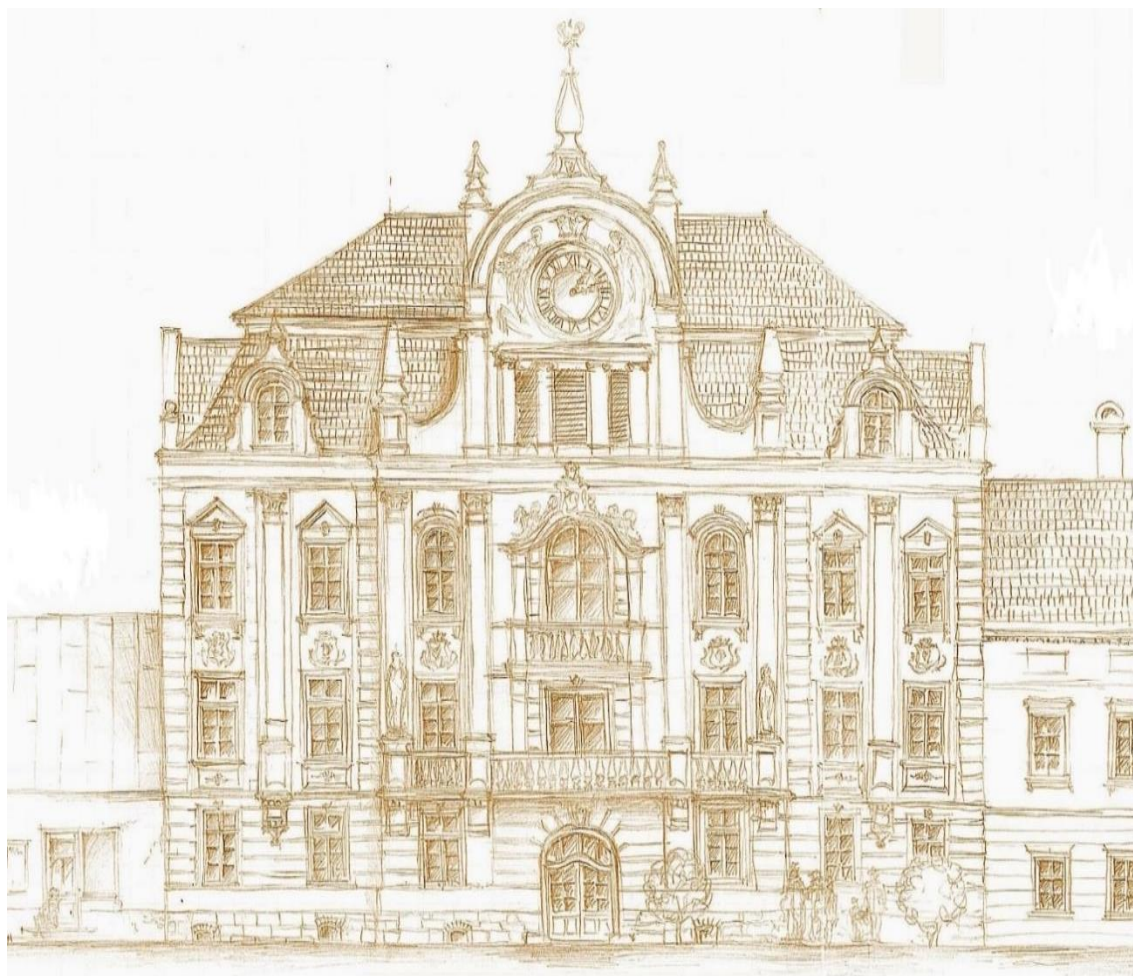
¹¹⁴ J. Barut, S. Motyka, T. Ślawski, *Nad rzeką Ropą. Z dziejów Biecza, Gorlic i okolic*, Kraków 1963, s 54

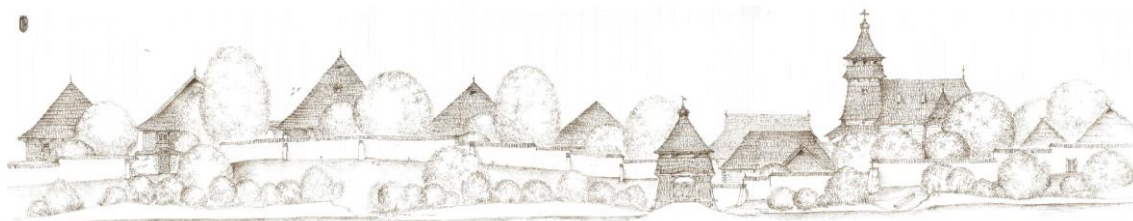
Biecz, Bobowa, Dębowiec i Gorlice do połowy XIX wieku, zachowały prostopadły układ wąskofrontowych budynków przyrynkowych w większości zbudowanych z drewna, nie ma jednak pewności czy kalenice tych budynków były prostopadłe czy równoległe do placów. Pomimo, że w większości z omawianych miast rynkowy układ parceli budowlanych zmienił się od czasów lokacyjnych tylko nieznacznie, pierzeje rynkowe uległy całkowitej przemianie, w szczególności dotyczącej układu dachów. Kłopotliwe technicznie kalenice prostopadłe są dziś widoczne w zasadzie tylko w Jaślickach (w niewielkiej grupie obiektów) oraz w Ciężkowicach, gdzie zachowano duże zespoły zwartej zabudowy pierzejowej o oryginalnej, archaicznej formie. Jasło i Gorlice wskutek działań wojennych obu wojen światowych oraz uwarunkowań gospodarczych przesuwających je z grupy najmniejszych miast do wyższej kategorii ośrodków gospodarczo-administracyjnych, diametralnie zmieniły formy zabudowy pierzejowej na wielu płaszczyznach. Charakterystyczna dla małych miast jednostkowa, wyraźnie oddzielona od siebie parterowa zabudowa zmieniła się w ciągi fasad kamienic o dwu lub trzech kondygnacjach. W Gorlicach na zaprezentowanej poniżej fotografii sprzed I Wojny Światowej widać ewolucję form zabudowy pierzejowej, od parterowych kamienic o cechach domu przejazdowego z dużą centralną bramą (przedostatni budynek od lewej), przez dwukondygnacyjne domy rynkowe takie jakie spotkać można w Krośnie i Sanoku, po eleganckie kamienice mogąco nawiązywać do architektury staromiejskiej Krakowa z przełomu XIX i XX wieku. Konkurencję na polu architektury między Jasłem, a Gorlicami skutecznie zahamowała II Wojna Światowa, która mianowała Jasło najbardziej zniszczonym miastem na ziemiach dzisiejszej Polski. O ambicjach mieszczan jasielskich świadczy choćby dostoyny przedwojenny ratusz rozebrany przez Niemców w okresie drugiej wielkiej wojny XX wieku. Imponujący pałacowy charakter starego ratusza niestety nie został przywrócony w latach powojennych, ustępując skromniejszej surowej stylistyce zbliżającej wyglądem rynek jasielski do dukielskiego. W okresie powstawania map katastralnych oba miasta mogły być podobne do siebie i najprawdopodobniej również niewiele różniły się pod względem architektury od pozostałych z grupy. Poza Bieczem, o którego odrębności wspomniano wyżej, wyglądem zabudowy i wielkością placu rynkowego od reszty miast odstają wyraźnie na początku wieku XX tego Ciężkowice. Z niewyjaśnionych przyczyn zachowano nie tylko duże wymiary drewnianych domów jak i ich prostopadły do lica placu układ kalenicowy, który ze względów technicznych (odprowadzanie wód opadowych i gromadzenie się śniegu) i funkcjonalnych (odpowiednie doświetlenie pomieszczeń kondygnacji zabudowanej w dachu) stanowi dziś duży problem użytkowy. Poza grupą reprezentatywną z podobieństwami w utrzymaniu zabudowy zabytkowej pomimo jej niewątpliwych wad użytkowych autor niniejszego opracowania spotkał się również w Pruchniku, miejscowości położonej w powiecie jarosławskim, w odległości ok. 100 km,

na północny wschód od Jaślik. W Ciężkowicach występowały budynki podcieniowe (zachowane do dziś podobnie jak w Pruchniku) o wysięgu zadaszenia przekraczającym 3 metry, które jak wspomniano we wcześniejszych rozdziałach mogły funkcjonować także na rynku w Jaślikach. Niestety ze względu na zazwyczaj delikatne podparcie słupów podcienia na peckach kamiennych, śladów tych fundamentów trudno będzie się doszukać, gdyż zazwyczaj stanowiły one najłatwiej osiągalny, podręczny wręcz rezerwar materiału budowlanego w dawnych czasach, podobnie jak ruiny zamków.

Rysunek 48. Szkic międzywojennego ratusza w Jaśle wykonany na podstawie zachowanych fotografii. Rys. autor 2016 r.

Rysunek 49. Gorlicki rynek w okresie przed I Wojną Światową. Źródło: witryna internetowa miasta Gorlice, ze zbiorów Fotopolska.eu zakładka Podkarpacie [dostęp 27. 02. 2017 r.]

Większość miast Powiatu Bieckiego na płaszczyźnie urbanistyki zmieniła się jedynie w niewielkim stopniu. Nie bez przyczyny wcześniej omówiono Gorlice, Jasło oraz Biecz, które przetrwały z powodzeniem wszystkie historyczne zawirowania i rozwinęły się dobrze powojennych przemian. Pozostałe miejscowości z omawianej grupy przetrwały wieki przemian bez większych zmian - jak Osiek Jasielski, Dukła, Bobowa, Ciężkowice czy Nowy Żmigród pełnią role regionalnych ośrodków administracji i kultury, Dębowiec już nie jest miastem rynkowym, a Jaśliska zostały zdegradowane do roli niepozornej i zapomnianej wsi. Dawne rynki nadal pełnią rolę najważniejszego placu miejskiego z wyjątkiem Dębowca. Jako jedyny, dębowiecki rynek przestał być centrum miejscowości i dziś już nie przypomina serca dawnego miasta – stanowi obecnie otwarty i niepozorny plac na peryferiach miejscowości, której dominantą formalną stało się sanktuarium maryjne. Poza Jaśliskami i Ciężkowicami w omawianych miejscowościach nie ma już drewnianej zabudowy rynkowej.

W Nowym Żmigrodzie nie ma drewnianych domów, ale w najstarszych zachowanych budynkach murowanych, zgrupowanych w pobliżu kościoła w obrębie pierzei zachodniej można doczytać się nawiązania do drewnianych domów zajezdnych poprzez układ pomieszczeń z szeroką sienią przechodzącą przez budynek na przestrzał. Wyraźnie rysuje się układ długiej sieni z bramą wjazdową i pomieszczeniami użytkowymi z oknami wychodzącymi na płytę rynku, które są analogiczne w zachowanych drewnianych zabudowaniach Jaślisk i Ciężkowic.

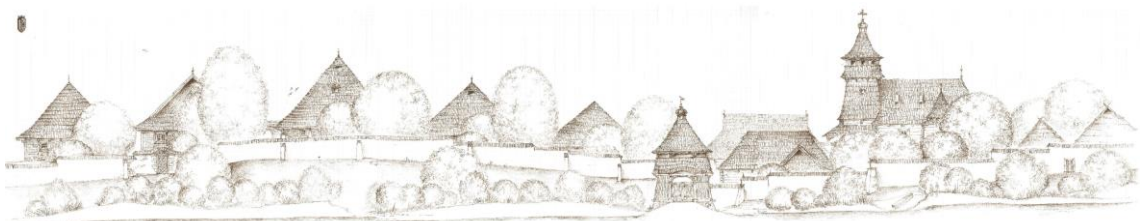

Rysunek 50. Nowy Żmigród przed I Wojną Światową. źródło: Fotopolska.eu zakładka Podkarpacie [dostęp 27.02.2018]

Rysunek 51. Widok na fragment zachodniej pierzei rynku w Cieżkowicach z podcieniowymi domami wzdłuż całej pierzei rynkowej przed I Wojną Światową. Źródło: witryna internetowa Pogórze 24, <http://pogorze24.pl/ciezkowice-dawniej/2214/> [dostęp 27. 02. 2017]

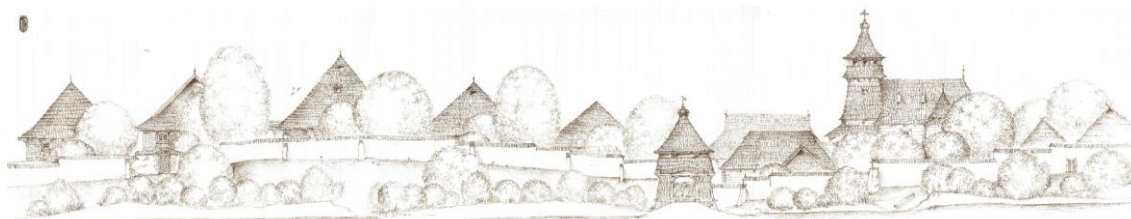
85

W Dukli, w obrębie rynku, zachowały się liczniejsze niż w Żmigrodzie budynki przejazdowe. Dukla, podobnie jak Jasło, została bardzo dotkliwie zniszczona w czasie ostatniej wojny. W okresie prac poprzedzających pisanie niniejszego opracowania udało się przeprowadzić ogólnikową penetrację dukielskich piwnic rynkowych, która wykazała występowanie komór piwnicznych pokrywających się z pierwotnym prostopadłym do płyty rynku układem zabudowy widocznym na mapach z połowy XIX wieku. Miasto w obecnie nie posiada drewnianej zabudowy przyrynkowej, a zachowane dwukondygnacyjne budynki o cechach zabytkowych – odrestaurowane z wojennych zniszczeń, nawiązują do okresu końca XIX wieku. Tu również spotyka się analogię do rozkładu pomieszczeń drewnianych domów zajezdnych. Z fotografii i dość licznych grafik obrazujących Duklę przed I Wojną Światową można wnioskować, że dzisiejsze dwukondygnacyjne zabudowania powstawały etapowo i mogły -w pierwszym pozaborowym okresie przemian, po opisywanych w źródłach historycznych pożarach – posiadać wyłącznie użytkową kondygnację parteru z masywnymi podcieniami murowanymi (analogicznie jak w Krośnie). Na zamieszczonej poniżej fotografii widoczny jest gmach ratusza dominujący w obszarze placu rynkowego, po prawej stronie ratusza widoczna jest jedna z kamienic pierzei wschodniej ze wspomnianymi masywnymi podcieniami. Analizując materiał fotograficzny miasta można wysunąć tezę, że w połowie XIX wieku wiele nowobudowanych, murowanych obiektów rynkowych mogło mieć podobną formę. Nadbudowy piętra zaczęły być popularne być może wraz z wzrostem znaczenia miasta w drugiej połowie XIX wieku.

Rysunek 52. Ratusz w Dukli z widocznym po prawej parterowym domem podcieniowym. Fotografia z końca XIX wieku ze zbiorów prywatnych publikowanych w sieci Internet [dostęp 18. 07. 2017].

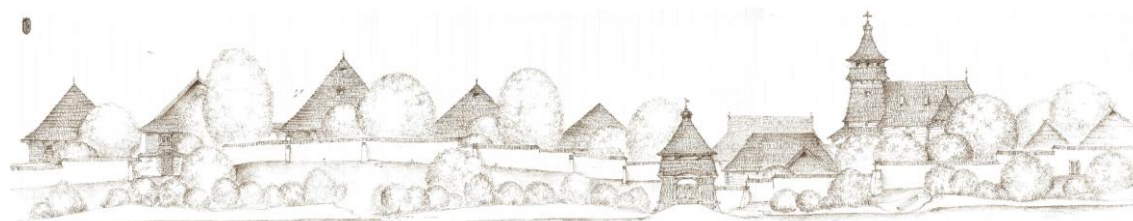
Przykładem zdegradowanej pierwotnej zabudowy z nielicznymi i przebudowanymi już budynkami drewnianymi jest Bobowa. Rynek w Bobowej utrzymał czytelny oryginalny układ przestrzenny niestety nie idący w parze z formą architektoniczną. Zabudowa tej miejscowości jest dziś bezstylowa i chaotyczna, pozbawioną cech kompozycji i harmonii stylistycznej.

W Osieku Jasielskim zachowały się dwa drewniane budynki, które można datować na okres przełomu XIX i XX wieku, jednak oba znajdują się w obrysie zdeformowanego placu rynkowego, najprawdopodobniej związanego z przekształceniem wtórnym pierwotnego założenia, co również dyskwalifikuje to miasto oddalone od współczesnych głównych szlaków komunikacyjnych z analizy porównawczej niniejszego opracowania w materii rynkowych chałup przejazdowych.

Analiza obszaru objętego opracowaniem miała na celu odszukanie analogii schematycznych i formalnych zabudowań rynkowych we wszystkich omawianych miejscowościach. Niestety zabudowania drewniane są już rzadkością w pejzażach placów rynkowych, a jeżeli jeszcze się zachowały, nie mają już pierwotnego charakteru i formy, którą straciły po licznych przebudowach i modernizacjach mających je dostosować do zmieniających się potrzeb gospodarczych. Gdyby nie ostatnie z miast Powiatu Bieckiego, porównanie nie przyniosłoby spodziewanych i niezbędnych do wyciągnięcia wiarygodnych wniosków obserwacji.

Rysunek 53. Pocztówka z widokiem rynku w Bobowej sprzed I Wojny Światowej. Ze zbiorów prywatnych opublikowanych w sieci Internet [dostęp 18. 07. 2017 r.]

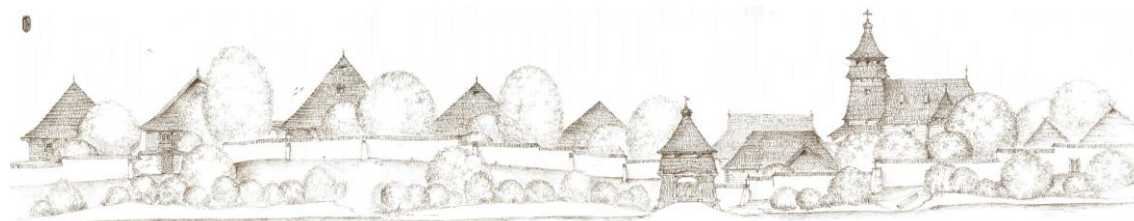

Z zestawienia zespołu miast rynkowych historycznego Powiatu Bieckiego do omówienia pozostały Ciężkowice. Z niewyjaśnionych przyczyn utrzymano w Ciężkowicach nie tylko wzmiankowane już powyżej budynki z kalenicami prostopadłymi do pierzei, ale też głębokie podcienia podparte słupami. Jest to unikalny ośrodek miejski o w znacznym stopniu zachowanym historycznym układzie urbanistycznym i niezwykłym schemacie komunikacyjnym placu rynkowego z podniesionymi w stosunku do zasadniczego placu ciągami komunikacyjnymi wzdłuż pierzei zachodniej i wschodniej¹¹⁵. W obrębie zabudowy rynkowej zachował się również pojedynczy budynek podcieniowy z dachem wielospadowym, z dzieloną w poziomie połacią, który może stanowić w świetle badań najstarszą formę zabudowy rynkowej małego miasta na Podkarpaciu. Fotografie archiwalne z okresu poprzedzającego II Wojnę Światową ukazują zachowane do dziś podcienia w przy wielu budynkach placu rynkowego – być może wojenne zawieruchy oszczędziły to miasto, ale nie jest to wytłumaczeniem faktu pozostawienia archaicznych form architektonicznych i trwania przy malowniczej, ale niepraktycznej tradycji budownictwa. Wizja lokalna w Ciężkowicach 2016 roku pokazała dbałość władz miasta o dziedzictwo dawnych czasów również na płaszczyźnie tradycyjnej architektury, tym samym budując bazę do dalszych rozważań i analiz w niniejszym opracowaniu, dla którego są one niezbędne i niezwykle ważne.

Rysunek 54. Wśród wielu podcieniowych domów w Ciężkowicach na uwagę zasługuje podcieniowy budynek z takim dachem polskim. Fragment pierzei wschodniej rynku w Ciężkowicach. Fot. autor 2015 r.

¹¹⁵ Analiza widoku miasta z witryny internetowej www.google.pl/maps i wizyty wiosną 2016 roku.

Porównując Jaśliska do całej grupy miast Powiatu Bieckiego możemy zauważyć zarówno różnice, jak i cechy wspólne z innymi ośrodkami. Przed rozpoczęciem prac przygotowawczych do podjęcia tematu pracy doktorskiej wydawało się, że Jaśliska stanowią unikatowy przykład zachowanej archaicznej zabudowy małomiasteczkowej. W ciągu badań pogląd ten ulegał powolnej weryfikacji aż do wniosku, że Jaśliska stanowią przykład typowego małego miasta rynkowego, nie tylko w obrębie obszaru obranego jako geograficzne granice opracowania, ale znacznie szerszego. Do końca XX wieku w Jaśliskach przetrwał ostatni przykład przejazdowej chałupy rynkowej, wybudowanej prawdopodobnie w połowie XIX wieku¹¹⁶, jednak i ten budynek nie był już oryginalnym obiektem z okresu świetności miasta i jak starano się opisać wcześniej, stanowił kopię znacznie starszych rozwiązań. Jeżeli, za wyjątkiem Ciężkowic nie uda się znaleźć wiernych analogii architektonicznych, a nie tylko luźnych paraleli formalnych, to w materii urbanistycznej wszystkie zespoły miejskie utrzymały jeden ugruntowany przed wiekami rdzeń formalny i funkcjonalny, a prowadzona analiza wydaje się dowodzić, że zmiany narysu parceli rynkowych w przestrzeni wieków nie miały sensu ekonomicznego, zapewne też formalnego.

Architektura polska stała się obiektem zainteresowania profesjonalnych badaczy w okresie przełomu XIX i XX wieku¹¹⁷, niestety w tym czasie oryginalne budownictwo z doby rozkwitu kraju było już w dużej mierze w stanie zaniku lub w złym stanie technicznym. W Jaśliskach przeszło sto lat po tym czasie trudno już o przykłady oryginalnego i wartościowego budownictwa, które widoczne jest co najwyżej we fragmentach i elementach najstarszych budynków. W związku z tym, podjęte przez autora prace badawcze wydają się być spóźnione i nie mogą doprowadzić do konstruktywnych, w miarę pełnych wniosków opartych na solidnych dowodach i materiałach źródłowych. Być może bardziej racjonalnym do badań architektury małych miast Podkarpacia ośrodkiem miejskim byłyby Ciężkowice ze swoim stosunkowo obszernym zasobem niezwykle w naszej dobie zabudowań, które zachowały unikatowe rozwiązania stylistyczne, funkcjonalne i konstrukcyjne. Niemniej jednak dalsza analiza może przyczynić się do wypracowania ograniczonego, ale jednak cennego dla rozwoju obecnego ośrodka miejskiego w Jaśliskach zestawu wniosków pomocnych w zbudowaniu programu rewitalizacji w zakresie architektury i kultury materialnej miejscowości.

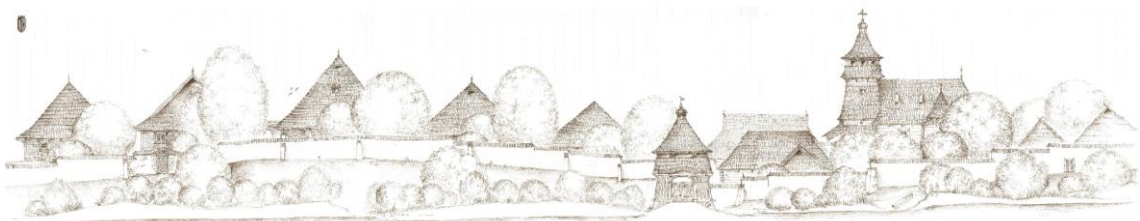
¹¹⁶ Materiały archiwalne Służby Ochrony Zabytków Delegatura w Krośnie

¹¹⁷ Z. Gloger, *op.cit.*

Rysunek 55. Pierzeja wschodnia rynku w Ciężkowicach z widocznymi domami podcieniowymi widocznymi również na rys. 51. Fot. autor 2015 r.

4.1. Typy i formy chałupy przejazdowej w Jaśliskach w świetle dokumentacji inwentaryzacyjnych.

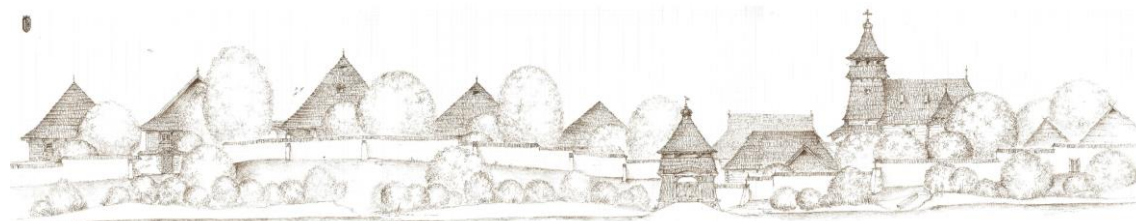
Jaśliska po II Wojnie Światowej całkowicie utraciły dawne znaczenie, zarówno w aspekcie lokalnego ośrodka administracyjnego jak i gospodarczego jakim były przed nastaniem socjalistycznej gospodarki centralnej. Ostatnia wojna zniszczyła prawie połowę zabudowy miasta szczególnie w rejonie północnej pierzei rynku. Pierzei, która w dawnych czasach była najbardziej reprezentacyjną z największymi i licznymi budynkami¹¹⁸ z domniemanym dworem biskupim na czele. Być może dzisiejsza murowana szkoła jest pozostałością po murowanym, głównym budynku dworskim zabudowań biskupich, wspomnianym w licznych dokumentach źródłowych opisujących wydarzenia z historii miasta¹¹⁹. Do dnia dzisiejszego pozostało już niewiele budynków drewnianych pochodzących sprzed II Wojny Światowej, a ich postępujący zanik udokumentował najpełniej i najdokładniej dr August Bocheński, wykonując ze studentami Wydziału Architektury Politechniki Krakowskiej pomiary inwentaryzacyjne szeregu budynków pochodzących z przełomu XIX i XX wieku¹²⁰. Poza opracowaniami studenckimi, dokładne, profesjonalne inwentaryzacje wykonano dla budynków przeniesionych z Jaślisk do Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku (nie wszystkie obiekty zinwentaryzowane zrealizowano w sanockim skansenie). Obszerna dokumentacja fotograficzna uzupełniona krótkimi opisami jest osiągalna w zbiorach Muzeum Historycznego w Sanoku. „Białe karty” w zasobach Służby Ochrony Zabytków w Krośnie dokumentują kolejne budynki, jednak mała dokładność i często ogólnikowa, oparta na nieprecyzyjnych opowieściach mieszkańców, jakość tych zapisów wyklucza je jako pełnowartościowy materiał dokumentacyjny. W świetle Lustracji Sierakowskiego jak wspomniano wcześniej, przeważającą formą budynków rynkowych były domy zajezdne. Identyczna lustracja wykonana dla miasta Radymno przynosi informacje mogące mieć znaczenie dla kształtowania pierwotnego wizerunku małego miasta rynkowego w dawnej Ziemi Bieckiej, a prawdopodobnie również w szerszych granicach geograficznych. W lustracji tej urzędnicy biskupi nakazują ówczesnym mieszkańcom wykonanie remontów budynków w złej kondycji technicznej, dodatkowo zwracając uwagę jednemu z mieszczan na konieczność dodania do swojego budynku podcieni jako elementu budynku zwiększającego wymiennie jego wartość¹²¹.

¹¹⁸ A. Prochaska, *op.cit.* s. 164

¹¹⁹ F. Bostel, *op.cit.* s. 805

¹²⁰ A. Bocheński, *op.cit.*, s. 93-105

¹²¹ Archiwum Archidiecezjalne w Przemyślu, sygn. 195, Lustracja generalna miasta Radymna cum attinentiis do biskupstwa przemyskiego należących anno D. 1746 zaczęta et successive expediowana do r. 1751, s. 255.

W inwentaryzacji Jaślik urzędnicy podkreślają, że jeden z domów nie ma podcieni, choć nie narzucają konieczności ich dobudowy¹²² - może opłakany stan miasta w połowie XVIII wieku nie pozostawiał wątpliwości co do możliwości wykonania skomplikowanych remontów i przebudów. Badania autorskie przyniosły dozę niepewności, co do form podcieni jakie występowały w Jaślikach na przestrzeni różnych etapów funkcjonowania zabudowy rynkowej. Nie wiadomo jaki rodzaj podcieni mógł przeważać w kupieckiej warowni¹²³, choć wykopy archeologiczne w obrębie obecnej działki szkolnej wskazują na podobieństwa z zachowanymi podcieniami ciężkowickimi i pruchnickimi. W artykule Stowarzyszenia Panorama Kultur poświęconym zabudowie podcieniowej miast I Rzeczypospolitej, autor wspomina o powszechności takiego rodzaju zabudowy, który w świetle licznych opracowań można uznać za standard. W Jaślikach poza jedyną fotografią archiwalną umieszczoną wcześniej w niniejszym opracowaniu, nie ma śladów na podcieni słupowych, co nie oznacza, że w okresie, gdy przeważały dachy wielospadowe (rozważania w rozdziale 4.2.2.) nie mogły one stanowić typowego, a nie jednostkowego rozwiązania.

Rysunek 56. Widok na fragment zachodniej pierzei rynku w Jaślikach z podcieniowym domem drewnianym z połowy XIX wieku, rozebrany około 1965 roku (wg oświadczenia Stanisława Lorenca – lokalnego przewodnika turystycznego i byłego nauczyciela). Budynek po rozbiórce został przeniesiony do skansenu w Sanoku, gdzie nie doczekał się ponownego złożenia. Ostatecznie został zrekonstruowany w zespole zabudowy małomiasteczkowej w XXI wieku. Źródło: Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Przemyślu Delegatura w Krośnie, Rep. autor 2016 r.

¹²² A. Prochaska, *op.cit.*, s. 163

¹²³ K. Wieczorek, Funkcja i forma podcieni w zabytkach budownictwa drewnianego w Polsce i w krajach ościennych, witryna <http://www.pk.org.pl/panoramakultur/node/2430> dostęp [17. 09. 2017 r.].

Wstawiona powyżej fotografia nr 56 przedstawiająca rozwiązanie interesującego ukośnikowego, niejako „trójwymiarowego” podparcia podcienia wysuniętego przed ścianę parteru. Budynek wąskofrontowy przedstawiony na fotografii stanowił część zabudowań pierzei zachodniej. Rozebrany w latach 60-tych, miał być pierwotnie złożony wtórnie w Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku, ale ze względu na przeciągające się prace związane z organizacją zespołu miejskiego, uległ destrukcji i doczekał się rekonstrukcji na podstawie opracowań inwentaryzacyjnych dopiero w XXI wieku. Na fotografii tej widać wyraźną sień przejazdową, oraz utwardzoną brukiem strefę podcieniową o szerokości większej niż wysięg nadwieszzonego zadaszania podcieniowego. Dom posiada od strony placu pojedyncze, charakterystyczne dla wcześniejszej zabudowy miasta duże, trójdzielne okno zwane nie wiadomo z jakich przyczyn w Jaśliskach „oknem weneckim”. Konstrukcja tego budynku nosi cechy zarówno technologii sumikowo-łatkowej (zwracają uwagę duże rozpiętości traktów konstrukcyjnych) jak i przysłupowego, bowiem słupy podcienia były dostawione do słupa narożnego. Technologia przysłupowa w Jaśliskach, o której wspomina się w rozmowach z mieszkańcami jako charakterystycznej dla tej miejscowości, nie występuje w nim w dużej liczbie, ale jej odmiana z Jaślisk jest jak najbardziej niezwykła, choć może ze względu na brak zachowanych w oryginale budynków, nieco niezrozumiała (domy przysłupowe zachowały się na fotografiach i w zaledwie jednym zachowanym przykładzie).

Podsumowując rozważania teoretyczne o formie budownictwa podcieniowego w Jaśliskach, należy stwierdzić, że nie sposób dziś wiarygodnie opisać wyglądu zabudowań miasta w okresie największego rozkwitu miasta. Nie można również z całą pewnością realizmu zrekonstruować formy podcieni w mieście, choć ich występowanie w obrębie rynku jest niezaprzeczalne, dlatego zarzuca się dalsze rozważania na ten temat, pozostawiając jako niezbity fakt opisany w Lustracji Sierakowskiego, mówiący o zachowaniu w połowie XVIII wieku niezmienionego podcieniowego rynku miasta kupieckiego umożliwiającego handel wystawionymi towarami bez względu na pogodę. Jako materiał do analizy porównawczej przyjmuje się ostatecznie opracowania inwentaryzacyjne budynków z Jaślisk, z których część została zrekonstruowana w zespole małomiasteczkowym Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku, oraz opracowania inwentaryzacyjne dr Bocheńskiego z przełomu lat 70-tych i 80-tych XX wieku. W sumie w okresie od lat 60-tych do chwili obecnej wykonano łącznie około 30¹²⁴

¹²⁴ A. Bocheński, *op.cit.*, *passim*, w artykule opublikowano rzuty, przekroje i widoki elewacji przeszło 20 budynków drewnianych, z których większość nie istnieje, niestety nie udało się dotrzeć do oryginałów inwentaryzacji zabudowań jaśliskich w większej niż publikowana ilości.

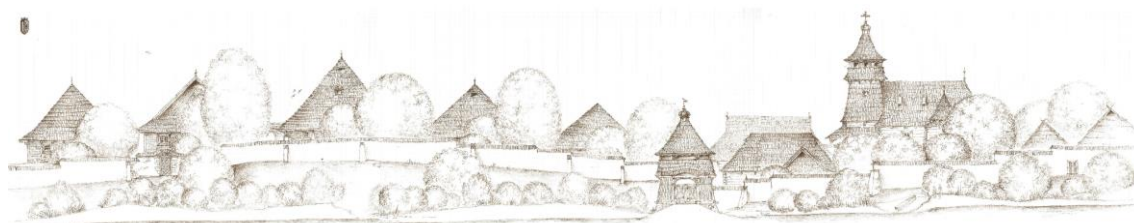

dokumentacji inwentaryzacyjnych o wystarczającej precyzji i szczegółowości aby mogły służyć miarodajnym analizom i badaniom strukturalnym.

W ich świetle można rozróżnić dwa podstawowe typy domów przejazdowych w Jaśliskach – dominującą w strefie rynku i w układach ulic pierzejowych chałupę wąskofrontową z sienią przejazdową w układzie wzdłużnym względem kalenicy budynku, oraz spotykane wzdłuż ulic wychodzących z rynku chałupy z centralną sienią przejazdową prostopadłą do osi kalenicy. O ile pierwszy typ chałupy można określić jako prawdopodobnie pierwotny i najbardziej charakterystyczny dla miasta, to chałupę szerokofrontową należy traktować jako wtórną i stanowiącą obce zapożyczenie. Być może pierwszą grupę można by podzielić jeszcze na obiekty o większej i mniejszej szerokości frontu, dwu i trzytraktowe. Rozróżnienie takie jest dziś jeszcze czytelne w pozostałościach zabudowy przyrynekowej u wylotu na Rynek dawnej ulicy Węgierskiej. Ostatnim przykładem chałupy trójtraktowej jest dom nr 28 należący do rodziny Mezglewskich wyremontowany, a właściwie odbudowany w roku 2016.

Rysunek 57. Widok zachodniej pierzei placu rynkowego między 1962 (drugi dom od prawej został wybudowany w miejscu wcześniej rozebranego i przewiezionego do skansenu w Sanoku), a 1965 roku (data rozebrania domu pierwszego z prawej). Źródło: fotografia archiwalna z zasobów Muzeum Historycznego w Sanoku. Rep. autor 2016 r.

Rysunek 58. Ta sama pierzeja z widocznym zrujnowanym domem nr 28 - ostatnim trójtraktowym domem zajezdnym (przejazdowym), rozebrany w momencie otwarcia przewodu doktorskiego autora . Fot. autor 2015 r.

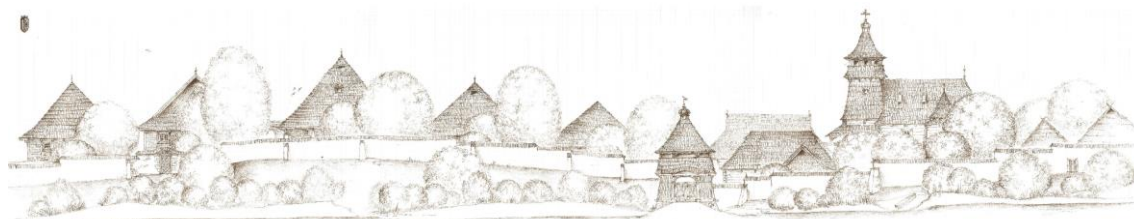
Pierwszy rodzaj stanowi typową zabudowę, która niegdyś dominowała w obszarze rynku w Jaśliskach i zachowała się w postaci szczątkowego zespołu pięciu budynków drewnianych w południowo-zachodnim narożniku rynku u wylotu ulicy Węgierskiej. Domy te swoim wyrazem stały się wizytówką miasta – żalosnym i zdewastowanym wspomnieniem po kupieckich pierwowzorach. Domy zajezdne wymieniane w lustracji Sierakowskiego¹²⁵ prawdopodobnie do zmian gospodarczych następujących w okresie końca XVIII i przez cały XIX wiek¹²⁶ stanowiły nadal większość zabudowań rynekowych. Można się domyślać, że pomimo zmian gospodarczych, które na pewno wpłynęły również na funkcjonalność domów rynekowych, schemat budynków przejazdowych zmienił się tylko nieznacznie¹²⁷¹²⁸. Sytuacja ta ulegała zmianie stopniowo w okresie I i II Wojny Światowej wraz ze zniszczeniami, które ostatecznie w 1944 roku ogarnęły większość północnej pierzei i prawdopodobnie również dużą część zabudowań ulicy Dalejowskiej. Ze względu na brak dokumentacji zniszczeń z okresu I Wojny Światowej trudno określić w jakim stopniu czas od pierwszej do drugiej wojny wpłynął na zmiany zabudowy ówczesnego miasta. Dopiero dokumentacja fotograficzna rzuca światło

¹²⁵ A. Prochaska, *op.cit.*, s. 163

¹²⁶ Mapa własności żydowskiej, źródło: Rosa Lehmann, *Symbiosis and Ambivalence*, Berghahn Books, Nowy Jork 2001, s. 198 [dostęp 23.01.2017]

¹²⁷ H. Olszański, *op.cit.* s.107

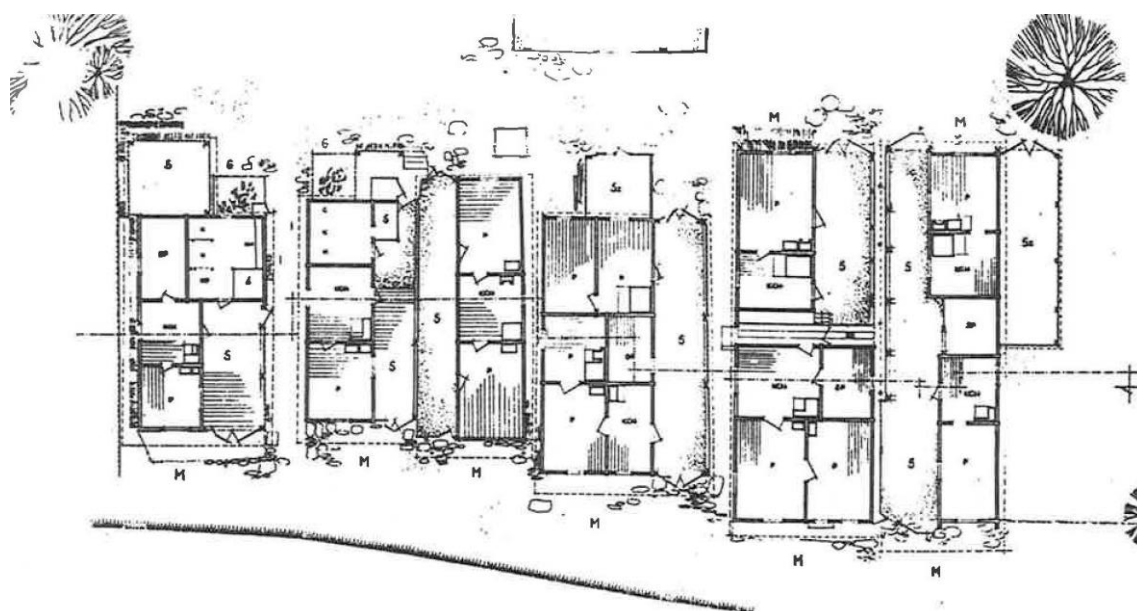
¹²⁸ W. Kalinowski, A. Miłobędzki, *Studia nad zabudową miasteczka Ciężkowice*, Kwartalnik Architektury i Urbanistyki, nr 1/1957, *passim*

na formy zabudowań występujące w mieście. Niestety fotografii wcześniejszych niż powojenne jest bardzo mało. Większa ilość zdjęć zaczyna się pojawiać dopiero w latach 60-tych i to zarówno fotografii prywatnych jak i fachowej dokumentacji Służb Ochrony Zabytków. Na podstawie tej dokumentacji można stwierdzić, że w okresie między rokiem 1960, a dniem obecnym z pierzei zachodniej zniknęły przynajmniej 3 domy, a część z zachowanej do dziś zabudowy została wymieniona na nową różniącą się formą i standardem od wcześniejszej. Jak wspomniano wcześniej, najważniejszy dla obecnej pracy dom nr 28, który był jedynym zachowanym do dziś trójtraktowym domem zajezdnym w Jaśliskach, został w ostatnich latach rozebrany i zrekonstruowany w nowej formie pomijającej pierwotne rozwiązania funkcjonalne i ciesielskie. Prośba autora o możliwość wejścia na teren rozbiórki została odrzucona przez wykonawcę, stąd zasób wiedzy o budynku sprzed rekonstrukcji jest daleko niesatysfakcjonująca. Na kilkudziesięciu fotografiach wykonywanych w czasie gdy budynek znajdował się w stanie ruiny, widoczne są szczegóły złączy ciesielskich i mocowań słupowych świadczące o wysokich umiejętnościach i wiedzy fachowej wykonawców rozebranego domu. Wykonana w latach 2015/16 rozbiórka i rekonstrukcja pozbawiły obiekt pierwotnego układu pomieszczeń, czyniąc jego obecną postać bezużyteczną dla dalszych rozważań. Od XIX wieku do chwili obecnej budynki przejazdowe powoli ustępowały miejsca obiektom o tańszej i prostszej formie. Ciasne i niepraktyczne przyrynkowe domy są bezpowrotnie skazane na zagładę o ile nie znajdą mecenasów, którzy nadadzą ich egzystencji przeznaczenie odmienne od obecnego. W Jaśliskach trójtraktowe domy woryginale już nie istnieją, zadaniem na przyszłość jest uratowanie topniejącej z roku na rok grupy dwutraktowych domów przejazdowych – ostatniego świadectwa dawnej czasów świetności i dostatku stolicy „państwa biskupiego” w Beskidach.

Zadanie ratowania resztek zabudowań rynkowych z okresu poprzedzającego II Wojnę Światową jest o tyle ważne, że właśnie z tą tradycyjną drewnianą architekturą wiąże się największe nadzieje na rozbudowę gospodarki turystycznej miejscowości, w której dawne gałęzie utrzymania społeczności uległy w ostatnim czasie drastycznemu regresowi. Zostały wykonane koncepcje przebudowy płyty rynku z wprowadzeniem drobnej architektury użytkowej zaprojektowanej na wzór dawnych zabudowań z poszanowaniem stylu i formy dachów, słupów podpierających podcienia itp. Niestety zapisy planu miejscowego nie definiują form architektury w pierzejach zabudowy rynkowej, a możliwości ekonomiczne mieszkańców nie pozwalają na wprowadzanie form zaawansowanych stylistycznie, wyposażonych w ozdobny detal architektoniczny. Być może efektem powstania niniejszego opracowania będzie wprowadzenie zmian w zapisach planu, które zostały już umieszczone w prognozie planistycznej.

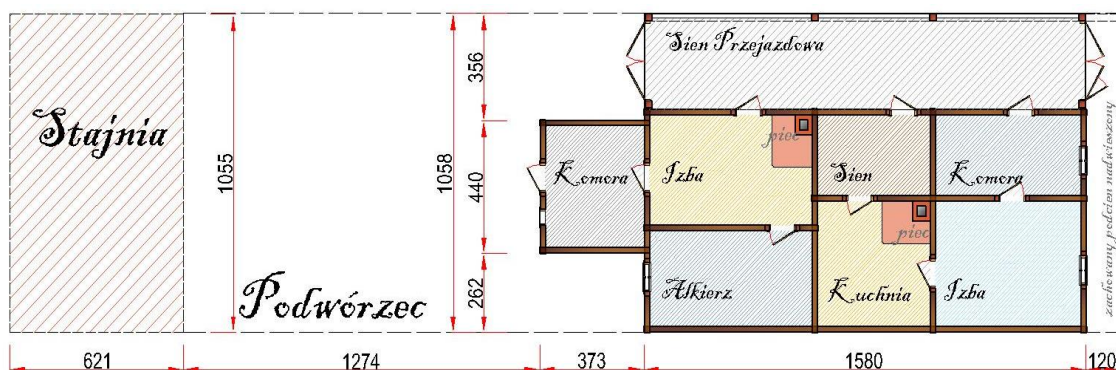

Rysunek 59. Rzuty budynków zwartej zabudowy rynkowej narysowane przez studentów grupy dr arch. Augusta Bocheńskiego w latach 70-tych XX wieku. W chwili obecnej ostatni budynek z prawej strony nie istnieje, a drugi od prawej to obiekt wybudowany w latach 60-tych w miejsce starszego, który został rozebrany i przeniesiony do Skansenu (nie doczekał się odbudowy). Ilustracja z Rocznika Rymanowa Zdroju, z artykułu autorstwa dr A. Bocheńskiego, *Drewniana zabudowa Jaślick*

Budynki ze wzdłużną sienią przejazdową ze względów praktycznych znikają z krajobrazu miasta. Jest naturalny proces zastępowania archaicznych form funkcjonalnych, nowymi – dostosowanymi do współczesnych wymagań stawianych budynkom przez Warunki Techniczne i potrzeby funkcjonalne. W przypadku Jaślick powinno się jednak dążyć do wszelkich starań by ostatnie zachowane in situ budynki przetrwały, w celu udokumentowania tradycji drewnianego miasta. Tradycji, która z pewnością wpłynie na wizualną atrakcyjność turystyczną miejscowości. Szczęśliwie dla niniejszego opracowania, inwentaryzacje wykonane na przełomie lat 70/80-tych zachowały szczegóły i detale kilku przejazdowych budynków (część z tych budynków zostało już rozebranych lub są w tak złym stanie technicznym, że w niedalekiej przyszłości zostaną one zlikwidowane), które mogą stanowić bazę dla nowoprojektowanej zabudowy w obrębie placu rynkowego mogącej w przyszłości wypełnić liczne puste parcele. Przywrócenie drewnianej lub tylko stylizowanej na drewnianą zabudowy rynkowej miałoby kluczowe znaczenie dla wizerunku miejscowości, a stary układ wewnętrzny, niepraktyczny dla celów mieszkaniowych, jest łatwy do zaadoptowania w odniesieniu do budownictwa usługowego, którego udział w strukturze zabudowy rynkowej powinien wzrosnąć. Byłoby to wskazane w perspektywie zwiększającego się znaczenia turystyki w gospodarce gminy.

Rysunek 60. Rekonstrukcja układu budynku nr 28 przy rynku z zabudowaniami zagrody z końca XX wieku wg opisu mieszkańców, którzy wspominali o stajni spalonej w czasie II WŚ, fundamenty stajni są jeszcze czytelne w trawie na zapleczu zabudowań rynkowych. Rysunek został sporządzony w oparciu o inwentaryzację dr Bocheńskiego z lat 70-tych XX w. Przed budynkiem jak i pozostałymi domami rynkowymi pierzei zachodniej daj się nadal odnaleźć relikty bądź zarysy historycznego bruku, który może być świadkiem zasięgu pierwotnych podpartych słupami podcieni. Rys. autor 2016 r [AutoCAD 2014 LT].

Drugim rodzajem domów przejazdowych o odmiennej formie od wspomnianej we wstępie do bieżącego rozdziału, są budynki szerokofrontowe, z centralną sienią przejazdową w dłuższej ścianie. Forma tego budownictwa nie wiąże się z opisanym podstawowym typem domów gościnnych wykształtowanych w okresie największego rozkwitu miasta, jak również z prezentowanymi na starych mapach budynkami składającymi się na zwarte pierzeje ulic. Ten typ zabudowań można połączyć z okresem zmian gospodarczych występujących w mieście w okresie XIX i początków XX wieku, gdy gospodarka rolna zaczynała pełnić coraz większą rolę w utrzymaniu mieszkańców. Przykłady takich zabudowań widoczne są obecnie w różnych częściach Jaślik, jednak również ten typ zabudowy stanowi zanikającą grupą o przestarzałej funkcji nie przystającej już do współczesnych potrzeb i wymogów funkcjonalnych. Ostatnie zachowane przykłady tych domów rozlokowane są poza strefą rynku wzdłuż ulicy Węgierskiej i Wolańskiej, część z nich zachowała tradycyjne dla budownictwa semickiego elementy, świadcząc niezbicie o znaczącym udziale własności żydowskiej w strukturze miasta w okresie poprzedzającym wybuch II Wojny Światowej. Niektóre z opisywanych budynków są nadal użytkowane, niektóre zrujnowane czekają na rozbiórkę. Ciekawym przykładem tego typu zabudowy jest chałupa nr 126 zbudowana w kombinowanej technologii przystupowej. Jest ona obecnie jedynym budynkiem mającym szanse na odrestaurowanie i dalsze funkcjonowanie w formie izby regionalnej, w oparciu o uzyskane przez autora opracowania pozwolenia na inwestycję polegającą na przebudowie, rozbudowie i zmianie sposobu użytkowania budynku na budynek wielofunkcyjny z izbą kultury regionalnej.

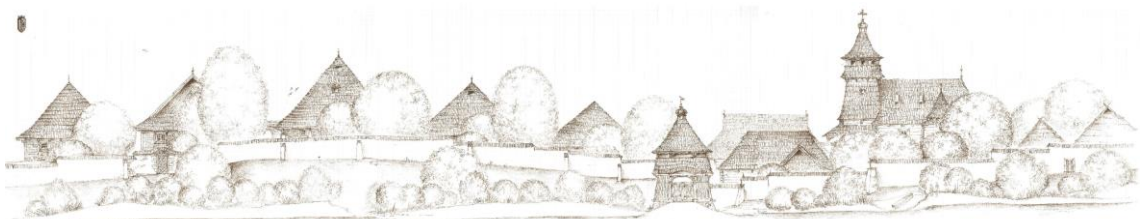

Rysunek 61. Dwa interesujące przykłady starej substancji budowlanej w Jaśliskach. Domy przy ulicy Wolańskiej – dom po lewej posiada sień przejazdową i dwutraktowy układ wnętrza, dom po prawej oddzielony od pierwszego szerokim na ok. 2,5 metra międzuchem otwartym, ma dwa i pół traktu konstrukcyjnego. Rozwiązanie półtraktu jest oparte o podcień narożny (obecnie zabudowany) i przejście wzdłuż całej długiej elewacji kończące się zrujnowaną przybudówką. Możliwe, że wspomniany półtrakt jest pozostałością po sieni przejazdowej, która ograniczała rozpiętość międzucha nakrywając go przy okazji okapem. Fot. autor 2016 r.

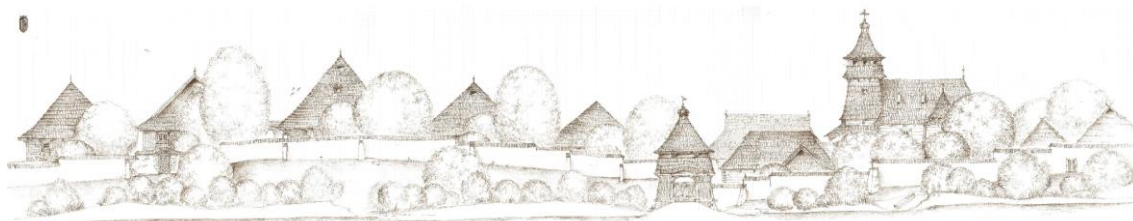
Rysunek 62. Ruina domu wąskofrontowego wg wywiadu z mieszkańcami pochodzącego z XVIII wieku. Duży, szeroki na ponad 8,0 m i długi na przeszło 15 m obiekt nosi ślady nadbudowania i zmian konstrukcyjnych, a elementy łączeń ciesielskich są bardzo zaawansowane. Pod budynkiem zachowały się niedostępne piwnice o znacznej długości. Prawdopodobnie miejsce po sieni przejazdowej (niepodpiwniczonej) kończy się identycznym jak w domu na rys. nr 60 destruktem komory gospodarczej. Fot. autor 2016 r.

Lokalizacja omawianych powyżej istniejących obecnie budynków jest przeważnie zgodna z zabudowaniami narysowanymi na mapie katastralnej z połowy XIX wieku, jednak trudno jest przesądzić czy są one tożsame z przedstawionymi na mapie, czy zostały wybudowane w miejscu wcześniejszej zabudowy. Wykonana przez autora drobiazgowo inwentaryzacja budynku nr 126 nie dała odpowiedzi nawet na pytanie o chronologię powstawania tego pojedynczego obiektu. Do jego budowy stosowano materiał pochodzący z rozebranego budynku. Zdekompletowana rama przystępowa może również pochodzić z innego obiektu i mogła zostać zastosowana wtórnie w tym budynku. Nie budzi wątpliwości część gospodarcza domu mieszkalnego. Można to stwierdzić po ocenie strukturalnej belek, które są w lepszym od pozostałych części stanie, jak również po śladach zastosowanych współczesnych pił. Zgodnie z informacjami z białych kart, więźba dachowa na części mieszkalnej mogła być wykonana w latach 30-tych XX wieku, zaś nakrycie dobudówki używanej ostatnio jako pomieszczenia inwentarskiego ma już format współczesnej tarcicy, ułożonej jednak na belkach które znów zostały pozyskane z rozebranego obiektu. Bez badań archeologicznych nie sposób obecnie stwierdzić czy zinwentaryzowane i zachowane budynki są formą pochodną zabudowań pierwotnych i powielają oryginalne rozwiązania, czy są zmienione w znacznym stopniu wraz z postępującą zmianą podstaw utrzymania mieszkańców miasta.

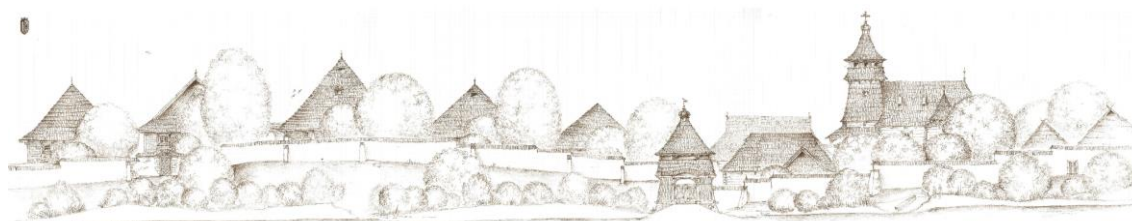
Rysunek 63. Wg legendy na fotografii przedstawione najstarszą zachowaną do dziś chatupę zagrodową w Jaśliskach. W rzeczywistości budynek nosi ślady licznych przebudów i remontów. Archaiczna i unikatowa w skali Jaślisk rama przystępowa sprawia wrażenie najstarszego elementu budynku na równi z przyziemem części inwentarskiej, która wyraźnie została podniesiona o kilka belek. Interesujące jest jedyny kompletny kryty miedzuch łączący oba budynki. Fot. autor 2015 r.

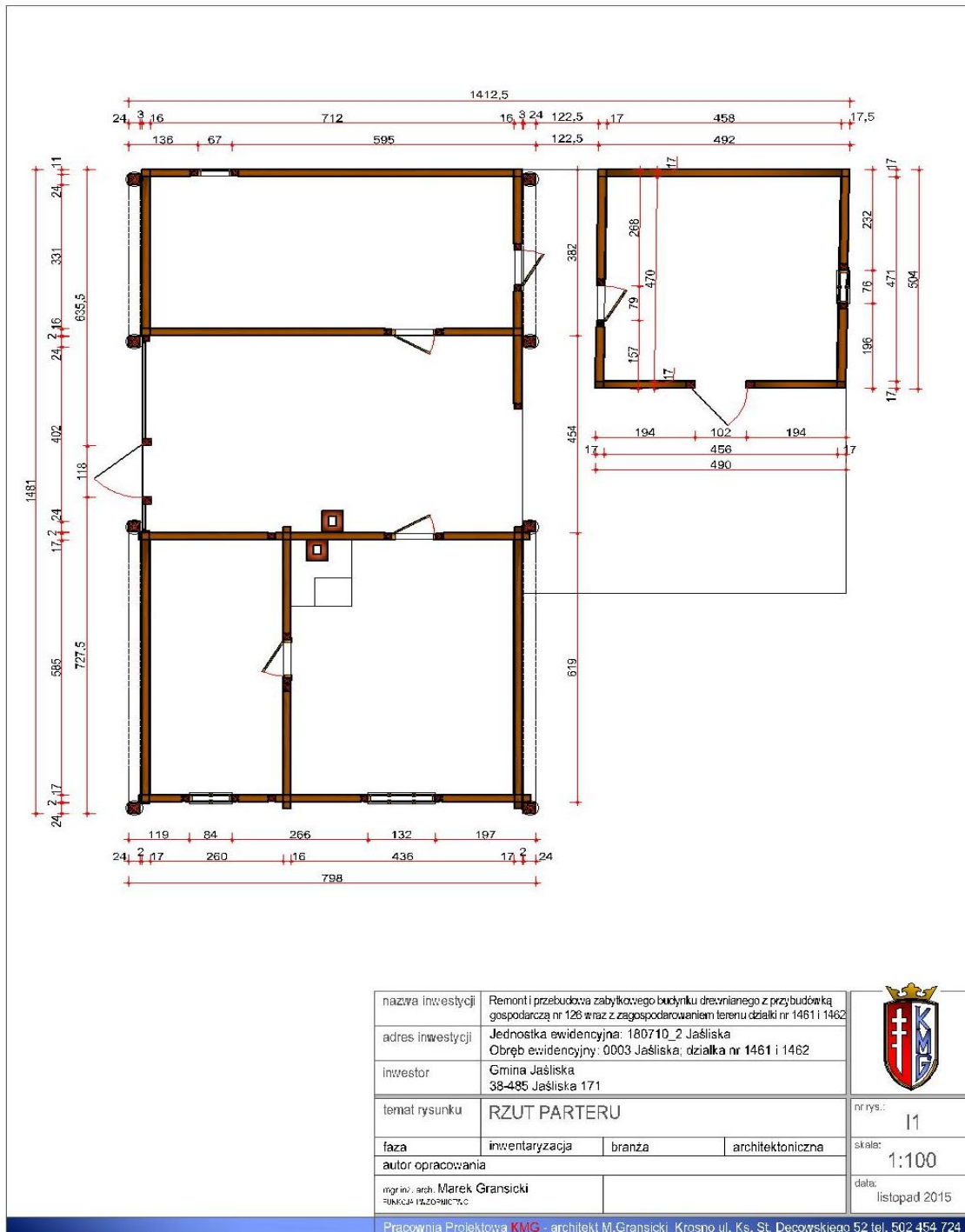

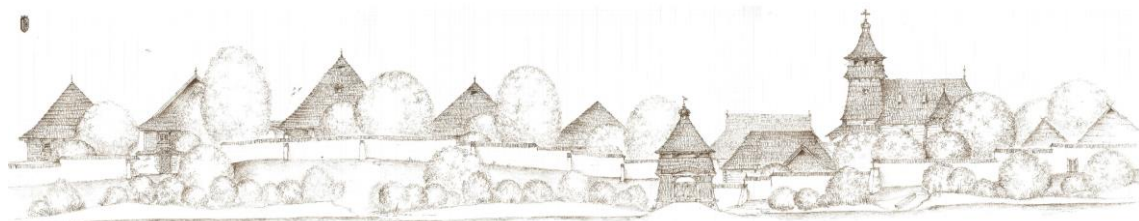
Rysunek 64. Ta sama zagroda widziana od strony zapleczewej, zwraca uwagę pokrycie dachu blachą na rąbek stojący, która prawdopodobnie została pozyskana z innego budynku, który został rozebrany (na blasze są słabo czytelne nadruki „made in America”). Fot. autor 2015 r.

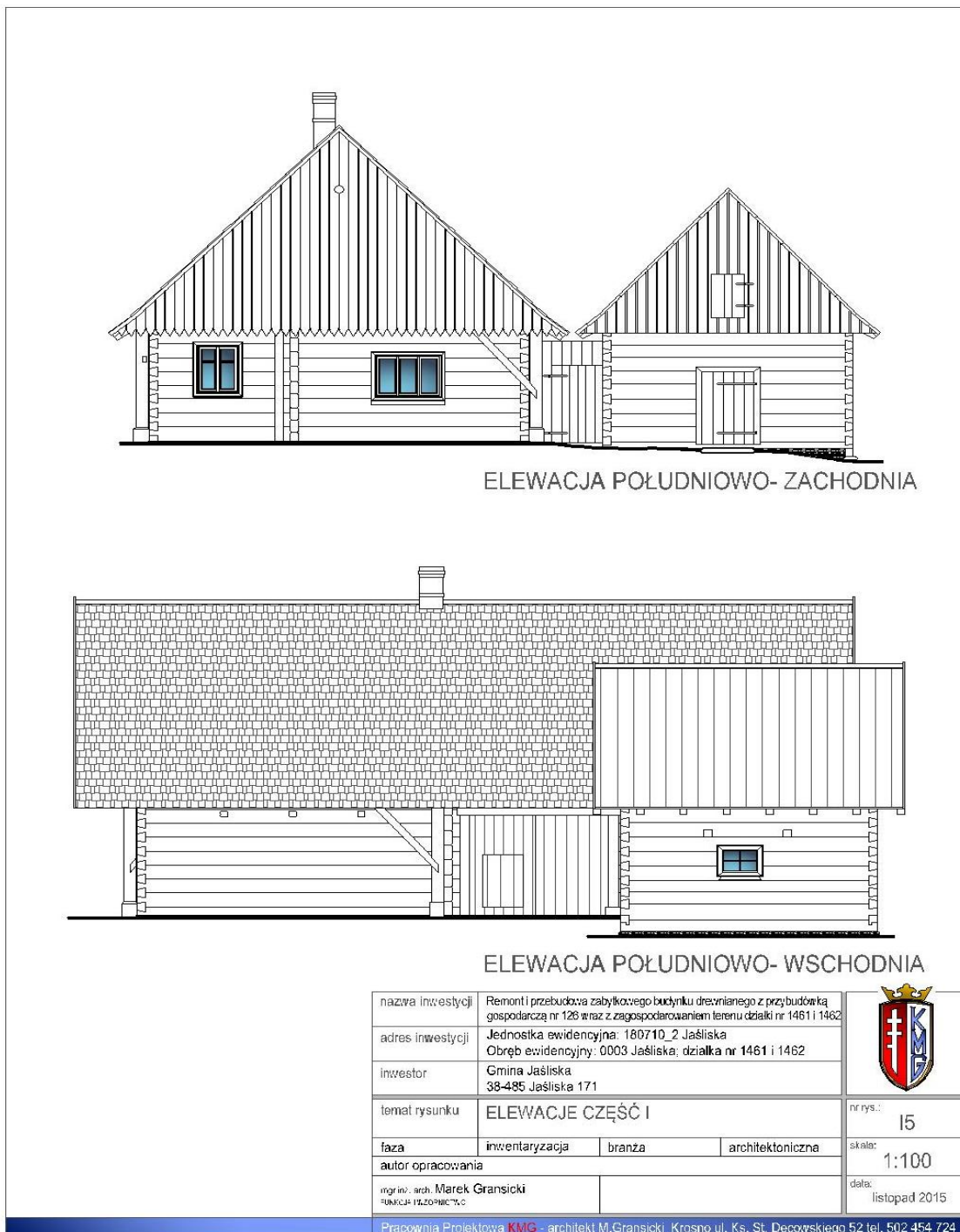
Na przykładzie wykonanej przez autora, precyzyjnej inwentaryzacji budowlanej zagrody nr 126 można wysunąć twierdzenie, że przynajmniej część z pozostałych budynków w mniejszym lub większym stopniu zachowała elementy oryginalne, których rodowód może sięgać nawet XVIII wieku. W przypadku omawianego domu nr 126 na podstawie wieloletnich obserwacji autora, fragmenty budynku mogą uzasadniać nazywanie tego domu przez mieszkańców Jaślik „trzystulatką”. Budynek nosi ślady wielokrotnych przebudów i remontów, które opisane są ogólnikowo w „białych kartach”. Takim twierdzeniu sprzyja przysłupowa, kombinowana konstrukcja budynku pozwalająca na niezależne od więźby dachowej ingerencje i przebudowy trzonu budynku. Właśnie elementy ramy przysłupowej mogą stanowić wraz z dolną partią przybudówki gospodarczej najstarszy element domu. Na starych zdjęciach widoczne są inne budynki, wykonywane w kombinowanej technologii przysłupowej, które nie zachowały się do naszych czasów. W przypadku tego typu budynków interesującym faktem jest zastosowanie przez budowniczych zmodyfikowanej konstrukcji przysłupowej w granicach omawianego obszaru dawnej Ziemi Bieckiej wyłącznie w Jaślikach, a podobne rozwiązania pojawiają się w okolicach Krosna i Rzeszowa, co może sugerować, że w dużych miastach królewskich i prywatnych konstrukcja przysłupowa mogła być popularniejsza niż w okolicach wiejskich.

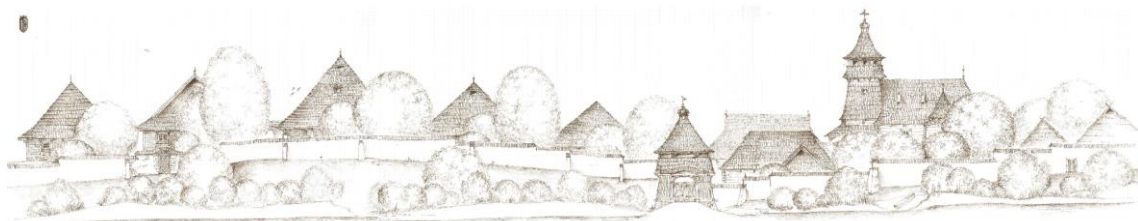

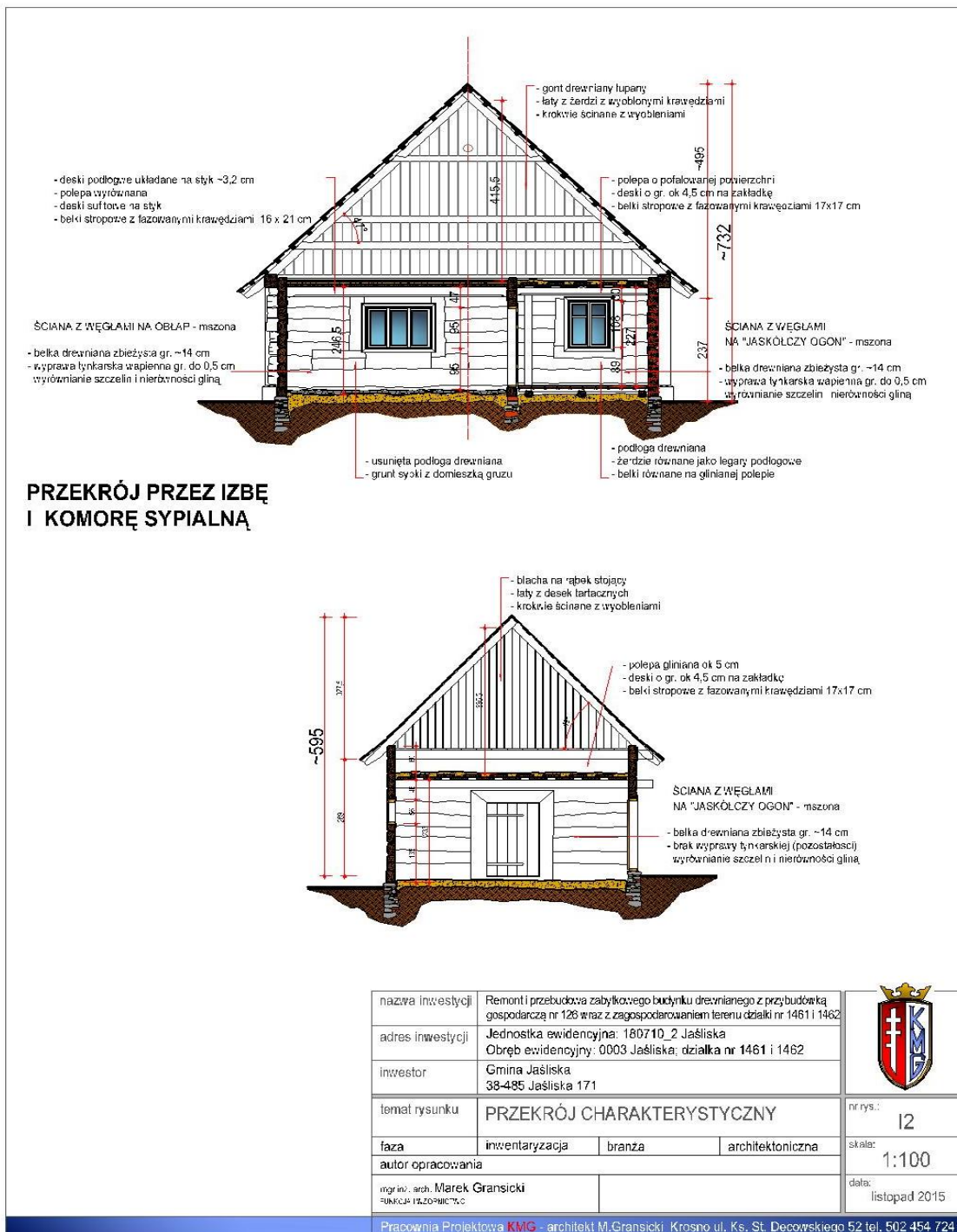
Rysunek 65. Inwentaryzacja rzutu przyziemia, rysuje się wyraźny podział na część mieszkalną składającą się z dwu komór – „białej” sypialnej i „czarnej” kuchennej, oddzielonych boiskiem od części gospodarczej domu łączącej się przez miedzuch z dawnym warsztatem przerobionym na pom. inwentarskie. Rys. autor 2015 r. [AutoCAD 2014 LT]

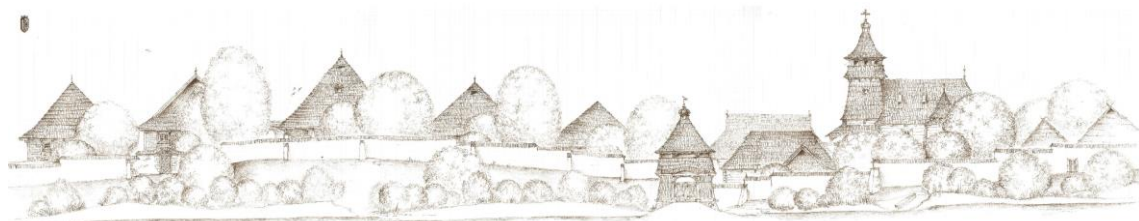

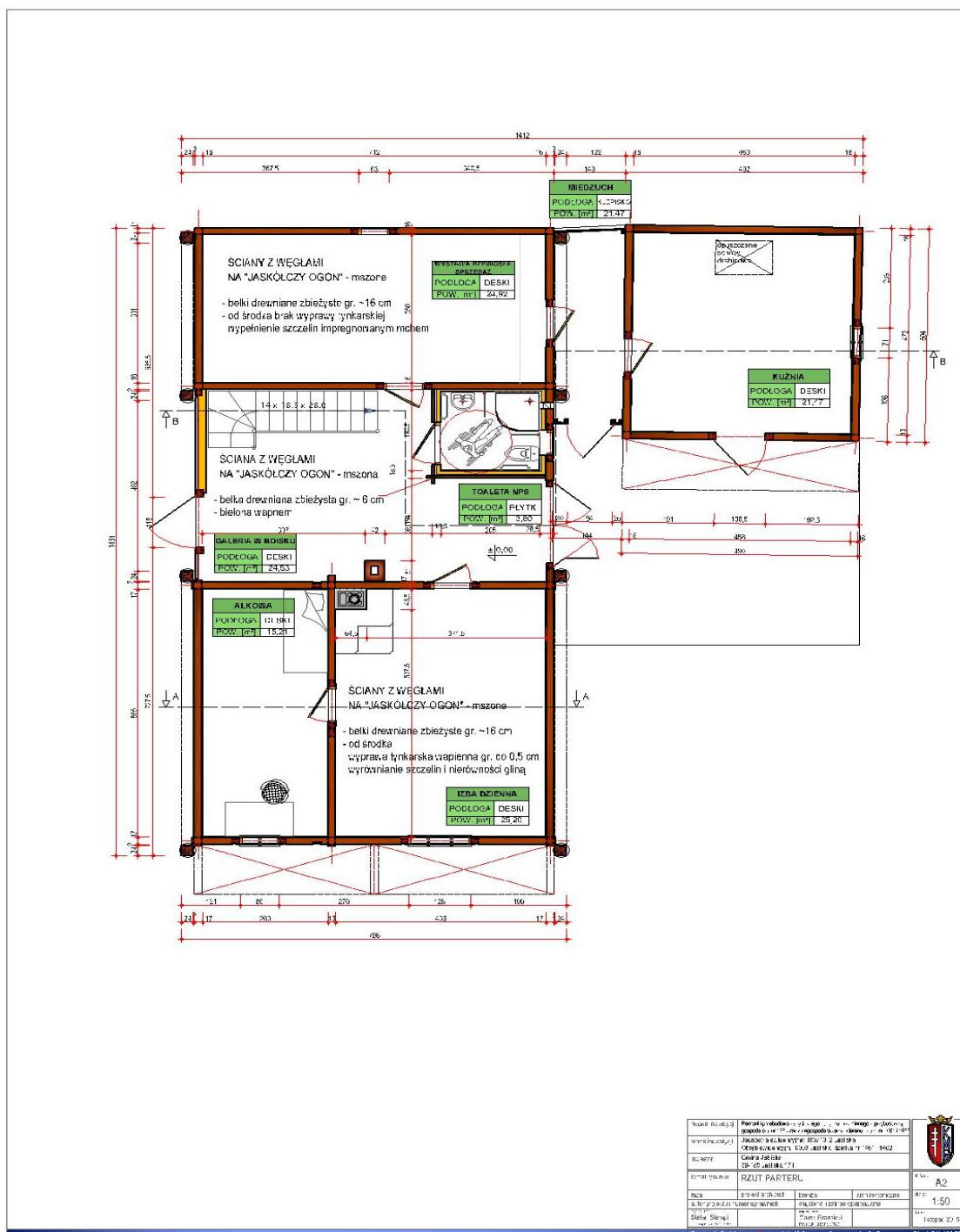
Rysunek 66. Inwentaryzacja elewacji z widoczną zdekompletowaną ramą przystupową, na ścianie przybudówki widoczne miejsca po starych belkach stropowych. Rys. autor 2015 r. [AutoCAD 2014 LT]

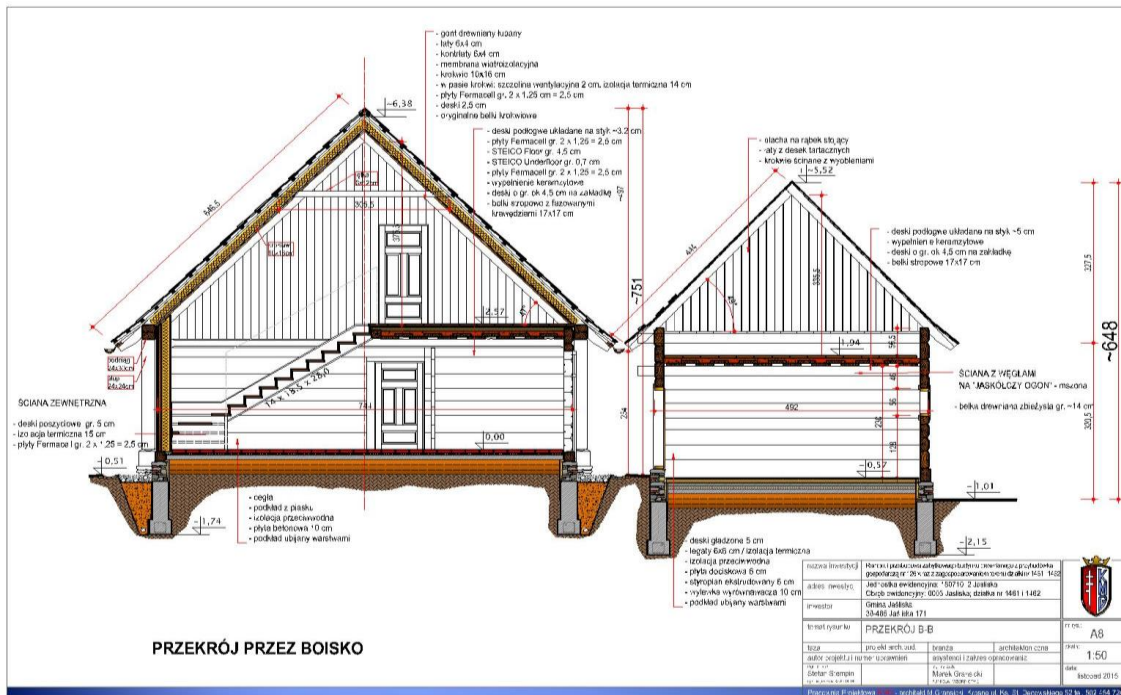
Rysunek 67. Inwentaryzacja przekrojów obu części budynku z podanymi warstwami składowymi poszczególnych przegród. Rys. autor 2015 r. [AutoCAD 2014 LT]

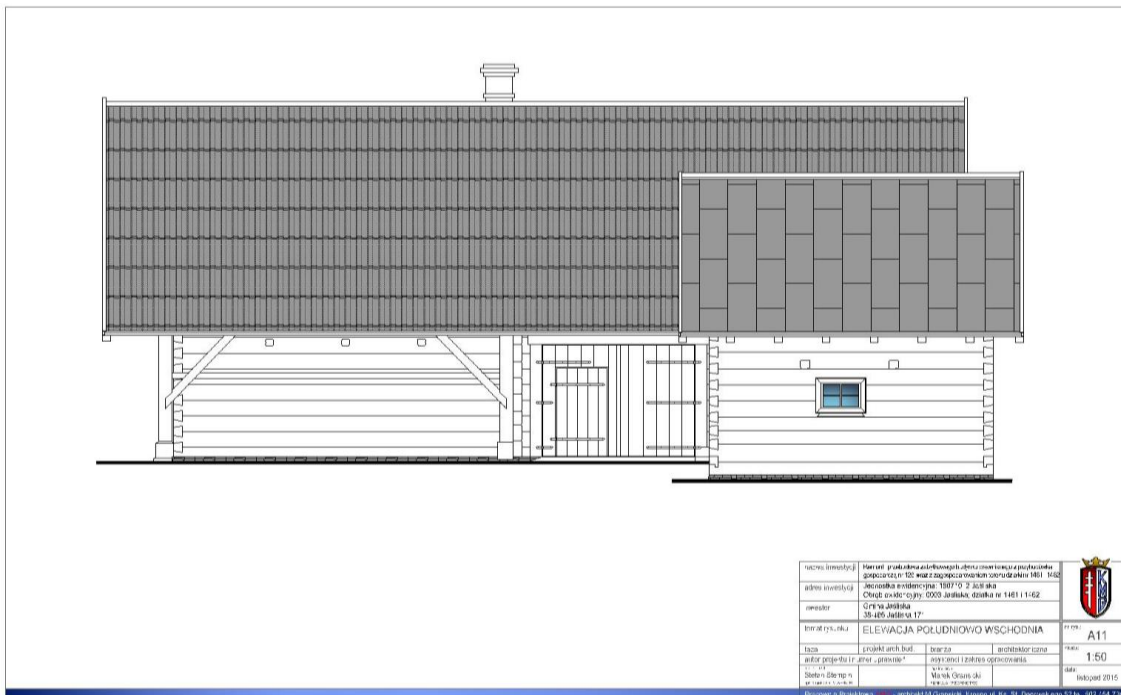

Rysunek 68. Projekt adaptacji wnętrza i odbudowy konstrukcji budynku. Rys. autor 2015 r. [AutoCAD 2014 LT]

Rysunek 69. Projektowany przekrój obu części budynku z widocznym podbiciem fundamentów. Rys. autor 2015 r. [AutoCAD 2014 LT]

Rysunek 70. Projektowana elewacja z uzupełnioną ramą przysłupową. Rys. autor 2015 r. [AutoCAD 2014 LT]

4.2. Funkcjonalność chałupy przejazdowej w świetle dostępnych inwentaryzacji, badań własnych i bibliografii.

Przed wiekami dom zajezdny zwany również przejazdowym dominował w strukturze zabudowy rynku w Jaśliskach. Zasada funkcjonowania domu przejazdowego, w świetle zdobytych informacji, polegała na realizacji z jego pomocą, zwartej zabudowy pierzejowej z możliwością przeprowadzenia na prześwit tychże budynków, wozów i koni przez długą sień. Jak już zostało powiedziane, podział domów na dwu i trójtraktowe automatycznie dzielił budynki na mniejsze i większe, które siłą rzeczy miały więcej do zaoferowania kupcom odwiedzającym miasto. Wykształtowany w Jaśliskach typ zajezdnego budynku wywodzi się prawdopodobnie od karczmy zajezdnej¹²⁹ występującej powszechnie w południowej Polsce od okresu średniowiecza. W Jaśliskach jej pojawienie można wiązać z okresem rozwoju handlu winem i przyniesieniem na grunt rodzimy, wzorców z Węgier lub potencjalnie ze Śląska, gdzie spotyka się bardzo dużo przykładów zabytkowej, drewnianej architektury. Właśnie tego typu budownictwo w opinii badaczy z XX wieku miało być dominujące i charakterystyczne dla biskupiego miasta w Beskidach.

W przypadku chałup rynkowych z Jaślisk analiza rozwiązań funkcjonalnych jest niestety w pewnym stopniu spóźniona. Do naszych czasów nie zachował się ani jeden budynek przejazdowy w wieku, który sięgałby okresu rozkwitu miasta kupieckiego. Nieliczne ocalałe do dziś budynki zajezdne mogą być co najwyżej kopiami starych domów kupieckich, lub ewolucyjnymi rozwiązaniami adaptującymi obszerne i cenne kamienne piwnice oraz konstrukcję ścian cokołowych powiązanych z piwnicami. Takie twierdzenie można wysunąć na podstawie analizy odkrytych i zbadanych piwnic w Jaśliskach, oraz reliktywów budynków zabudowanych na tych piwnicach w Dukli, które odkryto i obmierzono w trakcie badań archeologicznych w obrębie zachodniej pierzei dukielskiego rynku. Analiz porównawczych chałup i piwnic prawdopodobnie nie wykonywał do tej pory nikt poza autorem obecnego opracowania. Nie wykluczone, że pomimo wnikliwej kwerendy materiałów źródłowych i archiwalnych, opracowania takie istnieją, niemniej jednak nie udało się do nich dotrzeć na tym etapie badań.

Jedynym pełnowymiarowym, trójtraktowym, dziewiętnastowiecznym budynkiem zajezdnym w Jaśliskach był zrujnowany dom nr 28 pokazany na rys. od nr 57 do 60. W roku 2016 został on odbudowany, ale nie przedstawia już wartości merytorycznej dla opracowania. Jego układ wewnętrzny został przystosowany do współczesnych

¹²⁹ H. Olszański, *op.cit.* s.110

potrzeb użytkowych, a więc w efekcie, zmieniony w stosunku do oryginalnego pod względem funkcji, również na płaszczyźnie konstrukcji. Elewacja od strony rynku pozostała niezmienną jako jedyny element zachowany niemal w całości w stanie oryginalnym (wymieniono stolarkę otworową i ścianę szczytową w konstrukcji dachu). Budynki mniejsze – dwutraktowe dotrwały w większej liczbie, a ich dokładne inwentaryzacje są dostępne rzucając światło na zasady funkcjonowania takich obiektów dziś, a w domyśle również w okresie ich budowy. Najlepiej rozpoznaną grupą oryginalnej zabudowy są domy szerokofrontowe reprezentowane przez omawianą chałupę nr 126, niemniej jednak nie stanowiąc przedmiotu opracowania, a jego poboczny wątek, nie będzie w tym rozdziale prowadzona ich szersza analiza.

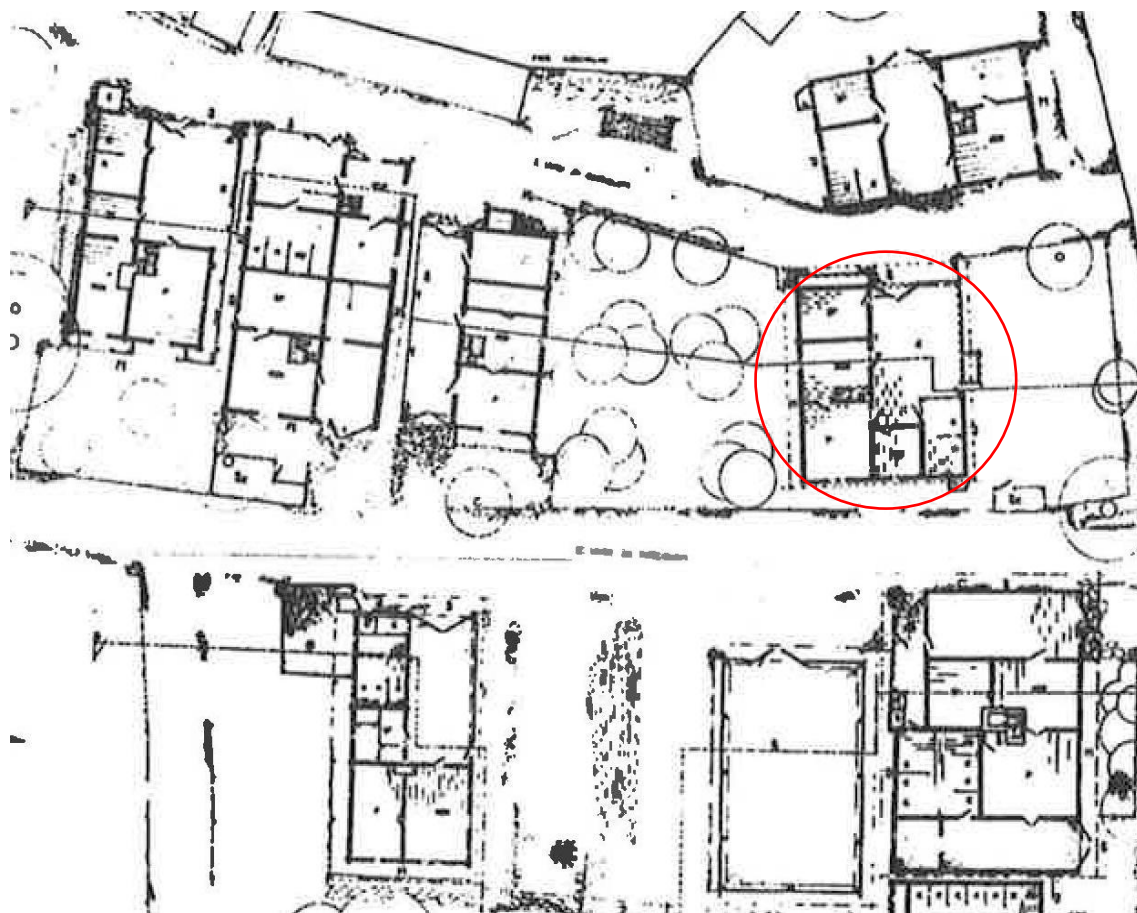
Badania zasobów archiwalnych i istniejącej substancji budowlanej pozwala dzielić budynki zajezdne w Jaśliskach na grupę domów dużych – przede wszystkim trójtraktowych, ale również dwutraktowych, o dużej rozpiętości konstrukcyjnej oraz mniejszych domów dwutraktowych. Przed rozbiórką budynek nr 28 utrzymał trójtraktowy układ wnętrza, poza nim nie zachował się już ani jeden duży budynek rynkowy. W bibliotece „białych kart” pojawia się budynek opisany numerem 127 - trójtraktowy, o szerokości frontu przekraczającej 9 m, jednak jest to ten sam budynek o numerze 28. Omyłka wynika ze zmian jakim podlegał omawiany dom w ciągu wieku XIX i XX i różnych sposobów jego przedstawiania. W odnodze ulicy Węgierskiej wchodzącej w ciasny zaułek wzdłuż linii muru wybudowanego dookoła kościoła inwentaryzacje dr Bocheńskiego¹³⁰ pokazują jeszcze jeden dom trójtraktowy, ale rozkład jego pomieszczeń jest w tym przypadku niemożliwy do identyfikacji i analizy. Innych budynków trójtraktowych nie udało się rozpoznać, pomimo, że na podkładzie katastralnym z XIX wieku, jest wiele obiektów, które dorównują, a nawet przekraczają szerokością frontu rozmiary domu nr 28. Z całą pewnością nie można twierdzić na jej podstawie jakie są rzeczywiste rozpiętości budynków, ponieważ mapa ta nie uwzględnia występowania miedzuchów, które ujął w swoich pomiarach dr Bocheński. Na mapie zamieszczonej poniżej próbowano zaznaczyć budynki o rozpiętości dorównującej lub przewyższającej szerokość chałupy nr 28. mapy tej wynika również, że wg reguły jaką zaobserwowano, większość budynków była węższa od domu 28, a więc z dużą dozą pewności można twierdzić, że były to budynki dwutraktowe. Chałupa przejazdowa z sienią wzdłużną w zależności od szerokości ściany frontowej i długości w lustracji Sierakowskiego nazywana była domem lub domkiem¹³¹ - rozróżnienie zależy od powierzchni zabudowy budynku. Szerokość dużej chałupy rynkowej waha się w okolicach 9 do 10 m, wąskie domy mają fasady szerokości od 6 do nieco ponad 7 m.

¹³⁰ A. Bocheński, *op.cit.*, s. 100

¹³¹ A. Prochaska, *op.cit.*, s. 63

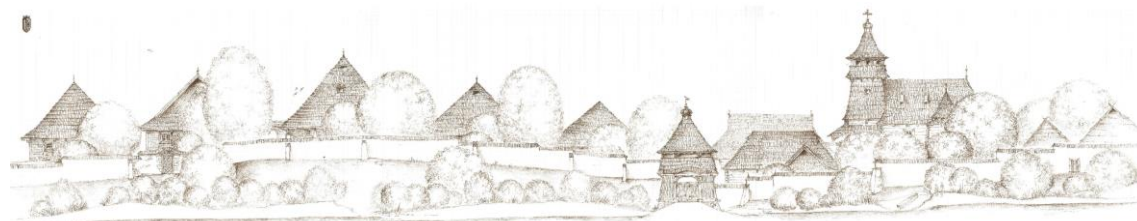

Jeżeli przyjmiemy, że zamieszczony poniżej wycinek mapy katastralnej pokazuje realne proporcje zabudowań miasta, z uwzględnieniem uwagi o niewrysowaniu międzuchów, większość zabudowań w XIX wieku zaliczała się do grupy domów dostatnich, o większej szerokości frontu, a zgodnie z zapisami lustracji, „domki” wąskofrontowe zlokalizowane są w pierzei północnej na zachód od zaznaczonego kolorem różowym budynku pokrywającego się obrysem z dzisiejszą starą szkołą. Druga grupa „domków” zlokalizowana jest w pierzei południowej. W świetle powyższych rozważań analizę domów trójtraktowych można prowadzić w oparciu o jeden niepełny przykład, ewentualnie do rozważań można włączyć również karczmę Nowotarskich, która w okresie przejściowym¹³² posiadała trzeci trakt konstrukcyjny (przy braku danych na temat przekroju i wyglądu fasady frontowej).

Rysunek 71. Inwentaryzacja zabudowań w strefie na południe od murów kościelnych z artykułu „Drewniana architektura Jaślisk” z Rocznika Rymanowa Zdroju. Czerwoną obwiednią zaznaczono trójtraktowy budynek, który prawdopodobnie znacząco zmieniony istnieje do dzisiaj.

¹³² H. Olszański, *op.cit.*, s. 110

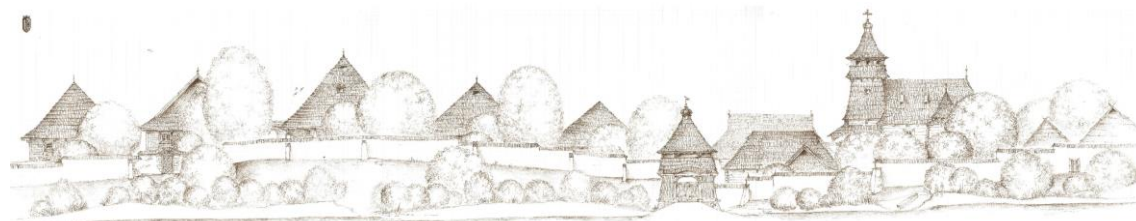
Z mapy tej wynika również, że wg reguły jaką zaobserwowano, większość budynków była węższa od domu 28, a więc z dużą dozą pewności można twierdzić, że były to budynki dwutraktowe. Chałupa przejazdowa z sienią wzdłużną w zależności od szerokości ściany frontowej i długości w lustracji Sierakowskiego nazywana była domem lub domkiem¹³³ - rozróżnienie zależy od powierzchni zabudowy budynku. Szerokość dużej chałupy rynkowej waha się w okolicach 9 do 10 m, wąskie domy mają fasady szerokości od 6 do nieco ponad 7 m. Jeżeli przyjmiemy, że zamieszczony poniżej wycinek mapy katastralnej pokazuje realne proporcje zabudowań miasta, z uwzględnieniem uwagi o niewrysowaniu miedzuchów, większość zabudowań w XIX wieku zaliczała się do grupy domów dostatnich, o większej szerokości frontu, a zgodnie z zapisami lustracji, „domki” wąskofrontowe zlokalizowane są w pierzei północnej na zachód od zaznaczonego kolorem różowym budynku pokrywającego się obrysem z dzisiejszą starą szkołą. Druga grupa „domków” zlokalizowana jest w pierzei południowej. W świetle powyższych rozważań analizę domów trójtraktowych można prowadzić w oparciu o jeden niepełny przykład, ewentualnie do rozważań można włączyć również karczmę Nowotarskich, która w okresie przejściowym¹³⁴ posiadała trzeci trakt konstrukcyjny (przy braku danych na temat przekroju i wyglądu fasady frontowej). Wykształcenie się takiego modelu zabudowy pierzejowej i modelu domu wiodącego w zabudowie rynkowej wyjaśnia specyfika funkcjonowania miasta rynkowego w okresie XVI i XVII wieku tzn. w czasie największego rozkwitu państwa i względnego spokoju sprzyjającego rozwojowi miast¹³⁵. Model takiego domu rynkowego został sprowadzony na teren Ziemi Bieckiej prawdopodobnie z Zachodniej Europy, gdzie wykształtował się znacznie wcześniej w związku z otaczaniem niewielkich miast murami obronnymi i wtórnymi podziałami działek kurialnych, które prowadziły do zagęszczenia zabudowy pierzejowej. Zwarta zabudowa pierzejową odcinała dostęp do zaplecza budynków rynkowych, co z kolei uniemożliwiało wykorzystanie długości działki w sposób optymalny dla walorów handlu i miejscowego rzemiosła¹³⁶. Z tej przyczyny wystąpiła konieczność przebiccia fasady i wprowadzenia wąskiego korytarza przelotowego o szerokości wystarczającej do pomieszczenia krytego wozu kupieckiego oraz odprowadzenia koni pociągowych poza dom do ulokowanych na głębokim zapleczu pierzei budynków gospodarczych i jak można przypuszczać również stajni dla koni i mniejszych zwierząt gospodarczych.

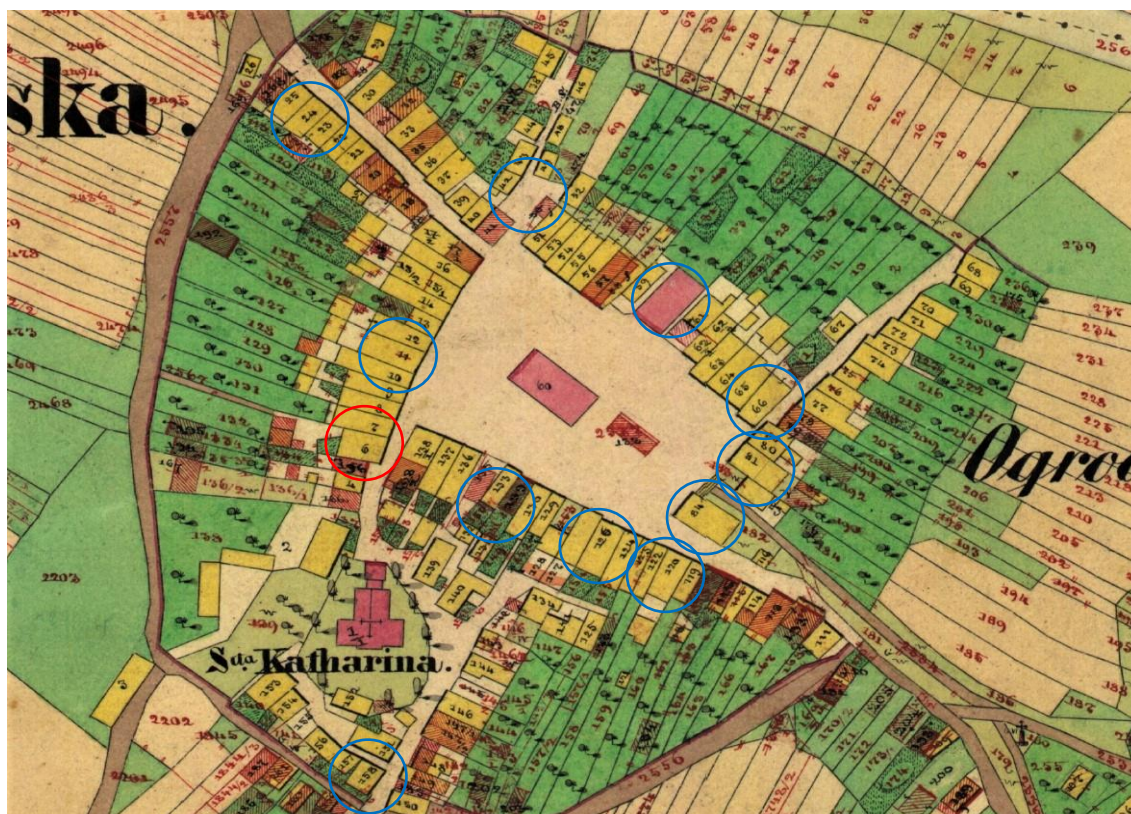
¹³³ A. Prochaska, *op.cit.*, s. 163

¹³⁴ H. Olszański, *op.cit.*, s. 109

¹³⁵ W. Kalinowski, A. Miłobędzki, *op.cit.*, s. 36

¹³⁶ H. Olszański, *op.cit.*, s. 107

Rysunek 72. Na mapie katastralnej zaznaczono czerwoną obwiednią dom rynkowy nr 28, a niebieskimi budynki pierzejowe i domniemany dwór biskupi dorównujące lub przewyższające szerokością rozpiętość domu nr 28. Oprac. autor

Można zadać pytanie, czy zastosowanie odkrytego przejazdu na podobieństwo bram w Olkuzie czy Starym Sączu nie byłoby mniej kłopotliwe. Wydaje się, że rozwiązanie zastosowane w Jaśliskach ma tę przewagę, że w krytym przejeździe wozy kupców były lepiej chronione, a więc droższe, ale bardziej praktyczne. Taka naturalna ewolucja doprowadziła do ukształtowania schematu wzdłużnego, amfiladowego układu pomieszczeń użytkowych w domu, w jednym - lub w budynkach obszerniejszych - dwu rzędach pomieszczeń, ze wzdłużną sienią wykorzystaną do komunikacji wewnętrznej i przechowywania wozów bez potrzeby ich rozładowywania¹³⁷. W Jaśliskach szerokość poszczególnych pomieszczeń jest zróżnicowana, co pozwala lokować we wnękach schody na strych i do piwnic bez kolizji z ciągiem komunikacyjnym dla wozów i koni. W niektórych budynkach w środkowej części budynków są puste przestrzenie, które mogły być wykorzystywane jako odpowiednik dzisiejszego boks dla koni. W przypadku Jaślisk kojarzonych przeważnie z handlem winem węgierskim, tak duża ilość domów gościnnych wydaje się być uzasadniona. Miasto było ośrodkiem handlu lokalnego

¹³⁷ H. Olszański, *op. cit.*, s. 108.

i regionalnego – pierwszym na górskim szlaku, stawało się tym samym zapewne bezpiecznym, otoczonym murami schroniskiem dla karawan kupieckich przemierzających niebezpieczne, górskie szlaki w eskorcie zbrojnej ochrony. W przypadku domów z okresu lustracji, większość domostw rynkowych posiadała podcienia o prawdopodobnie znacznej głębokości, które pozwalały na wystawianie towarów bez względu na pogodę¹³⁸. Głębokość użytkowa takich podcieni musiała być na tyle duża, że z całą pewnością musiały być to podcienia podparte, a nie nadwieszane. Jednak nie ma na to twierdzenie wystarczających dowodów poza zasięgiem brukowanych placów zabudowanych przed fasadami domów rynkowych widocznymi w naturze do dziś, u wylotu ulicy Węgierskiej z rynku, oraz na archiwalnych fotografiach. Za występowaniem takich podcieni przemawia zapis w lustracji Radymna, który zmusza mieszkańca Aleksandra Zacharyasza, który w rynku tego miasta miał „domek” bez podcienia, do budowy domu z „podsieniem” lub jego dobudowy, odpowiednio do innych domów w rynku¹³⁹. Izba (lub izby) sąsiadujące z płytą rynku przez podcienie była przystosowana do celów usługowych, dalsze bez dostępu światła (nie można wykluczyć że posiadały okna w pasie miedzuchów) pełniły funkcje pomocnicze, gospodarcze i składowe. Skrajna izba od strony zaplecza działki była za cytowanym autorem, izbą mieszkalną. Nie można wykluczyć, że na obszernych poddaszach mogły być urządzone komory i izby gościnne¹⁴⁰. Jak wspomniano wcześniej, poza samym domem za podwórzem na działce lokowano bliżej nieokreślone zabudowania pomocnicze i typowo gospodarcze, czasami o charakterze rzemieślniczym takim jak np. browar¹⁴¹.

Mniejsze budynki w Jaśliskach posiadają sięń przejazdową, która niekiedy ze względów funkcjonalnych, jest szersza od części mieszkalno-gospodarczej. Układ pomieszczeń jest tu identyczny jak omawiany powyżej.

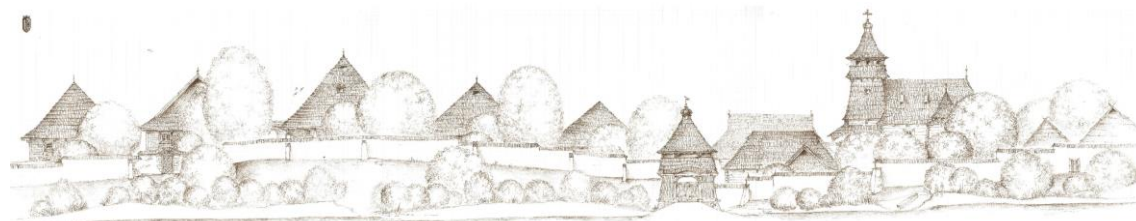
W obu przypadkach na podstawie inwentaryzacji daje się zauważyć stosowanie dwu niezależnych pieców grzewczych, z których jeden mógł wielofunkcyjnym piecem kuchennym w części mieszkalnej, a drugi piecem grzewczym w części gościnnej. W ten sposób można podzielić dom na część stałego zamieszkania i część wynajmowaną na handel, mieszkanie i skład towarów kupieckich. W porównaniu z typowymi domami wiejskimi, nawet o podobnej wielkości wydaje się to tworzyć schemat komfortowego miejskiego domu dostosowanego do potrzeb regionalnego centrum handlu i wymiany

¹³⁸ Ibidem

¹³⁹ Archiwum Archidiecezjalne w Przemyślu, syg. 195, Lustracja generalna miasta Radymna cum attinentis do biskupstwa przemyskiego należących anno D. 1746, s. 225

¹⁴⁰ H. Olszański, *op.cit.*, s. 109

¹⁴¹ Ibidem

towarowej, mogącego zapewnić schronienie nie tylko mieszkańcom, ale również kupcom i prawdopodobnie również ich ochronie.

16. CZELADŹ, DAWNE WÓJTOWSTWO.

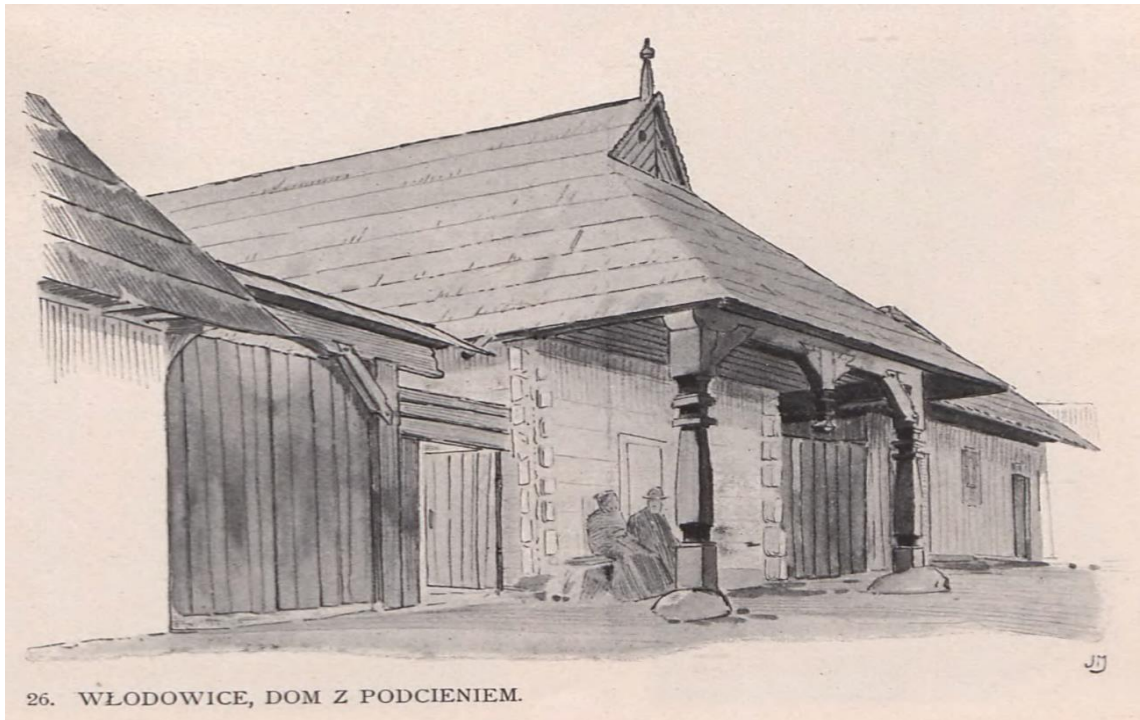

17. CZELADŹ, DOM Z PODCIENIEM.

Rysunek 73. Domy podcieniowe w Czeladzi z bramami odgradzającymi wewnątrz podwórzec od placu rynkowego, podobne rozwiązania występują np. w Starym Sączu. Źródło: *Wieś i miasteczko – materiały do architektury polskiej.*

113

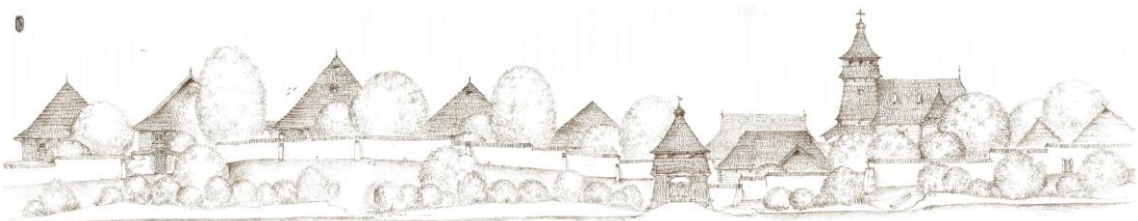

26. WŁODOWICE, DOM Z PODCIENIEM.

Rysunek 74. Podcienie wieszarowe podparte na wielkich kamieniach w budynku z zadaszoną bramą i furtką. Źródło: *Wieś i miasteczko – materiały do architektury polskiej*. Autor szkicu nie został podany poza monogramem w prawym dolnym rogu.

Rysunek 75. Domy podcieniowe w Jaśliskach przed II WŚ. pierzeja zachodnia. Fot. A. Ossendowski

Domy z sienią centralną ustawioną prostopadłe do kalenicy w Jaśliskach są równie często spotykane jak zajezdne domy rynkowe, jednak odnajdujemy je poza zabudowaniami placu rynkowego. Zasadniczy schemat funkcjonalny opiera się o izby mieszkalne lub pojedynczą izbę od strony frontowej działki, z podziałem na izbę białą i czarną, przedzielone sienią przejazdową na przestrzał od pomieszczeń gospodarczych. Domy takie spotyka się poza strefą zabudowy placu rynkowego. Jest to typowy układ chałup wiejskich spotykanych powszechnie w regionie. W przypadku budynków miejskich w Jaśliskach, domy te są przeważnie mniejsze i mają inne proporcje niż chałupy z przedmieść i ze wsi klucza biskupiego, którego centrum stanowiło otoczone murami obronnymi miasto. Trudno dziś dowieść jak wyglądały takie budynki w czasie lustracji miasta przez urzędników biskupich, być może należy je identyfikować ze wspomnianymi w dokumencie chałupami „zatyłkowymi”¹⁴², tzn. takimi, które miały dachy dwuspadowe z trójkątnymi szczytami pokrytymi deskowaniem lub spotykanym dawniej w tym regionie objaniem szczytowych ścian dachu gontem.

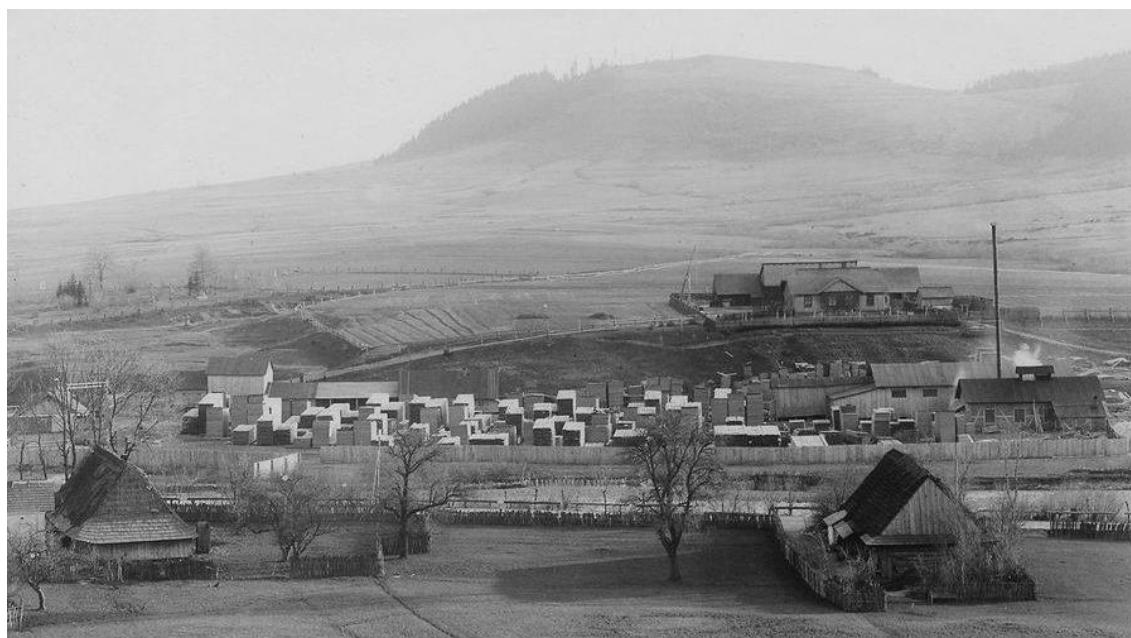

Rysunek 76. Rekonstrukcja układu zespołu pierzejowego u wylotu ulicy Węgierskiej z Rynku wykonana na podstawie materiałów opracowanych przez dr Augusta Bocheńskiego w latach 70-tych XX wieku. Na rysunku przedstawiono domy przejazdowe z nr 28 w centrum, obok którego jest zlokalizowany budynek wykonany w latach 60-tych XX w. pozbawiony kolorowego wypełnienia pomieszczeń. Rys. autor 2018 r. [AutoCAD 2014 LT]

¹⁴² A. Prochaska, *op.cit.*, s. 163

Funkcja pomieszczeń kupieckich domów rynkowych w Jaśliskach nie jest już możliwa do określenia, budynki powstające na ich miejscu w wieku XIX-tym przystosowane były do zmienionych potrzeb, które jednak nie różniły się znacząco od wcześniejszych – miasto utrzymało wszak funkcje ośrodka handlu lokalnego. Na powyższym rysunku wyraźnie rysuje się możliwość oddzielenia części zapleczewej od gościnnej, która była praktycznym rozwiązaniem ułatwiającym składowanie i zbycie towarów z jednoczesną możliwością noclegu pod dachem. Dwa budynki po prawej mają układ pozwalający wydzielić z ich przestrzeni dwa niezależne mieszkania. Być może duże domy zostały podzielone na dwa oddzielne lokale już po II Wojnie Światowej, w czasie braku mieszkań zniszczonych przez wojenną zawieruchę, być może był to naturalny trend towarzyszący pauperyzacji społeczności wtłoczonej w karby socjalistycznej gospodarki centralnej. Mieszkańcy Jaślisk budując swoje drewniane siedziby wykazali się zmysłem ekonomicznym adaptując ciągi kamiennych ścian i stare ale cenne piwnice do - z pokolenia na pokolenie - skromniejszych i prostszych domów, pozbawionych głębokich podcieni i czterospadowych, zapewne zdobionych dachów. Uszanowali jednak tradycję dawnego budownictwa wtapiając w nowe domy znacznie starsze, ozdobne elementy, dzięki czemu dziś możemy domyślać się jak mogły wyglądać stare kupieckie Jaśliska, które podobnie jak dzisiejsze centra handlowe zapewne zapraszały zdobieniami i barwami do chłodnych w skwarным dniu podcieni, gdzie węgierscy kupcy wystawiali na targ Tokaje i sukna. Po starym mieście został ulotny klimat, który rozwiewa się z każdą nową inwestycją w mieście pozbawioną dawnego smaku.

Rysunek 77. Widok ze wzgórza na południe ze szczytem góry Kamarka, z której doprowadzono drewniany wodociąg na rynek miejski (fot. nieznanego autora opublikowana w sieci Internet).

4.3. Konstrukcja chałup przejazdowych z podziałem na dwu i trójtraktowe.

Przyrynkowa zabudowa Jaślik w XIX wieku¹⁴³ charakteryzowała się regularną formą dopasowaną w prawie równych liniach zabudowy do naturalnego ukształtowania terenu. Na podkładzie katastralnym można odczytać z łatwością schemat funkcjonalny zespołów zabudowy na poszczególnych działkach przyrynkowych, który nie powtarza się w innych częściach miasta. Mówią o schemacie funkcjonalnym, autor wskazuje podział na budynki mieszkalne i gospodarcze znajdujące się na tyłach zabudowy pierzejowej.

Działka przyrynkowa rozpoczyna się od budynku podstawowego stykającego się frontem z płytą rynku. Szerokość budynku na mapie równa się szerokości całej działki – niestety mapa nie przynosi wiadomości o występowaniu miedzuchów, jako elementów w tej skali nieczytelnych, nie informuje również o istniejących podcieniach, które w połowie XIX powinny jeszcze przynajmniej w części budynków być zachowane. Istnienia miedzuchów w okresie historycznym nie potwierdza żaden dokument opisowy i graficzny, jednak można z dużą pewnością stwierdzić, że takowe w Jaślikach występowały i zachowały się do dziś, funkcjonując nadal jako wybrukowane rynsztoki pomiędzy starymi chałupami zachodniej pierzei rynku. Miedzuchy widoczne są na starych fotografiach Jaślik z okresu międzywojennego, a więc w strukturze zabudowy wywodzącej się z XIX wieku. Na pytanie, czy obecnie występujące wąskie przejścia między zabytkowymi budynkami mogą pochodzić z okresu poprzedzającego XIX wiek, odpowiedzi udzielić mogą tylko dogłębne badania archeologiczne sięgające aż do naturalnej podbudowy poza warstwami kulturowymi.

Poza ścianą zaplecza budynku podstawowego wygospodarowano niewielkie wewnętrzne podwórko o nigdzie nie opisywanej funkcji. Podwórko zamknięte jest często budynkiem o nieprzypisanej funkcji i konstrukcji, stanowiącym zapewne zabudowę gospodarsko-inwentarską, ale nie można wykluczyć również funkcji mieszkalnej lub rzemieślniczej. Za budynkiem gospodarczym rozplanowane były ogrody i sady ciągnące się do dawnych murów obronnych miasta. Nie ma informacji na temat drogi okólnej wzdłuż murów, ale można zakładać, że ze względów praktycznych drogę taką wytyczono. Nasuwa się przypuszczenie, że takie rozplanowanie działek mogło mieć nie tylko cel użytkowy i gospodarczy, ale również militarny. Duża odległość między murami a zabudowaniami chroniła przed ostrzałem z broni ręcznej, a nawet artyleryjskiej ze względu na ograniczony zasięg. Wysokie drzewa sadów

¹⁴³ Wniosek wysunięty w oparciu o mapę katastralną z drugiej połowy XIX wieku

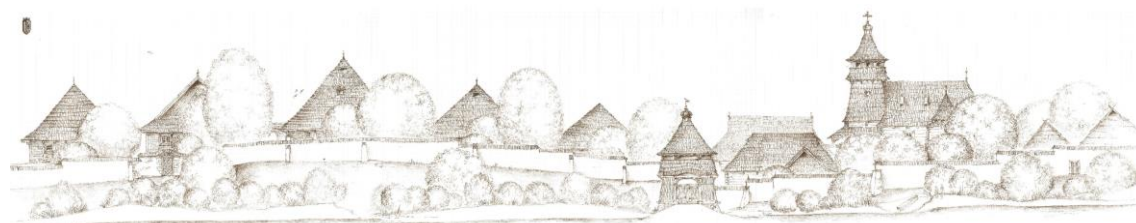
w tym przypadku stanowiły nie tylko źródło owoców i opału, ale również parawan utrudniający obserwację i powodujący zakłócenie trajektorii lotu pocisków.

Nie wiemy dziś nic na temat zabudowań gospodarczych w okresie miasta kupieckiego. Można się domyślać, że reprezentacyjny charakter ośrodka handlu i administracji powinien być przykładowo zorganizowany również na zapleczu. Brak takiego uporządkowania w XIX wieku, można wiązać z utratą możnego patronatu i zarządu miasta przez urzędników Biskupów Przemyskich. Rozluźnienie dyscypliny i organizacji jest w tym przypadku zwyczajną podstawą rodzącego się bałaganu przestrzennego, którego zaczątki na mapie katastralnej wydają się być już widoczne.

Po formach zabudowań przyrynkowych można domyślić się typowej konstrukcji wąskofrontowej chałupy z kalenicą prostopadłą do krawędzi płyty rynku, ale nie można już mówić o jakimkolwiek sygnale wizualnym pozwalającym oddzielić chałupy przejazdowe od pozbawionych sieni przejazdowej. Lustratorzy z XVIII wieku w opisie zabudowań Jaślik stosują podział na kamienice i domy w domyśle drewniane. Kamienice należy tu identyfikować z budynkami wykonanymi z kamienia, a nie wielokondygnacyjnymi typowymi budynkami z większych miast. Pojawia się też podział na domy jako obiekty większe (wyszczególnia się pojedynczy dom bez podcienia, co sugeruje, że wszystkie pozostałe takie podcienia posiadały), oraz domki jako obiekty mniejszych rozmiarów lub o mniejszej rozpiętości, bowiem dość wąskie domy w Jaślikach mogą osiągać duże długości. W dalszej części osiemnastowiecznej inwentaryzacji pojawia się jeszcze pojęcie domu „zatyłkowego” znajdującego się na zapleczu pierzei. Pojęcie zatyłka na Podkarpaciu oznacza trójkątne ściany szczytowe w konstrukcji dachu, które wyraźnie upowszechniły się w mieście dopiero w okresie po lustracji. Wspominany inwentarz miasta wymienia w obrębie murów miejskich łącznie 83 budynki mieszkalne, nie wspomina poza gumnami i oborą plebańską o żadnym budynku gospodarczym, a tych musiało być jak się zdaje całkiem sporo. Widocznie zabudowania gospodarskie nie stanowiły dla lustratorów większej wartości. O ich formie i konstrukcji z okresu lustracji nie wiemy nic.

Dla rozważań na temat konstrukcji opisanych budynków wielkiego znaczenia nabiera opracowanie dr arch. Augusta Bocheńskiego¹⁴⁴, oraz niezbyt liczne opracowania inwentaryzacyjne w zasobach lokalnych archiwów. Autor odchodzi od analizy tzw. „białych kart”, które w kilku przypadkach okazały się mylące i bardzo mało dokładne, zniechęcając do opierania się na ich informacjach. Drobiazgowo i dogłębne badania autora opracowania tzw. „trzystuletniej” chałupy w zespole zabudowy

¹⁴⁴ Z inwentaryzacji studenckich pomimo małej skali dostępnych rysunków z wydawnictwa, nadal można trafnie odczytać schematy statyczne zastosowane przy budowie drewnianych domów.

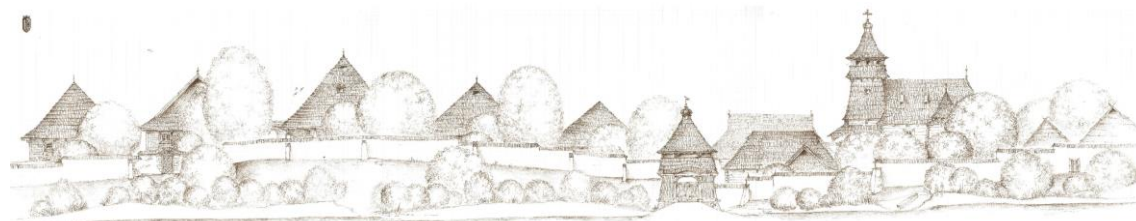

nieopodal kościoła przyniosły najciekawsze wyniki z całego okresu przygotowań do napisania niniejszej dysertacji. Należy ubolewać, że kluczowy dla pracy budynek rynkowy nr 28 został rozebrany pośpiesznie, po tym jak autor zwrócił się z prośbą o udzielenie pozwolenia na wejście na teren rozbiórki w celu wykonanie dokumentacji fotograficznej i pomiarowej. Równie bolesną stratą było rozebranie interwencyjne prawdopodobnie renesansowej piwnicy pod jednym z budynków ciągu ulicy Wolańskiej, które było jednak podyktowane względami bezpieczeństwa, a kamienie pochodzące z rozbiórki zostały pieczołowicie oczyszczone i złożone pod dachem w celu ich powtórnego użycia w ramach programu rewitalizacji miasta. Należy to dodać, że rozbiórka ta była wykonana na części piwnicy, która wcześniej już fragmentarycznie się zawaliła pod istniejącym budynkiem, a więc była to obecnie czynność niezbędnie konieczna i uzasadniona.

Trwające niemal 3 lata prace w Jaśliskach na wielu płaszczyznach przyniosły szereg ciekawych odkryć i przemyśleń. Wynikiem tych badań stało się niniejsze opracowanie dające już szeroki pogląd na skalę przemian średniowiecznego miasta, jego wzloty i upadki gospodarcze. Przynosi ono również refleksję nad ogromną stratą jaką polska szkoła budownictwa poniosła w wyniku upadku pierwszej Rzeczypospolitej, oraz szeregu wojen, jakie przetoczyły się przez jej teren niszcząc bezpowrotnie świetność polskiego małego miasta rynkowego, oraz wypracowanej przez wieki sztuki budowania domów drewnianych.

Sięgając do wątku podziału zabudowy na umownie nazywaną – wielko i małogabarytową należy wrócić do poprzedniego rozdziału, w którym przedstawiono występujące w Jaśliskach modele domów przyrynkowych i innych. W odniesieniu do zabudowań z Jaślisk, Henryk Olszański wspomina o charakterystycznej dla wczesnego okresu rozwoju miast rynkowych konstrukcji przystupowej, w której realizowane były budynki przyrynkowe¹⁴⁵. Niesyty obecnie przyrynkowe domy przystupowe już nie istnieją, a na starych fotografiach widoczne są tylko dwa. Trudno więc powiedzieć skąd wzięto się przekonanie o ich wiodącej roli w zabudowaniach miasta. Konstrukcja przystupowa widoczna jest wyraźnie na zaledwie jednej starej fotografii domu, który w naturze już nie istnieje, a nawet trudno go dziś zidentyfikować i zlokalizować.

¹⁴⁵ H. Olszański., *op.cit.*, s. 109

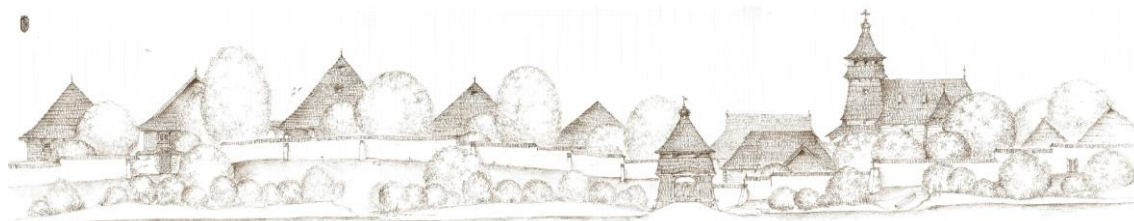
Rysunek 78. Dom nr 76, zdjęcie M. Kraczkowski 1985 r.

Konstrukcja przystupowa kojarzona jest głównie ze Śląskiem i w powszechnym przekonaniu wielu autorów, właśnie z tego obszaru została przywieziona poprzez Czechy i Węgry na południe Polski¹⁴⁶. W Jaśliskach uważana jest za dla tego miasta charakterystyczną¹⁴⁷, lecz w tym przypadku twierdzenie to zostało oparte przypuszczalnie na opowiadaniach i jednostkowych obiektach. Najbardziej znanym budynkiem przystupowym, który dotwał do naszych czasów była Karczma Nowotarskich, o której będzie mowa w kolejnym rozdziale.

Niestety z zachowanych materiałów podobnie jak we wcześniej omawianej chałupie nr 126 nie można wysnuwać zdecydowanych wniosków co do form tej konstrukcji. Mamy do czynienia z opracowaniami, które traktują temat powierzchownie i są miejscowo niezgodne ze sobą w szczegółach. Karczma Nowotarskich mogła być w materii konstrukcji przystupowej hybrydą tradycyjnej konstrukcji wieńcowej i niekompletnego „przystupia”. Konstrukcja słupowa mogła w tym przypadku być po prostu próbą wzmocnienia rozpadającego się zrębu.

¹⁴⁶ Z. Orlik, *op.cit.*, s. 15

¹⁴⁷ A. Bata, *op.cit.*, s. 68,69

Rysunek 79. Północno-zachodni narożnik chałupy nr 126 z widocznym słupem zasadniczej konstrukcji posadowionym na niezależnym od niego drewnianym cokole. Fot. autor 2015 r.

Konstrukcja przysłupowa spotykana w kilku rejonach Podkarpacia (Markowa, Jaśliska, Jaćmierz), łączy w sobie dwie techniki budowlane tj. wieńcową, masywną konstrukcję ścian kondygnacji podstawowej i ramową konstrukcję obwodową, usztywnioną skośnymi lub łukowymi zastrzałami, w przypadku zachowanego Jaśliskiego modelu dodatkowo sprzężoną drugą belką poziomą poniżej wzdłużnej belki ramowej pasa górnego. Rama łączy się z dachem niezależnie od ścian pozwalając na wymianę jednej sekcji obiektu (np. ścian parteru) bez naruszenia drugiej (w tej konfiguracji – więźby dachowej).

We wszystkich pochodzących sprzed wojny budynkach rynkowych pierzei zachodniej zastosowano specyficzną hybrydę różnych technologii budowlanych, mieszając

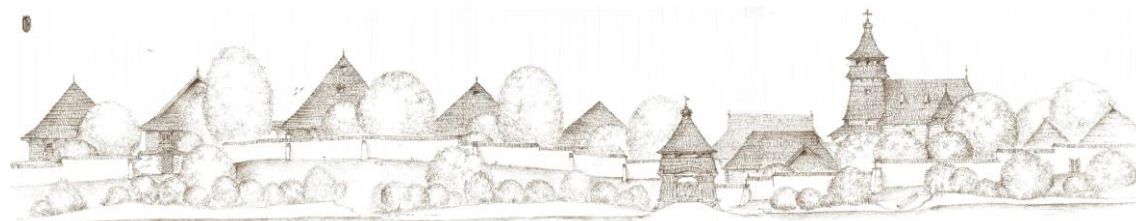

elementy konstrukcji przysłupowej z wieńcową i sumikowo-łątkową. Ponieważ tego typu rozwiązania spotyka się na terenie całego miasta, może właśnie ta specyficzna mieszanka stanowiła podstawę do twierdzenia, że technologia przysłupowa wykonywania domów jest w Jaśliskach wiodąca. Domy większe i mniejsze nie różnią się przy tym ani szczegółami konstrukcyjnymi ani schematem statycznym. Są to budynki o konstrukcji mieszanej, w której połączono sztywno ściany wieńcowe w układzie amfiladowych komór użytkowych i wzdłużnej sieni przejazdowej o lekkiej konstrukcji opartej na masywnych słupach, stanowiących pozostałość po ramie przysłupowej. Sienie przejazdowe od zewnątrz posyto deskami. Szerokość traktów konstrukcyjnych waha się od niecałych 3 metrów do ponad 4 metrów, pozwalając wykonać domy o rozpiętości ścian zewnętrznych dochodzącej do ponad 9 metrów. Długości budynków wahają się od 13,5 metra do ponad 22 metrów. Wszystkie budynki mają wieńcowe ściany drewniane o grubości belek ok. 14 do 18 cm, przy wysokości nieregularnej dochodzącej do ponad 40 cm. W sieniach przejazdowych zastosowano słupy o przekroju kwadratowym szerokości 14 do 18 cm. Wszystkie budynki poza zbudowanym w miejsce starszego w latach 60-tych, posadowione są na kamiennych cokołach. Dwuspadowe dachy pierwotnie kryte były gontem drewnianym co widoczne jest na archiwalnych fotografiach, obecnie w zależności od zamożności właścicieli mają pokrycie papą lub blachą. We wszystkich budynkach poza nr 28 widać obecnie ingerencję w przestrzeń przejazdowych sieni, które jeszcze w latach 80-tych w przypadku budynków nr 26 i 29 były całkowicie przejezdne. Obecnie przestrzenie te są już zabudowywane lub całkowicie zamknięte. Stan techniczny budynków jest uzależniony od rzeczywistego wieku i możliwości ekonomicznych właścicieli. Oryginalne obiekty są w złym stanie. Opuszczony przez lata trójtraktowy dom nr 28 w roku 2016 został rozebrany i zrekonstruowany w sposób.

Spośród niemal pięćdziesięciu domów rynkowych widocznych na dziewiętnastowiecznej mapie, do dziś przetrwały 4, których oryginalność można uznać za zachowaną w wystarczającym stopniu by mogły być uznane za miarodajne i nadające się do szczegółowej analizy.

Ten ponury stan rzeczy utrudnił, a właściwie uniemożliwił szeroką, miarodajną analizę porównawczą w zakresie rozwiązań konstrukcyjnych stosowanych tradycyjnie w budownictwie drewnianych domów rynkowych w Jaśliskach, szczególnie ze względu na brak dostępu do wnętrza zachowanych domów.

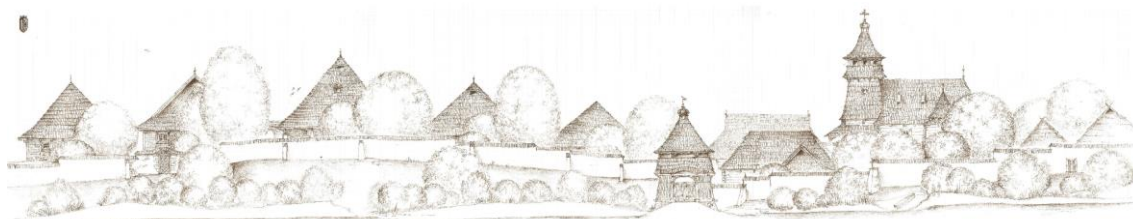
Podsumowując ten rozdział, konstrukcja domów w Jaśliskach charakteryzuje się zmieszaniem różnych technologii wykonywania konstrukcji ciesielskich. Pomimo nawarstwienia różnych elementów składowych zachowała zrozumiałość, prostotę i praktyczność połączeń sprawdzających się w długotrwałym okresie użytkowania.

Skomplikowane zamki łączące belki wystawiają dobrą cenzurę dawnym rzemieślnikom i szkole ciesielskiej dominującej w tym mieście. Nietypowe rozwiązanie techniczne stanowiące hybrydę technologii może być schedą po czystej technologii przystupowej, która w miarę upływu lat zmieniała się i rozmywała w potrzebie chwili i wyobraźni cieśli, którzy dostosowali ją do zmieniających się potrzeb i możliwości. Belki konstrukcyjne ścian przeważnie pozbawione były rdzenia wewnętrznego, a drewno charakteryzowało się względnie równymi i regularnymi przyrostami co wskazuje na to, że przed budową starannie sortowano i dobierano materiał odpowiednio do potrzeb. Przeważającym gatunkiem drewna stosowanego do budowy domów w Jaśliskach była lokalna jodła porastająca stoki gór. Na zdjęciu widoczna jest też ściana cokołowa układana z dość drobnego kamienia łamanego pozyskiwanego z kamieniołomu na górze Kamień na południe od Jaślisk. W ścianach cokołowych nie stosowano zaprawy, choć wydaje się, że cokoły mogły być od zewnątrz wyklejane gliną, której ślady zanotowano w przybudówce budynku nr 126. Kwestia podziału konstrukcyjnego na domy dwu i trójtraktowe w świetle powyższych rozważań wydaje się nietrafiona, a wielkość budynku nie ma znaczenia dla zastosowanej technologii.

Rysunek 80. Destrukt węgła ściany domu nr 28, widoczny zamek "na rybi ogon" z klinami. Fot. autor 2015 r.

4.4. Ewolucja chałupy przejazdowej na przykładzie Karczmy Nowotarskich z pierzei wschodniej rynku.

W Jaśliskach zachowały się zaledwie 4 przejazdowe domy pierzejowe. Ostatni budynek, który wielkością i formą mógł nawiązywać do reprezentacyjnej rynkowej architektury pierwszego polskiego miasta na Trakcie Węgierskim, został rozebrany zanim autor dysertacji zdążył wykonać pomiary i szczegółową dokumentację. Sytuacja ekonomiczna i potrzeby inwestora nie pozwoliły na rekonstrukcję zrujnowanego budynku w jego oryginalnej formie – należy ubolewać, że rzutuje to na zubożenie zasobów kultury materialnej i prowadzi do przeświadczenia, że zabytek jest uciążliwy i nieopłacalny w perspektywie ekonomicznej prac remontowych. W Jaśliskach pozostawione samym sobie ruiny zabytkowych obiektów czekają na ostateczną destrukcję i zwolnienie działki pod nową zabudowę.

Rysunek 81. Ruiny dużego, trójtraktowego domu przy ulicy Wolańskiej. Fot. autor 2015 r.

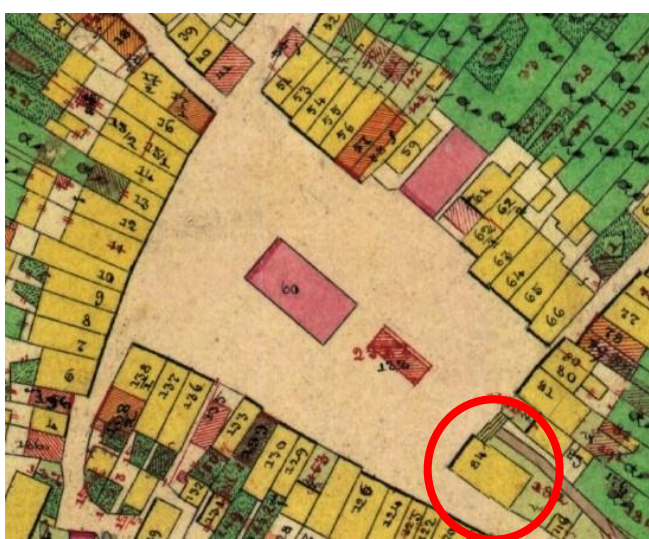
W latach 80-tych rozebrany został jeden z najstarszych budynków przyrynkowych, który ze względu na swoją funkcję zachował się znacznie dłużej niż inne dorównujące mu wielkością budynki drewniane. Mowa o zajezdzie rodziny Nowotarskich, który mógł pochodzić z pierwszej połowy XIX wieku - być może posiadał wątki i elementy znacząco

starsze. W chwili obecnej działka po zajęździe stoi pusta i istnieje możliwość eksploracji częściowo zasypanych piwnic¹⁴⁸ w poszukiwaniu substancji zabytkowej, która mogłaby pozwolić odczytać pierwotne zarysy budynku lub inne wartościowe ślady przeszłości.

Budynek karczmy podobnie jak dawny ratusz cieszył się zainteresowaniem służb konserwatorskich i badaczy historii architektury. Dużo uwagi karczmie w Jaśliskach poświęca w swoim opracowaniu Henryk Olszański dostarczając ważkich informacji co do konstrukcji nieistniejącego obiektu, niestety bez podania źródła tychże¹⁴⁹. W zasobach krośnieńskiej Delegatury WUOZ znajdują się dwa kolejne opracowania¹⁵⁰¹⁵¹ zajmujące się przedmiotową karczmą oraz pewien zasób fotografii obiektu z okresu, gdy była jeszcze użytkowana czyli najpewniej w okresie lat 60-tych¹⁵².

Analizując wielokrotnie przywoływaną wcześniej mapę katastralną z połowy XIX wieku możemy porównując ją z późniejszą mapą własności żydowskiej zauważyć, że pod względem rozpiętości konstrukcyjnej karczma Nowotarskich jest jednym z największych obiektów w mieście. Nie zachowały się żadne ślady budynków pierzei wschodniej, które mogły mieć podobne wymiary jak karczma, a które na omawianej mapie mają jeszcze podobną szerokość.

Rysunek 82. Fragment mapy katastralnej z zaznaczoną czerwonym kołem Karczmą Nowotarskich. Oprac. autor.

Analizując inwentaryzację stanu miasta wykonaną na zlecenie biskupa Sierakowskiego¹⁵³, możemy dostrzec ciekawą pomyłkę. Autorzy opisując zabudowę rynkową, jak się wydaje, nieprawidłowo nazywają pierzeje rynkowe. Pierzeja południowa wg lustratorów posiad tylko cztery domy zajezdne i żadnych innych

¹⁴⁸ D. Kuśnierz-Krupa D., Jaśliska w średniowieczu..., op.cit., s. 106

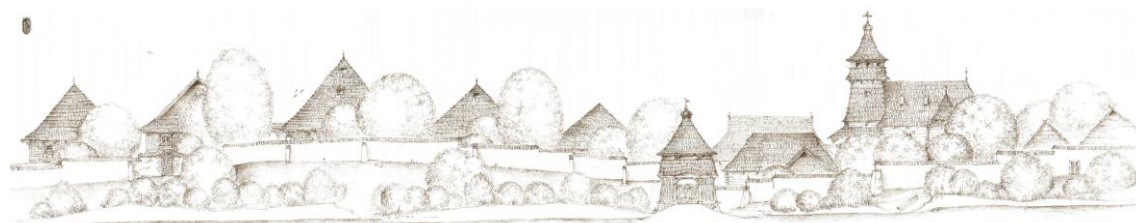
¹⁴⁹ H. Olszański H., op.cit., s. 110

¹⁵⁰ B. Tondos, Opinia historyczno-konserwatorska dotycząca karczmy w Jaśliskach, Archiw. WUOZ D. w Krośnie, sygn. 3836

¹⁵¹ T. Witwicka, Inwentaryzacja karczmy w Jaśliskach, archiwum WUOZ Delegatura w Krośnie, sygn. 3837

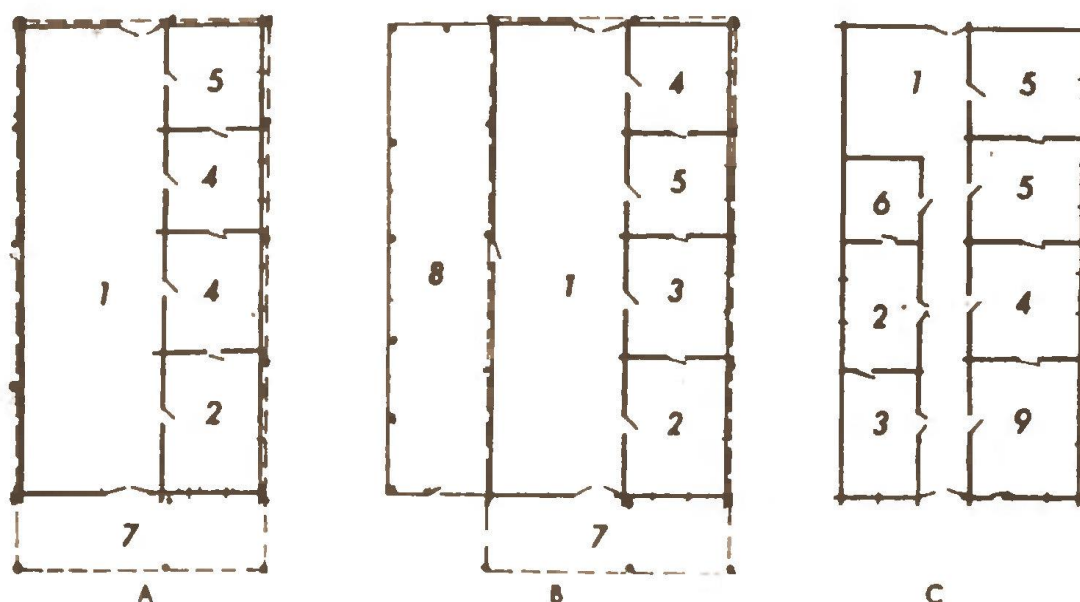
¹⁵² Dokumentacja fotograficzna w zasobach archiwum WUOZ Delegatura w Krośnie, sygn. 3837

¹⁵³ A. Prochaska, op.cit., s. 264

zabudowań, wschodnia zaś jedną kamienicę, 5 domów zajezdnych, jeden plac pusty i 5 „domków”. Takie zestawienie pokrywa się niemal idealnie ze stanem na połowę XIX wieku.

Można przypuszczać, że cała pierzeja wschodnia miała charakter „gościenny”, a przedmiotowa karczma zachowała „ducha miejsca” aż do naszych czasów. Podobnie ma się sprawa z kwestią kształtu i formy pierwotnego budynku. O ile słuszną jest teza, że prawie wszystkie domy w Jaśliskach w połowie XVIII wieku miały podcienia i najprawdopodobniej dachy czterospadowe, to potwierdza się twierdzenie H. Olszańskiego, że budynek karczmy posiadał wcześniej głęboki podparty na 4 słupach podcień, oraz konstrukcję przysłupową, która może być charakterystyczną dla modelu domu przyrynkowego z Jaślik w okresie historycznym poprzedzającym zabudowę XIX wieku opisaną w poprzednim rozdziale.

Il. 2. Zajazd rodziny Nowotarskich w Jaśliskach: A – stan z ok. 1880 r., B – stan z ok. 1910 r., C – stan po przebudowie w 1936 r. 1 – sień zajezdna, 2 – szynk, 3 – winiarnia, 4 – pokój gościenny, 5 – mieszkanie, 6 – komora, 7 – podcienie, 8 – kręgielnia, 9 – sklep. Rys. H. Olszański

Rysunek 83. Karczma Nowotarskich w Jaśliskach w trzech fazach funkcjonowania (H. Olszański karczmy zajezdne...).

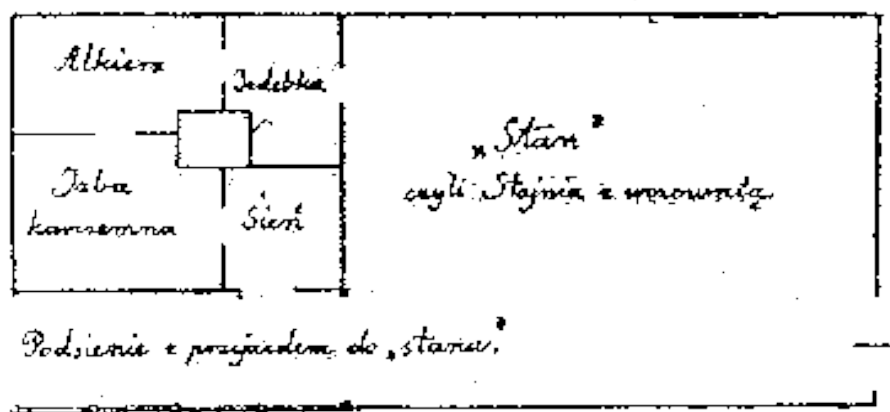

Fig. 2. Plan karczmy polskiej typu drugiego.

Rysunek 84. Układ funkcjonalny karczmy polskiej wg nieokreślonego autora, możliwe że szkice pochodzą z Gazety Lwowskiej, a ich autorem może być Zygmunt Gloger, niestety twórcy witryny internetowej nie podali źródła. Źródło: witryna internetowa - www.polinow.pl/karczma-karczmy_w_dawnej_polsce

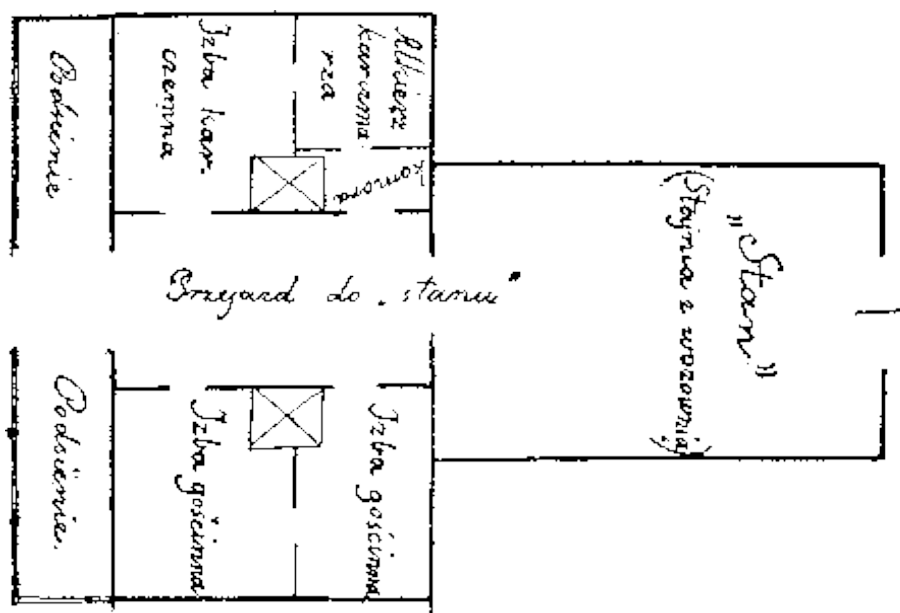

Fig. 1. Plan karczmy polskiej typu pierwszego.

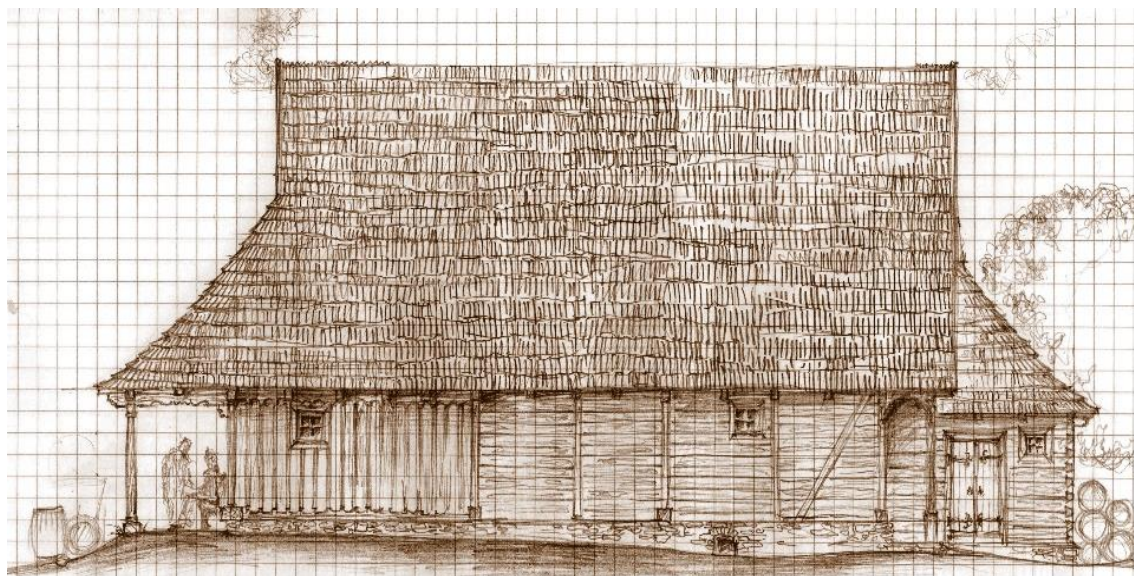
Rysunek 85. Układ funkcjonalny drugiej wersji karczmy polskiej Źródło: witryna internetowa - www.polinow.pl/karczma-karczmy_w_dawnej_polsce

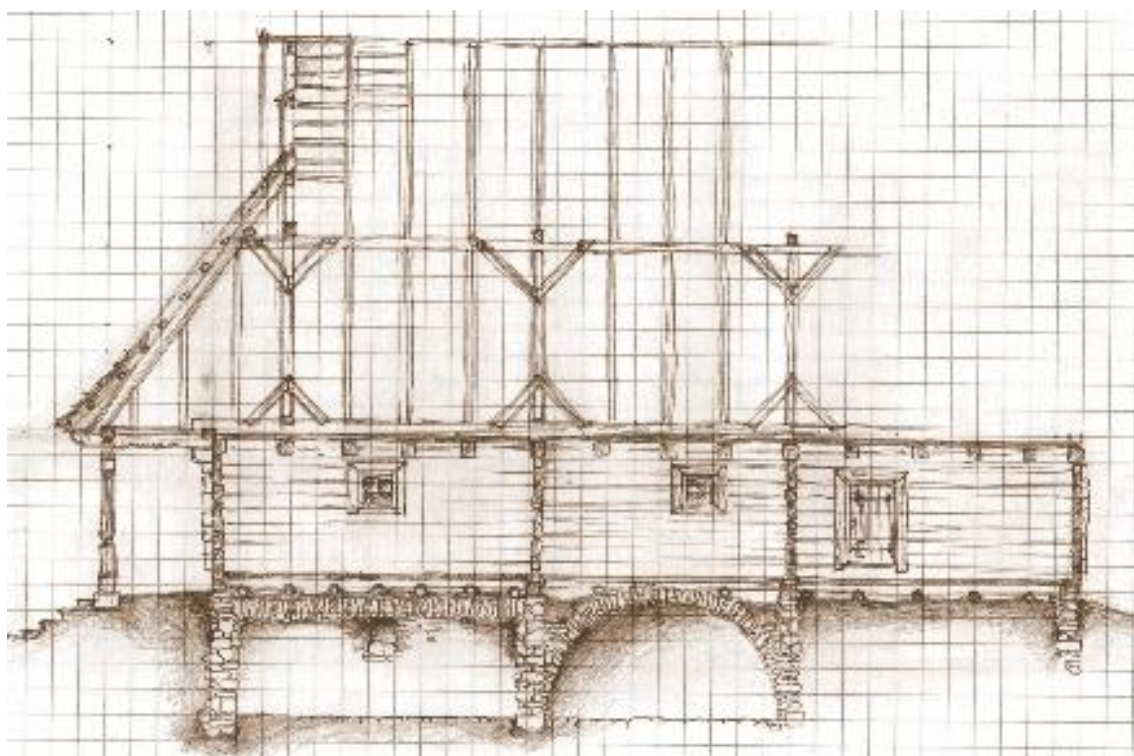
Powyżej przedstawiono dwa schematy karczmy polskiej¹⁵⁴, prezentowane w popularnonaukowym internetowym wydawnictwie. Ze względu na brak opisu źródła pochodzenia szkiców powyższe zestawienie nie może być traktowane jako pełnowartościowy materiał porównawczy. Konsultacje z utytułowanym historykiem sztuki pozwalają wysunąć tezę, że autorem szkiców mógł być Zygmunt Gloger, a pochodzić mogą one z jednego z XIX-wiecznych wydawnictw lwowskich. Bez względu na jego wiarygodność zamieszczony materiał wnosi ciekawy wątek do bieżących rozważań, pokrywając się z opisywanymi w opracowaniach naukowych przykładach polskich zajadów i karczem przydrożnych. Niedostatkami opracowania Henryka Olszańskiego jest brak odnośników, które pozwoliłyby zidentyfikować podstawę, na której oprat szkice karczmy Nowotarskich w kilku fazach funkcjonowania. Definiując chronologię przekształceń karczmy autor mógł dysponować materiałami archiwalnymi, których nie udostępnił autorowi, być może opierał się na opowieściach Mieszkańców Jaślik, dla których rozebrana karczma stanowiła niegdyś bardzo ważny budynek – jedyny poza znajdującym się w rękach żydowskich dawnym ratuszem, obiekt „rekreacyjny” w mieście. Pomimo przychylności z jaką autor spotykał się w czasie poszukiwań materiałów źródłowych, kluczowym zagadnieniem stawało się właściwe formułowanie pytań i przedmiotu poszukiwań, często odnajdywanego pod zaskakującymi hasłami. Studia nad archiwalnymi materiałami bibliotecznymi i wyjazdy terenowe w poszukiwaniu przykładów podobnych zabudowań jak w Jaślikach m.in. do Czudca, Jaćmierza, Pruchnika, Lanckorony, Grybowa itd. stały się podstawą do wykonania poligonowych szkiców rozwiązań mogących przypominać nieistniejące już domy przejazdowe w Jaślikach, na których formie mogła bazować architektura karczmy Nowotarskich – jeden z ostatnich dużych domów zajezdnych dawnych Jaślik. Na następnej stronie zamieszczono wizję artystyczną domu nr 28, która powstała w wyniku pomiarów i analizy ruin budynku, przed jego rozbiorą oraz badań terenowych jakie wykonał autor po demontażu obiektu przed jego odbudową. Dzięki pomocy jednego z mieszkańców Jaślik udało się pozyskać dokumentację fotograficzną niedostępnych wcześniej piwnic pod budynkiem, które ze względów technicznych zostały przebudowane w trakcie odbudowy domu. Prace budowlane w trakcie odbudowy odsłoniły m.in. oryginalny poziom posadowienia fragmentów cokołu budynku pochodzącego sprzed realizacji obiektu, który dotrwał do naszych czasów. Był to mały fragment narożnika ściany kamiennego cokołu od strony północno-zachodniej, łączący się płynnie z cokołem rozebranej dobudówki – oficyny.

¹⁵⁴ Witryna internetowa - www.polinow.pl/karczma-karczmy_w_dawnej_polsce, [dostęp 19. 08. 2017r.]:

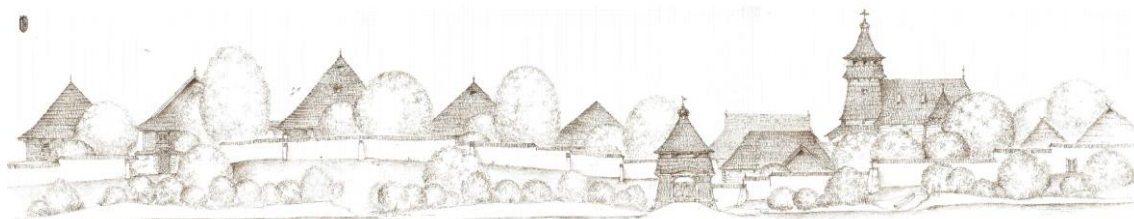

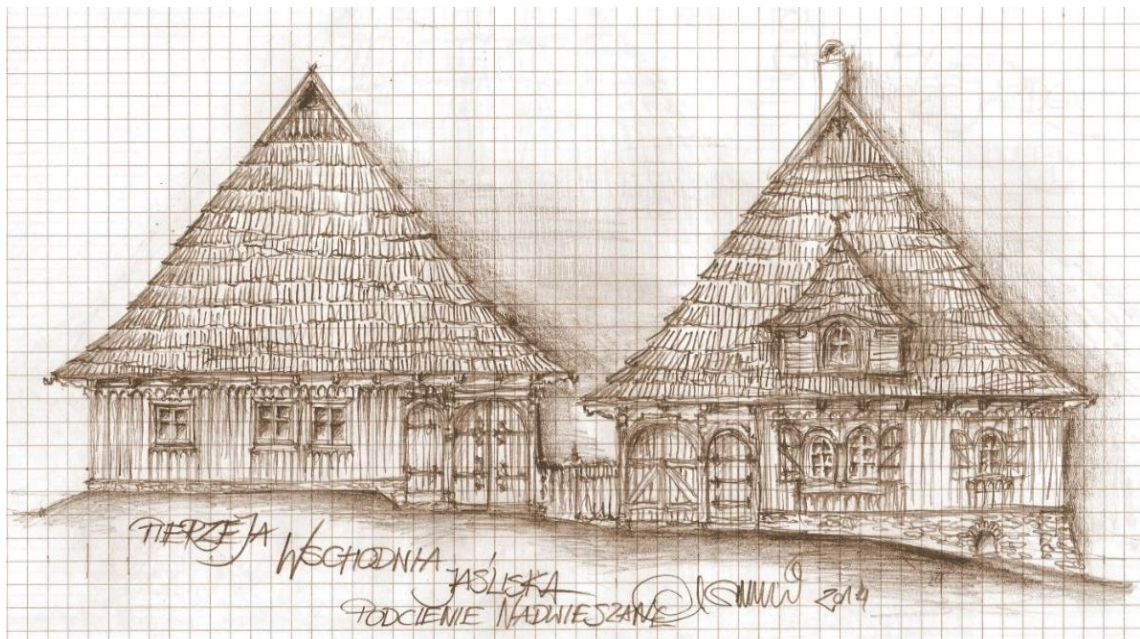

Rysunek 86. Wizja artystyczna pierwowzoru domu nr 28 z podcieniem podpartym na słupach i „endemicznym” wykojeniu profilowań na belce ramowej podcienia. Szkic wykonany w 2016 roku w perspektywie zdobytej później wiedzy jest już nieaktualny. Elewacja północna w pasie miedzucha z dostawką gospodarczą na zapleczu, której pierwowzór nie posiadał. Rys. autor 2015 r.

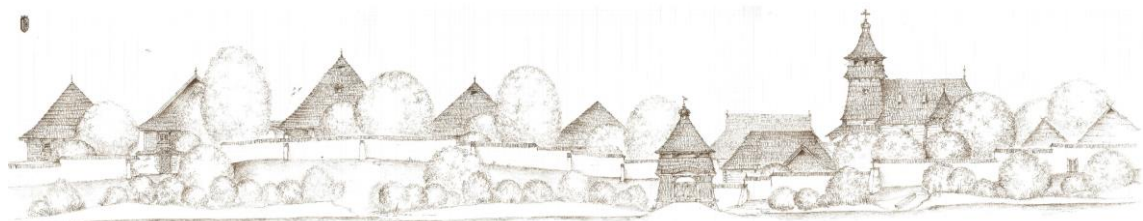
Rysunek 87. Wizja artystyczna przekroju przejazdowej chatupy przyrynkowej z uwzględnieniem konstrukcji dachu z inwentaryzacji domu miejskiego z Kieżmarku na Słowacji pochodzącego prawdopodobnie z XVIII wieku, rozebranego w latach 60-tych XX wieku. Rys. autor 2015 r.

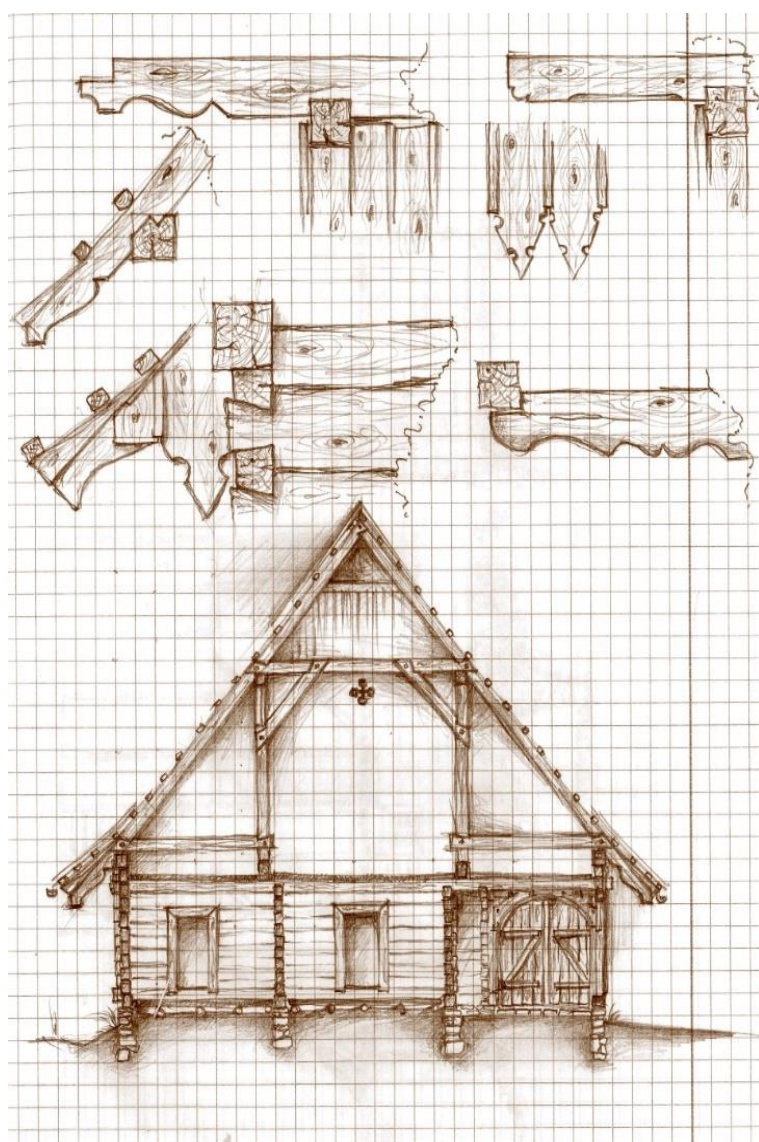

Rysunek 88. Szkic dwu środkowych domów pierzei wschodniej wykonany w czasie wyjazdów plenerowych na wstępie badań architektury Jaślick. Dziś wydaje się pewnym, że podcienia rynkowe miały dużą głębokość i były oparte na słupach. Rys. Autor w czasie przygotowań do opracowania rozdziału poświęconego architekturze w monografii Jaślick (Artura Baty)

W trakcie prac kwerendalnych i wyjazdów terenowych, autorowi opracowania udało się odnaleźć szereg detali i elementów budynków, które były porzucone po ich rozbiórce, lub użyte wtórnie we współczesnych obiektach gospodarczych lub zgoła płotach i ogrodzeniach. Na następnej stronie autor zamieścił kilka szkiców przedstawiających zbiór elementów charakterystycznych dla Jaślickiej sztuki ciesielskiej w postaci ozdobnych zakończeń tzw. „zatyków”, wykroi belek stropowych, wspornikowego podcienia, zakończeń krokwi wraz z podniesionym okapem dachu. Należy zwrócić uwagę, że w przeciwieństwie do bogactwa form ozdobnej „kryzy” ścian szczytowych, które przedstawiały w poszczególnych wsiach regionu duże bogactwo i różnorodność wycinanych w deskach kształtów (kojarzone to było z warsztatem poszczególnych grup ciesielskich, które takimi formami niejako autoryzowały swoje realizacje), w Jaślickach występuje dziś wyłącznie jeden kształt końcówek desek ściany szczytowej. Nie można jednak tego spostrzeżenia traktować jako pewnika i odnosić go do całej tradycji budownictwa w tej miejscowości, bowiem zachowane do dziś ściany zatykowe są zazwyczaj współczesne i nie mogą świadczyć o wcześniejszych formach.

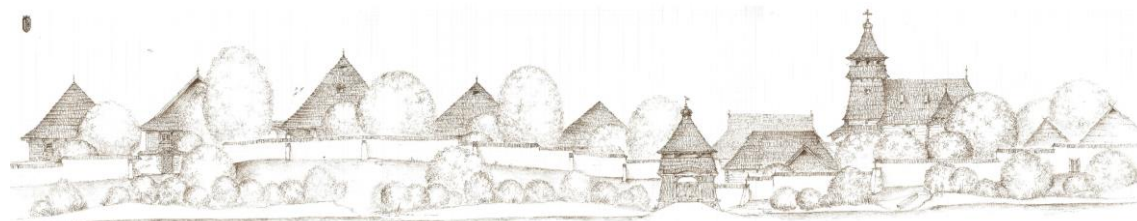

Rysunek 89. Szkice rekonstrukcji destruktu rynkowej chatupy miejskiej z Jaślik, szczegóły i detale rozrysowane wg resztek elementów drewnianych zarośniętych przez dziką zieleń uniemożliwiającą wykonanie zdjęć. Rys. autor 2015 r.

Budynek karczmy stanowi znakomity przykład przypadkowych przekształceń budynku, spowodowanych przez czas, zdarzenia losowe, dostępność taniego materiału z rozbiórek starszych domów itp. Na pewno funkcja budynku musiała również podążać za oczekiwaniami i wymaganiami jakie stawały przed nim zmieniające się zwyczaje i mody.

Problem właściwej analizy konstrukcji i warsztatu ciesielskiego karczmy Nowotarskich leży w braku możliwości naocznej oceny rozebranego już niemal pół wieku temu obiektu. Dostępna czarnobiła dokumentacja fotograficzna nie stanowi wystarczającego

materiału do oszacowania wiarygodności opracowania i informacji jakie zawarł w książce¹⁵⁵ o karczmach Henryk Olszański, zwłaszcza, że jak wspomniano nie podał odwołań do źródeł ich pozyskania. Tak samo poparcie też Olszańskiego przez lustrację Sierakowskiego jest niewystarczające i niepełne – są to bardziej poszlaki niż dowody. W Jaśliskach trudno jednak doszukać się sytuacji całkowicie pewnych i jednoznacznych, gdyż trudne koleje losy jakie stały się udziałem miasta odbijały się na budynkach w mieście w najbardziej pogmatwany sposób mieszając materiały nowe ze starszymi użytymi wtórnie w sposób mniej lub bardziej przypadkowy.

Osiągalna dokumentacja fotograficzna i rysunkowa karczmy nie daje czytelnych wskazówek pozwalających datować powstanie oraz przemiany strukturalne i funkcjonalne budynku. Pojawia się jeszcze jeden wątek rozważań godny uwagi. Kontynuowanie tradycji domu zajezdnego, który wskutek zmian gospodarczo-społecznych miasta przekształcił się w nowożytną karczmę. Trudno dziś wyartykułować różnice w programie funkcjonalnym karczmy i oryginalnego domu zajezdnego z Jaślisk dlatego, że do naszych czasów nie zachował się ani jeden taki obiekt w obu kategoriach.

Analiza rysunków obrazujących etapy zmian karczmy na przestrzeni od końca wieku XIX do końca okresu międzywojennego, przynosi wnioski ukazujące mechanizm przekształceń funkcjonalnych obiektu powiązanych ściśle ze zmianami zachodzącymi w mieście. Prawdopodobnie tradycyjna w tej części rynku funkcja obiektu, oraz jego lokalizacja uzasadniają dlaczego akurat ten budynek przetrwał do lat 70-tych XX wieku. Usytuowanie na działce narożnej umożliwiło wykonanie okien na trzech ścianach budynku karczmy, nie tylko na szczytowych – węższych, jak to ma miejsce w przypadku działek skomasowanych w układy pierzejowe. W domach pierzejowych centralna, słabo doświetlona strefa pełniła rolę pomocniczą – gospodarczą, zmniejszając tym samym pełnowartościową powierzchnię użytkową budynku. W zajeździe na przestrzeni lat zmieniały się miejscami pomieszczenia gościnne z mieszkaniem gospodarza. W pierwszym okresie mieszkanie znajdowało się przy zapleczonej ścianie szczytowej co zapewniało kontrolę podwórza z niewielkim budynkiem widocznym na mapie katastralnej. W drugiej konfiguracji z dużą salą kręgielni dobudowaną od strony północnej, pomieszczenia gościnne i mieszkanie zamieniają się miejscami, w ostatniej wersji funkcjonalnej widoczne jest zwiększenie powierzchni prywatnej, która mogła być skutecznie oddzielona od części ogólnodostępnej karczmy. Pierwsze rozwiązanie powielił schemat funkcjonalny typowej zabudowy przyrynkowej, w którym część mieszkalna gospodarzy jest przesunięta na zaplecze¹⁵⁶. Wydaje się to być najbardziej

¹⁵⁵ H. Olszański, *op.cit.*, s. 110

¹⁵⁶ J. Czajkowski, *op.cit.*, *passim*

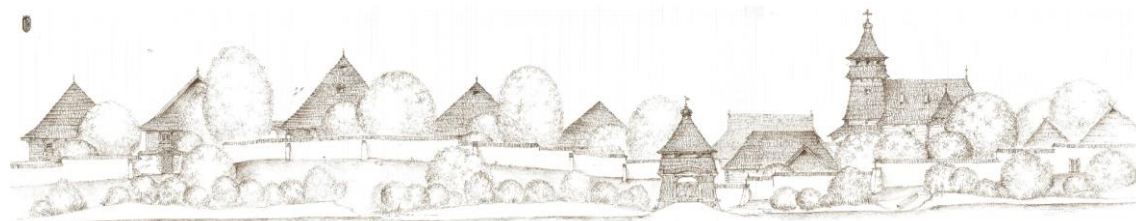

praktycznym rozwiązaniem, umożliwiającym bezpośredni dostęp gości do frontowego pomieszczenia wychodzącego na podcień umożliwiający wystawianie towarów na sprzedaż. Olszański wspomina o izbach gościnnych¹⁵⁷ na poddaszu, które w przypadku braku izolacji termicznych musiały być uciążliwe w użytkowaniu w okresie letnim i zimowym. W karczmie Nowotarskich widoczne jest w ścianie szczytowej od strony rynku pełnowymiarowe okno, które pozwala sądzić, że taka izba w była w tym obiekcie.

Wracając do analizy rozkładu i wielkości pomieszczeń karczmy Nowotarskich, w dwu pierwszych etapach przekształceń, widoczna jest wiodąca rola sieni przejazdowej zapewniającej schronienie dla wozów i koni pociągowych. Ta sama cecha karczmy gościnnych jest zauważalna na rys. nr 83 i 84. W zajeździe z Jaślik proporcjonalnie pomieszczenia użytkowe zajmowały mniejszą powierzchnię od sieni. W obu starszych przypadkach tzw. szynk zajmuje pomieszczenie bezpośrednio wychodzące na rynek i domniemany podcień pokrywając się z wcześniejszymi wnioskami co do „gościnnej” funkcji frontów budynków. Na trzecim rysunku prezentujący najnowszy układ funkcjonalny, szynk wyraźnie traci na znaczeniu na rzecz sklepu oraz winiarni i jest przeniesiony do wnętrza budynku. Wyraźnie zaznacza się spadek napływu gości z dalszych okolic, którzy udawali się do szynku na posiłek, na rzecz miejscowych obywateli, którzy preferowali spożywanie napojów bez potrzeb kulinarnych. Taka sytuacja zachowała się do dziś gdy w Jaślikach nie ma ani jednej restauracji czy baru poza okazjonalnymi jadłodajniami zorganizowanymi przy schronisku i gospodarstwach agroturystycznych.

W okresie międzywojennym, podobnie jak w ratuszu, sień przejazdowa zostaje zagospodarowana przez wydzielenie dodatkowych pomieszczeń. Oba przykłady świadczą o zmniejszeniu roli sieni przejazdowej już w początku XX wieku. Zapewne jest to związane z utratą znaczenia miasta jako ośrodka regionalnego i zmniejszenia odległości z jakiej do miasta przybywali goście, co z kolei spowodowało brak zainteresowania noclegami w Jaślikach. Być może również w okresie międzywojennym tereny otaczające Jaślika nie zdążyły podźwignąć się z wojennych spustoszeń jakie pozostawiły ciężkie walki przetaczające się przez okolicę w ciągu pierwszego roku Wielkiej Wojny. Analizując Mapę Miega możemy zauważyć, że pierzeja wschodnia jest podzielona na dwie części, dwoma ciągami komunikacyjnymi, które, o ile mapa jest precyzyjna i prawidłowo interpretuje sytuację zastaną, dochodzą do rynku wąwozami. Późniejsza mapa katastralna potwierdza istnienie drugiego ciągu komunikacyjnego, który zakończony jest symbolem przypominającym schody. Na Mapie Miega możemy

¹⁵⁷ H. Olszański, *op.cit.*, s. 109

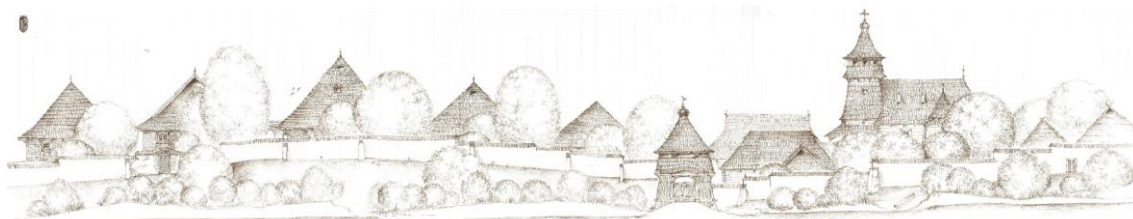

również dostrzec podział pierzei południowej na dwa segmenty, można ten podział dostrzec również na mapie z XIX wieku, lecz tutaj przejście to nie jest już takie oczywiste i może być interpretowane, jako pusta działka nr 135 lub 161. Być może austriaccy miernicy w XVIII wieku, błędnie zinterpretowali sytuację zastaną w mieście traktując pusty plac, możliwe, że przez mieszkańców traktowany jako skrót komunikacyjny, jako dodatkowy wylot z placu rynkowego. Powracając do pierzei wschodniej na mapie Miega wyraźnie widoczne są w kwartale zajmowanym przez karczmę, dwa budynki i z tego powodu powstał szkic przedstawiający zabudowę zdublowaną. Szkic powstał przed uzyskaniem dostępu do treści książki Henryka Olszańskiego, zasób informacji o stylach w budownictwie małomiasteczkowym był również zbyt mały, dlatego brakuje na rysunku podcieni opartych na słupach, prezentując wyraźne zmiany w sposobie patrzenia na sedno tematu opracowania na przestrzeni okresu prac.

Rysunek 90. Karczma Nowotarskich w okresie użytkowania w końcówce lat 60-tych. Źródło Narodowe Archiwum Cyfrowe [Dostęp 27 11 2017 r.]

Karczma Nowotarskich w początkach XX wieku nie była jedynym budynkiem zajezdnym w rynku. Z pewnością można mówić o „propinacyi” w drugiej karczmie, w jaką przekształcony został dawny ratusz. Być może formę domu zajezdnego i budynku

usługowego, utrzymał obiekt oznaczony nr 138, zlokalizowany w południowo zachodnim narożniku rynku u wylotu ulicy Węgierskiej. Zagadnienie ile budynków było zajezdnych i jakie funkcje pełniły w początkach wieku XX w perspektywie dostępnych materiałów źródłowych jest przedmiotem niemożliwym do wyjaśnienia. Nie ma też wielkiej wagi analiza fotografii Jaślisk z okresu poprzedzającego I Wojnę Światową i z okresu międzywojennego, na których widoczne są liczne budynki, które prawdopodobnie zachowały jeszcze pierwotną formę konstrukcyjną, gdyż nie wniosą one niczego do wiedzy o tym typie budownictwa, ze względu na skąpą ilość informacji, jaką mogą przynieść. Jedynym istotnym faktem niezbitym pozostają zapisy Lustracji Sierakowskiego, w której zabudowa zajezdna stanowiła dominujący typ budynków przyrynkowych. Do naszych czasów przetrwały one niestety jedynie w formie zabudowy wtórnej, powielającej pierwotne założenia przestrzenne wynikające z podziałów własnościowych i zachowania cennych piwnic kamiennych. Części starych budynków zachowały się fragmentarycznie w postaci użytych oryginalnych ozdobnych elementów pozostających po rozbiórce starych domów.

Reasumując rozważania o karczmie Nowotarzkich, można z całą pewnością stwierdzić, że był to ostatni drewniany „dom gościnny” w Jaśliskach kontynuujący zanikającą funkcję i tradycję budowlana aż do drugiej połowy XX wieku. Nieistniejąca już karczma w postaci przedstawianej jeszcze w okresie sprzed I Wojny Światowej była również prawdopodobnie razem z budynkiem domniemanej kuźni, znajdującym się w północno wschodnim narożniku rynku, ostatnimi obiektami z podcieniami słupowymi, których w okresie międzywojennym była już pozbawiona. Model zespołu rynkowego składającego się z ciągów budynków posiadających głębokie, podparte na słupach podcienia, przykrytych dachami czterospadowymi, zgrupowanych w zwarte pierzeje tworzył praktyczny mechanizm funkcjonujący w perspektywie korzystnego położenia na szlaku handlowym. Głębokie podcienia pozwalały na niezależność handlu od pogody. Funkcjonalność modelowego domu zajezdnego pozwalała na optymalizację użytkową budynków i pokazywała głęboką myśl twórców tego modelu, zabezpieczającego zarówno potrzeby mieszkańców, jak i interes gości oraz bezpieczeństwo i dobry stan ich towarów i zaprzęgów. Przemiany społeczno-gospodarcze pokazały elastyczność tej koncepcji, która w zredukowanej formie dotrwała do dnia dzisiejszego. Społeczeństwo dawnego miasta pokazało zarówno szacunek do piękna dawnej architektury, używając wtórnie elementy ozdobne pochodzące prawdopodobnie z wcześniejszych budowli, lub pieczołowicie i starannie naśladowując dawne wzorce. Do II Wojny Światowej zachowało wypracowane schematy i utrzymało funkcjonalny układ przestrzenny pierwotnego miasta rynkowego i na miarę swoich możliwości zachowało ład narzucony przed wiekami. Niemniej jednak wraz ze zniszczeniami wojennymi przede wszystkim z 1944 roku, kiedy w wyniku bombardowań i ostrzału

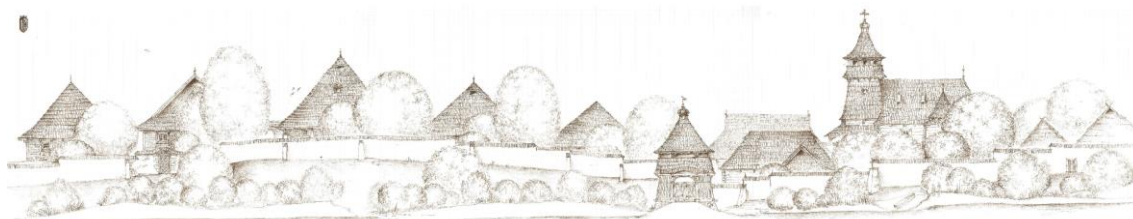
w trakcie Operacji Dukielsko-Preszowskiej zostało zniszczone wg lokalnego szacunku ok. 40% zabudowań miasta¹⁵⁸, szczególnie w północnych kwartałach, dawny porządek urbanistyczny przestał być obowiązujący.

Rysunek 91. Gospoda Nowotarskich w końcu lat 70-tych. Narodowe Archiwum Cyfrowe [Dostęp 27 11 2017 r.].

Znaczenie miejscowości jako ośrodka społeczno-gospodarczego zostało jeszcze bardziej zredukowane odsuwając dawne miast biskupie i ośrodek majątku kościelnego na całkowity margines gospodarczo-społeczny. Upór trwania przy tradycji niestety nie objął przedmiotu budownictwa, które w Jaśliskach w ciągu ostatnich dwu dekad zostało całkowicie zdegradowane. Starania grup mieszkańców i obecnych władz gminy nie spotykają się ze zrozumieniem ogółu, a tradycyjna architektura drewniana i jej ochrona stają się uciążliwym problemem. Przykładami tego trendu jest bezduszna rozbiórka najważniejszego poza kościołem zabytku miasta – kamiennego ratusza, chaotyczna odbudowa ostatniego trójtraktowego budynku przejazdowego w pierzei zachodniej, czy stopniowo coraz szybsze zanikanie budynków zinwentaryzowanych przez studentów Politechniki Krakowskiej w latach 70/80-tych. Opisany proces jest naturalną wymianą zdegradowanej substancji budowlanej, jednak w takiej postaci i formie jest to działaniem destrukcyjnym powodujące zamiast poprawy walorów

¹⁵⁸ Z. Orlik, *op.cit.*, s 12

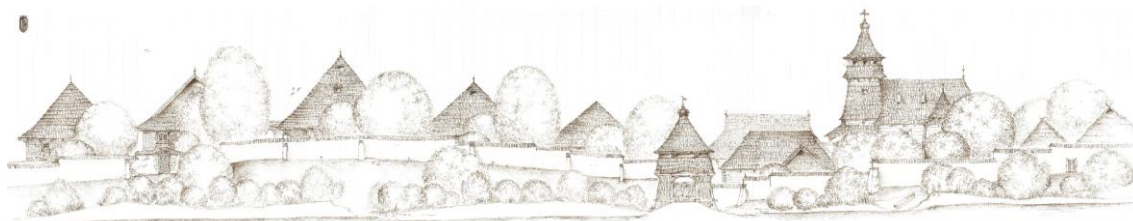

turystycznych miasta jego trwająca i postępującą degradację, pozbawiającą go kolorytu i skarbów bogatej kultury. Niestety brak środków i możliwości skutecznego i efektywnego nadzoru ze strony Służb Ochrony Zabytków jest również przyczyną zaistniałej sytuacji - wespół z zanikiem świadomości regionalnej spowoduje on bezpowrotny kres tradycji karpackiego miasta rynkowego i ostateczny zanik lokalnej sztuki budowlanej, jak to miało miejsce w wielu miastach grupy tematycznej bieżącego opracowania. Brak właściwej opieki nad ostatnimi już przykładami, wzorowanymi na oryginalnej, tradycyjnej drewnianej zabudowie Jaślick doprowadzi do utraty ostatnich świadectw dawnej sztuki ciesielskiej, a co za tym idzie również wypaczenie kompozycji przestrzennej rynku i utratę ostatnich świadectw tradycji dawnego miasta.

Rysunek 92. Karczma Nowotarskich prawdopodobnie w 1980 roku. Źródło sieć Internet autor nieznaną [Dostęp 27 11 2017 r.].

Rozebrana w latach 80-tych karczma nie doczekała się jak do tej pory następcy na swoim miejscu. Pusta parcela wraz z zachowanymi wg opowieści, pod powierzchnią terenu tradycyjnymi, kamiennymi piwnicami może stać się dobrym miejscem do odtworzenia budynku o charakterystycznej dla Jaślick z okresu największego rozkwitu, które jest tym bardziej możliwe o ile w chwili obecnej rozpoczęła się odbudowa tym razem wykonywana przez kompetentnego inwestora, jednego z domów rynkowych.

4.5. Ratusz – najważniejszy budynek serca zaginionego miasta.

W ostatnich latach jedną z najbardziej kontrowersyjnych zmian w strukturze zabudowy dawnego miasta była rozbiórka murowanego budynku dawnego ratusza miejskiego i zastąpienie go współczesnym, obszernym obiektem dominującym w obszarze placu rynkowego¹⁵⁹. Istniejący do końca XX wieku murowany z kamienia i cegły budynek, nie był pierwszym ratuszem w Jaślickach. Artur Bata w monografii miasta wzmiankuje istnienie wcześniejszego ratusza drewnianego¹⁶⁰, który został zastąpiony murowanym już w XVI wieku. Być może ratusz murowany został zbudowany wskutek bogacenia się miasta w okresie rozkwitu handlu winem, możliwe również że jego trwała kamienna konstrukcja wynikała z doświadczeń najazdu Tarczaya i była formą obronną, która wraz z ogrodzonym kamiennym murem kościołem stanowiła wewnętrzny bastion. Tenże autor w następnym akapicie sugeruje, że istniejące do dziś oryginalne, kamienne, sklepione piwnice pod ratuszem mogą pochodzić z wcześniejszego budynku drewnianego. Piwnice te rozmiarami nie odpowiadają obrysowi murów budynku współczesnego i mogą sugerować, że obiekt wybudowany na nich wcześniej był znacząco krótszy od rozebranego w naszych czasach. Niemniej jednak nie ma dowodów, które mogłyby identyfikować rozebrany w XX wieku obiekt z okresem wcześniejszym niż XVIII wiek. W czasie poszukiwania materiałów źródłowych, udało się dotrzeć do dwu precyzyjnych inwentaryzacji budynku ratuszowego, jednak nie dają one wskazówek mogących pomóc datować obiekt lub przybliżyć historię jego powstania i funkcjonowania. W zasobach przemyskiej Delegatury Urzędu Ochrony Zabytków w Krośnie, rozebrany zabytek nazywany bywa wymiennie ratuszem lub karczmą, co związane jest z końcowym okresem użytkowania budynku przed okresem wielkich wojen, gdy dawny ratusz został sprzedany i przekształcony w karczmę przez nowego właściciela¹⁶¹. Artur Bata prezentuje w cytowanym artykule koleje losu zabytku, który podobnie jak całe miasto, przeżywał wzloty i upadki, a ostatecznie przegrał walkę z czasem i zapomnieniem w końcu XX wieku. W przypadku ratusza należy zwrócić uwagę, na aspekt fachowości budowniczych, którzy w początkach XX wieku przebudowali dach i ściany szczytowe budynku. Istnieją przesłanki konstrukcyjne wynikające z inwentaryzacji obiektu przed rozbiórką, że właśnie ten etap przekształceń - w tamtym czasie karczmy – spowodował destrukcję konstrukcji budynku, która skazała go na rozbiórkę, czyniąc kolejny remont trudniejszym i ekonomicznie nieosiągalnym.

¹⁵⁹ A. Bata, *Spór o ratusz*, Nowe Podkarpacie nr 26, 25 czerwca 2014

¹⁶⁰ A. Bata, *Jaślicka...*, op.cit., s. 66

¹⁶¹ A. Bata, *Spór o ratusz*, op.cit.,

Rysunek 93. Wizja artystyczna drewnianego i murowanego ratusza w Jasłiskach. Rys. autor 2014 r.

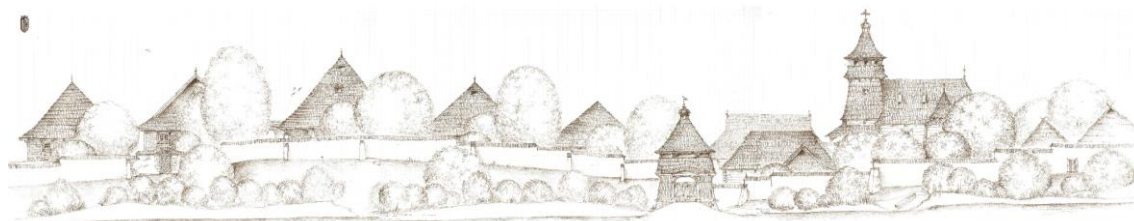
Udokumentowany budynek kamiennego ratusza opisywany jest w wielokrotnie powoływanym materiale inwentaryzacyjnym z połowy XVIII wieku. Niestety opis ratusza jest wyjątkowo krótki i oprócz uwagi na temat ozdobnego pieca w izbie sądowej, może być wiązany z rozebrany budynek wyłącznie ze względu na w miarę pokrywający się program funkcjonalny¹⁶². Nie ma żadnej wzmianki co do stanu technicznego budynku, ani żadnych przesłanek co do jego wieku, stąd wniosek, że również ten dokument niewiele wnosi do historiografii niepozornego zabytku, który podzielił losy wielu budynków drewnianych rozebranych lub przebudowanych w ostatnim ćwierćwieczu XX wieku.

Wracając do opisu zachowanego budynku, do naszych czasów zachował się obiekt parterowy, częściowo podpiwniczony, z poddaszem nieużytkowym, które prawdopodobnie wraz z dachem o niewielkim kącie spadku, było efektem ostatniej przebudowy sprzed I Wojny Światowej, wzmiankowanej w różnych opracowaniach¹⁶³¹⁶⁴. W obiekcie wybudowanym w miejsce rozebranego zabytku zachowały się kamienne

¹⁶² A. Prochaska, *op. cit.*, s. 263

¹⁶³ A. Bata, *Jaśliśka...*, *op. cit.*, s. 67

¹⁶⁴ B. Gajewski, *op. cit.*, s. 71

sklepione piwnice pochodzące zapewne z podobnego okresu jak komory istniejące pod budynkiem tzw. „Starej Szkoły” i innymi współczesnymi zabudowaniami szczególnie w obszarze północnej pierzei rynku. Jednakowa forma konstrukcji sklepień z wyraźnymi szwami w odcinkach co ok. 4,5 m i wygląd wszystkich komór piwnicznych, które udało się spenetrować w trakcie badań poligonowych do niniejszej pracy, pozwala wysuwać twierdzenie, że są one owocem tej samej akcji budowlanej. Jak wspomniano we wcześniejszych rozdziałach, mogła być następstwem zniszczenia miasta w 1474 roku za sprawą najazdu wojsk węgierskich. Opisywane w źródłach permanentne zniszczenia mogły ułatwić odbudowę miasta w całkowicie nowym wymiarze, bez potrzeby uwzględniania istniejącej zabudowy wcześniejszej.¹⁶⁵ Można założyć, że na początku XVI wieku rozpoczęto planową i gruntowną odbudowę zniszczonego średniowiecznego miasta przekształcając je w nowoczesny na owe czasy ośrodek handlowy z obszernymi piwnicami, ułożonymi w spójny system (przynajmniej w pierzei północnej, w której obszernych piwnic zachowało się najwięcej).

Obrys i układ komór piwnic ratuszowych nie pokrywa się z obrysem ścian parteru. To spostrzeżenia mogą wskazywać na to, że Artur Bata nie myli się twierdząc, że pierwszy ratusz nie pokrywał się z opisywanym kamiennym budynkiem, ale był obiektem prawdopodobnie nieco mniejszym i mógł być wybudowany z drewna, jak większość zabudowań miejskich do XIX wieku. Należy nadmienić, że zabudowę drewnianą w Jaśliskach jak i całym obszarze dawnego województwa krośnieńskiego rozpoczęto zastępować murowaną dopiero w okresie późnych lat 50-tych i 60-tych XX wieku. Z materiałów archiwalnych wynika również, że w Jaśliskach w połowie wieku XVIII-tego było zaledwie kilka (prawdopodobnie 3) budynków murowanych, w tym również przedmiotowy ratusz. Są znamiona tego, że zachowane piwnice nie są pełnym zespołem komór funkcjonujących w obiekcie, a obecne wejście do piwnic posiada cechy, pozwalające na twierdzenie, że zostało zbudowane później, lub było to wejście pomocnicze – chodzi tu przede wszystkim o duże spadki schodni praktycznie uniemożliwiające przenoszenie do piwnicy przedmiotów o większej masie i gabarytach, co kłóciłoby się z funkcjonalnością składową ratusza opisywaną przez autorów opracowań o Jaśliskach¹⁶⁶. W obliczu braku możliwości wejścia do wnętrza piwnic, autor nie może stwierdzić, czy w zachowanych piwnicach występują ślady zamurowań i przebudów, które spotyka się w innych piwnicach przyrynkowych miasta. Z tego powodu trudno jest spekulować na temat pierwotnej, a w odniesieniu do reprezentacyjnej funkcji całego obiektu, prawdopodobnie również niepospolitej formie wejścia do piwnic

¹⁶⁵ J. Koźma, *op.cit.*, s. 21

¹⁶⁶ A. Bata, *Spór o ratusz, op.cit.*

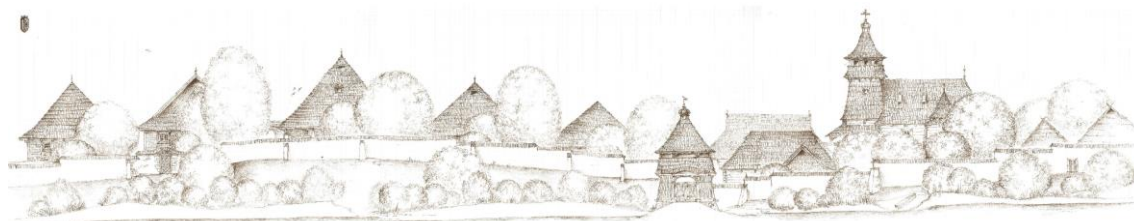

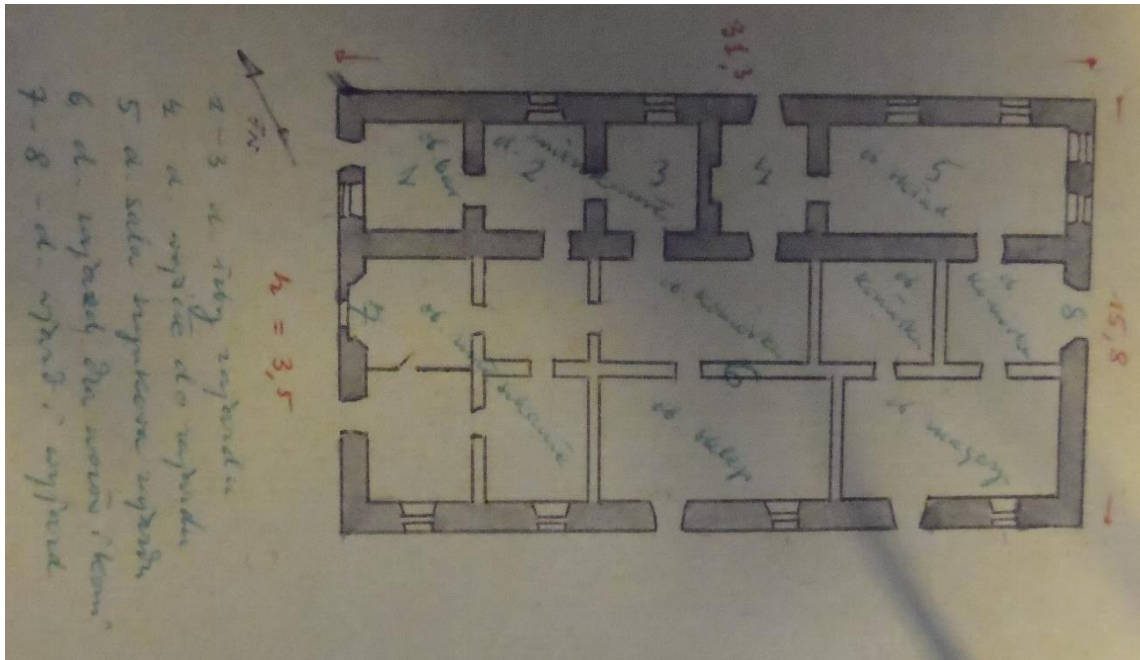
ratusza. W chwili obecnej zachowała się na rysunkach jedna obszerna komora piwniczna oraz druga – mniejsza z korytarzem, który mógł być wejściem do piwnic z otwartej sieni na parterze. Rozpiętość konstrukcyjna sklepień przekraczająca 5 metrów stawia je wśród najszerszych piwnic Jaślickich, którym dorównują jedynie piwnice w zespole zabudowy domniemanego dworu biskupiego w obrębie północnej pierzei rynkowej, w miejscu którego obecnie stoi budynek Starej Szkoły.

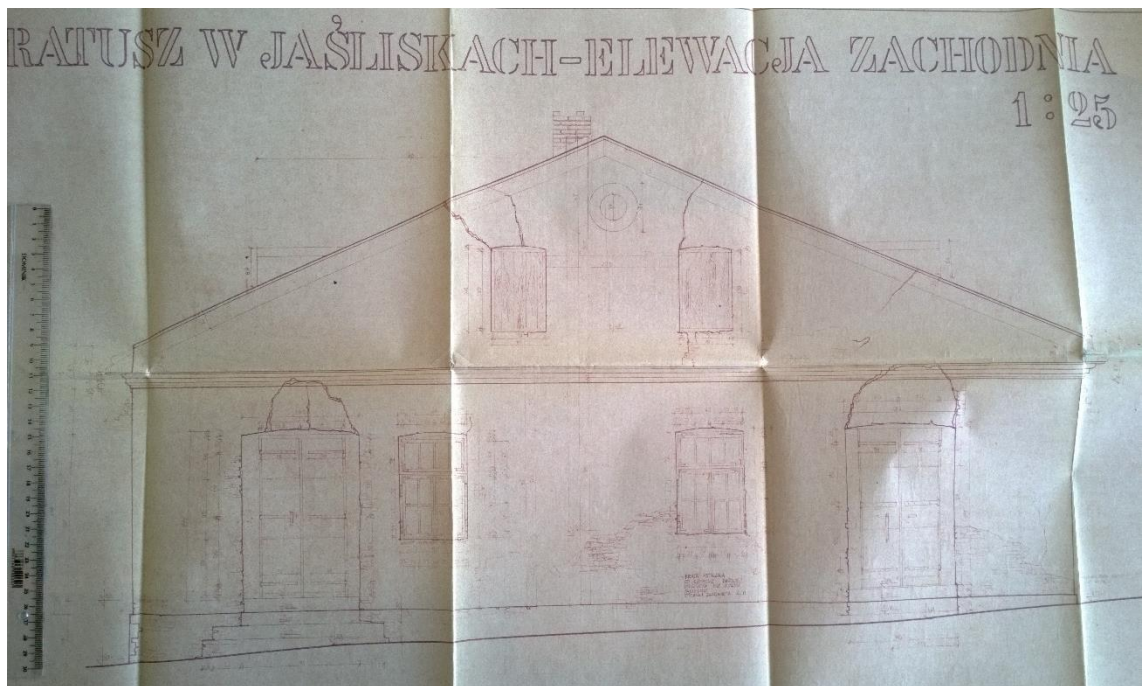
Rysunek 94. Fotografia ratusza/karczmy z lat 50-tych XX wieku z zasobów krośnieńskiej Delegatury Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Przemyślu. Rep. autor.

Kondygnacja parteru zachowała czytelny układ oryginalnych ścian kamiennych, które prawdopodobnie w wyniku przebudowy budynku w 1908 roku, a być może również nieokreślonych powojennych przeróbek, zostały uzupełnione siatką nowych ścian działowych. Należy podkreślić, że niejako tradycją lokalnego budownictwa jest działanie spontaniczne, doprowadzające często do zagrożenia konstrukcyjnego istniejących obiektów, niewłaściwymi rozwiązaniami. Zdarza się, że nawet prawidłowo zaprojektowane obiekty na bieżąco, w trakcie realizacji zyskują elementy, których wykonanie odbiega od pierwotnych założeń i jest wadliwe w odniesieniu do sztuki budowlanej, a motywacją do takich zmian jest nie tylko lokalne powiedzenie: „mój dziadek tak budował, ojciec też, to dlaczego ja mam robić inaczej?”.

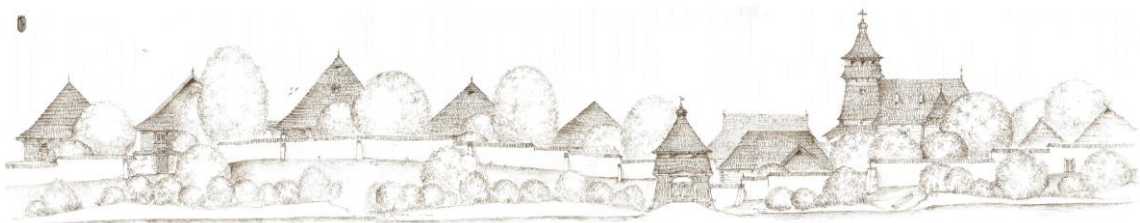

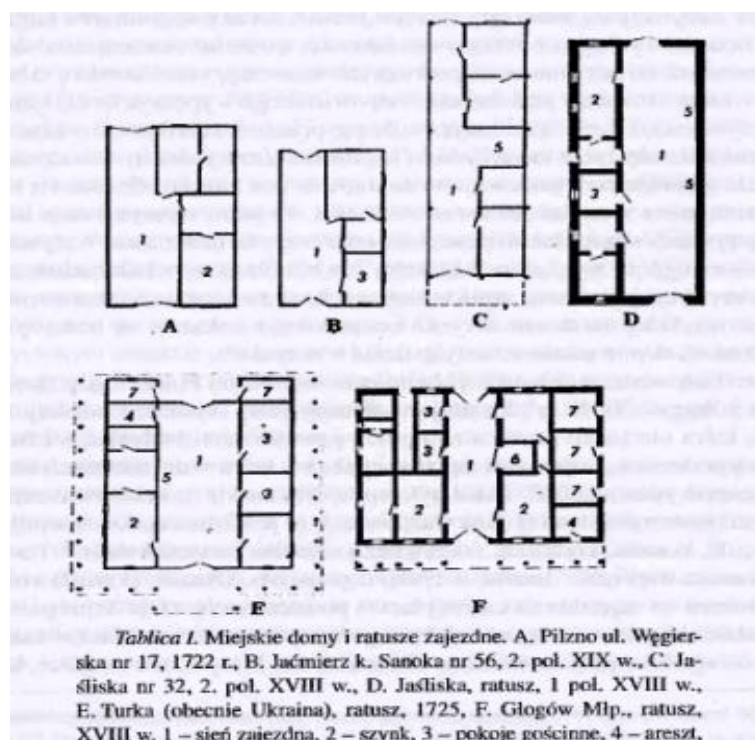
Rysunek 95. "Biała karta" ratusza w Jaśliskach z lat 60-tych XX wieku z zasobów Krośnieńskiej Delegatury Wojewódzkiego Urzędu Ochrony zabytków w Przemyślu

Rysunek 96. Wschodnia elewacja ratusza w Jaśliskach na inwentaryzacji wykonanej przez Instytut Architektury i Urbanistyki Politechniki Łódzkiej. Stan na rok 1983 – skala rysunków 1:25, udokumentowano strukturę pęknięć ścian ważną dla analizy faz budowy budynku

Istniejące wersje inwentaryzacji posiadają nieznaczne różnice, które wprowadzają wątpliwości co do rzeczywistego funkcjonowania nawet wielkiej sieni przejazdowej. Na powyższym rysunku nr 93 pochodzącym prawdopodobnie (rysunek nie jest datowany) z przełomu lat 50-tych i 60-tych, widać wyraźny układ dwu przeciwległych wjazdów do wnętrza budynku, z których lewy jest zastąpiony oknem w głębokiej wnęce. Późniejsze - pochodzące lat 80-tych XX wieku – inwentaryzacje nie potwierdzają takiego rozwiązania, na dodatek dokumentacje wykonywane w odstępie kilku lat, również różnią się między sobą, co może świadczyć o ciągłych, nieudokumentowanych zmianach wprowadzanych doraźnie i na bieżąco, lub po prostu o trudnościach w wykonaniu precyzyjnych pomiarów wynikających z niedostępności pomieszczeń zastawionych różnorodnym niepotrzebnym lub przestarzałym sprzętem (dziś tak samo użytkowany jest opuszczony budynek Gminnej Spółdzielni). Bez względu na szczegóły opisane powyżej, w opracowaniu Henryka Olszańskiego znajdujemy schematyczny rysunek¹⁶⁷ przedstawiający ratusz jako budynek zajezdny z obszerną przejazdową sienią i układem połączonych amfiladowo pomieszczeń od strony północnej ściany, której okna wychodziły bezpośrednio na domniemany dwór biskupi.

Rysunek 97. Różne typy karczm i domów zajezdnych wg H. Olszańskiego z książki "Karczmy zajezdne...", na rysunku C rzut ratusza/karczmy w Jaśliśkach. Źródło: Sanocka Biblioteka Cyfrowa, Materiału MBL Sanok [Dostęp 11 03 2016 r.].

¹⁶⁷ H. Olszański, *op.cit.*, s. 107

Kilka zdań ten sam autor poświęca opisowi funkcji budynku, zamieszczając interesującą, bowiem dość wczesną (prawdopodobnie z lat 50-tych) fotografię ratusza przed doraźnym remontem i otynkowaniem z lat 60-tych¹⁶⁸. Niestety jakość i czytelność tego materiału jest niewystarczająca do poszukiwań śladów wrót przejazdowych na elewacjach szczytowych, które są widoczne na wspomnianym wcześniej schemacie rzutu.

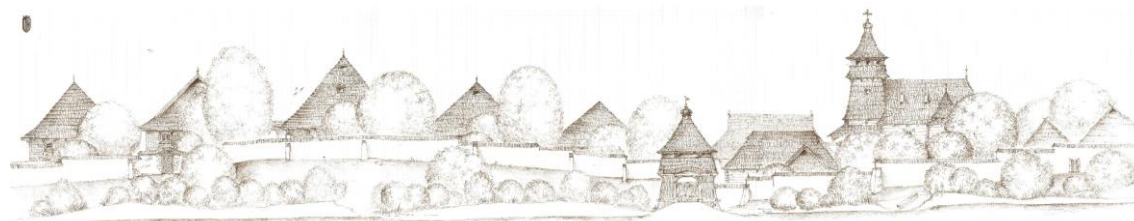
Il. 4. Jaslička. Zajeżdny murywany ratusz z XVIII w. Fot. H. Olszański

Rysunek 98. Budynek ratusza przed ostatnim remontem. Widoczny dach budynku GS wykończonego w roku 1964 pozwala datować stan obiektu na okres przed remontem w 1972 r. H. Olszański "Karczmy zajezdne...". Źródło: Sanocka Biblioteka Cyfrowa, Materiału MBL Sanok [Dostęp 11 03 2016 r.].

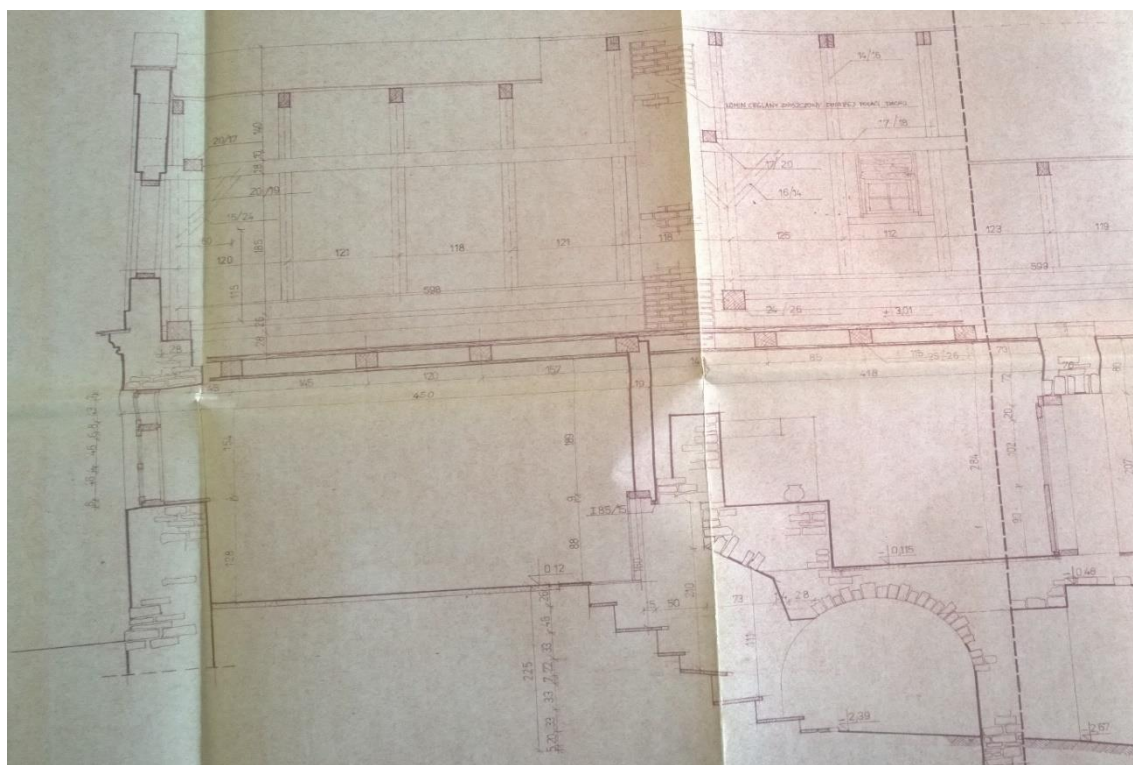
Autor wspomina również o wymianie w czasie ostatniej poważniejszej przebudowy przed I Wojną Światową, pokrycia dachowego z gontu na blachę¹⁶⁹, jest to o tyle istotna wiadomość, że można na niej oprzeć twierdzenie, że budynek pierwotnie pokryty był dachem spadzistym, być może czterospadowym, co z kolei wynika z braku zachowanych na inwentaryzacjach śladów i form mogących wskazywać na występowanie wcześniejszych ścian szczytowych niż te, które przetrwały do chwili rozbiórki całego budynku. Jeżeli przyjmiemy, że gzyms obwodowy wieńczący

¹⁶⁸ *Ibidem*, s. 112

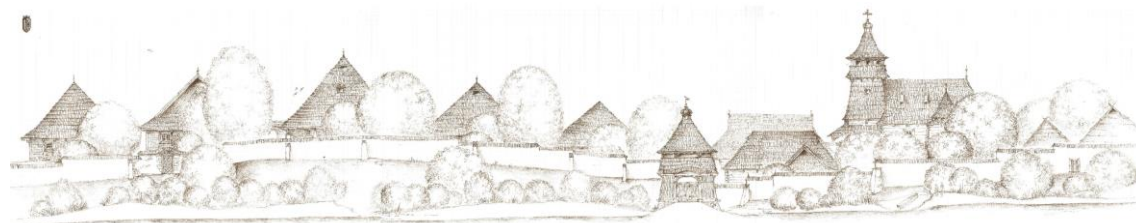
¹⁶⁹ *Ibidem*, s 114

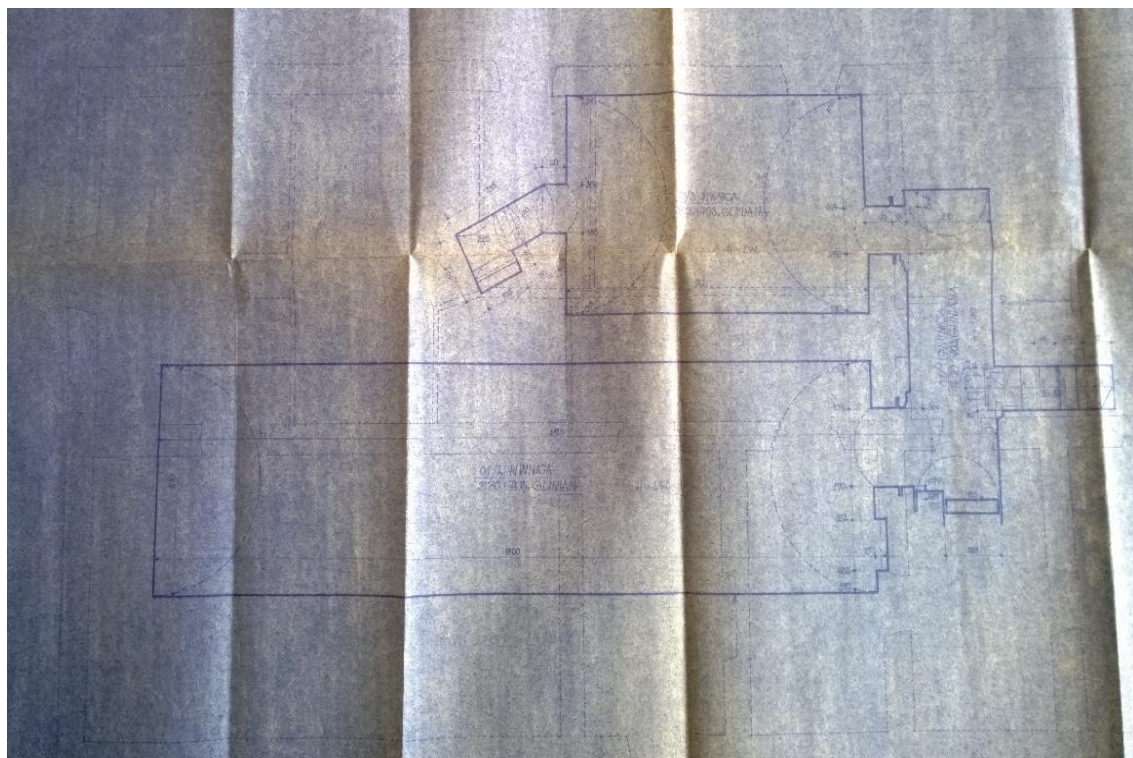
kondygnację parteru pochodzi z okresu przed przebudową z 1908 (lub 1906) roku, to stwierdzenia jest niemal pewne ze względów technicznych. Na zamieszczonym poniżej rysunku widać niewygodne i ciasne zejście do piwnicy, oraz przechylony do środka budynku i znacznie cieńszy od ściany parteru, murowany szczyt opierzony blachą. Stylistycznie nawiązuje on do zwieńczenia ścian zachowanej Starej Szkoły. Na rzucie piwnic ratuszowych zwraca uwagę niesymetryczny układ komór piwnicznych i ślepo zakończony korytarzyk. Brak możliwości wejścia do piwnic ratuszowych nie pozwoliły na rozpoznanie i wyjaśnienie jak mógł wyglądać pierwotny układ komór piwnicznych. Można tylko domniemywać o tym, czy obecne ratuszowe piwnice są oryginalnym rozwiązaniem, czy tylko fragmentem większego zespołu pomieszczeń. Łącząc miejscowe opowieści wspominające m.in. o zapadnięciu się w czasie II WŚ czołgu stojącego przy północnej ścianie ratusza z możliwością istnienia kolejnej komory piwnicznej pod północną sekcją dawnego ratusza. Takie rozwiązanie nawiązywałoby do innych wielokomorowych zespołów piwnicznych północnej pierzei rynkowej, stają się tym bardziej prawdopodobnym o ile ratusz powinien być najbardziej reprezentacyjnym budynkiem miasta poza kościołem.

Rysunek 99. Przekrój rozebranego ratusza. Inwentaryzacja wykonana przez Instytut Architektury i Urbanistyki Politechniki Łódzkiej. Stan na rok 1983 – skala rysunków 1:25, udokumentowano strukturę pęknięć ścian ważną dla analizy faz budowy budynku. Fot. autor 2015 r.

W trakcie analizy mapy katastralnej z połowy XIX wieku założono, że budynek Starej Szkoły wybudowano znacząco wcześniej niż w okresie międzywojennym jak wynika z oficjalnych informacji. Dzisiejszy obiekt może w sobie skrywać dawniejszą budowlę jak to często dzieje się w Jaśliskach. Być może badania odkrywkowe ścian parteru Starej Szkoły pozwolą na odszukanie oryginalnych, historycznych wątków murów, które mogą rzucić światło na technikę budowy jaślickich „kamienic”, których ostatnim przykładem był rozebrany zajazd – wspomnienie po prawdopodobnie renesansowym ratuszu miejskim.

Rysunek 100. Rzut piwnic ratusza z widocznym korytarzykiem wejściowym (po prawej) ciągnącym się wzdłuż głównych komór piwnicznych podobnie jak w zespole piwnic pod dzisiejszą szkołą. Dokumentacja inwentaryzacyjna – konserwatorska wykonana w roku 1974 przez Z. Strączyka. Źródło: zasoby krośnieńskiej Delegatury UOZ. Fot. autor.

Poprzez rozbiórkę tego budynku, utracono szansę na odtworzenie formy obiektu sprzed wieków. Było to możliwe poprzez analizę struktury murów, otworów konstrukcyjnych i innych śladów na ścianach, które mogłyby potwierdzić sugerowane przez Benedykta Gajewskiego podcienia¹⁷⁰. Bezpowrotna utrata ratusza, bez narzucenia inwestorowi i wykonawcy konieczności sporządzenia dokładnej inwentaryzacji rysunkowej i fotograficznej ciągu prac rozbiórkowych, jest poważnym problemem konserwatorskim.

¹⁷⁰ B. Gajewski, *op.cit.*, s. 37

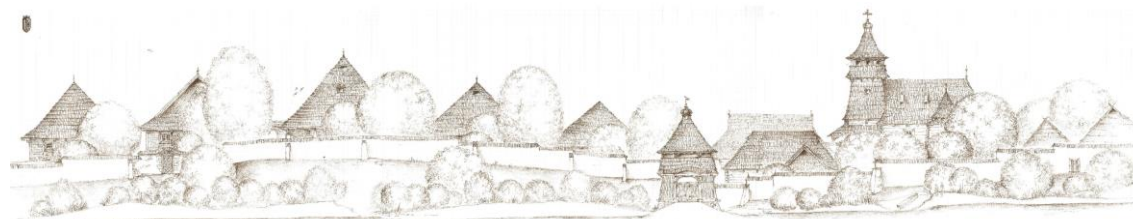

Wykonawcy nie tracą czasu na żmudne prace dokumentacyjne rozbieranej substancji bezpowrotnie niszcząc cenne zabytki i usuwając wszelkie możliwości analizy strukturalnej murów i detali konstrukcyjnych, co jest o tyle przykre, że w naszej dobie techniki fotograficznego dokumentowania są osiągalne i bezproblemowe. Niestety ekonomia realizacji robót skazuje szereg historycznych obiektów na odejście w zapomnienie, ponieważ wśród wykonawców brakuje jednostek, dla których wymiar kulturowy ruin jest ważniejszy od ekonomicznego.

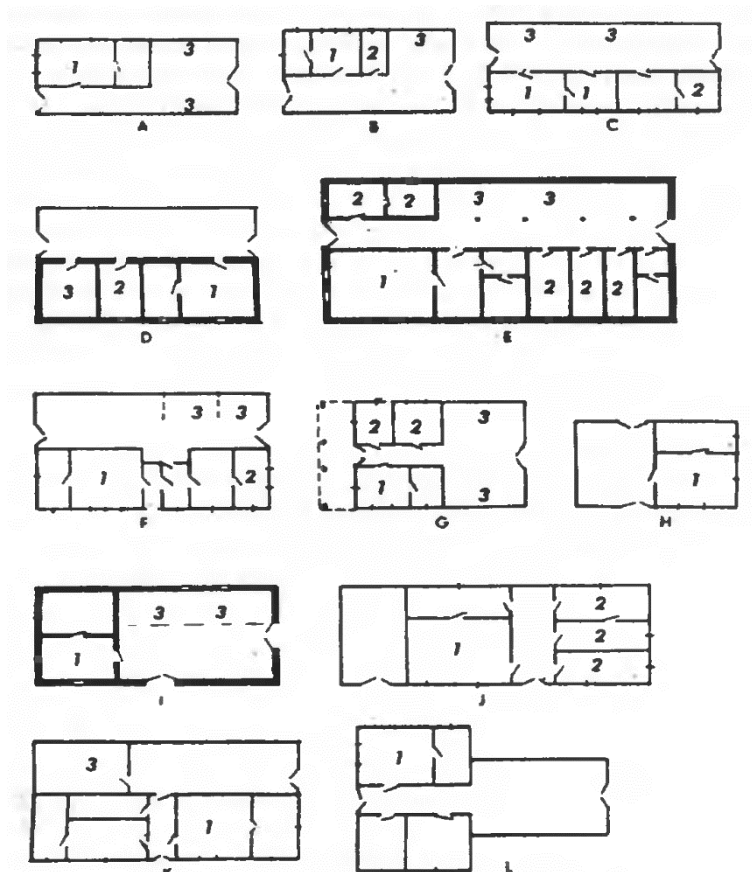
Prowadzone prace rozbiórkowe skazanych na zagładę budynków zniszczonych przez czas i zdarzenia losowe, mogą przynieść szereg istotnych informacji o ich konstrukcji i technice tradycyjnej budowy. Informacje takie bywają ukryte pod warstwami tynków, w zamkniętych gniazdach belek i zagruzowanych piwnicach, gdzie w naszych stronach wrzucano od lat śmieci. Śmieci, które dziś zyskują wartość przedmiotów zabytkowych dokumentujących historię kultury lokalnej i jej dnia codziennego. W Jaśliskach o bogactwie dawnej architektury nie świadczą już zabytkowe budynki, niewiele mówi przekształcający się cały czas układ urbanistyczny, ale opowiadają i świadczą fragmenty belek i detali zachowanych w walących się budynkach.

Rysunek 101. Opuszczona chałupa z zagrody nr 126 stanowiąca zlepek elementów starszej i nowszej substancji. Prawdopodobnie do budowy ubogiej XIX wiekowej chałupy użyto starsze i bogatsze elementy konstrukcji przysłupowej i stropowej reprezentowanej przez rzeźbione belki nadwieszzonego podcienia. Fot. autor 2015 r.

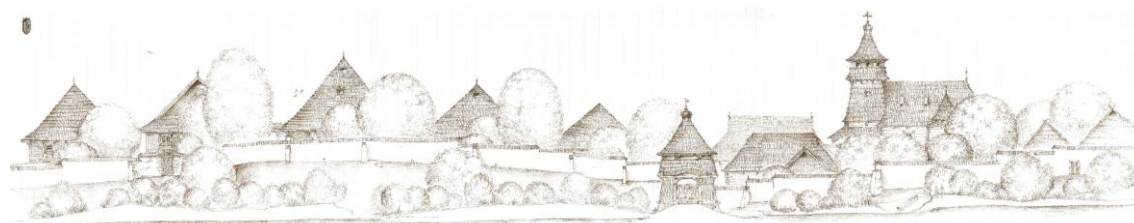
Opracowanie Henryka Olszańskiego prezentuje ratusz z Jaślik na tle szeregu innych podobnych do niego budynków, obejmując tym zestawieniem również karczmę Nowotarskich położoną nieopodal w pierzei wschodniej rynku.

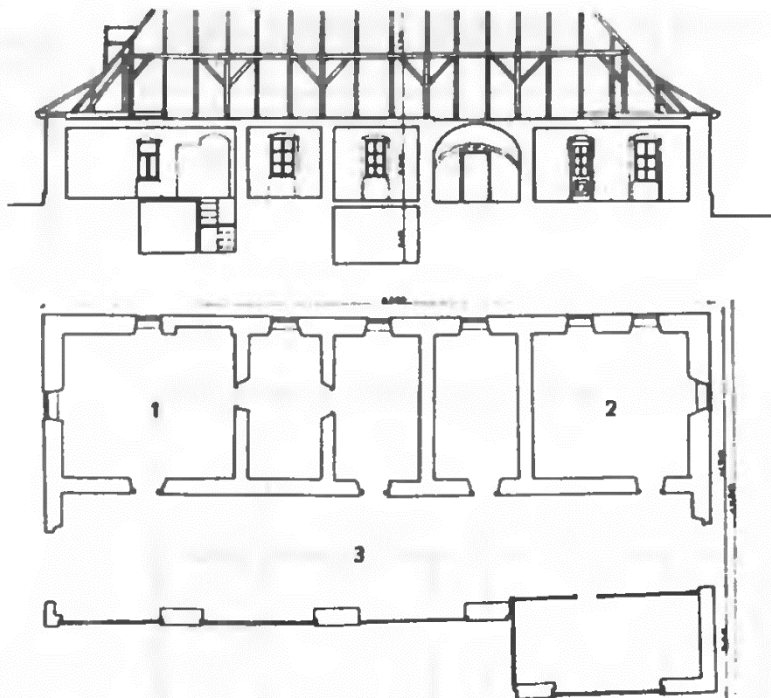
Tablica II. Rzuty zajazdów z południowo-wschodniej Polski. A. Tarnawka k. Husowa, XVIII w., B. Przysietnica k. Brzozowa, XVIII w., C. Jaślika, XVIII w., D. Cergowa k. Dukli, XVIII w., E. Ostrów k. Przemyśla, 1. poł. XIX w., F. Warzyce k. Jasła, 1. poł. XIX w., G. Stara Wieś k. Brzozowa, XVIII w., H. Żuklin k. Kańczugi, XVIII w., I. Besko k. Sanoka, XVIII/XIX w., J. Ulanica k. Dynowa XVIII w., K. Twierdza k. Fryszta, 2. poł. XIX w., L. Szymbark k. Gorlic, 1. poł. XIX w. 1 – szynk, 2 – pokoje gościnne, 3 – stanowiska dla koni. Rys. H. Olszański

Rysunek 102. Zestawienie szeregu zajazdów z południowo-wschodniej Polski z oznaczonym literą C ratuszem z Jaślik. H. Olszański "Karczmy zajezdne...". Źródło: Sanocka Biblioteka Cyfrowa, Materiału MBL Sanok [Dostęp 11 03 2016 r.].

W porównaniu widoczna jest różnica wielkości budynków, można również rozróżnić je pod względem układu funkcjonalnego na przejazdowe z sienią wzdłużną (Tarnawka, Przysietnica, Jaślika, Cergowa - niemal identyczny obiekt jak ratusz z Jaślik, Ostrów, Warzyce i Twierdza), wzdłużną centralną (Stara Wieś i Szymbark), prostopadłą do kalenicy cienia centralną (Żuklin i Ulanica) oraz niezwykłemu układowi mieszanemu

z jednym wjazdem od strony ściany szczytowej i drugim ulokowanym w środku długiej ściany (Besko). Przeważający typem są budynki przejazdowe z sienią wzdłużną, zazwyczaj zbliżone do siebie układem pomieszczeń, a zapewne również konstrukcją.

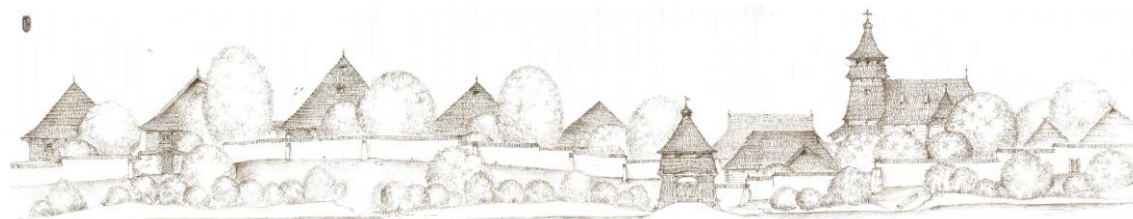

*Il. 7. Kąty k. Nowego Żmigrodu. Murowany zajazd z XVIII w. Rzut i przekrój.
Rys. H. Olszański*

Rysunek 103. Murowany zajazd z okolic Nowego Żmigrodu, o formie funkcjonalnej zbliżonej do ratusza z Jaślik z widocznymi masywnymi filarami uzupełnionymi lżejszymi przepierzeniami. Zachowany wielospadowy dach. H. Olszański "Karczmy zajezdne...". Źródło: Sanocka Biblioteka Cyfrowa, Materiału MBL Sanok [Dostęp 11 03 2016 r.].

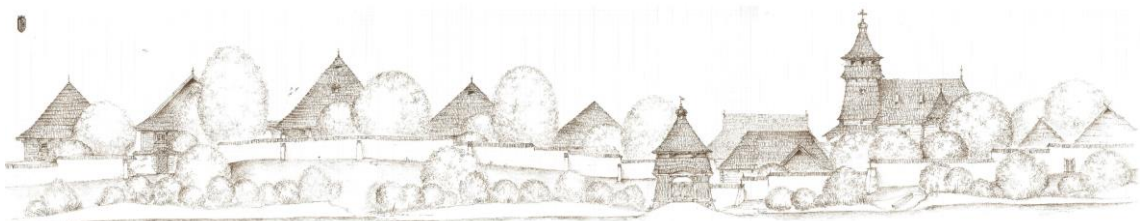
Rysunek 104. Murowany zajazd z Beska koło Rymanowa przypominający formą zewnętrzną stary ratusz z Jaślik. H. Olszański "Karczmy zajezdne...". Źródło: Sanocka Biblioteka Cyfrowa, Materiału MBL Sanok [Dostęp 11 03 2016 r.].

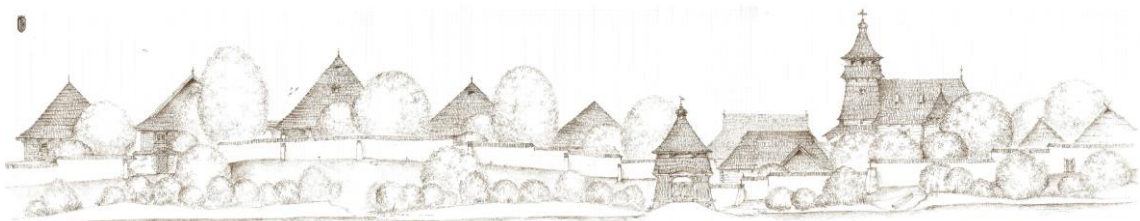
Rysunek 105. Kąty koło Nowego Żmigrodu murowany zajazd przydrożny. H. Olszański "Karczmy zajezdne...". Źródło: Sanocka Biblioteka Cyfrowa, Materiału MBL Sanok [Dostęp 11 03 2016 r.].

Powyższa analiza porównawcza wykazuje szereg niezaprzeczalnych podobieństw pomiędzy ratuszem z Jaślisk, a obiektami, które nie mogły w żadnym razie pełnić funkcji magistrackich. Wniosek jaki nasuwa się w wyniku tych rozważań wskazuje, że opisywany przez lustratorów biskupa Sierakowskiego ratusz mógł być budynkiem wybudowanym w miejsce dawnego ratusza, a pomieszczenia opisywane przez kościelnych urzędników były zaadoptowane w karczmie do pełnienia urzędowych funkcji czasowo. Może ratusz nie przetrwał burzliwych czasów przełomu wieków XVII i XVIII. Podsumowując rozważania na temat ratusza w Jaśliskach należy stwierdzić, że mimo zainteresowania i uwagi jaką poświęcało temu zabytkowi środowisko naukowe, czego dowodem jest szereg opracowań odwołujących do niego jako przykładu zabudowań przejazdowych, oraz dokumentacje inwentaryzacyjne, nie udało się uratować budynku, przed ostatecznym zniszczeniem i wykluczeniem z użytkowania i ekspozycji jakichkolwiek jego pozostałości. Nie należy przy tym krytykować decyzji o rozbiórce, bowiem w perspektywie środków jakie byłyby konieczne na remont obiektu z jego ostatnich lat, mogła być ona słuszna i podyktowana względami bezpieczeństwa. Niemniej jednak wspomniany brak dokumentacji prac rozbiórkowych i raportu z ich przebiegu z odnotowaniem oczywistych w perspektywie doświadczeń autora, znalezisk i spostrzeżeń stanowi o bezpowrotnej i niepotrzebnej stracie, tego cennego z punktu widzenia nauki o polskim małym mieście rynkowym, zabytku.

Rysunek 106. Jedna z ostatnich fotografii ratusza przed rozbiórką. Źródło: witryna internetowa www.jasliska.pl [Dostęp 18 04 2015 r.].

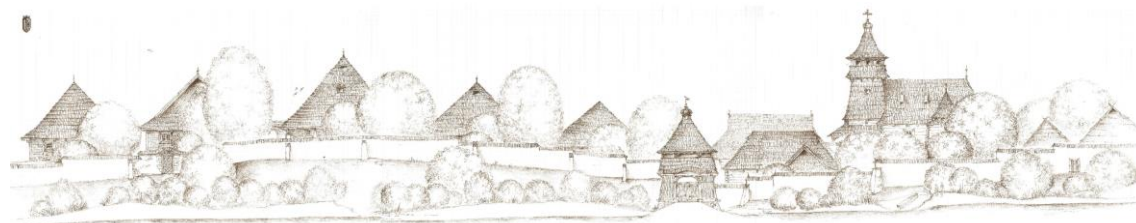
4.6. Hipotetyczna rekonstrukcja mieszczańskiego zajezdnego domu pierzejowego i jej przydatność w programie rewitalizacji miasta.

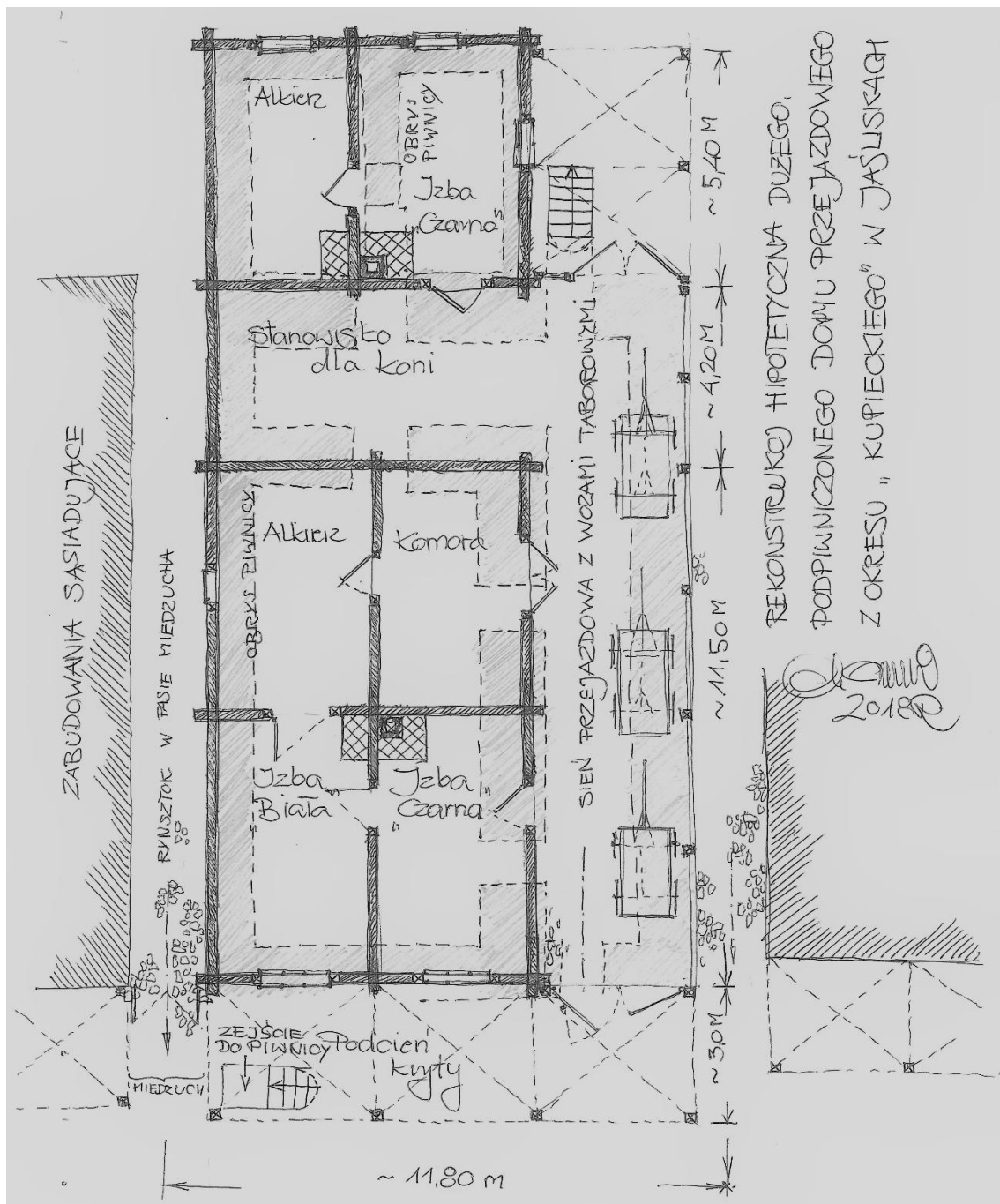
Wnikliwa analiza zgromadzonego materiału źródłowego pozwala dokładnie odtworzyć model dawnej przyrynkowej, podcieniowej chałupy przejazdowej. Zarówno funkcja jak i forma budynków wydaje się już być oczywista na swój archaiczny sposób. Nie można jednak z całą pewnością twierdzić, że przedstawione poniżej wizje artystyczne są realne i odzwierciedlają wygląd pojedynczego domu pierzejowego, czy zespołu takich domów tworzących pierzeje rynku w Jaśliskach w okresie największego rozkwitu tego zaginionego w mrokach wieków warownego miasta.

Jaśliska w stanie gospodarczym w jakim znajdują się dzisiaj wymagają bezwzględnej interwencji, która może zmienić rzeczywistość funkcjonowania zdegradowanego przez wieki zniszczeń ośrodka miejskiego, wciąż skupiającego na swoim rynku życie kulturalne i nadzieje najbliższych okolic.

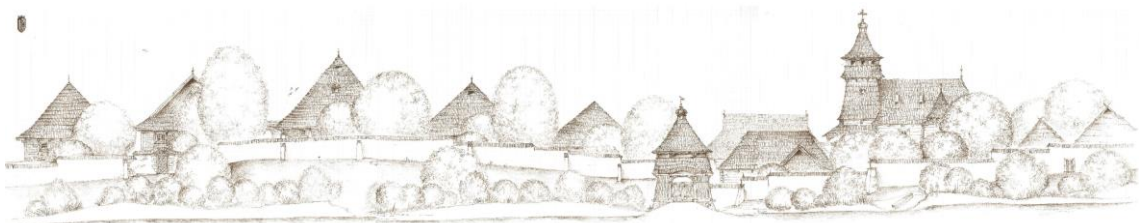
Czy jednak powrót domu mieszczańskiego jest odpowiedzią na potrzeby formalne stawiane architekturze miasta w przyszłości. Można twierdzić, że taka forma wizualna może być pozytywnie przyjmowana przez turystów, jednak będzie bardzo trudna do upowszechnienia w sylwecie miasta ze względów praktycznych. Na harmonijne wprowadzenie starej formy architektonicznej w zespoły współczesnej zabudowy jest już za późno, gdyż dawna dominanta formalna stanowiłaby obecnie element dysonansowy w zestawieniu z wysokimi budynkami z końca XX wieku jak Dom Ludowy czy budynki usługowe w pierzei południowej i północnej. Również proporcje dawnego modelu domów rynkowych nie przystaje do dzisiejszych potrzeb.

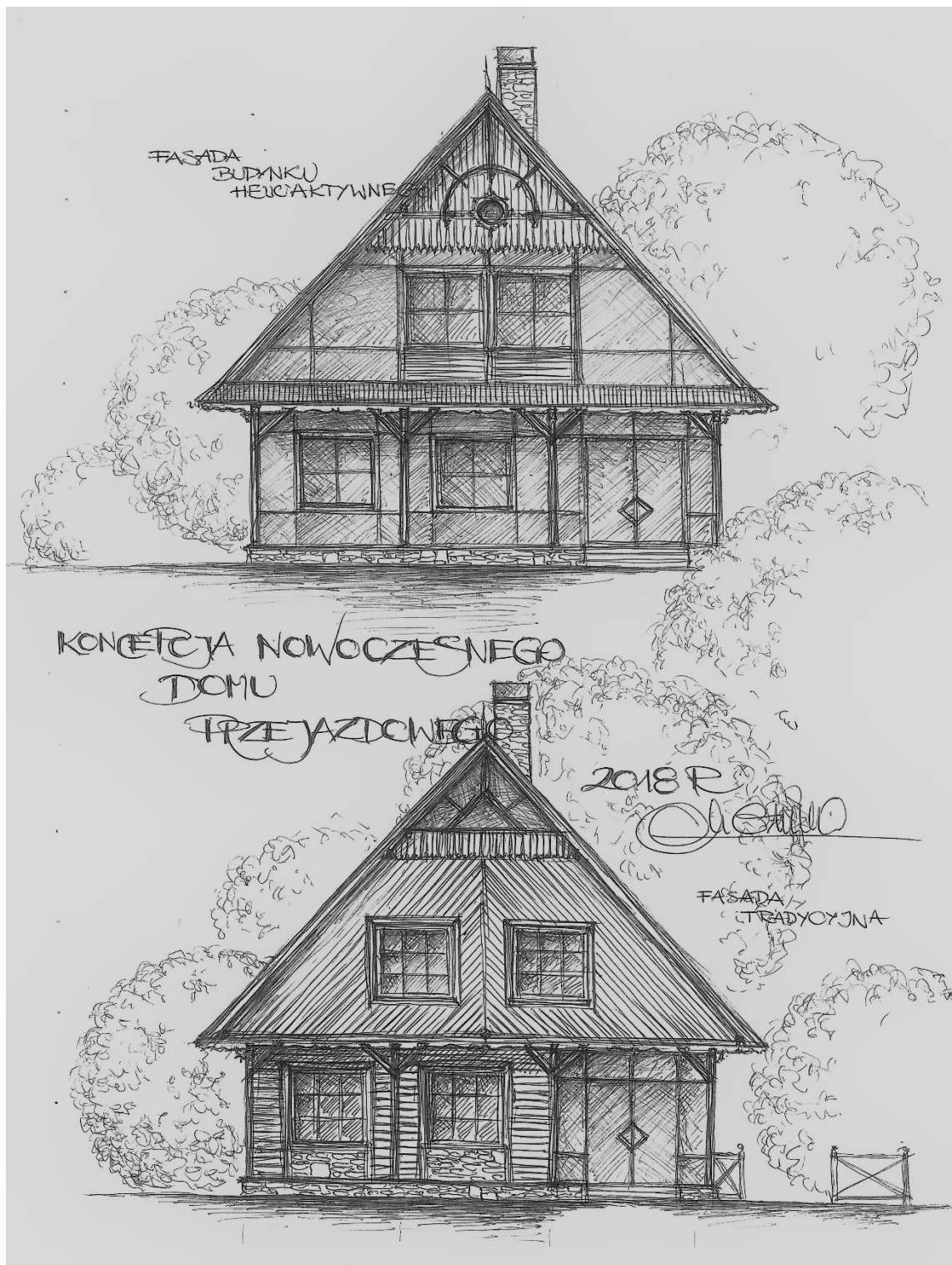
Wydłużona bryła z wąskim frontem ogranicza dostęp światła do pomieszczeń w centralnej części domu, również problematyczne w takim rozwiązaniu jest odprowadzenie wód opadowych i zabezpieczenie dachu przed oddziaływaniem zalegającego śniegu mogącego w zacienionych przestrzeniach między dachami powodować znaczącą destrukcję połaci i rynien. Podejmując dziś kwestię przydatności sieni przejazdowej można z całą stanowczością twierdzić, że jej funkcja byłaby obecnie anachronizmem zabierającym cenną powierzchnię użytkową głównej kondygnacji. W dalszej części opracowania autor podejmuje próbę uwzględnienia sieni przejazdowej w formie garażu lub w przypadku budynku o funkcji gastronomicznej jako aneksu podstawowych pomieszczeń funkcjonalnych, spełniającej pomocniczą funkcję – jadalni przechodniej. W przypadku funkcji gastronomicznej brak właściwego doświetlenia może być usprawiedliwiony i wykorzystany do stworzenia specyficznego nastroju wnętrza.

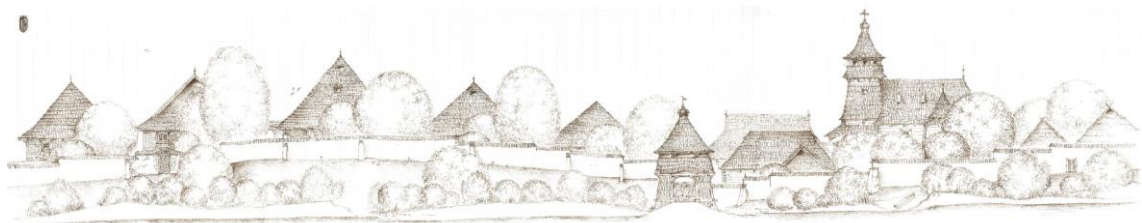

Rysunek 107 Hipotetyczna rekonstrukcja dużego domu zajezdnego z podcieniem podpartym i wejściem do piwnicy. Okres świetności miasta kupieckiego. Rys. autor 2018 r.

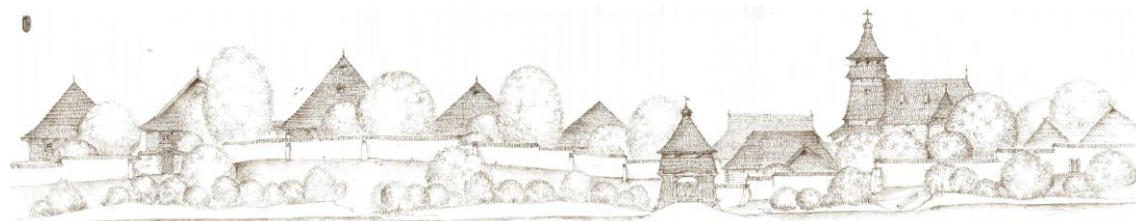
Rysunek 108. Projekt elewacji budynku o formie wzorowanej na dawnej chatupie przejazdowej. Rys. autor 2018 r.

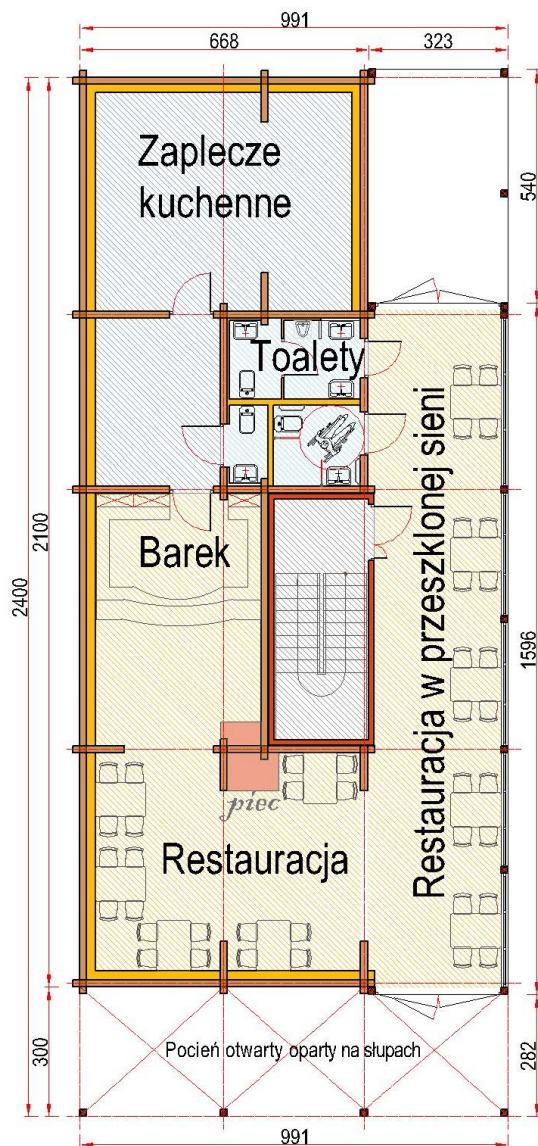

Czy w takim razie model domu przejazdowego w Jaśliskach jest już całkowicie nieprzydatny? Nie uda się go upowszechnić, czy doprowadzić do jego dominującej roli w sylwecie miejscowości, niemniej jednak są kwatery zabudowy i zespoły kompozycyjne, które skorzystałyby na wprowadzeniu takiej – nieznacznie zmodyfikowanej formy, która mogłaby nawiązywać do najbardziej reprezentacyjnych budynków z wysuniętym i podpartym na słupach podcieniem. Budynek taki mógłby pojawić się jako uzupełnienie otwartej przestrzeni pomiędzy zachowanym częściowo oryginalnym zespołem zabudowy drewnianej pierzei zachodniej u wylotu dawnej ulicy Węgierskiej, gdzie dostęp światła od strony fasady południowej i północnej zapewniłby właściwe warunki użytkowania pomieszczeń centralnej części budynku przy niezmiennych w stosunku do oryginału wydłużonych proporcjach.

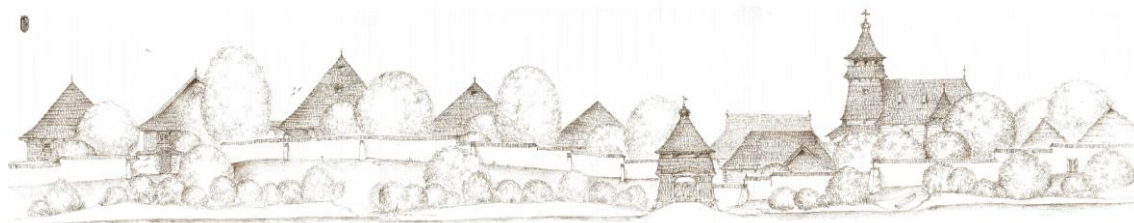
Uzupełnienie zabudową wzorowaną na pierwotnej, zachodniej pierzei podkreśliłoby wagę i wzmocniło wyraz wizualny zachowanej architektury regionalnej. Oczywiście należałoby przyjąć właściwą formę nowego budynku, aby nie było wątpliwości, że jest to współczesna realizacja wzorowana na dawnej zabudowie miejskiej Jaślik, a nie odbudowa rozebranych wcześniej budynków – rekonstrukcja zachowanych wizualnie domów uzupełniających stary zespół byłaby niekorzystna ze względów użytkowych i bezcelowa w perspektywie gospodarki turystycznej. Podobna sytuacja jak w pierzei zachodniej występuje również w przypadku północnej i południowej, gdzie występują wolne parcele do uzupełnianie o wystarczającej powierzchni by wykonać budynki doświetlone ze wszystkich stron w perspektywie warunków technicznych jakim powinny odpowiadać budynki i ich usytuowanie. Osobną kwestią jest koncepcja odbudowy karczmy Nowotarskich, która wydaje się uchwytana na dwa sposoby. Można odtworzyć budynek na podstawie dostępnej dokumentacji inwentaryzacyjnej w stanie zastanym przez mierniczych w końcu XX wieku.

Można też sięgnąć dalej i spróbować adaptować archetyp domu do współczesnych potrzeb i optymalnego wizerunku domu podcieniowego, sięgając do modelu wprowadzonego przez Olszańskiego na rysunku 82 A i B. Podsumowując krótkie rozważania o przydatności modelu dawnego domu kupieckiego dla przyszłości zdegradowanej górskiej warowni, należy wysunąć wniosek, że nie można już przywrócić wizerunku miasta z okresu lustracji biskupa Sierakowskiego pomimo, że dla gospodarki turystycznej mógłby być to bardzo korzystny element. Jednak pojedyncze obiekty wspomniane w tym rozdziale wykonane na kształt i podobieństwo opracowanego wcześniej modelu mogą mieć zbawienny wpływ dla tradycji miasta kupieckiego zachowując resztki ducha miejsca.

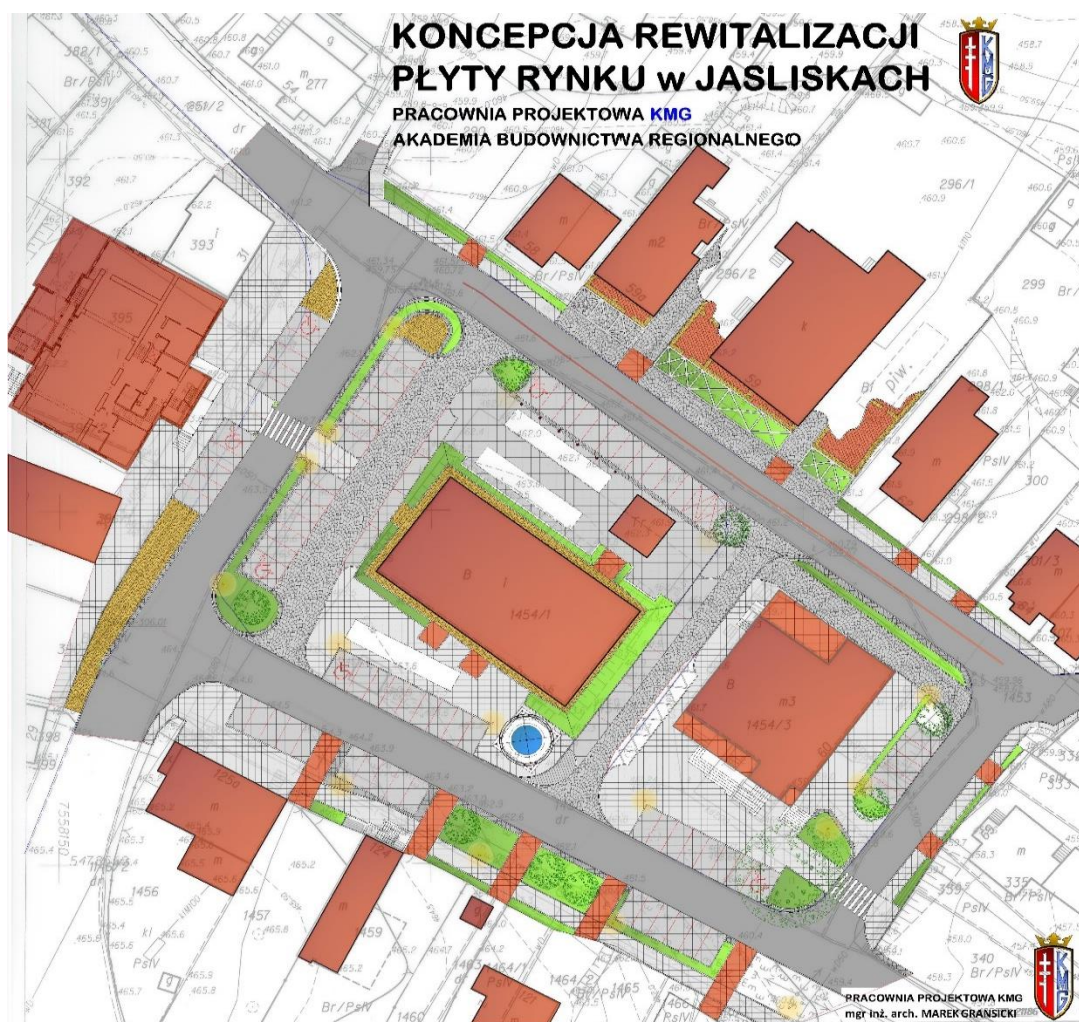

Rysunek 109 Projekt budynku o formie wzorowanej na tradycyjnej dla Jaślick chatupie przejazdowej, o funkcji gastronomiczno-hotelarskiej, dla wolnych parceli w pierzei zachodniej. Rys. autor 2018 r. [AutoCAD 2014 LT]

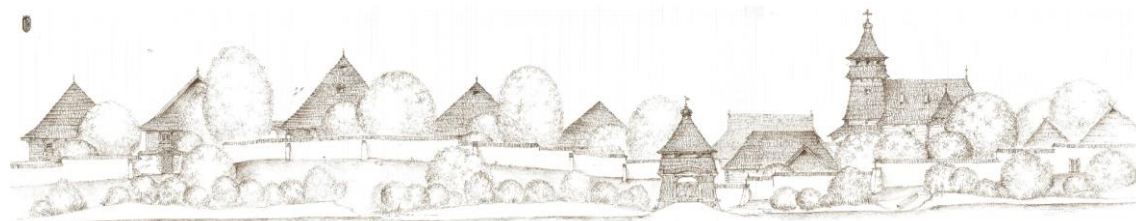

4.7. Koncepcja rewitalizacji i nowego zagospodarowania rynku w Jaśliskach jako przykład zastosowania tez niniejszego opracowania w praktyce planistycznej.

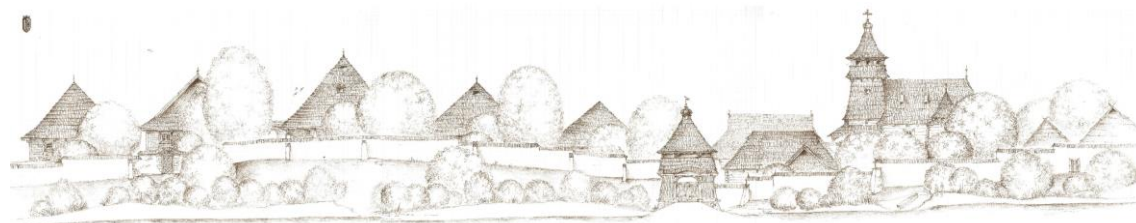
Na wczesnym etapie prac rewitalizacja istniejącego organizmu miejskiego w oparciu o tradycję miejsca i specyficzną architekturę regionalną, przy przekierowaniu polityki gminy na gospodarkę turystyczną jako jeden z filarów utrzymania mieszkańców, wydawała się uzasadniona i celowa. W miarę upływu czasu i rozpoznawania oczekiwań i mentalności lokalnej społeczności, wraz z gromadzeniem coraz większej wiedzy o mieście i jego architekturze, zmieniały się perspektywy użycia pozyskiwanych zasobów.

Rysunek 110. Koncepcja przebudowy posadzki płyty rynku w Jaśliskach i terenów przyległych. Rys. autor 2017 r. [AutoCAD 2014 LT]

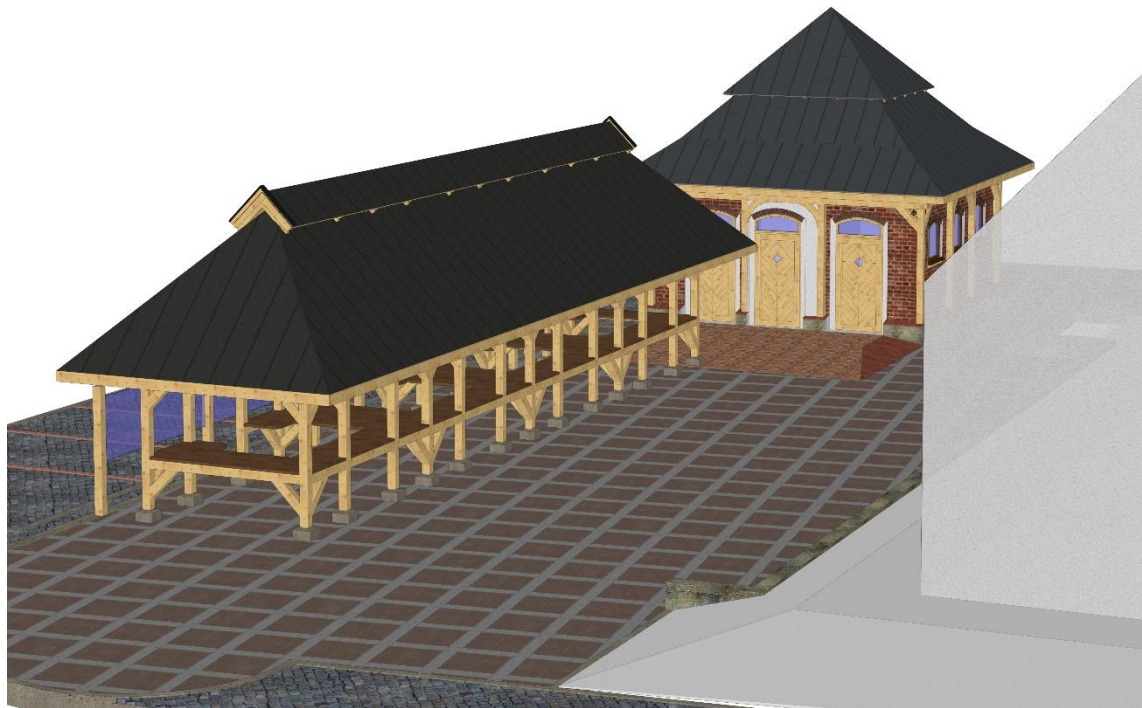

Niemniej jednak w oparciu o zdobytą wiedzę o formach zabudowy rynkowej, powstała koncepcja wykonania przebudowy płyty rynku obejmująca zmianę nawierzchni i wprowadzenie uporządkowanych form zagospodarowania placu z przyległościami. W koncepcji założono możliwość wyartykułowania elementów dawnej zabudowy rynkowej, z podcieniami słupowymi w strefie zabudowań tzw. „starej szkoły” i sklepu spożywczego po sąsiedzku. W posadzce przed budynkami zaprojektowano odwzorowanie obrysu ścian piwnic znajdujących się w tej strefie projektu oraz dodano wzór w płaszczyźnie kostki brukowej i murawy, który miał stanowić nawiązanie do domniemanych podcieni zabudowy rynkowej. Wypracowanie formy nowoczesnego domu opartego na odzyskanych z mroków przemijania, tradycyjnych miejscowych cechach wizualno-funkcjonalnych przestało być priorytetem, a stało się elementem ściśle teoretycznym, który może służyć zachowaniu dawnych wartości architektonicznych w niemożliwym do zmiany stanie rzeczy. Lokalna społeczność, z nielicznymi wyjątkami, w czasach najnowszych straciła zainteresowanie kultywowaniem tradycji budownictwa regionalnego i miejskiego przedkładając walory użytkowe i rozwiązania najprostsze i najpopularniejsze nad walory artystyczne architektury, które mogą podnieść atrakcyjność miejscowości jako ośrodka turystycznego. W przeciwieństwie do społeczności pobliskiej Dukli, która przyjęła z zainteresowaniem wystawę poświęconą odkryciom w obrębie placu rynkowego, komentowała wizję rekonstrukcyjną drewnianego miasta i zgłosiła swoje uwagi i projekty wykorzystania pozyskanych materiałów, w Jaśliskach podobnego odzewu nie udało się zyskać. Domy drewniane kojarzą się z epoką zastoju i biedy. Wprowadzenie do planów uzupełnienia zabudowy nowymi domami z drewnianymi fasadami i tradycyjną dla tej miejscowości formą bryły, może zachować tradycję unikalnej architektury, zwiększając atrakcyjność wizualną placu rynkowego. Udało się zaszczerpić ideę próby wprowadzenia w obrębie rynku architektury wzorowanej na tradycyjnej dla Jaślik, przedstawicielom lokalnego samorządu. Zaowocowało to powstaniem koncepcji architektonicznej zabudowań handlowych i pomocniczych, które planowane są do realizacji przed fasadą południową tzw. „nowego ratusza”. Kontrowersyjna koncepcja zabudowania części płyty rynku używanej obecnie w formie niezorganizowanego placu postojowego miała na celu po pierwsze – uregulowanie rozproszonych, czasowych straganów handlowych wystawianych przez prywatnych handlarzy w obrębie placu rynkowego, oraz próbę zmniejszenia wagi wizualnej „nowego ratusza” w perspektywie placu rynkowego. Forma architektoniczna zaprojektowanych obiektów miała wprowadzić „historyczny” klimat w obszar zabytkowego układu placowego.

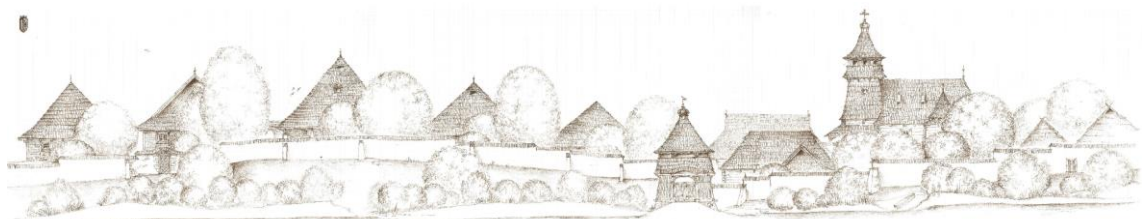

Rysunek 111. Koncepcja zabudowy małej architektury w północnej strefie placu rynkowego w Jaśliskach. Rys. autor 2017 r. [CadWork wer. 22]

Rysunek 112. Koncepcja zabudowy małej architektury w północnej strefie placu rynkowego w Jaśliskach. Rys. autor 2017 r. [CadWork wer. 22]

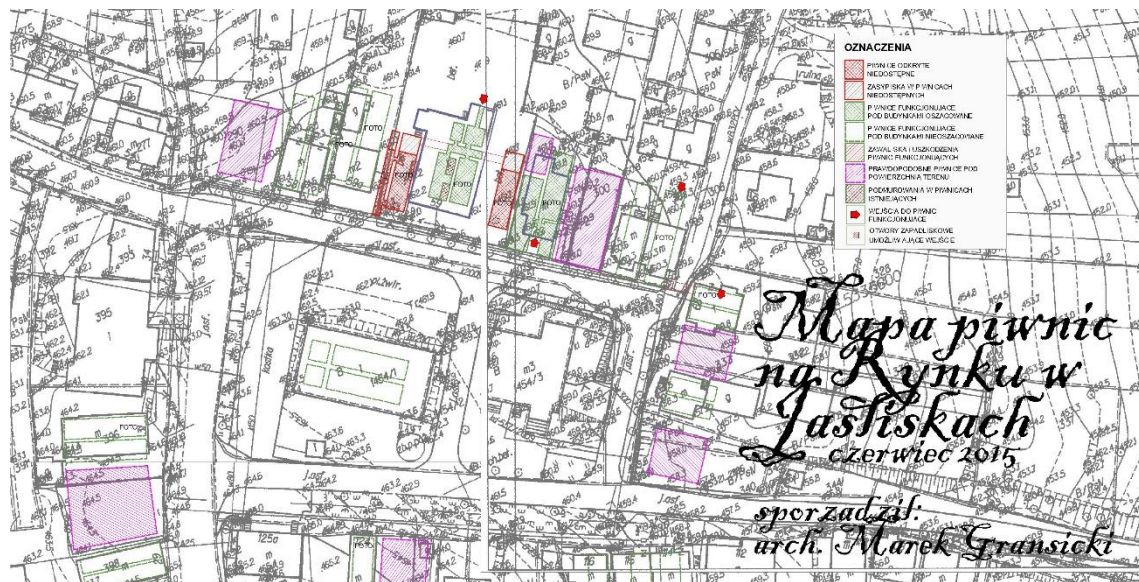
Teza wprowadzenia w wyrazie architektonicznym tradycyjnych wątków, jest przyjmowana w społeczności Jaślisk z niedowierzaniem i powątpiewaniem w skuteczność i potrzebę jej zastosowania. Realizacja programu nie jest w stanie zmienić zburzonego przez XX wiek porządku architektonicznego zespołu rynkowego w Jaśliskach.

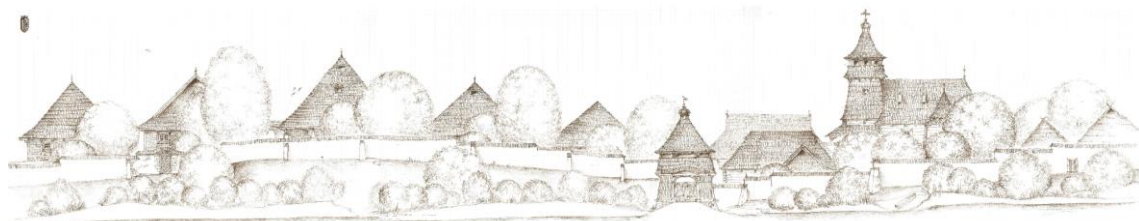

Rysunek 113. Budynek szaleatów miejskich z pomieszczeniem do sprzątania targowiska rynkowego. Rys. autor 2017 r. [CadWork wer 22].

Prowadzone niejako przy okazji głównego tematu niniejszego opracowania, badania i poszukiwania śladów dawnej architektury Jaślik pod ich brukami stały się po czasie najważniejszym dla dawnego miasta odkryciem. Zlokalizowane, obmierzone i naniesione na mapę starego miasta podziemne zabytkowe sale wielokomorowych piwnic, stały się największą nadzieją miasta na restaurację i powrót na mapę turystyczną regionu jako atrakcja turystyczna.

Rysunek 114. Wstępna inwentaryzacja zespołu piwnic w obrębie placu rynkowego w Jaślikach. Rys. autor 2018 r. [AutoCAD 2014 LT]

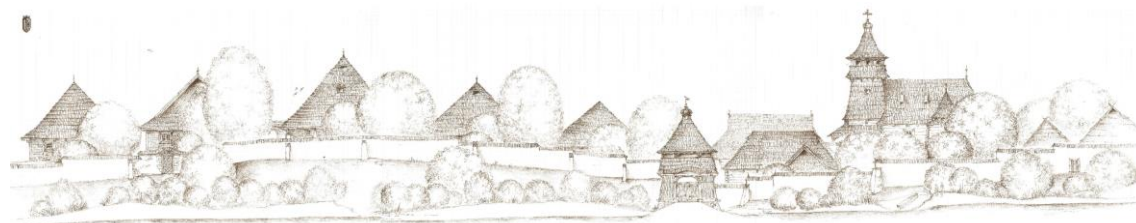

Zrodziły się projekty realizacji modnej w naszych czasach trasy podziemnej, która niezależnie od wyglądu i funkcji zabudowy naziemnej, może stać się główną atrakcją turystyczną i jedyną pozostałością po miejskiej przeszłości Jaślik. Pomimo braku zainteresowania miejscowej społeczności głównym tematem dysertacji, odnoszącym się do wartości miejscowej architektury drewnianej i unikatowego już rodzaju zabudowy, wiedza o mieście i prace eksploracyjne wykonane w jej toku mogą przynieść wymierne korzyści planistyczne i gospodarcze. Jeżeli dojdzie do planowanej zamiany w planie miejscowym zagospodarowania przestrzennego, mogą one stać się przyczynkiem do rozwinięcia w miejscowości zorganizowanej gospodarki turystycznej, a w przypadku realizacji planów połączenia pod ziemią szeregu piwnic imponujących wielkością i wzbudzających podziw jakością wykonania skomplikowanych przejść i łączników.

Tak więc pośrednio, wstępne założenia zakładające wykorzystanie wyników badań prezentowanej pracy w praktyce, stały się faktem. Nie wiadomo, czy studia nad modelem typowego kupieckiego domu rynkowego kiedykolwiek zostaną wykorzystane w praktyce, ale określenie modelu funkcjonalnego zespołu piwnic rynkowych już zostało spożytkowane w praktyce, przez miejscowego rzemieślnika zajmującego się profesjonalnie kamieniarką w odratowanej własnymi środkami piwnicy w pierzei południowej rynku.

Omawiana na forum lokalnych samorządów koncepcja rewitalizacji rynku staromiejskiego w Jaślikach z wykorzystaniem starej formy zabudowań spotkała się z zainteresowaniem w oddalonej od beskidzkiej warowni miejscowości. Pojawiła się koncepcja wykonania w rzeczywistości, na konkretnym, oddanym do dyspozycji terenie, kopii zespołu podcieniowej zabudowy rynkowej z Jaślik.

Lokalizacja nowego osiedla była o tyle niezwykła, że z niewielkimi tylko przesunięciami, sięgającymi 2 – 3 metrów pozwoliła rozplanować plac rynkowy z Jaślik na kulminacji wzniesienia. Ciekawym aspektem tej koncepcji jest to, że różnice poziomów w posadowieniu domów wzdłuż dłuższych pierzei rynkowych są minimalne, a ekspozycja w stosunku do stron świata czyni wprowadzenie podcieni uzasadnionym posunięciem. W dalszej części opracowania autor zamieściła szereg rysunkowych spekulacji na temat tego jak mogłaby wyglądać współczesna zabudowa usługowa i mieszkalna w zespole zabudowy rynkowej. Jednym z pomysłów jest zastosowanie dużych przeszkleń fasad parterów, które kryją za sobą drewniane konstrukcje ścian, wykorzystując szkło i nowoczesne formy łączące kamień, drewno i stal do budowy ścian o znakomitych parametrach użytkowych, zachowujących klimat i styl dawnego podcieniowego miasta na rubieżach Rzeczypospolitej.

Rysunek 115. Koncepcja wstępna realizacji nowoczesnego osiedla mieszkaniowego o mieszanej funkcji mieszkalnej i turystycznej na przedmieściach miasta Biecz. Projekt odwzorowuje w perspektywie kształtu i wymiarów oryginalny układ turbinowy rynku w Jaśliskach z zachowaniem standardowych dla Jaślisk szerokości działek kurialnych, przy zbliżonej do oryginału liczbie zabudowań pierzejowych. Rys. autor 2018 r. [AutoCAD 2014 LT]

Nie chodzi tu o realizację kolejnego „muzealnego” rynku małomiasteczkowego, ale o nowoczesny ośrodek turystyczny i mieszkalny, który czerpałby formy z tradycyjnej zabudowy lokalnej. Wielkości poszczególnych parceli i układ działek dookoła placu rynkowego przejąłby dosłownie z planów katastralnych miasta Jaśliska z XIX wieku. Przyjmując, że dosłowność koncepcji zakłada wykonanie kamiennego ratusza rynkowego wraz z ze sklepionymi piwnicami na porównywalnie ukształtowanym terenie istnieje szansa na realizację nowoczesnego, podcieniowego miasta w niedalekiej przyszłości.

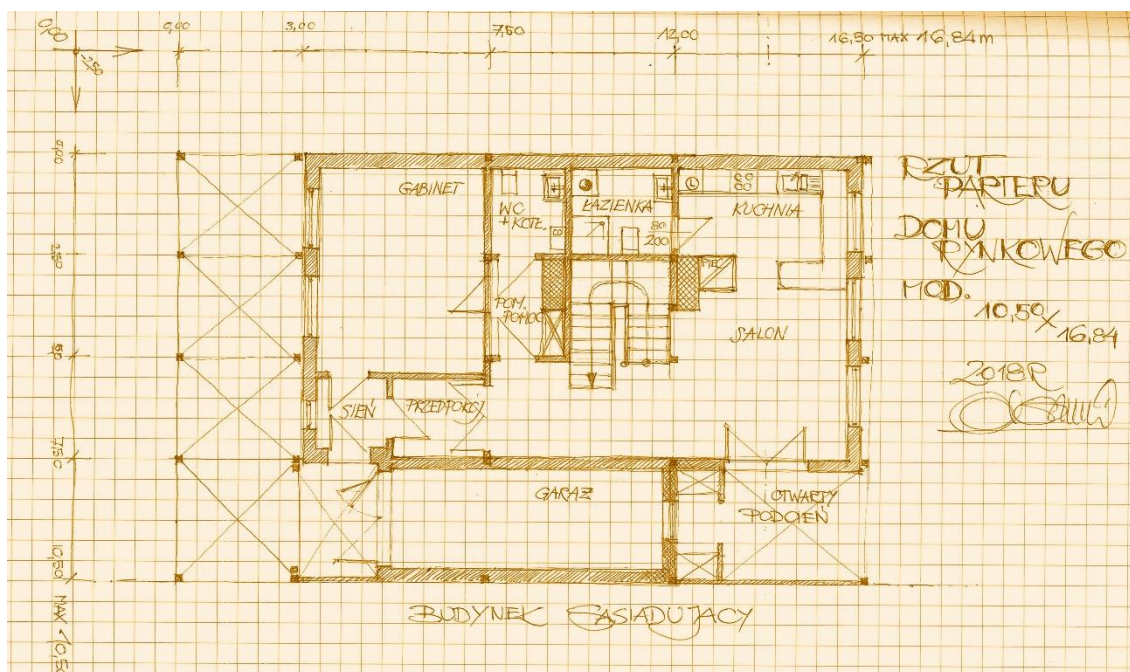
Podobnie jak w Biłgoraju pojawia się szansa na odtworzenie dla przyszłych pokoleń modelu dawnego miasta jednak w tym przypadku w nowoczesnej postaci, która zachowałaby w formie i detalu tradycję architektury małego miasta w dawnej Ziemi Bieckiej. Podcieniową zabudowę okólną placu, drewnianą konstrukcją, zdobnictwo

i wzornictwo czerpiące z biblioteki tradycyjnych form, zrealizowane w formie nowoczesnego ekonomicznego w użytkowaniu budownictwa, łączącego najnowocześniejsze rozwiązania technologiczne z rodzimym stylem i formą architektoniczną. W ten sposób projekt inaczej niż w układach muzealnych oddałby hołd dawnej sztuce budowlanej i architekturze regionalnej.

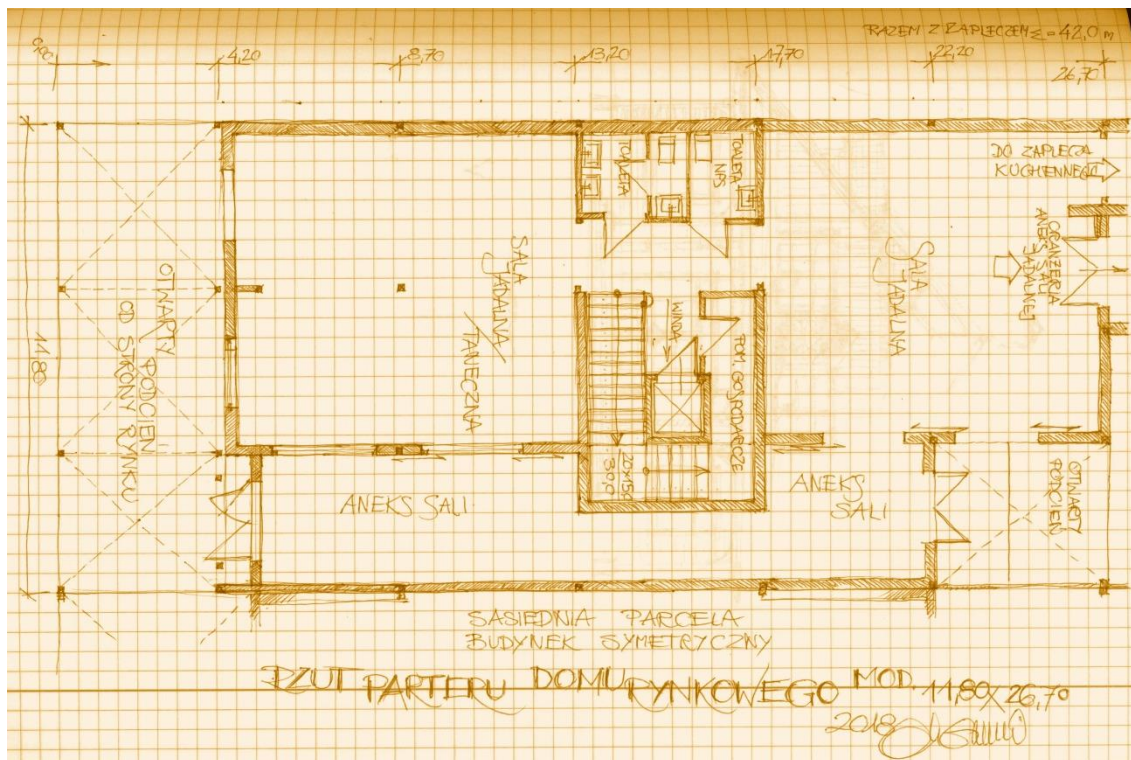

Rysunek 116. Szkic fasady pierzei rynkowej w Nowym Miścis zaprojektowanym na planie dawnych Jaśłisk. Rys. autor 2018 r.

Rysunek 117. Rzut parteru budynku mniejszego w zespole Nowego Miścis. Rys. autor 2018 r.

Rysunek 118. Rzut parteru budynku większego o funkcji gastronomicznej w zespole zabudowy Nowego Miasta. Rys. autor 2018 r.

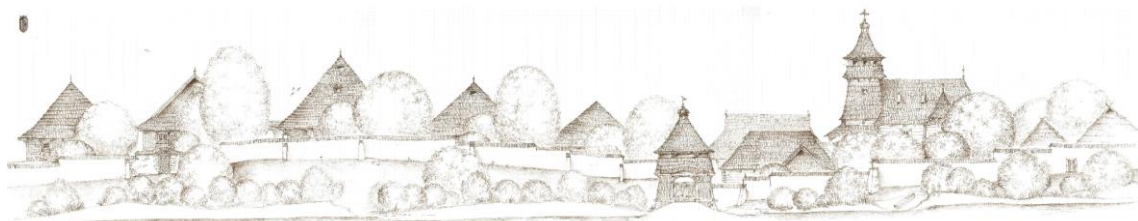
5. Podsumowanie

- Temat opracowania

Tematem rozważań prezentowanej pracy doktorskiej było omówienie cech domu przejazdowego z Jaślik jako modelu domu rynkowego występującego w małych miastach w dawnej Ziemi Bieckiej.

- Wnioski

W początkowym okresie badań autor opracowania przypuszczał, że wąskofrontowa chałupa z wzdłużną sienią przejazdową jest endemicznym zjawiskiem charakterystycznym dla tego zdegradowanego do statusu wsi miasta, na nieistniejącej odnodze szlaku handlowego. Po latach badań i poszukiwań materiałów mogących wyjaśnić tą kwestię, wydaje się pewnym, że chałupa taka w I Rzeczypospolitej stanowiła popularny model funkcjonalny zabudowań miejskich nie tylko w omawianym obszarze badawczym, ale na terenie niepomierne większym. W Jaślikach perypetie dziejowe i wrodzona oszczędność mieszkańców zaowocowały postępującą bardzo powoli ewolucją formy chałupy przejazdowej, a nie jej permanentnej zamianie na rozwiązania

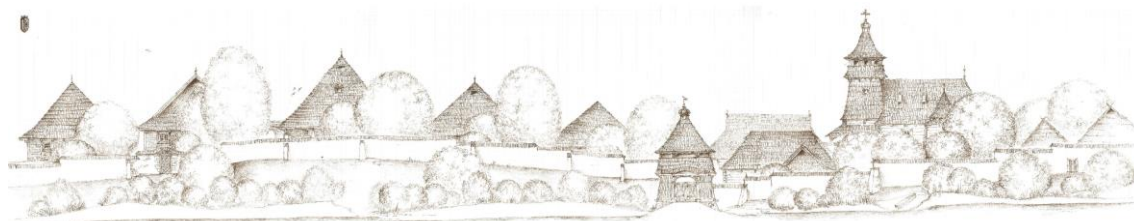

bardziej praktyczne w perspektywie zmian gospodarczych w XIX wieku, które w bogatszych miastach regionu całkowicie wyparły formę wąskofrontowej chałupy przyrynkowej za wyjątkiem Ciężkowic, które w materii rozważań nad historią budownictwa małomiasteczkowego stały się dla autora obszarem bardziej reprezentatywnym od Jaślik. W tym niezwykłym mieście zachowało się do dziś szereg przykładów zewnętrznie niezmienionych domów, których forma określana była przez autora jako unikatowa i charakterystyczna dla nadgranicznych Jaślik.

Funkcjonalność chałupy przejazdowej przestawała być praktyczna w interakcji ze zmianami gospodarczymi kraju i przebudową podstaw utrzymania mieszkańców małych, rynkowych ośrodków miejskich, które nie tylko w przypadku Jaślik utraciły status i funkcje miejskie, zachowując przy tym układ przestrzenny niezbitie świadczący o dawnej świetności. Co było powodem trzymania się tradycyjnych - jak wykazują powyższe rozważania - niepraktycznych pod wieloma względami form zabudowy w tak dużej i prężnej miejscowości jak Ciężkowice, należałoby w przyszłości zbadać, choćby po to by sporządzić dokumentację zachowanych detali rozwiązań jako przykładu archaicznej, rodzimej sztuki ciesielskiej. Jakże były powody zachowania resztek zabudowy przejazdowej w Jaślikach wydaje się, że udało się autorowi wyjaśnić.

Rysunek 119. Stragany handlowe na rynku w Jaślikach. Rys. autor 2017 r. [CadWork wer 22]

- Cel opracowania

Cel pracy w postaci opracowania modelu przyrynkowej chałupy przejazdowej wraz z opisem jego funkcjonalności i genezy powstania został, jak się wydaje w pełni osiągnięty i zademonstrowany w rozważaniach zarówno w perspektywie historycznej jak i praktycznej przydatności w naszych czasach tak dla samego miasteczka jak i możliwości jego wykorzystania w innowacyjnej formie w innych rejonach regionu jako element gospodarki turystycznej.

Szereg wysuniętych na wstępie twierdzeń okazało się mylnych, jako przykład należy podać choćby konstrukcję przysłupową jako charakterystyczną dla Jaślisk. Jak się okazuje nie ma podstaw do wysuwania takiego twierdzenia, a opisane w podrozdziale 4.3. lokalne ewolucje tej technologii należy uznać jako przypadkowe, stanowiące zadziwiającą lokalną mieszankę technologii pozwalającą wykorzystywać dobrze zachowane elementy starszych konstrukcji do budowy nowych domów. Nie udało się jednak dowieść, że konstrukcje przysłupowe dominowały w pejzażu kupieckiego miasta – wydaje się, że nie ma podstaw do takiego twierdzenia.

- Przydatność pracy dla przyszłych opracowań

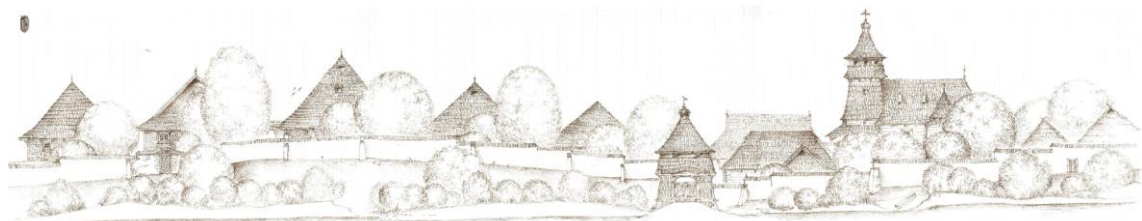
Kwerenda zasobów materiałów archiwalnych wykazała stosunkowo słabe osadzenie dostępnych opracowań naukowych w dokumentacji źródłowej, które w perspektywie braku dostępu do sieci Internet wcześniejszych badaczy jest zrozumiałe. Szereg opracowań bibliograficznych opiera się na niesprawdzonych i nieopisanych źródłowo dokumentach. Pewne i niepodważalne wydają się obecnie rozważania oparte na dokumentach graficznych z XIX wieku¹⁷¹ i w mniejszym stopniu na znacząco mniej wiarygodnej Mapie Miega. Bezcenne są opracowania inwentaryzacyjne drewnianych i murowanych budynków z Jaślisk¹⁷². Należy ubolewać przy tym, że źródło pochodzenia szkiców z opracowania Henryka Olszańskiego o karczmach¹⁷³ jest omówione nieco enigmatycznie i nieprecyzyjnie, a dostęp do tej bazy jest utrudniony. Również baza porównawcza dla omawiania wybranego typu zabudowy okazała się nader skromna, a sięgnięcie w mroki dziejów po przykłady modelowych rozwiązań sprzed XIX wieku prawie niemożliwe¹⁷⁴.

¹⁷¹ D. Kuśnierz-Krupa D., *Jaśliska w średniowieczu...*, *op.cit.*, *passim*

¹⁷² A. Bocheński, *op.cit.* s. 93,97

¹⁷³ H. Olszański, *op.cit.* s. 110

¹⁷⁴ A. Miłobędzki, *Zarys dziejów architektury w Polsce*, Wydawnictwo Powszechno, Wrocław 1978, *passim*

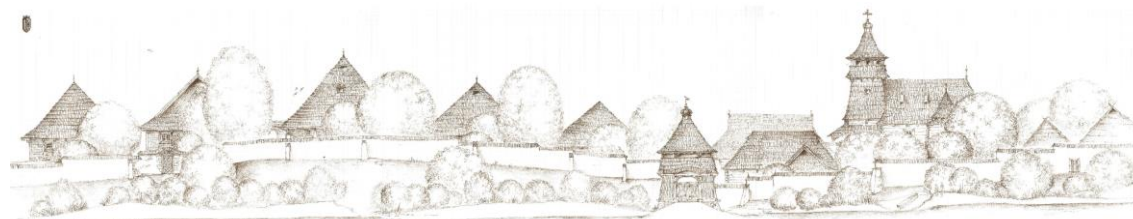
Dysertacja opisuje ważne dla ewolucji i zaniku zabudowy drewnianej w Jaśliskach wydarzenia dziejowe kształtujące obecne oblicze architektoniczne miejscowości, podnosząc przy tym wagę tych zdarzeń i potrzebę ich zapisania w sposób dostępny dla wszystkich mieszkańców, a nie tylko dla badaczy tematu. Autor starał się wykazać znaczenie historii zaginionego miasta dla kultury lokalnej i perspektywy rozwoju gospodarki turystycznej, która powinna bazować na wysokich wartościach historycznych zabytków zachowanych pod ziemią i resztkach tradycji budowlanej istniejących ponad nią, jako przykładu bardzo wysokiego kunsztu lokalnych cieśli.

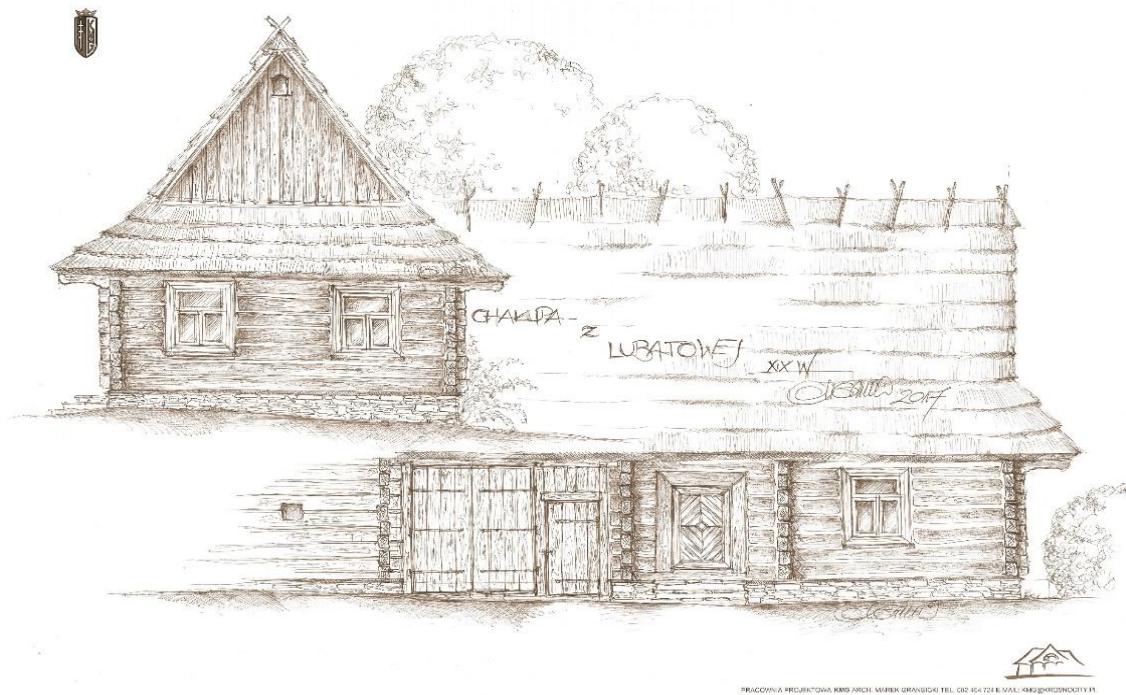
Na podstawie doświadczeń z Jaślisk autor podjął się próby omówienia charakterystyki zabudowań wsi Lubatowej – jednej ze wsi wchodzącej w skład beskidzkiego majątku biskupiego. Jedna z chałup omawianych w artykule „Zabudowa lubatowska – rys historyczny i stan zachowania”¹⁷⁵, mogła być wzorowana na zabudowie wywodzącej się z okresu rozkwitu majątku w XVII wieku – wg mieszkańców Lubatowej chałupa może pochodzić nawet z końcówki XVIII wieku, ale nie ma materiałów, które mogłyby potwierdzić tę teorię.

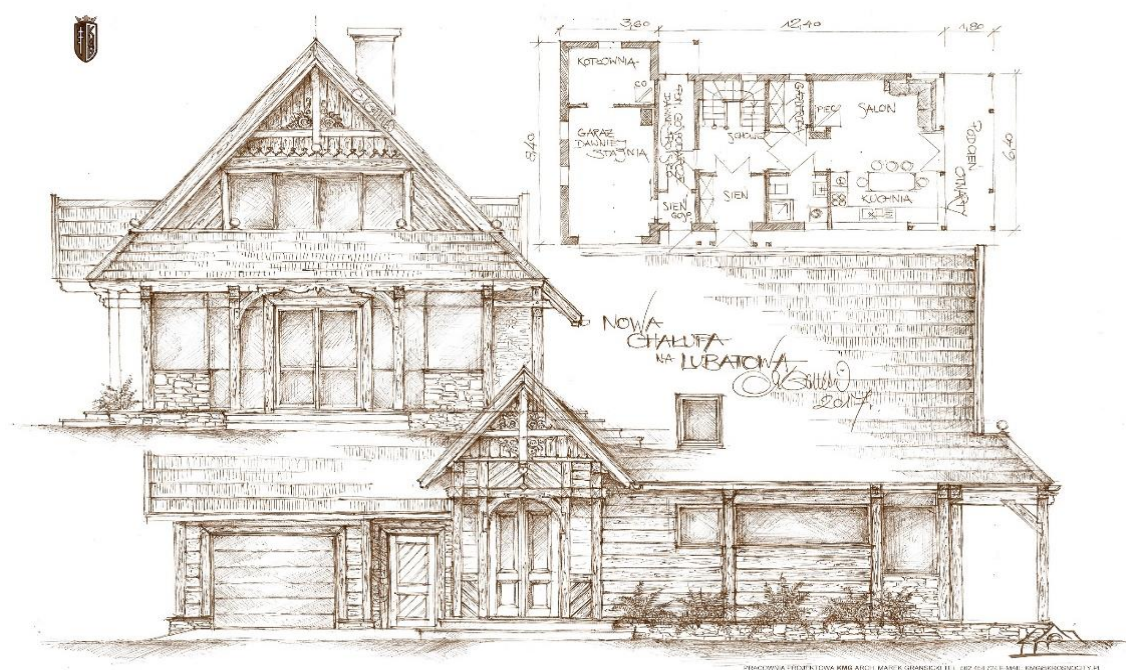
Rysunek 120. Użytkowane do dziś pozostałości jednej z najstarszych chałup drewnianych w miejscowości Lubatowa. Fot. autor 2017 r.

¹⁷⁵ Praca zb. p.r. S. Zając, *Krople pamięci i patriotyzmu. Czwarta księga jubileuszowa*, Rzeszów 2017. s. 87, 106

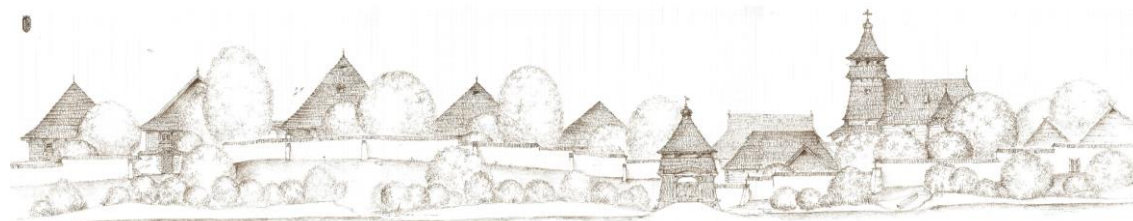

Rysunek 121. Wizja artystyczna możliwego pierwotnego wyglądu chałupy wiejskiej z Lubatowej w okresie końca XIX wieku. Rys. autor 2017 r.

Rysunek 122. Koncepcja współczesnej architektury wzorowanej na wcześniejszym budownictwie Lubatowej. Rys. autor 2017 r.

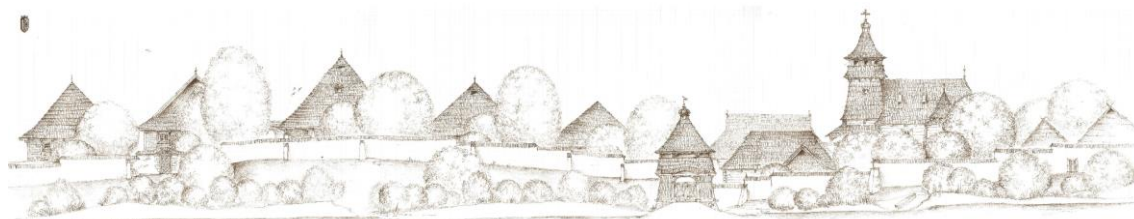

Rysunek 123. Dom na Wawrzykówce - przysiółek Lubatowej - pochodzący z tego samego okresu co chałupa prezentowana powyżej. Fotografia z artykułu „Zabudowa lubatowska – rys historyczny i stan zachowania”. Materiał zamieszczony przez redaktora Ksiąg Jubileuszowych Lubatowej w artykule autora dysertacji.

- Problematyka charakteru, obszaru badań i czasu opracowania

Wydłużony czas badań i opracowania w porównaniu z planowanym na wstępie, wiąże się z nadziejami autora na odnalezienie materiałów archiwalnych mogących mieć wpływ na wiarygodność wniosków i wartość opracowania projektowego w niniejszej pracy. Nie udało się między innymi dotrzeć do niepublikowanych inwentaryzacji wykonanych przez dr Augusta Bocheńskiego, które zostały zatrzymane przez niewiadome osoby. Na dotarcie do szeregu sygnalizowanych materiałów archiwalnych brakło po prostu czasu i możliwości. Na tej podstawie rodzi się wniosek o potrzebie przeprowadzenia przez społeczność Jaśliczan w przyszłości kwerendy wszystkich archiwów i zbudowanie kompleksowej i obszernej bazy bibliotecznej i graficznej, która może stanowić niezwykle interesujący element wystawy regionalnej w postaci dostosowanej do dzisiejszych możliwości technicznych i oczekiwań turystów np. w formie multimedialnych prezentacji w nastrojowych wnętrzach piwnicznych.

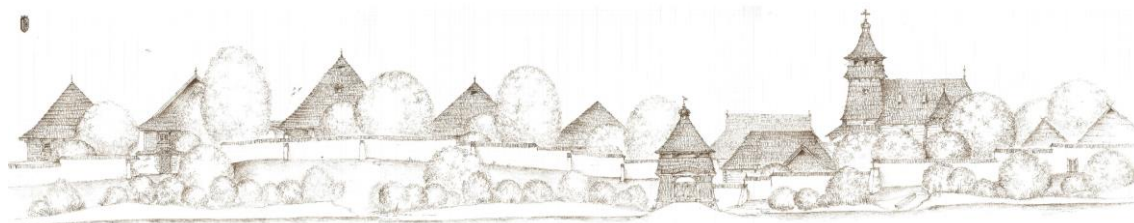
- Problematyka bieżącej realizacji w praktyce i przyszłego wykorzystania badań i wniosków dysertacji

Prezentacja w bieżącym opracowaniu istniejących i rozebranych już obiektów tak charakterystycznych dla miejscowości jak karczma Nowotarskich i ratusz rynkowy przyniosła szereg spostrzeżeń i wskazówek, które w sposób praktyczny mogą być wykorzystane w przyszłości do budowania oferty turystycznej przez władarzy miejscowości na równi z przebadanymi i udokumentowanymi piwnicami miejskimi, które z inspiracji autora opracowania i przy jego udziale zostały wpisane do rejestru zabytków w 2017 roku. Niejako przy okazji badań naukowych autor wykonał cyfrową dokumentację konserwatorską zagrody nr 126 i projekt adaptacji tego budynku do pełnienia po remoncie funkcji izby regionalnej kultury i sztuki. Podobnie, opracowanie katalogu elementów charakterystycznych dla architektury lokalnej przysłużyło się do opracowania projektu przebudowy domu ludowego wybudowanego w latach 70-tych XX wieku w pierzei zachodniej rynku. Jego forma po przebudowie ma nawiązywać detalem i szczegółami do historii architektury miasta. Prowadzone na szerokim obszarze - wykraczającym poza początkowo przyjęte granice geograficzne - badania poligonowe przyniosły szereg ciekawych spostrzeżeń i wniosków, które autor opracowania stosuje już w praktyce projektowej i planuje przenieść do opracowań popularyzujących dorobek polskiej sztuki ciesielskiej i tradycję budownictwa regionalnego.

- Uwagi i spostrzeżenia

Długi okres badań przygotowań i gromadzenia materiałów oraz liczne dygresje tematyczne przyniosły poszerzenie wiedzy autora o zagadnienia z dziedzin archeologii (praktyka archeologiczna na rynkach w Dukli i Jaśliskach, badania odkrywkowe i poszukiwania zasypianych piwnic), technologii i konstrukcji w nowoczesnym i historycznym budownictwie drewnianym, kamieniarstwa i historii sztuki. Wiedza ta na bieżąco procentuje w codziennej pracy.

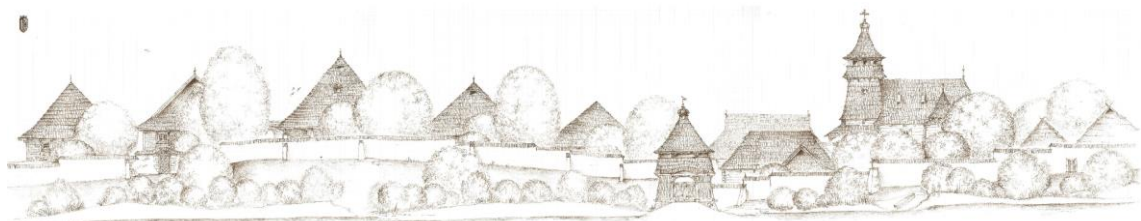
Studia własne tematu opracowania, uzupełniane równoległe studiami podyplomowymi w powiązonym kierunku, uczestnictwem w konferencjach naukowych, warsztatach i spotkaniach powiązanych z dyskusjami z fachowcami z dziedziny ciesielstwa, archeologii, historii sztuki i fascynatami sztuki ludowej rozwinęły horyzont patrzenia na historię budownictwa drewnianego i szkołę ciesielską w Polsce, zachęcając autora do podjęcia dalszych wysiłków zmierzających do odkrywania i popularyzacji wyjątkowych wartości niesionych przez przemijającą tradycję naszego regionu.

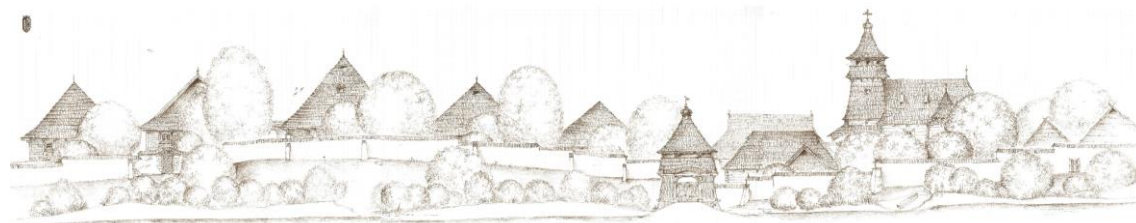

Bibliografia

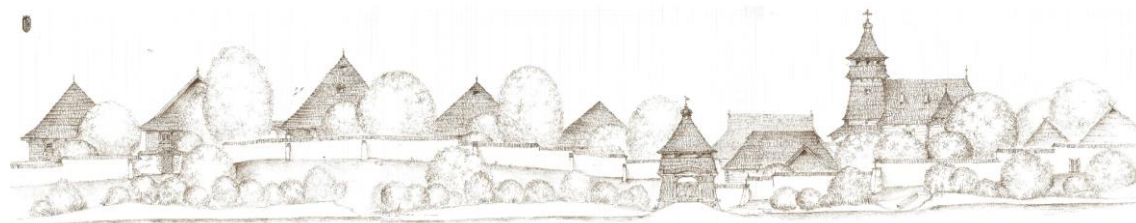
1. *Acta Castrensia Biecensia*, księgi grodzkie bieckie, Archiwum Państwowe w Krakowie, Oddział na Wawelu, t. 1.
2. *akta Grodzkie i Ziemskie*, t. VIII, nr 6,
3. Archiwum Archidiecezjalne w Przemyślu, sygn. 195, *Lustracja generalna miasta Radymna cum attinentiis do biskupstwa przemyskiego należących anno D. 1746 zaczęta et successive expediowana do r. 1751*
4. Ataman J., *W.H. Sierakowski i jego rządy w diecezji przemyskiej*. Warszawa 1936
5. Baranowski B., *Polska karczma. Restauracja. Kawiarnia*, Wrocław 1979
6. Barciak A. *Czechy a ziemie południowej Polski w XIII wieku oraz w początkach XIV wieku. Polityczno-ideologiczne problemy ekspansji czeskiej na ziemie południowej Polski*, Katowice 1992
7. Barut J., *Dawna ziemia biecka i jej stolica*, Kraków 1963
8. Barut J., Motyka S., Ślowski T., *Nad rzeką Ropą: z dziejów Biecza, Gorlic i okolicy*, Kraków 1962
9. Bata A. *Na Rymanowskiej Rusi*, Krosno 2013
10. Bata A. *Spór o ratusz*, Nowe Podkarpacie nr 26, 25 czerwca 2014
11. Bata A., *Jaślika. Dzieje miasteczka i okolic*, Krośnieńska Oficyna Wydawnicza, Kraków 2014
12. Bocheński A., *Drewniana architektura Jaślik*, Rocznik Rymanowa Zdroju, t. III, Wyd. Fot-Art., Rymanów 1994
13. Bogdanowski J., *Architektura obronna w krajobrazie polski. Od Biskupina po Westerplatte*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa-Kraków 1996
14. Bogucka M., Smasonowicz H., *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*, Warszawa 1986
15. Bogusz W., *Projektowanie architektoniczne i budownictwo regionalne*, Warszawa, 1988.

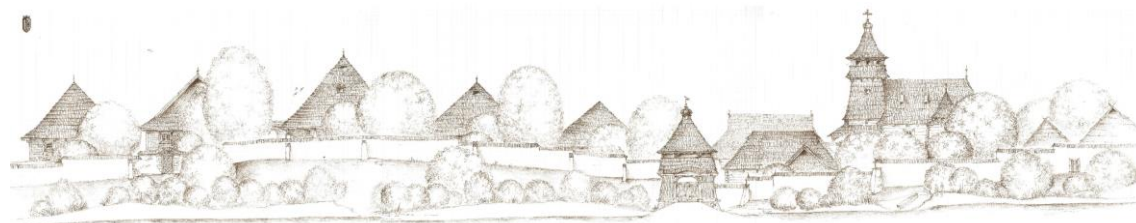
16. Borzemski A. *Archiwa w Sanoku, Jaśliskach, Króliku Wołoskim, Hłomczy, Ładzinie i Klimkówce*, Wyd. Nakładem Miasta Sanok, Sanok 1906
17. Bostel F., *Przyczynek do dziejów Jaślisk*, [w] *Przewodnik Naukowy i Literacki* (dodatek do *Gazety Lwowskiej*), t. XVIII, 1890
18. Brykowska M. *Metody pomiarów i badań zabytków architektury*, Warszawa 2003
19. Burszta J., *Wieś i karczma*, Warszawa 1950
20. Chlebowski B., Wawelski W., (red.), *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 11, Warszawa 1890.
21. Chrzanowski T. *Karczmy i zajazdy polskie*, Warszawa 1958
22. Ciołek G., *Regionalizm w budownictwie wiejskim w Polsce*, Wyd. Politechniki Krakowskiej, Kraków 1984
23. Czajkowski J., *Budownictwo ludowe Podkarpacia*, Sanok 1977
24. Czajkowski J., *Budownictwo ludowe w polskich Karpatach*, Materiały MBL w Sanoku, Sanok 1993
25. Czajkowski J., *Dom drewniany w Polsce. Tysiąc lat historii*, Zakład Wydawniczy „NOMOS” Kraków 2011
26. Czajkowski J., *Zagroda kmieca z pierwszej połowy XVII w. w Moszczenicy pow. Gorlice*, Materiały MBL w Sanoku, Sanok 1973
27. Czajkowski J., *Ze studiów nad historycznym rozwojem domu wiejskiego w południowej Polsce*, Materiały MBL w Sanoku, Sanok 1991
28. Czarnecki B., *Drobnoskalowa zabudowa drewniana jako czynnik utrudniający modernizację małych miast Białostoczczyzny*, Białystok 2001
29. Dominiczak H., *Granice Państwa i ich ochrona na przestrzeni dziejów*, Warszawa 1997
30. Drożdż-Szczybura M., *Zagroda okólna jako jedna z form przestrzennych tradycyjnej zagrody wiejskiej*, Architektura, Monografia nr 273, Kraków 2000
31. Fastnacht A., *Osadnictwo ziemi sanockiej w latach 1340-1650*, Wrocław 1992
32. Fastnacht A., *Sanok. Materiały do dziejów miasta do XVII w.*, Brzozów 1990
33. Feliński R., *Budowa miast*, Lwów 1916
34. Frazik J. (kierownik naukowy), *Podsumowanie stanu badań i wytyczne konserwatorskie do zasad kształtowania architektonicznego*, maszynopis, Katedra HAUiSzP, Kraków 1989
35. Frazik J., *Ze studiów nad warsztatem architekta i budowniczych w średniowieczu*, Kraków 1990
36. Gajewski B., *Jaśliska 1366-1996. Zarys monograficzny*, Wyd. Muzeum Okręgowe, Krosno 1996,

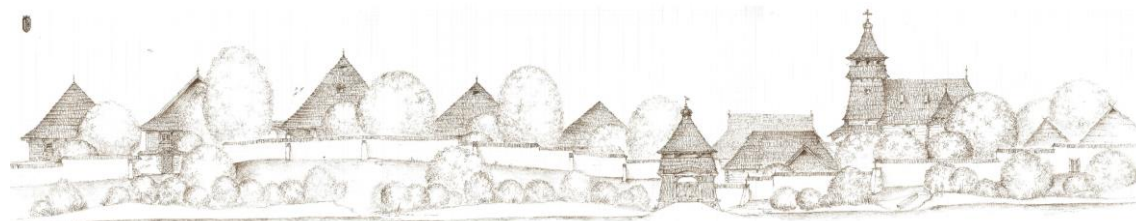
37. Gałęzowski J., red., Odbudowa polskiego miasteczka. Projekty domów opracowane przez grono architektów polskich, Obywatelski Komitet Odbudowy Wsi i Miast, Kraków 1915
38. Gaweł A., Stepaniuk M., *Zdobnictwo drewnianych budynków mieszkalnych*, Instytut Zrównoważonego Rozwoju, Białystok 2007
39. Gloger Z., *Budownictwo drzewne i wyroby drzewne w dawnej Polsce* Tom I i II, Druk Wł. Łazarskiego, Warszawa 1907
40. Gloger Z., *Encyklopedia staropolska ilustrowana*, Warszawa 1958.
41. Gloger Z., *Księga rzeczy polskich*, Kraków 1896
42. Górak J., Podcieniowa zabudowa miasteczek Lubelszczyzny, PSOZ Zamość 1996
43. Górak J., Budownictwo drewniane miasteczka Wojstawice,
44. Grabski M., Ochrona budownictwa drewnianego. Małopolskie realizacje skansenowskie w końcu XIX i w XX wieku, KAK 2008
45. Guerquin B. *Zamki w Polsce*, Warszawa 1984
46. Hensel W., Laciejewicz L., *Metoda archeologiczna w zastosowaniu do badań nad wsią i miastem wczesnośredniowiecznym w Polsce*, Wrocław 1962
47. Jagieła K., *Domy z podcieniem szczytowym*, [w:] Komentarze do Polskiego Atlasu Etnograficznego, Wrocław 1995
48. Jamka R., *Przegląd badań nad początkami miast w Polsce południowej w świetle badań archeologicznych*, Kraków 1970
49. Kaczkowska A., *Technologia budowy domów z drewna*, Ko-Ba, Krosno 2012
50. Kalinowski W., Miłobędzki A., *Studia nad zabudową miasteczka Ciężkowice*, Kwartalnik Architektury i Urbanistyki
51. Kierzkowska-Kalinowska E., *W kwestii badań nad rozplanowaniem miasta średniowiecznego*, KHKM Z.1. 1975
52. Kiryk F., *Lokacje miejskie nieudane, translacje miast i miasta zanikłe w Małopolsce do połowy XVII stulecia*, KHKM z. 3. 1980
53. Kiryk F., *Miasta małopolskie w średniowieczu i czasach nowożytnych*, Kraków 2013
54. Knyba J., *Budownictwo ludowe na Kaszubach*, Gdańsk 1987
55. Konopka M., red., *Każde miejsce opowiada swoją historię*, Poznań 2001
56. Kopkowicz F. *Ciesielstwo polskie*, Warszawa 1958
57. Kopkowicz F., *Ciesiołka wiejska i małomiasteczkowa*, Warszawa 1948
58. Kotwica J., *Konstrukcje drewniane w budownictwie tradycyjnym*, Arkady 2007
59. Kozaczewski T., *Wielkość i program budowy miasta średniowiecznego*, Wrocław 1972
60. Kozakiewicz L., *Jaślicka, zarys dziejów miasta prywatnego*, Kraków 1969

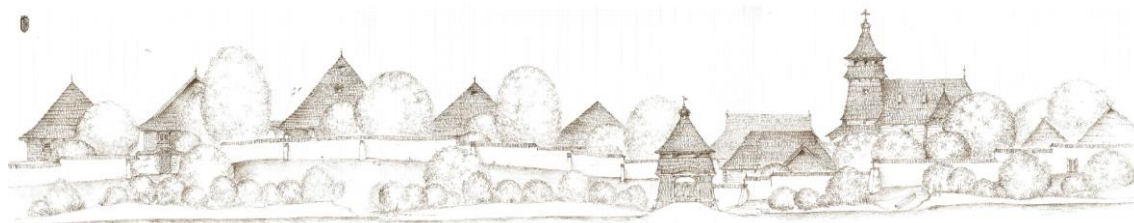
61. Kozakiewicz L., *Jaśliska. Studium Historyczno-Urbanistyczne do planu zagospodarowania przestrzennego miasteczka*, maszynopis, P.P. PKZ o. Warszawa, Warszawa 1964
62. Koźma J. *Dzieje Jaślik do 1944 roku* (praca pod kierunkiem dr Jerzego Horwata, WSP Instytut Historii w Rzeszowie), Rzeszów 1991
63. Krassowski W., *Architektura drewniana w Polsce*, Arkady 1958
64. Krassowski W., *Chałupa polska na przełomie XVI i XVII wieku*, PSL 1953
65. Krassowski W., *Początki osadnictwa i architektury drewnianej na ziemiach Polski*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 1987, t. 32.
66. Książek M. *Zarys budowy miast średniowiecznych w Polsce do końca XV w*, Kraków 1996
67. Książek M., *Układy urbanistyczne niektórych zabytkowych miasteczek w województwie rzeszowskim*, Sanok 1973
68. *Księga magistratu w Jaśliskach 1544-1594*, Sanocka Biblioteka Cyfrowa zespół nr 50.
69. Kucharski W., *Sanok i ziemia sanocka w dobie Piastów i Jagiellonów*, Lwów 1905
70. Kuśnierz K., *Gorlice. Zarys rozwoju przestrzennego miasta do czasów najnowszych*, Kraków 1990
71. Kuśnierz K., Książek M., *Nowy Targ. Zarys rozwoju przestrzennego miasta do końca XIX w. dzieje miasta Nowego Targu*. Kraków 1991.
72. Kuśnierz K., Kuśnierz-Krupa D., *Rymanów Zdrój w obronie krajobrazu kulturowego*, Wiadomości konserwatorskie 19/2006
73. Kuśnierz K., *Wadowice. Uwagi o rozwoju przestrzennym miasta do końca XIX wieku*, Kraków 1999
74. Kuśnierz-Krupa D., *Historia zagospodarowania przestrzennego miasta „kazimierzowskiego” w Małopolsce na przykładzie Skawiny*, ZG SKZ 2010
75. Kuśnierz-Krupa D., *Jaśliska w dawnej ziemi krakowskiej w świetle mapy Miega*, SUZ 2013
76. Kuśnierz-Krupa D., *Jaśliska w średniowieczu na tle miast dawnego powiatu bieckiego*, Kraków 2013, Wyd. PK,
77. Kuśnierz-Krupa D., *Rozwój ośrodków miejskich w Małopolsce w średniowieczu, w okresie panowania Kazimierza Wielkiego*, Kraków 2013
78. Kuśnierz-Krupa D., *Skawina w średniowieczu. Zagadnienia urbanistyczno-architektoniczne*, Kraków 2012
79. Lech J., *Tradycyjny dom chłopski i jego użytkowanie na obszarze środkowej Polski*, [w:] *Kultura wsi Polski środkowej w procesie zmian*, t. 2, „Prace i Materiały Muzeum Etnograficznego w Łodzi” 1979, Seria Etnograficzna, nr 20.

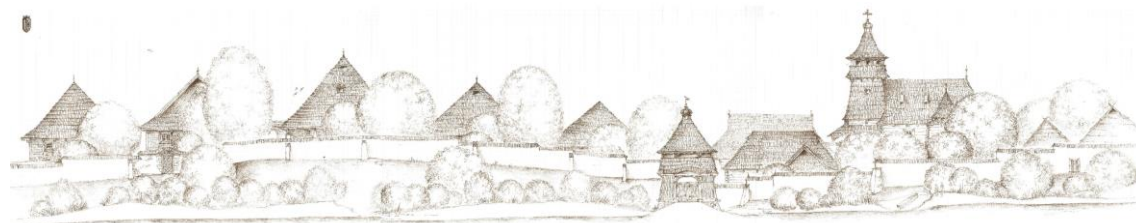
80. Lehmann R., *Symbiosis and Ambivalence. Polacy i Żydzi w małym miasteczku galicyjskim*, Nowy York 2001
81. Loewe L., *Schlesische Holzbauten*, Dusseldorf 1969
82. Lorenc M. *Wykorzystanie walorów turystycznych dla rozwoju turystyki w Jaśliskach i okolicy*, (praca licencjacka PWSZ w Krośnie), Krosno 2007
83. *Magistrat Miasta Jaśliska*, zbiory Sanockiej Biblioteki Cyfrowej, tura II
84. Matuszczak J., *Z dziejów architektury drewnianej na Śląsku*, RMGB 1971
85. Mielczarek Z., *Budownictwo drewniane*, Warszawa 1994
86. Miłobędzki A., *Zarys dziejów architektury w Polsce*, Warszawa 1963
87. Misiuk R., *Budownictwo drewniane okolic Białegostoku – szanse rozwojowe*, [w:] W. Czarnecki, M. Proniewski (red.), *Budownictwo drewniane w gospodarce przestrzennej europejskiego dziedzictwa*, Białystok 2004.
88. Mokłowski K., *Sztuka Ludowa w Polsce*, Lwów 1903
89. Muzioł-Węclawowicz A., red, *Przykłady rewitalizacji miast*, T 1, Instytut Rozwoju Miast, Kraków 2010
90. Niewalda W., *Badania nad murami miejskimi w Lipnicy Murowanej*, Kraków 1969
91. Olczak S. Jędrejek W. Wiater W., *Poradnik cieśli wiejskiego*, Wrocław 1960
92. Olszak P., *O potrzebie budowy domów z drewna*, <http://www.stomasz.pl/>, 28 II 2009
93. Olszański H., *Karczmy zajezdne w południowo wschodniej Polsce*, Materiały MBL w Sanoku, Sanok 1993
94. Orlik Z., *Dzieje Jaślisk*, (praca magisterska pod kierunkiem dr hab. Feliksa Kiryka, WSP w Rzeszowie), Rzeszów 1979
95. Pak M., *Szlak architektury drewnianej jako systemowa forma ochrony zabytkowego budownictwa drewnianego*, Teka Kom. Arch. Urb. Stud. Krajobr. – OL PAN, 2010
96. Patoczka P. *Stan zachowania świeckiego budownictwa drewnianego w województwie Podkarpackim*, wyd. Pro Carpathia, Rzeszów 2015
97. Patoczka P., *Ściany i bramy w krajobrazie*, wyd. PK 2000
98. Pawlicki M. B., *Orawa – architektoniczna rodzimność regionu jako oznaka małej ojczyzny – wspomnienia z połowy XX wieku*, Kraków 1998
99. Pawlicki M. B., *Techniki budowlane w kompleksach zabytkowych. Słownik terminologiczny*, Zamość 2011
100. Pawłowski, *Premislia Sacra*
101. Poczobut J., *Ustka*, materiały Projektu Badawczego, *Rewitalizacja miast polskich jako sposób zachowania dziedzictwa materialnego i duchowego oraz czynnik zrównoważonego rozwoju*, maszynopis, Kraków 2008

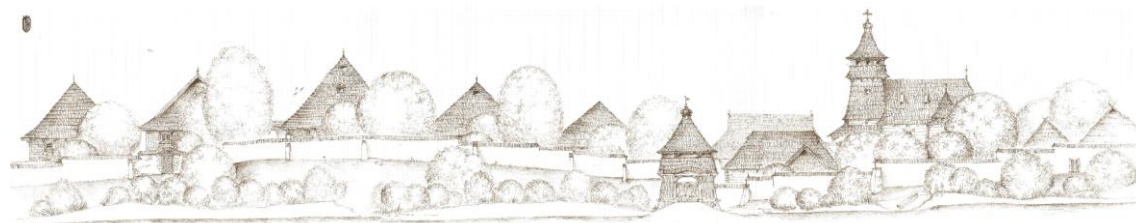
102. Praca zbiorowa, *Budownictwo drewniane w gospodarce przestrzennej europejskiego dziedzictwa*, Białystok 2004
103. Prochaska A., *Miasteczko i klucz biskupów przemyskich*, Przewodnik Naukowy i Literacki, Lwów 1889
104. Proksa M., *Budownictwo obronno-rezydencjonalne ziemi przemyskiej i sanockiej (połowa XIV w. - połowa XVII w.) w świetle badań archeologiczno-architektonicznych i źródeł pisanych*, Polskie Towarzystwo Historyczne Oddział w Przemyślu, Przemyśl 1994
105. Proksa M., *Studia nad zamkami i dworami ziemi przemyskiej od połowy XIV do początków XVIII wieku*, Przemyskie Towarzystwo Archiwistyczne "Archiwariusz" w Przemyślu, Przemyśl 2001
106. Ptaśnik J., *Miasta i mieszczaństwo w dawnej Polsce*, Kraków 1934.
107. Pudlis R., *Drewno, surowiec wszechczasów*, Warszawa 2005.
108. Puszet L., *Studia nad polskim budownictwem drewnianym*, t. I, Chata, Kraków 1903
109. Reinfuss R. *Wiejskie budownictwo podcieniowe na Lubelszczyźnie*, [w:] *Z zagadnień kultury ludowej*, t. I, Lublin 1978
110. Ruszczyk G., *Architektura drewniana w Polsce*, Muza, Warszawa 2009
111. Ruszczyk G., *Drewno i architektura. Dzieje budownictwa drewnianego w Polsce*, Warszawa 2007.
112. Samsonowicz H., *Życie miasta średniowiecznego*, Wyd. Poznańskie, Poznań 2006
113. Sarna W., *Opis powiatu krośnieńskiego pod względem geograficzno-historycznym*, Przemyśl 1898
114. Sas-Zubrzycki J., *Cieśla Polski*, Lwów 1916
115. Sas-Zubrzycki J., *Cieśla polski, murarz polski*, wyd. Graf-ika Warszawa 2010
116. Sas-Zubrzycki J., *Cieślicтво polskie*, wyd. Graf-ika Warszawa 2010
117. Sas-Zubrzycki J., *Polskie budownictwo drewniane*, Kraków 1916
118. Skalski K., (red.), *Vademecum rewitalizacji dawnych dzielnic mieszkaniowych*, wyd.I, CHF, Warszawa, wydania następne - Forum Rewitalizacji, 2000-2004, Kraków.
119. Sołtysik A., *Drewniane budownictwo wiejskie północnej Rosji*, *Przestrzeń i Forma*, Kraków 2015
120. Strzelecki G., (red.), *Zabytkowe obiekty drewniane województwa łódzkiego: stan techniczny na przełomie XX i XXI wieku*, Łódź 2006.
121. Szanter Z., *Opis dekanatu jaślickiego sporządzony 1761 roku przez księdza dziekana Aleksandra de Unichow Stebnickiego, parocha szklarskiego*, Łańcut 1999

122. Szymanowicz-Gwizdź A., *Drewniane budownictwo mieszkalne i gospodarcze wsi Górnego Śląska*, Widomości konserwatorskie, 13/2003
123. Śweiykowski E., *Studia historii, sztuki i kultury wieku XVIII w Polsce*, T.I. Monografia Dukli, Kraków 1903
124. T. Czerwiński, *Budownictwo Ludowe w Polsce*, Muza, Warszawa 2012
125. *Teki Schneidera*, Biblioteka Cyfrowa w Sanoku
126. Tłoczek I., *Chałupy polskie*, Arkady, Warszawa 1958
127. Tłoczek I., *Dom mieszkalny na polskiej wsi*, Warszawa 1985
128. Tłoczek I., *Polskie budownictwo drewniane*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Kraków 1980
129. Tołwiński T., *Urbanistyka*, Warszawa 1934
130. Tondos. B., *Opinia historyczno-konserwatorska dotycząca karczmy w Jaśliskach*, Archiwum WUOZ D. w Krośnie, sygn. 3836
131. Turowicz M., *Galicja od pierwszego rozbioru do wiosny ludów 1772-1849*, Kraków 1956
132. Waksmundzka A.K., *Klasztor Sióstr Sercanek w Jaśliskach 1902-2000*, Praca magisterska, maszynopis ,Kraków 2002
133. Wejchert K., *Miasteczka polskie jako zagadnienie urbanistyczne*, Warszawa 1947
134. Widawski J., *Miejskie mury obronne w Państwie Polskim do początku XV wieku*, Warszawa 1973
135. Wieczorek K., *Funkcja i forma podcieni w zabytkach budownictwa drewnianego w Polsce i w krajach ościennych*, witryna PANORAMA KULTUR
136. Witek M., *Zabudowa wiejska i małomiasteczkowa na terenie polskiej części Puszczy Wkrzańskiej - waloryzacja zasobów, aktywizacja*, Antikon 2003
137. Witryna internetowa - www.polinow.pl/karczma-karczmy_w_dawnej_polsce
138. Witwicka. T., *Inwentaryzacja karczmy w Jaśliskach*, archiwum WUOZ Delegatura w Krośnie, sygn. 3837
139. Wolski K., *Domy podcieniowe w Pruchniku*, Ochrona zabytków 6/4 (23) 206-210, 1953
140. Wróblewski T., *Wspólne elementy w ludowych kulturach Środkowej Europy*, Poznań 1964;
141. Wyrobisz A., *Badania nad historią małych miast w Polsce*, PH 1968
142. Zin W., *Narodziny krajobrazu kulturowego*, Wyższa Szkoła Informatyki i Zarządzania w Rzeszowie, Rzeszów 2005
143. Zin W., *Piękno nie dostrzegane*, Arkady 1971
144. Zin W., *Piękno utracone*, Arkady 1974

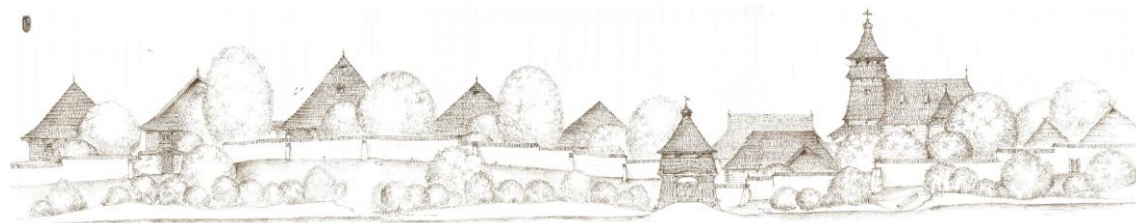

145. Zin W., red., *Zabytki architektury i urbanistyki w Polsce, Miasta historyczne, T1*, Arkady 1986
146. Zin W., *Typy i formy w polskiej architekturze drewnianej*, Kraków 1956
147. Żaki A., *Badania grodziska Wietrzno-Bóbrka pow. Krosno w 1954 roku*, Wrocław 1956
148. Żaki A., *Karpacka Ekspedycja Archeologiczna w roku 1956*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1959
149. Żaki A., *Najstarsze miasta Małopolski*, Kraków 1967
150. Żaki A., *Początki osadnictwa w Karpatach Polskich*, Warszawa 1955

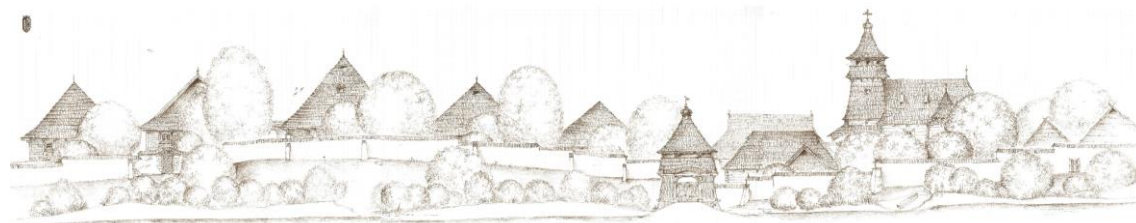

Spis i źródła ilustracji

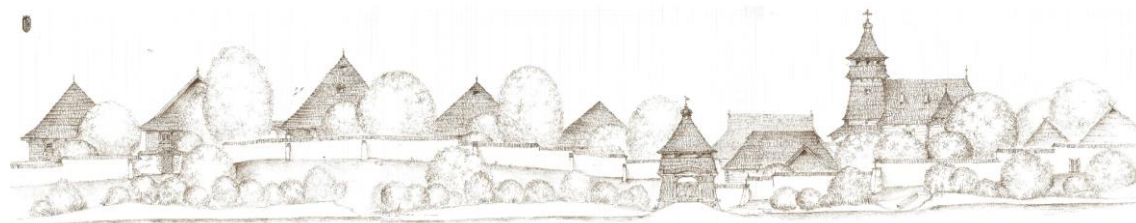
- Rysunek 1. Hipotetyczna rekonstrukcja południowej pierzei rynku jaślickiego z XVII wieku na podstawie mapy katastralnej z XIX wieku. Szkic arch. Marek Gransicki 2015 r.....4
- Rysunek 2. Hipotetyczna rekonstrukcja pierzei domniemanego małego rynku obejmująca legendarną najstarszą istniejącą chałupę w Jaśliskach. Rys. autor 2014 r.....5
- Rysunek 3. Rekonstrukcja zespołu zabudowy starego kościoła w Lubatowej na podstawie archiwalnych zdjęć. opracowanie i rysunek autor7
- Rysunek 4. Mapa województwa krakowskiego z zaznaczonym konturem Powiatu Bieckiego w opracowaniu zwanego Ziemią Biecką, [w:] Słownik historyczno-geograficzny ziem polskich w średniowieczu, Edycja pod redakcją Tomasza Jurka. Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, wersja internetowa, <http://www.slownik.ihpan.edu.pl/>, [dostęp: 08.04.2018]9
- Rysunek 5. Grafika przedstawiająca podcieniową karczmę przejazdową. Pobrano z sieci Internet po wpisaniu hasła: „karczmy przejazdowe”. Witryna internetowa, na której umieszczono powyższy materiał graficzny nie podała źródła pochodzenia ani tytułu opracowania książkowego z którego pochodził wykonany skan [dostęp 24. 01. 2015].11
- Rysunek 6. Mapa Miega wydanie Pierwsze i Drugie mapy wojskowej, porównanie sytuacji z okresu lat 1763-1787 oraz 1806-1869 z widoczną zmianą dokładności i realizmu przedstawienia detali i szczegółów zespołu zabudowy, www.mapire.eu [dostęp: 04.05.2018]17
- Rysunek 7. Mapa katastralna Jaślick z 1896 (fragment 1) z metryką i siatką skali w sążniach i metrach. Mapa [w:] Archiwum Państwowe w Przemyślu, s.v.18
- Rysunek 8. Mapa katastralna Jaślick z 1896 (fragment 2) z zespołem zabudowy kościoła i placu rynkowego. Mapa [w:] Archiwum Państwowe w Przemyślu, s.v.....19
- Rysunek 9. Mapa katastralna Jaślick prawdopodobnie z 1851 r, ze zbiorów Muzeum Historycznego – Pałac w Dukli. Jedna z wersji tej samej mapy wykonywanej w podobnym okresie. Mapa posiada zmienioną pisownię nazw.....20
- Rysunek 10. Skan 2 karty teki z mapami katastralnymi okręgu Jaślicka ze skalą i podziałką liniową opracowania. Źródło: Archiwum Państwowe w Przemyślu, otwarta wersja internetowa. [dostęp 23. 07. 2018 r.]21

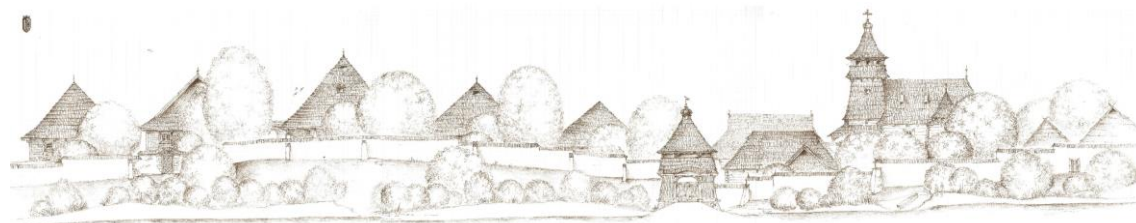
- Rysunek 11. Każdej tece poświęconej poszczególnym miejscowościom towarzyszy karta z oznaczeniami graficznymi stosowanymi na mapach. Źródło Archiwum Państwowe w Przemyślu, otwarta wersja internetowa. [dostęp 23. 07. 2018 r.].....22
- Rysunek 12. Powiększenie wycinka mapy obejmującej zespół zabudowy miejskiej z zaznaczonymi czerwoną obwiednią elementami wydzielonymi z domniemanej parceli biskupiej. Źródło Archiwum Państwowe w Przemyślu. [dostęp 23. 07. 2018 r.]23
- Rysunek 13. Inna wersja mapy prezentowanej powyżej pokazuje wydzielone strefy działki w odmienny sposób [dostęp 23. 07. 2018 r.]23
- Rysunek 14. Mapa własności żydowskiej, źródło: Rosa Lehamn, Symbiosis and Ambivalence, Berghahn Books, Nowy Jork 2001, s. 198 [dostęp 23. 01. 2017 r.]24
- Rysunek 15. Widok na południową pierzeję rynku w Jaśliskach z kościołem w trakcie przebudowy w pierwszych latach po I Wojnie Światowej, widoczny mniejszy z budynków placu rynkowego z podpiwniczeniem rozebrany przed II Wojną Światową, oraz podcień narożnej chałupy w pierzei północnej u wylotu ulicy Do Wieżyska. Źródło: zdjęcie dostępne w zbiorach Stowarzyszenia Przyjaciół Jaślisk i Okolic, pobrane z witryny internetowej – szteti.org.pl/pl/city/jasliska [dostęp 24 01 2017]26
- Rysunek 16. Widok na fragment zachodniej pierzei rynku w Jaśliskach z widoczną budową nowego domu drewnianego w miejsce rozebranego oryginalnego budynku z połowy XIX wieku wg oświadczenia Stanisława Lorenca z Jaślisk. źródło: Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Przemyślu Delegatura w Krośnie. Rep. autor 2016 r.27
- Rysunek 17. Rysunek poglądowy kondygnacji parteru bez tzw. stajni. "Biała karta" z lat 60-tych XX wieku. W zasobach Podkarpackiej Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Przemyślu Delegatura w Krośnie.34
- Rysunek 18. Strona pierwsza "białej karty" z lat 60-tych XX wieku. W zasobach Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Przemyślu Delegatura w Krośnie.....34
- Rysunek 19. (rycina składa się z trzech fotografii) Na stronie powyżej zamieszczono opis współczesny, a powyżej blok rysunków "białej karty" zagrody domu nr 126 z roku 2001 autorstwa Barbary Tondos. W zasobach Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Przemyślu Delegatura w Krośnie. Zdziwiająca jest to, że pomimo z pozoru niedbałego wykonania, wcześniejsza inwentaryzacja budynku mieszkalnego ma wymiary dokładniejsze od staranniejszego opracowania z roku 2001.

	Nieściłości wymiarowe, a nawet proporcjonalne wykazała inwentaryzacja budynku wykonana przez autora pracy w roku 2014 i uzupełniona w roku 2015 po oczyszczeniu wnętrza budynku (rysunki szczegółowe na stronie 96 do 100 niniejszego opracowania), które używane było po przejęciu chałupy przez gminę jako skład materiałów i sprzętów. Zastanawia w „białej karcie” np. brak połączenia budynku głównego z częścią gospodarczą w strefie miedzucha. Konstrukcja i bardzo mała wysokość przejścia, charakterystyczna dla archaicznych rozwiązań, sugerują pierwotny charakter tego przejścia.35
Rysunek 20.	Reprodukcja fragmentu mapy wykonanej przez PP PKZ O/Warszawa w 1964 r z naniesioną inwentaryzacją zabudowy w obrysie murów miejskich z ujętym przedmieściem węgierskim. Widoczny podział struktury zabudowy na drewnianą i murowaną – zwraca uwagę niewielki procentowo przyrost budynków murowanych w porównaniu z mapą katastralną z połowy XIX wieku. Mapa z opracowania L. Kozakiewicza, Studium Historyczno-Urbanistyczne do planu zagospodarowania przestrzennego miasteczka, źródło: Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Przemyślu Delegatura w Krośnie. Rep. autor 2016.....36
Rysunek 21.	Wizja artystyczna Jaślik od strony południowej z Bramą Węgierską. Rys. autor 2015 r.....38
Rysunek 22.	Charakterystyczna piwnica kamienna pod jedną z drewnianych chałup południowej pierzei rynku, widoczne zawirowania pary wodnej w pomieszczeniu i zavalona ściana szczytowa od strony rynku. Fot. autor39
Rysunek 23.	Wizja artystyczna drewnianego grodu Golesz w okresie lokacji Jaślik z widoczny na drugim planie stołbem kamiennym, który może być identyfikowany z okrągłą basztą narożną zwaną „Wieżyskiem”. Rys. autor 2018 r.....44
Rysunek 24.	Schemat zmian układu placu rynkowego w Jaślikach, [w:] J. Frazik, Podsumowanie stanu badań...46
Rysunek 25.	Fotografia pasa łączenia sklepienia częściowo zasypanej piwnicy w Jaślikach na działce szkolnej. Piwnica w dostępnej części ściany szczytowej do zasypiska liczy przeszło 14 m długości i ma ponad 4,5 m szerokości. Łączenie segmentów występuje w Jaślikach co ok. 9,0 m, w Dukli szwy segmentów sklepień są węższe i mają około 6,0 m. Fot. autor 2015 r.47

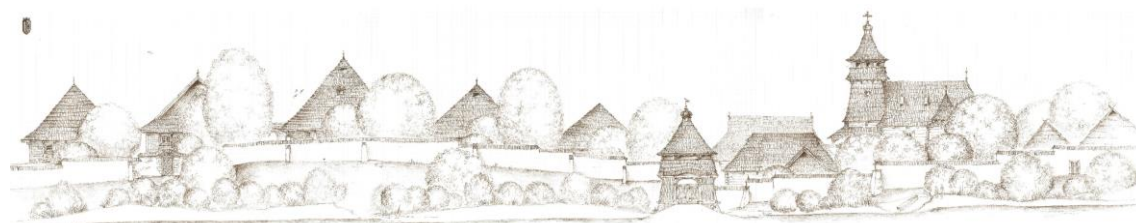

- Rysunek 26. Fotografia piwnicy przechodniej, prawdopodobnie przedprożowej w Dukli. Długość piwnicy 7,5 m, szerokość 4,5 m. Widoczne zamurowanie przejścia do kolejnej piwnicy w ciągu pierzei zachodniej z załamaniem nadprożem kamiennym. Fot. autor 2016 r.48
- Rysunek 27. Ta sama piwnica w widoku na przeciwległą ścianę z widocznym kolejnym zamurowanym przechodem oraz wyjściem z piwnicy w kierunku rynku. Na zdjęcie widoczne zasypisko tego przejścia, którego relikty zostały odsłonięte w czasie praktyk studenckich pod nadzorem dr archeologa Wojciecha Pasterkiewicza. Po lewej stronie na pierwszym planie typowe dla dukielskich piwnic podmurowanie sklepienia o niezidentyfikowanej funkcji, która nie jest związana ze wzmocnieniem sklepienia. Fot. autor 2016 r.49
- Rysunek 28. Fotografia zniszczonej ściany szczytowej piwnicy w Jaśliskach na działce szkolnej. Komora jest zasypana na dwu odcinkach sklepienia, budowa widocznego przewodu wodociągowego mogła być przyczyną zawalenia się ściany szczytowej. Fot. autor 2015 r.....51
- Rysunek 29. Mapa piwnic rejonu rynkowego w Jaśliskach aktualna na czerwiec 2015 r. Do 2018 roku zgłoszono w tym samym rejonie jeszcze 5 pojedynczych piwnic. W czasie praktyk studenckich wykonano precyzyjne inwentaryzacje 5 zespołów piwnic w pierzei północnej, do których dostęp nie zagrażał życiu i zdrowiu zespołu. W trakcie rekonesansu wykonano dokumentację fotograficzną kolejnych piwnic znajdujących się w prywatnym posiadaniu, których pomiarów nie wykonywano. Szereg komór piwnicznych zastano w stanie zagrażającym zawaleniem. [AutoCAD 2014 LT]52
- Rysunek 30. Mapa piwnic przyrynkowych w Dukli wykonana w 2016 r. Na mapie oznaczono linie badań georadarowych oraz pola występowania anomalii geologicznych, które przed wykonaniem odwiertów kontrolnych wydawały się sugerować możliwość występowania w obrębie placu rynkowego podziemnych przejścia i korytarzy. Po badaniach wglębnych korytarze okazały się w rzeczywistości kanałami przepływu wód gruntowych. Oprac. autor 2016 r. [AutoCAD 2014 LT]53
- Rysunek 31. Rzut komór piwnicznych na dzisiejszej działce szkolnej, szarym kolorem wypełniono obrys istniejącej Starej Szkoły. Widoczny po lewej korytarz z zejściem po schodach od strony placu rynkowego. Widoczny na dziewiętnastowiecznej mapie murowany budynek w granicach omawianego terenu posiada fasadę wyraźnie cofniętą w stosunku do linii zabudowy pierzei północnej, odpowiadając narysowi budynku w

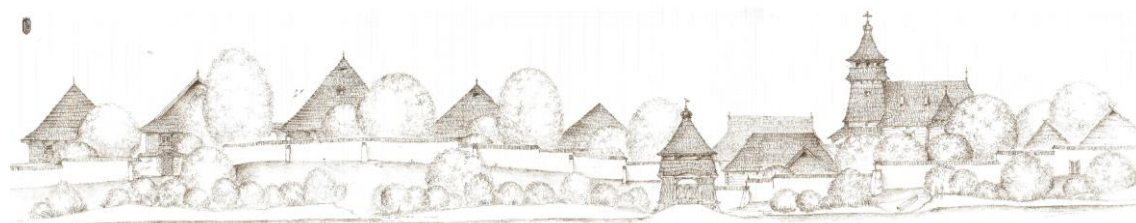
stosunku do wejścia do odkrytej piwnicy jak powyżej. Proporcjonalnie, istniejący budynek tzw. Starej Szkoły odpowiada wymiarami i usytuowaniem obiektowi zaznaczonemu na mapie jako „kamienica”co może sugerować, że Stara Szkoła i dziewiętnastowieczna kamienica to te same obiekty. Pomiary szkoły przyniosły przesłanki mogące wskazywać na dawniejsze pochodzenie przynajmniej fragmentów obecnego budynku (rys. wg pomiarów z 2016 r .Oprac. autor 2018 r.) [AutoCAD 2014 LT].54

- Rysunek 32. Fotografia przedstawia interesujący fragment narożnika ściany piwnicznej w miejscu łączenia się komór piwnicznych pokazanych na rysunku nr 31. Widoczne przejścia wielokierunkowe i łęk sklepienia kolebkowego. Fot. autor w okresie pierwszej eksploracji w 2015 r.55
- Rysunek 33. Sklepienie przedsiönka piwnicznego widocznego na rys. 31. Pod betonową płytą widoczną na pierwszym planie odkryto dwa schody prowadzące do piwnicy w trakcie drugiej eksploracji w 2016 r. Fot. autor, 2015 r.....56
- Rysunek 34. Odślonięte sklepienie podobnej jak powyższa piwnicy w rynku w Dukli, Fot. autor 2016 r.56
- Rysunek 35. Praktyka studencka w rynku w Dukli prowadzona pod kierunkiem autora opracowania i nadzorem dr archeologa Wojciecha Pasterkiewicza. Widoczne odślonięte sklepienie piwnicy przedprożowej na głębokości 40 cm poniżej poziomu terenu. Na zdjęciu zespół studentów Zakładu Budownictwa PWSZ w Krośnie przy sondowaniu zewnętrznego wejścia do piwnicy. Fot. autor 2016 r.57
- Rysunek 36. Przekrój dwu komór piwnicznych z pierzei zachodniej w Dukli z widocznym profilem zasypiska i hipotetyczną rekonstrukcją posadzki pod nim z widocznymi kanałami odwadniającymi. Rys. autor 2016 r. .58
- Rysunek 37. Wizja artystyczna dwukondygnacyjnej Bramy Dalejowskiej z drewnianym mostem przerzuconym nad suchą fosą i drewnianymi parkanami na murach, wykonana na podstawie opisu lustratorów z połowy XVIII wieku. Rys. autor 2014 r.59
- Rysunek 38. Wizja artystyczna "Wieżyska" wg opisu lustratorów bpa Sierakowskiego. Rys. autor 2014 r.62
- Rysunek 39. Mury miejskie Jaślik w okresie międzywojennym z zasobów Narodowego Archiwum Cyfrowego, fragmenty kurtyny wschodniej przy dzisiejszej ulicy Za murami [dostęp 24.01.2017], autor nieznan.64
- Rysunek 40. Fragment mapy katastralnej Jaślik z XIX wieku z zaznaczonymi numerami od 1 do 3 domniemanymi budynkami szpitala (1), karczmy

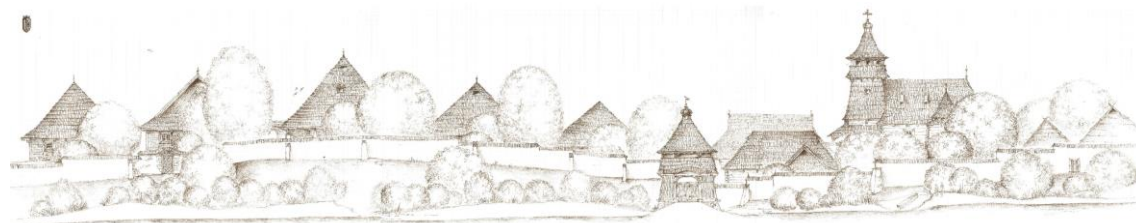

przed Bramą Węgierską (2), zespołu zabudowy szkolnej składającego się ze szkoły (3) i domu nauczyciela (na mapie posiada nr 140 i charakterystyczna przybudówkę). Twierdzenie wysunięte na podstawie opowieści mieszkańca i przewodnika po Jaśliskach – Stanisława Lorenca w 2015 roku. Opowiadanie pokrywa się opisami źródłowymi co do lokalizacji szpitala na działce kościelnej poza murami, jak również w kwestii opisu umiejscowienia szkoły z lustracji Sierakowskiego. Rys. autor 2015 r.....66

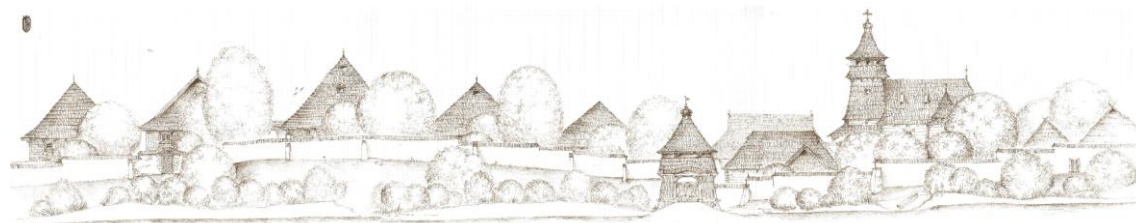
- Rysunek 41. "Biała karta" domniemanego ratusza, zwanego również karczmą zajezdną na rynku w Jaśliskach. W prezentowanym materiale powstanie budynku jest określone na XVII wiek ze zmianami wprowadzanymi w XIX i XX wieku. Materiał w zasobach WUOZ Delegatura w Krośnie. Rep. autor 2012 r.68
- Rysunek 42. Wizja artystyczna pierzei północnej tzw. Małego Rynku tzn. placu wokół kościoła ze starą szkołą (drugi dom od lewej), domem nauczyciela z dobudówką połączoną tak jak obecnie międzuchem (pierwszy i drugi budynek od prawej). Wykonano na podstawie mapy katastralnej z XIX wieku z zachowaniem proporcji i dokładnego układu geometrycznego zabudowań narysowanych na mapie. Rys. autor 2014 r.70
- Rysunek 43. Podcienia nadwieszane w chałupie nr 126 w Jaśliskach. Fot. autor 2015 r.72
- Rysunek 44. Przykład bezstylowej architektury powojennej w postaci budynku Gminnej Spółdzielni Samopomoc Chłopska z lat 60-tych XX wieku wykonany w miejscu starego budynku rynkowego widocznego na rysunku nr 15 w rozdziale 3.2., po którym w piwnicach nowego obiektu zostały fragmenty przebiegu kamiennych ścian wpasowane we współczesne rozwiązania konstrukcyjne. Fot. autor 2015 r.77
- Rysunek 45. Karta z albumu "Wieś i miasteczko - materiały do architektury polskiej" z rysunkami przedstawiającymi Wiśnicz przed pożarem. Rys. nr 109 Jan Matejko 1865 rok.78
- Rysunek 46, 46a. Miasto Biecz, na mapie katastralnej z 1851 roku z bardzo wyraźnie widoczną zabudową murowaną pierzei południowej, reszta pierzei w większości została zbudowana z drewna. Na mapie czytelny jest obrys nieistniejących murów miejskich. Pobrano z zasobów Archiwum Państwowego w Przemyślu sierpień 2018 r. Poniżej rycina przedstawiająca nieopisaną pierzeję rynkową. Źródło: Wieś i miasteczko – materiały do architektury polskiej.80

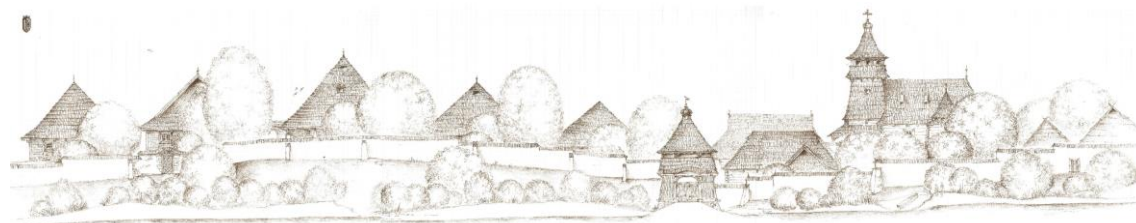
- Rysunek 47. Miasto Biecz na obrazie Napoleona Ordy. Źródło: www.wikipedia, reprodukcja ze zbiorów Zakładu Narodowego im. Ossolińskich [dostęp 27. 02 2017].....81
- Rysunek 48. Szkic międzywojennego ratusza w Jaśle wykonany na podstawie zachowanych fotografii. Rys. autor 2016 r.83
- Rysunek 49. Gorlicki rynek w okresie przed I Wojną Światową. Źródło: witryna internetowa miasta Gorlice, ze zbiorów Fotopolska.eu zakładka Podkarpacie [dostęp 27. 02. 2017 r.]84
- Rysunek 50. Nowy Żmigród przed I Wojną Światową. źródło: Fotopolska.eu zakładka Podkarpacie [dostęp 27.02.2018]85
- Rysunek 51. Widok na fragment zachodniej pierzei rynku w Ciężkowicach z podcieniowymi domami wzdłuż całej pierzei rynkowej przed I Wojną Światową. Źródło: witryna internetowa Pogórze 24, <http://pogorze24.pl/ciezkowice-dawniej/2214/> [dostęp 27. 02. 2017]85
- Rysunek 52. Ratusz w Dukli z widocznym po prawej parterowym domem podcieniowym. Fotografia z końca XIX wieku ze zbiorów prywatnych publikowanych w sieci Internet [dostęp 18. 07. 2017].....86
- Rysunek 53. Pocztówka z widokiem rynku w Bobowej sprzed I Wojny Światowej. Ze zbiorów prywatnych opublikowanych w sieci Internet [dostęp 18. 07. 2017 r.]87
- Rysunek 54. Wśród wielu podcieniowych domów w Ciężkowicach na uwagę zasługuje podcieniowy budynek z łamanym dachem polskim. Fragment pierzei wschodniej rynku w Ciężkowicach. Fot. autor 2015 r.....88
- Rysunek 55. Pierzeja wschodnia rynku w Ciężkowicach z widocznymi domami podcieniowymi widocznymi również na rys. 51. Fot. autor 2015 r.....90
- Rysunek 56. Widok na fragment zachodniej pierzei rynku w Jaśliskach z podcieniowym domem drewnianym z połowy XIX wieku, rozebrany około 1965 roku (wg oświadczenia Stanisława Lorenca – lokalnego przewodnika turystycznego i byłego nauczyciela). Budynek po rozbiórce został przeniesiony do skansenu w Sanoku, gdzie nie doczekał się ponownego złożenia. Ostatecznie został zrekonstruowany w zespole zabudowy małomiasteczkowej w XXI wieku. Źródło: Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Przemyślu Delegatura w Krośnie, Rep. autor 2016 r.92
- Rysunek 57. Widok zachodniej pierzei placu rynkowego między 1962 (drugi dom od prawej został wybudowany w miejscu wcześniej rozebranego i przewiezionego do skansenu w Sanoku), a 1965 roku (data rozebrania

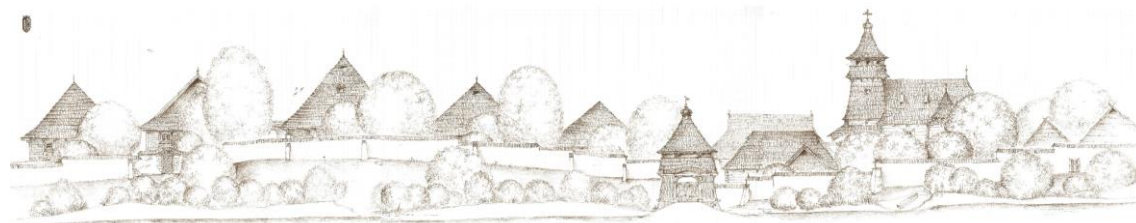
- domu pierwszego z prawej). Źródło: fotografia archiwalna z zasobów Muzeum Historycznego w Sanoku. Rep. autor 2016 r.....94
- Rysunek 58. Ta sama pierzeja z widocznym zrujnowanym domem nr 28 - ostatnim trójtraktowym domem zajezdnym (przejazdowym), rozebrany w momencie otwarcia przewodu doktorskiego autora . Fot. autor 2015 r.95
- Rysunek 59. Rzuty budynków zwarteo zespołu zabudowy rynkowej narysowane przez studentów grupy dr arch. Augusta Bocheńskiego w latach 70-tych XX wieku. W chwili obecnej ostatni budynek z prawej strony nie istnieje, a drugi od prawej to obiekt wybudowany w latach 60-tych w miejsce starszego, który został rozebrany i przeniesiony do Skansenu (nie doczekał się odbudowy). Ilustracja z Rocznika Rymanowa Zdroju, z artykułu autorstwa dr A. Bocheńskiego, Drewniana zabudowa Jaślick97
- Rysunek 60. Rekonstrukcja układu budynku nr 28 przy rynku z zabudowaniami zagrody z końca XX wieku wg opisu mieszkańców, którzy wspominali o stajni spalonej w czasie II WŚ, fundamenty stajni są jeszcze czytelne w trawie na zapleczu zabudowań rynkowych. Rysunek został sporządzony w oparciu o inwentaryzację dr Bocheńskiego z lat 70-tych XX w. Przed budynkiem jak i pozostałymi domami rynkowymi pierzei zachodniej daj się nadal odnaleźć relikty bądź zarysy historycznego bruku, który może być świadkiem zasięgu pierwotnych podpartych słupami podcieni. Rys. autor 2016 r [AutoCAD 2014 LT].98
- Rysunek 61. Dwa interesujące przykłady starej substancji budowlanej w Jaślickach. Domy przy ulicy Wolańskiej – dom po lewej posiada sieni przejazdową i dwutraktowy układ wnętrza, dom po prawej oddzielony od pierwszego szerokim na ok. 2,5 metra miedzuchem otwartym, ma dwa i pół traktu konstrukcyjnego. Rozwiązanie półtraktu jest oparte o podcień narożny (obecnie zabudowany) i przejście wzdłuż całej długiej elewacji kończące się zrujnowaną przybudówką. Możliwe, że wspomniany półtrakt jest pozostałością po sieni przejazdowej, która ograniczała rozpiętość miedzucha nakrywając go przy okazji okapem. Fot. autor 2016 r.....99
- Rysunek 62. Ruina domu wąskofrontowego wg wywiadu z mieszkańcami pochodzącego z XVIII wieku. Duży, szeroki na ponad 8,0 m i długi na przeszło 15 m obiekt nosi ślady nadbudowania i zmian konstrukcyjnych, a elementy łączyń ciesielskich są bardzo zaawansowane. Pod budynkiem zachowały się niedostępne piwnice o znacznej długości. Prawdopodobne miejsce po sieni przejazdowej (niepodpiwniczonej)

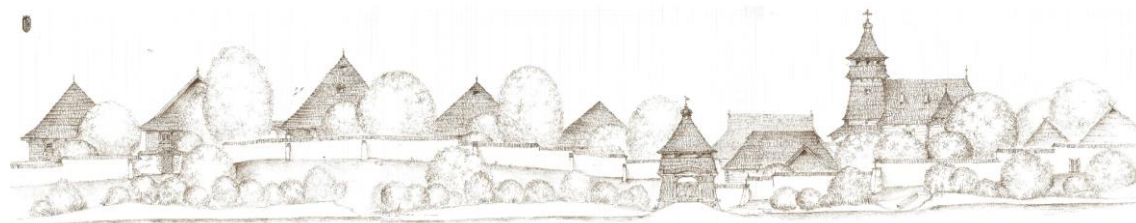
	kończy się identycznym jak w domu na rys. nr 60 destruktem komory gospodarczej. Fot. autor 2016 r.	99
Rysunek 63.	Wg legendy na fotografii przedstawione najstarszą zachowaną do dziś chałupę zagrodową w Jaśliskach. W rzeczywistości budynek nosi ślady licznych przebudów i remontów. Archaiczna i unikatowa w skali Jaślisk rama przysłupowa sprawia wrażenie najstarszego elementu budynku na równi z przyziemem części inwentarskiej, która wyraźnie została podniesiona o kilka belek. Interesujące jest jedyny kompletny kryty miedzuch łączący oba budynki. Fot. autor 2015 r.	100
Rysunek 64.	Ta sama zagroda widziana od strony zapleczewej, zwraca uwagę pokrycie dachu blachą na rąbek stojący, która prawdopodobnie została pozyskana z innego budynku, który został rozebrany (na blasze są słabo czytelne nadruki „made in America” . Fot. autor 2015 r.	101
Rysunek 65.	Inwentaryzacja rzutu przyziemia, rysuje się wyraźny podział na część mieszkalną składającą się z dwu komór – „białej” sypialnej i „czarnej” kuchennej, oddzielonych boiskiem od części gospodarczej domu łączącej się przez miedzuch z dawnym warsztatem przerobionym na pom. inwentarskie. Rys. autor 2015 r. [AutoCAD 2014 LT]	102
Rysunek 66.	Inwentaryzacja elewacji z widoczną zdekompletowaną ramą przysłupową, na ścianie przybudówki widoczne miejsca po starych belkach stropowych. Rys. autor 2015 r. [AutoCAD 2014 LT]	103
Rysunek 67.	Inwentaryzacja przekrojów obu części budynku z podanymi warstwami składowymi poszczególnych przegród .Rys. autor 2015 r. [AutoCAD 2014 LT]	104
Rysunek 68.	Projekt adaptacji wnętrza i odbudowy konstrukcji budynku. Rys. autor 2015 r. [AutoCAD 2014 LT]	105
Rysunek 69.	Projektowany przekrój obu części budynku z widocznym podbiciem fundamentów. Rys. autor 2015 r. [AutoCAD 2014 LT]	106
Rysunek 70.	Projektowana elewacja z uzupełnioną ramą przysłupową. Rys. autor 2015 r. [AutoCAD 2014 LT]	106
Rysunek 71.	Inwentaryzacja zabudowań w strefie na południe od murów kościelnych z artykułu „Drewniana architektura Jaślisk” z Rocznika Rymanowa Zdroju. Czerwoną obwiednią zaznaczono trójtraktowy budynek, który prawdopodobnie znacząco zmieniony istnieje do dzisiaj.	109
Rysunek 72.	Na mapie katastralnej zaznaczono czerwoną obwiednią dom rynkowy nr 28, a niebieskimi budynki pierzejowe i domniemany dwór biskupi dorównujące lub przewyższające szerokością rozpiętość domu nr 28. Oprac. autor	111

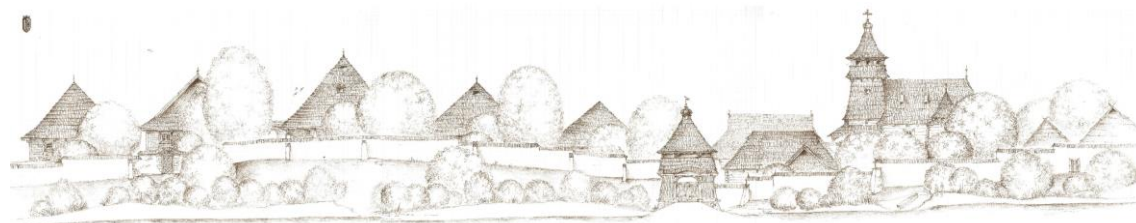
Rysunek 73.	Domy podcieniowe w Czeladzi z bramami odgradzającymi wewnątrz podwórzec od placu rynkowego, podobne rozwiązania występują np. w Starym Sączu. Źródło: Wieś i miasteczko – materiały do architektury polskiej.113
Rysunek 74.	Podcienie wieszarowe podparte na wielkich kamieniach w budynku z zadaszoną bramą i furtką. Źródło: Wieś i miasteczko – materiały do architektury polskiej. Autor szkicu nie został podany poza monogramem w prawym dolnym rogu.114
Rysunek 75.	Domy podcieniowe w Jaśliskach przed II WŚ. pierzeja zachodnia. Fot. A. Ossendowski.....114
Rysunek 76.	Rekonstrukcja układu zespołu pierzejowego u wylotu ulicy Węgierskiej z Rynku wykonana na podstawie materiałów opracowanych przez dr Augusta Bocheńskiego w latach 70-tych XX wieku. Na rysunku przedstawiono domy przejazdowe z nr 28 w centrum, obok którego jest zlokalizowany budynek wykonany w latach 60-tych XX w. pozbawiony kolorowego wypełnienia pomieszczeń. Rys. autor 2018 r. [AutoCAD 2014 LT]115
Rysunek 77.	Widok ze wzgórza na południe ze szczytem góry Kamarka, z której doprowadzono drewniany wodociąg na rynek miejski (fot. nieznanego autora opublikowana w sieci Internet).116
Rysunek 78.	Dom nr 76, zdjęcie M. Kraczkowski 1985 r.120
Rysunek 79.	Północno-zachodni narożnik chałupy nr 126 z widocznym słupem zasadniczej konstrukcji posadowionym na niezależnym od niego drewnianym cokole. Fot. autor 2015 r.....121
Rysunek 80.	Destrukt węgła ściany domu nr 28, widoczny zamek "na rybi ogon" z klinami. Fot. autor 2015 r.....123
Rysunek 81.	Ruiny dużego, trójtraktowego domu przy ulicy Wolańskiej. Fot. autor 2015 r.124
Rysunek 82.	Fragment mapy katastralnej z zaznaczoną czerwonym kołem Karczmą Nowotarskich. Oprac. autor.125
Rysunek 83.	Karczma Nowotarskich w Jaśliskach w trzech fazach funkcjonowania (H. Olszański karczmy zajezdne...).126
Rysunek 84.	Układ funkcjonalny karczmy polskiej wg nieokreślonego autora, możliwe że szkice pochodzą z Gazety Lwowskiej, a ich autorem może być Zygmunt Gloger, niestety twórcy witryny internetowej nie podali źródła. Źródło: witryna internetowa - www.polinow.pl/karczma-karczmy_w_dawnej_polsce127

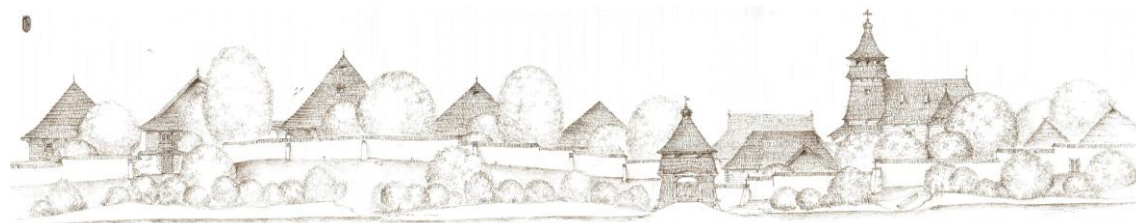
Rysunek 85.	Układ funkcjonalny drugiej wersji karczmy polskiej Źródło: witryna internetowa - www.polinow.pl/karczma-karczmy_w_dawnej_polsce127
Rysunek 86.	Wizja artystyczna pierwowzoru domu nr 28 z podcieniem podpartym na słupach i „endemicznym” wykresem profilowań na belce ramowej podcienia. Szkic wykonany w 2016 roku w perspektywie zdobytej później wiedzy jest już nieaktualny. Elewacja północna w pasie miedzucha z dostawką gospodarczą na zapleczu, której pierwowzór nie posiadał. Rys. autor 2015 r.....129
Rysunek 87.	Wizja artystyczna przekroju przejazdowej chałupy przyrynkowej z uwzględnieniem konstrukcji dachu z inwentaryzacji domu miejskiego z Kieżmarku na Słowacji pochodzącego prawdopodobnie z XVIII wieku, rozebranego w latach 60-tych XX wieku. Rys. autor 2015 r.129
Rysunek 88.	Szkic dwu środkowych domów pierzei wschodniej wykonany w czasie wyjazdów plenerowych na wstępie badań architektury Jaślik. Dziś wydaje się pewnym, że podcienia rynkowe miały dużą głębokość i były oparte na słupach. Rys. Autor w czasie przygotowań do opracowania rozdziału poświęconego architekturze w monografii Jaślik Artura Baty)130
Rysunek 89.	Szkie rekonstrukcji destruktu rynkowej chałupy miejskiej z Jaślik, szczegóły i detale rozrysowane wg resztek elementów drewnianych zarośniętych przez dziką zieleń uniemożliwiająca wykonanie zdjęć. Rys. autor 2015 r.....131
Rysunek 90.	Karczma Nowotarskich w okresie użytkowania w końcówce lat 60-tych. Źródło Narodowe Archiwum Cyfrowe [Dostęp 27 11 2017 r.]134
Rysunek 91.	Gospoda Nowotarskich w końcu lat 70-tych. Narodowe Archiwum Cyfrowe [Dostęp 27 11 2017 r.]136
Rysunek 92.	Karczma Nowotarskich prawdopodobnie w 1980 roku. Źródło sieć Internet autor nieznan [Dostęp 27 11 2017 r.]137
Rysunek 93.	Wizja artystyczna drewnianego i murowanego ratusza w Jaślikach. Rys. autor 2014 r.....139
Rysunek 94.	Fotografia ratusza/karczmy z lat 50-tych XX wieku z zasobów krośnieńskiej Delegatury Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Przemyślu. Rep. autor.141
Rysunek 95.	"Biała karta" ratusza w Jaślikach z lat 60-tych XX wieku z zasobów Krośnieńskiej Delegatury Wojewódzkiego Urzędu Ochrony zabytków w Przemyślu142

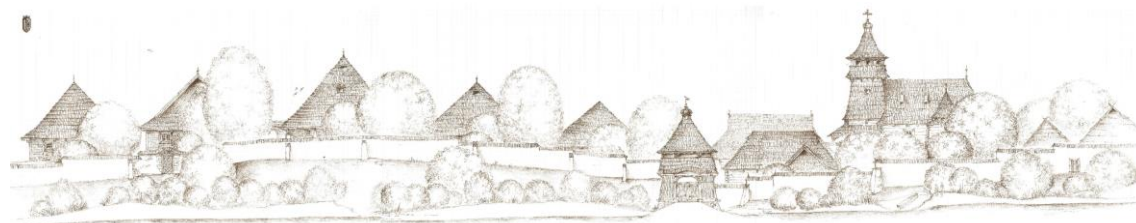
- Rysunek 96. Wschodnia elewacja ratusza w Jaśliskach na inwentaryzacji wykonanej przez Instytut Architektury i Urbanistyki Politechniki Łódzkiej. Stan na rok 1983 – skala rysunków 1:25, udokumentowano strukturę pęknięć ścian ważną dla analizy faz budowy budynku.....142
- Rysunek 97. Różne typy karczm i domów zajezdnych wg H. Olszańskiego z książki "Karczmy zajezdne...", na rysunku C rzut ratusza/karczmy w Jaśliskach. Źródło: Sanocka Biblioteka Cyfrowa, Materiału MBL Sanok [Dostęp 11 03 2016 r.].143
- Rysunek 98. Budynek ratusza przed ostatnim remontem. Widoczny dach budynku GS wykończonego w roku 1964 pozwala datować stan obiektu na okres przed remontem w 1972 r. H. Olszański "Karczmy zajezdne...". Źródło: Sanocka Biblioteka Cyfrowa, Materiału MBL Sanok [Dostęp 11 03 2016 r.].144
- Rysunek 99. Przekrój rozebranego ratusza. Inwentaryzacja wykonana przez Instytut Architektury i Urbanistyki Politechniki Łódzkiej. Stan na rok 1983 – skala rysunków 1:25, udokumentowano strukturę pęknięć ścian ważną dla analizy faz budowy budynku. Fot. autor 2015 r.....145
- Rysunek 100. Rzut piwnic ratusza z widocznym korytarzykiem wejściowym (po prawej) ciągnącym się wzdłuż głównych komór piwnicznych podobnie jak w zespole piwnic pod dzisiejszą szkołą. Dokumentacja inwentaryzacyjna – konserwatorka wykonana w roku 1974 przez Z. Strączyka. Źródło: zasoby krośnieńskiej Delegatury UOZ. Fot. autor. 146
- Rysunek 101. Opuszczona chałupa z zagrody nr 126 stanowiąca zlepek elementów starszej i nowszej substancji. Prawdopodobnie do budowy ubogiej XIX wiecznej chałupy użyto starsze i bogatsze elementy konstrukcji przystupowej i stropowej reprezentowanej przez rzeźbione belki nadwieszono podcienia. Fot. autor 2015 r.....147
- Rysunek 102. Zestawienie szeregu zajazdów z południowo-wschodniej Polski z oznaczonym literą C ratuszem z Jaślisk. H. Olszański "Karczmy zajezdne...". Źródło: Sanocka Biblioteka Cyfrowa, Materiału MBL Sanok [Dostęp 11 03 2016 r.].....148
- Rysunek 103. Murowany zajazd z okolic Nowego Żmigrodu, o formie funkcjonalnej zbliżonej do ratusza z Jaślisk z widocznymi masywnymi filarami uzupełnionymi lżejszymi przepierzeniami. Zachowany wielospadowy dach. H. Olszański "Karczmy zajezdne...". Źródło: Sanocka Biblioteka Cyfrowa, Materiału MBL Sanok [Dostęp 11 03 2016 r.].149
- Rysunek 104. Murowany zajazd z Beska koło Rymanowa przypominający formą zewnętrzną stary ratusz z Jaślisk. H. Olszański "Karczmy zajezdne...".

	Źródło: Sanocka Biblioteka Cyfrowa, Materiału MBL Sanok [Dostęp 11 03 2016 r.].....	149
Rysunek 105.	Kąty koło Nowego Żmigrodu murowany zajazd przydrożny. H. Olszański "Karczmy zajezdne...". Źródło: Sanocka Biblioteka Cyfrowa, Materiału MBL Sanok [Dostęp 11 03 2016 r.].....	150
Rysunek 106.	Jedna z ostatnich fotografii ratusza przed rozbiórką. Źródło: witryna internetowa www.jasliska.pl [Dostęp 18 04 2015 r.].....	151
Rysunek 107	Hipotetyczna rekonstrukcja dużego domu zajazdnego z podcieniem podpartym i wejściem do piwnic. Okres świetności miasta kupieckiego. Rys. autor 2018 r.	153
Rysunek 108.	Projekt elewacji budynku o formie wzorowanej na dawnej chałupie przejazdowej. Rys. autor 2018 r.....	154
Rysunek 109	Projekt budynku o formie wzorowanej na tradycyjnej dla Jaślik chałupie przejazdowej, o funkcji gastronomiczno-hotelarskiej, dla wolnych parceli w pierzei zachodniej. Rys. autor 2018 r. [AutoCAD 2014 LT].....	156
Rysunek 110.	Koncepcja przebudowy posadzki płyty rynku w Jaślikach i terenów przyległych. Rys. autor 2017 r. [AutoCAD 2014 LT]	157
Rysunek 111.	Koncepcja zabudowy małej architektury w północnej strefie placu rynkowego w Jaślikach. Rys. autor 2017 r. [CadWork wer. 22]	159
Rysunek 112.	Koncepcja zabudowy małej architektury w północnej strefie placu rynkowego w Jaślikach. Rys. autor 2017 r. [CadWork wer 22]	159
Rysunek 113.	Budynek szaletów miejskich z pomieszczeniem do sprzętania targowiska rynkowego. Rys. autor 2017 r. [CadWork wer 22].....	160
Rysunek 114.	Wstępna inwentaryzacja zespołu piwnic w obrębie placu rynkowego w Jaślikach. Rys. autor 2018 r. [AutoCAD 2014 LT].....	160
Rysunek 115.	Koncepcja wstępna realizacji nowoczesnego osiedla mieszkaniowego o mieszanej funkcji mieszkalnej i turystycznej na przedmieściach miasta Biecz. Projekt odwzorowuje w perspektywie kształtu i wymiarów oryginalny układ turbinowy rynku w Jaślikach z zachowaniem standardowych dla Jaślik szerokości działek kurialnych, przy zbliżonej do oryginału liczbie zabudowań pierzejowych. Rys. autor 2018 r. [AutoCAD 2014 LT]	162
Rysunek 116.	Szkic fasady pierzei rynkowej w Nowym Mieście zaprojektowanym na planie dawnych Jaślik. Rys. autor 2018 r.....	163
Rysunek 117.	Rzut parteru budynku mniejszego w zespole Nowego Miasta. Rys. autor 2018 r.	163

- Rysunek 118. Rzut parteru budynku większego o funkcji gastronomicznej w zespole zabudowy Nowego Miasta. Rys. autor 2018 r.164
- Rysunek 119. Stragany handlowe na rynku w Jaśliskach. Rys. autor 2017 r. [CadWork wer 22]165
- Rysunek 120. Użytkowane do dziś pozostałości jednej z najstarszych chałup drewnianych w miejscowości Lubatowa. Fot. autor 2017 r.167
- Rysunek 121. Wizja artystyczna możliwego pierwotnego wyglądu chałupy wiejskiej z Lubatowej w okresie końca XIX wieku. Rys. autor 2017 r.....168
- Rysunek 122. Koncepcja współczesnej architektury wzorowanej na wcześniejszym budownictwie Lubatowej. Rys. autor 2017 r.168
- Rysunek 123. Dom na Wawrzykówce - przysiółek Lubatowej - pochodzący z tego samego okresu co chałupa prezentowana powyżej. Fotografia z artykułu „Zabudowa lubatowska – rys historyczny i stan zachowania”. Materiał zamieszczony przez redaktora Ksiąg Jubileuszowych Lubatowej w artykule autora dysertacji.169

Streszczenie

Praca doktorska pt. „Chałupa przejazdowa z Jaślik jako przykład modelu drewnianego domu przyrynkowego w małym miasteczku na Podkarpaciu” podejmuje próbę opracowania charakterystyki małomiasteczkowego domu przyrynkowego na przykładzie zachowanych w Jaślikach reliktyw drewnianej architektury.

Zapomniane miasto - dzisiejsza wieś stała się przedmiotem opracowania ze względu na niepowtarzalny klimat wzbudzający zainteresowanie szeregu badaczy architektury i urbanistyki. Zachowany układ urbanistyczny oraz historyczna zabudowa wpłynęły na chęć przeanalizowania dziejów tego ośrodka.

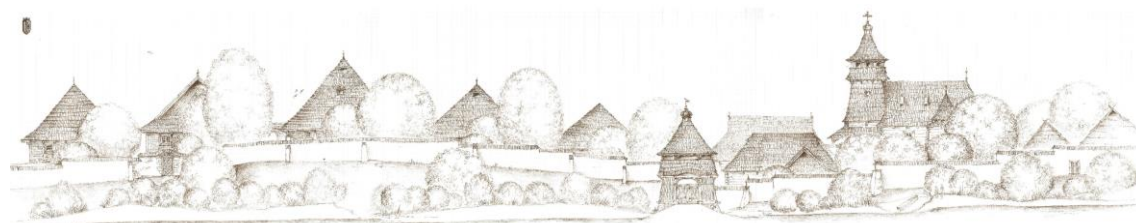
Praca opisuje historię powstania i funkcjonowania miasta na przestrzeni wieków, na tle innych ośrodków miejskich dawnej Ziemi Bieckiej. Powiat Biecki został przyjęty ze względu na porównywalną charakterystykę kulturową, gospodarczą i geograficzną, jak również ze względu na położenie Jaślika w obrębie jego granic administracyjnych w formie oddzielonej od głównego obszaru wyspy.

Głównym wątkiem opracowania jest charakterystyka zabudowań przyrynkowych w obszarze funkcji i konstrukcji. Autor podjął próbę odszukania najstarszych przykładów analogicznych zabudowań, oraz określenia genezy powstania i zmieniających się zasad funkcjonowania tego typu zabudowań w perspektywie dawnych miast rynkowych Pierwszej Rzeczypospolitej.

W pracy przedstawiono problem coraz szybszego zanikania tradycyjnych form zabudowy i poważne zagrożenie dla zachowania nie tylko ostatnich reliktyw architektury miejskiej w Jaślikach, ale również rodzące się problemy z utrzymaniem niezmięionej formy zabytkowego placu rynkowego w perspektywie przemian gospodarczych miejscowości.

W opracowaniu zaprezentowano obszerny program badawczy obejmujący nie tylko kwerendy archiwów i zasobów muzealnych, ale także poszukiwanie porównań na terenie dawnej Ziemi Bieckiej i poza jej granicami, badania archeologiczne mogące rzucić światło na zasady posadowienia dawnej zabudowy na kamiennych sklepionych piwnicach, analizy konstrukcji zachowanych budynków oraz inwentaryzacje szczegółów i detali rozbieranych obiektów.

Pomimo wykonania dokładnych kwerend i analiz oraz wypracowania szeregu wniosków naukowych w zakresie historycznych form budownictwa regionalnego problematyka

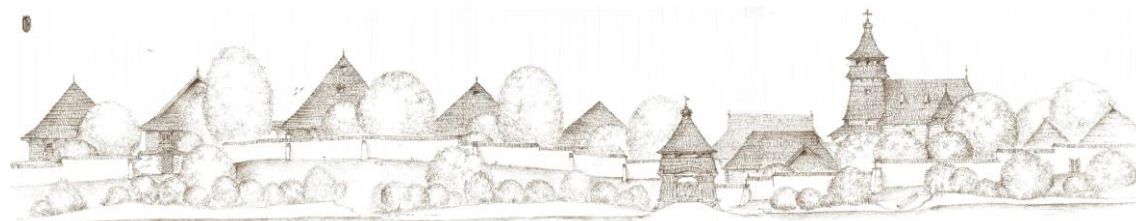

kształtu i formy dawnej zabudowy przyrynkowej w miastach kupieckich wydaje się być wciąż tematem otwartym.

W przeciwieństwie do dużych miast, które pełniły określone, ważne funkcje w historii Polski, prowincjonalne, drewniane miasteczka stanowią do dzisiaj w wielu przypadkach materię nierozpoznaną.

Niniejsza praca oprócz wyników kwerend, badań terenowych oraz inwentaryzacji podejmuje także próbę zwrócenia uwagi na problem ochrony historycznej architektury drewnianej, która reliktoowo zachowała się jeszcze w małych miastach Podkarpacia.

Marek Łukasz Gransicki

Summary

PhD thesis "The crossing cottage from Jasłiska as an example of a model of a wooden house near the market in a small town in Podkarpacie" attempts to develop the characteristics of a small-town house on the example of the preserved in Jaśliska, relics of wooden architecture.

Forgotten city - today's village has been subject to elaborate due for a unique atmosphere that arouses the interest of a number of architecture researchers and urban planning. The preserved urban layout and historical buildings influenced the willingness to analyze the history of this center.

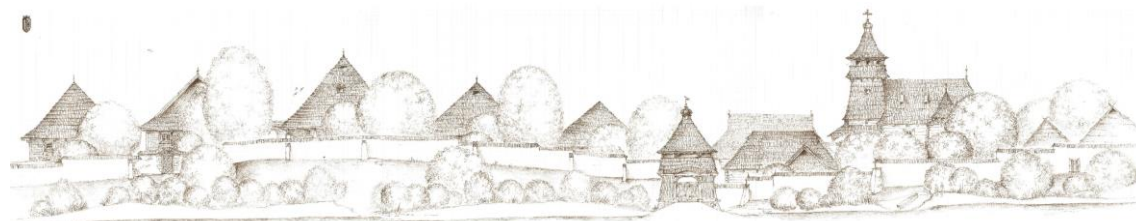
The work describes the history of the city's creation and functioning over the centuries, against the background of other urban centers of the former Biecz Land. Biecki District was accepted due to on comparable cultural, economic and geographical characteristics, as well as the location of Jasłiska within its administrative borders in a form separate from the main area of the island.

The main thread of the study is the characteristics of market buildings in the area of function and construction. The author has attempted to find the oldest examples of analogous buildings, and to determine the genesis of the creation and changing principles of functioning of this type of buildings in the perspective of the former market towns of the First Republic.

The work presents the problem of the increasingly rapid disappearance of traditional building forms and a serious threat to the preservation of not only the last relics of urban architecture in Jaśliska, but also the emerging problems of maintaining the unchanged form of the historic market square in the perspective of the economic transformation of the town.

The study presents a comprehensive research program covering not only archives and museum resource searches, but also the search for comparisons on the area of the former Biecz Land and beyond its borders, archaeological research that can shed light on the principles of setting up old buildings on stone vaulted cellars, structure analysis of preserved buildings and inventories details and details of disassembled objects.

Despite the implementation of accurate queries and analyzes, and the development of a number of scientific conclusions in the field of historical forms of regional construction, the issue of the shape and form of the former marketplace in merchant cities seems to be still an open topic.

In contrast to large cities that have fulfilled certain important functions in the history of Poland, provincial wooden towns are still unrecognized in many cases.

This work, in addition to the results of queries, field studies and inventory, also attempts to draw attention to the problem of protection of historical wooden architecture, which has been relicately preserved in small towns of Podkarpacie.

